

GENOCIDAS

IR

LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO IR REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRAS

REZISTENCIJA

2016 **2**(40)

ISSN 1392-3463

GENOCIDAS IR
REZISTENCIJA

GENOCIDAS IR REZISTENCIJA

2016 2(40)

LIETUVOS
GYVENTOJŲ
GENOCIDO IR
REZISTENCIJOS
TYRIMO
CENTRAS

VILNIUS 2016

Redakcijos kolegija:

Vyriausiasis redaktorius
dr. ARŪNAS BUBNYS

Nariai:

KĘŠTUTIS K. GIRNIUS (Vilniaus universitetas)

ALGIRDAS JAKUBČIONIS (Vilniaus universitetas)

KĀRLIS KANGERIS (Stokholmo universiteto Baltijos studijų departamentas, Švedija)

ANTANAS KULAKAUSKAS (Mykolo Romerio universitetas)

BRONIUS MAKAUSKAS (Lenkijos mokslų akademijos Istorijos institutas)

HEINRIHS STRODS (Latvijos okupācijas muzejus, Latvijos universitetas)

SAULIUS A. SUŽIEDĖLIS (Milersvilio universitetas, JAV)

JOACHIM TAUBER (Nordost institutas Liuneburge, Vokietija)

ANTANAS TYLA (Lietuvos istorijos institutas)

LIUDAS TRUSKA (Lietuvos edukologijos universitetas)

Turinys – Contents

STRAIPSNIAI – ARTICLES

Tadas Jasklevičius

- Panevėžio apskrities Pušaloto valsčiaus 1941 m. Birželio sukilimo dalyvių likimai 7
Fates of the Participants of the 1941 June Uprising in Pušalotas Rural Area of
Panevėžys County 27

Justinas Braslauskas

- Gyventojų aprūpinimas ir kasdienis gyvenimas nacių okupuotoje Lietuvoje 28
Supplies for the Population and Daily Life in the Nazi Occupied Lithuania 50

Aistė Petrauskienė

- Laisvės kovotojas ir vieta: kitoks partizanų vado Petro Bartkaus pasakojimas 51
Freedom Fighter and Location: a Different Story of Partisan Commander
Petras Bartkus 66

Valdemaras Klumbys

- Ezopo kalbos prielaidos ir formavimasis sovietinėje Lietuvoje 68
Assumptions and Formation of the Aesopian Language in the Soviet Lithuania 85

IŠ ARCHYVŲ – FROM THE ARCHIVES

Gintautas Ereminas

- Lietuvių šv. Kazimiero draugijos veikla Vilniaus krašte (1926–1940 m.) 86

ATMINTIS – MEMORY

Stanislovas Buchaveckas

- Pažaislio valsčiaus (Petrašiūnų) sukilėliai 1941 m. birželį 119

KRONIKA – CRONICALS	135
KNYGOS – BOOKS	159
ATMINTINOS DATOS – MEMORABLE DATES	162
MŪSŲ AUTORIAI – OUR AUTHORS	166

Tadas Jaskelevičius

Panevėžio apskrities Pušaloto valsčiaus 1941 m. Birželio sukilimo dalyvių likimai

Straipsnio tyrimo objektas – 1941 m. Birželio sukilimo dalyviai. Tikslas – atskleisti jų likimus pasibaigus sukilimui.

ĮVADAS

Straipsnis toliau tęsia Pušaloto valsčiaus 1941 m. Birželio sukilimo dalyvių veiklos ir likimų tyrimą¹. Keliami šie uždaviniai: 1) atskleisti vokiečių okupacijos įtaką sukilimo dalyvių likimams; 2) nustatyti sukilėlių likimus Lietuvą antrą kartą okupavus Sovietų Sąjungai; 3) įvertinti teisinę sovietų represinių struktūrų praktiką persekiojant Pušaloto valsčiaus sukilėlius.

SUKILĖLIŲ VEIKLA VOKIEČIŲ OKUPACIJOS METAIS

Vokiečių kariuomenės įžengimas reiškė ne tik sukilimo Pušalote pabaigą, bet ir naujos okupacijos pradžią. Turint dabartinę istorinę patirtį, tokia to meto įvykių interpretacija nekelia abejonių. Bet tada ne viskas buvo taip aišku. Dauguma sukilėlių iš pradžių netapatino vokiečių atėjimo su sukilimo pabaiga, o pačių vokiečių – su naujais okupantais. Toks vietos gyventojų elgesys tuo metu visiškai suprantamas, juk, jų akimis, vokiečiai išvadavo

Lietuvą iš nekenčiamo okupanto. Daugelyje šalies vietovių įžengusius vokiečius vietos gyventojai pasitiko su gėlėmis: dauguma manė, kad naujoji valdžia atnešė jiems laisvę, galimybę patiems kurti ateitį. Panašiai mąstė ir Pušaloto gyventojai². Savo ruožtu vokiečiai bent iš pradžių Lietuvoje palaikė regimybę, kad taip iš tiesų gali nutikti. Kurį laiką jie leido šalyje veikti formaliai leidžiančiais įsakymais Laikinajai vyriausybei, suteikė galimybę atsikurti vietos savivaldai ir net palaikė su ja ryšius, iš pradžių neišformavo ir sukilėlių būrių. Taip buvo sukurta iliuzija, kad kraštas yra arba greitai bus nepriklausomas ir kad vokiečiai pritaria tokiam šalies statusui.

Šiandien žinant, kad vokiečiai atnešė Lietuvai ne laisvę, o tik dar vieną priespaudą, nesunku teisti sukilėlius už tai, kad talkino vokiečiams. Kita vertus, pabandžius pažvelgti į anuos įvykius jų dalyvių akimis, vaizdas ne toks vienareikšmis. Nors kraštas buvo išvaduotas iš okupantų, apylinkėje dar veikė nemažai padrikų raudonarmiečių būrių. Be to, valsčiuje slapstėsi dalis 1941 m. birželio 25 d. Raudonosios armijos išlaisvintų sovietinių aktyvistų. Taigi logiška, kad sukilėliai galėjo manyti, jog jų veikla dar nebaigta. Atsikuriant Lietuvos valdžia taip pat ragino sukilėlius toliau veikti. Lietuvos laikinoji vyriausybė 1941 m. birželio 25 d. (jau vokiečiams okupavus Kauną) išleido nutarimą, nurodantį plėsti

sukilėlių veiklą provincijoje³. Be to, dauguma sukilėlių išgyveno emocinį pakilimą ir manė, jog, likdami būryje ir toliau drauge veikdami, padės įtvirtinti Lietuvos nepriklausomybę. Į vokiečius tikriausiai buvo žvelgiama vadovaujantis posakiu, kad priešas priešas yra draugas. Naujasis okupantas puikiai pasinaudojo vietos gyventojų nuotaikomis ir išnaudojo sukilėlius savo tikslams. Pušaloto sukilėlių būrys buvo pasitelktas kovai su tebeklaidžiojančiais apylinkėse Raudonosios armijos kariais, kas vokiečių kariuomenei užtikrino saugų užnugarį. Vokiečiams, tuo metu sparčiai besiveržiantiems į Sovietų Sąjungos gilumą, tai buvo svarbu ką tik okupuotame krašte.

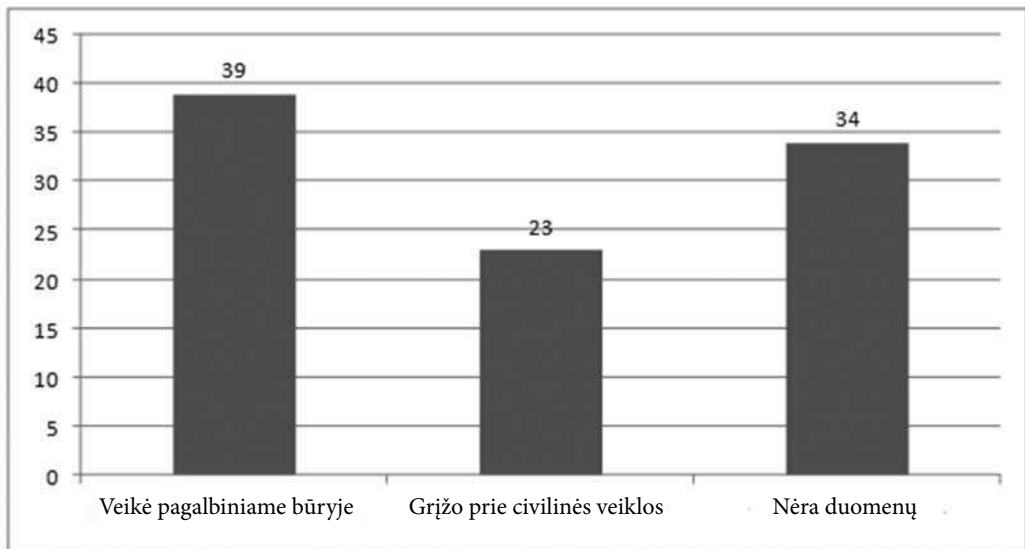
Vietos gyventojai neilgai palankiai žiūrėjo į vokiečius. Netrukus Lietuvos žmonės suprato, kad vokiečiai jiems atnešė naują okupaciją. Toks supratimas neaplenkė ir Pušaloto valsčiaus. Lietuvos centriniam valstybės archyve (toliau – LCVA) išliko gestapo agento pranešimas, kuriame rašoma, kad Pušaloto sukilėliai Jonas Lelys, Aleksandras Šukys, Antanas Kriukas, Ksaveras Blynas, Vincas Simonaitis, Bronius Barisas, Antanas Židonis ir kiti platina antivokiškus pareiškimus, kaupia ginklus ir tikisi, kad netrukus Lietuvai į pagalbą ateis Jungtinės Amerikos Valstijos⁴. Šis dokumentas nėra datuotas, bet, remiantis turiniu, spėtina, kad jis galėjo būti parašytas ne anksčiau kaip 1942 m. pradžioje. Dėl nelojalių naujai valdžiai pareiškimų gestapas apklausė sukilėlį Juozą Zakaraušką⁵. Duomenų, ar po apklausų prieš jį (taip pat kitus minėtus asmenis) imtasi kokių nors represinių priemonių, nėra. Šie faktai rodo, kad sukilėliai netruko suvokti, jog vokiečiai nėra jokie geradariai, bet didesnių antinacinių veiksmų nesiėmė. Panaši padėtis susiklostė ir visoje Lietuvoje. Sukilėlių veikla pačioje vokiečių okupacijos pradžioje buvo panaši į veiklą sukilimo metu (sovietinių aktyvistų suėmimai, Raudonosios armijos karių paieškos ir sulaikymai), bet griežtai prižiūrima vokiečių karinės

administracijos. Ji Pušalote pradėjo veikti pirmosiomis okupacijos dienomis⁶ ir veikė iki liepos 28 d.⁷ Kai kurie iš sukilėlių (tiesa, tokių buvo nedaug) teisiama nurodė, kad būriui priklausė 3–4 dienas, o vėliau iš jo išėjo⁸. Šio jų veiksmo motyvai neaiškūs: gal nenorėjo tarnauti naujam okupantui ar gal pasitraukimą lėmė buitinės priežastys (turėjo šeimas, buvo vyresnio amžiaus). Didžioji dalis vyrų tikriausiai buvo linkę likti būryje, nes, kaip minėta, manė, kad jų darbas dar nebaigtas. Ar sukilėliai suprato, kad yra vokiečių valdžios išnaudojami, neaišku. 1941 m. rugpjūčio mėn. datuojamuose sukilėlio Antano Dvoževskio⁹ prisiminimuose, išspausdintuose vietos laikraštyje, dar jaučiamas palankumas vokiečiams, patriotinis pakilimas. Tuo tarpu sukilėlis Leonardas Blynas tvirtino, kad 1941 m. liepos pradžioje vokiečiai liepė būrio nariams grąžinti ginklus. Jis šį veiksma suprato kaip ženklą, kad vokiečiai nepasitiki sukilėliais, ir išėjo iš būrio¹⁰. Tuo tarpu Vytautas Garnys nurodė kitą pasitraukimo iš būrio priežastį – nenorą prisidėti prie civilių gyventojų persekiojimo¹¹. Tačiau bent jau pačioje vokiečių okupacijos pradžioje dauguma sukilėlių nesirengė pasitraukti iš būrio. Iš esmės visi pokariu teisti sukilėliai apklausiami neišskyrė būrio veiklos iki ateinant vokiečiams ir jiems atėjus. Dauguma jų iki pat būrį performuojant liepos viduryje tapatino save su sukilėliais. Iš archyvinių šaltinių pavyko nustatyti, kad nemažai vietos gyventojų prie sukilėlių prisidėjo jau kraštą okupavus vokiečiams. Jų motyvus šiandien sunku pasakyti. Galbūt jie negalėjo apsispręsti (laukė, kol padėtis taps aiškesnė), o gal matydami, kad sukilėliams tenka ginklu įnirtingai kautis su sovietais, tiesiog pabijoję dėl savo gyvybės. Treti savo ruožtu tikriausiai siekė pagerinti materialinę padėtį, tikėdamiesi už buvimą būryje vėliau gauti kokį nors atlygį (panašiai kaip 1918–1920 m. Lietuvos nepriklausomybės kovų dalyviai). Kai kurie pušalotiečiai – tiek sukilimo metu, tiek vė-

liu – buvo kviečiami prisidėti prie būrio dėl savo specialybės civiliam gyvenime¹². Antai Juozas Krasauskas į štabą buvo iškvieštas dėl to, kad buvo kalvis – reikėjo sutaisyti seną traktorių, kuriuo turėjo būti atlaisvintas užverstas Pušaloto–Joniškėlio kelias ir taip palengvinta vermachtui judėti¹³.

Apibendrinant svarbu pažymėti, kad asmenų, veikusių kartu su vokiečiais, ir asmenų, prisidėjusių prie būrio kraštą jau okupavus, nereikėtų laikyti sukilėliais, o jų būrio – sukilėlių būriu. Nors iš pradžių jų veikla buvo panaši į tą, kurią vykdė vykstant sukilimui, dabar sukilėliai galėjo ją vykdyti tik todėl, kad sutapo su vokiečių interesais. Tad kaip nustatyti tikruosius sukilėlius ir vėliau prie jų prisidėjusius asmenis, veikusius nuo vokiečių atėjimo į Pušalotą iki oficialaus būrio performavimo liepos viduryje? Vokiečių okupaciją Lietuvoje tyrinėjęs istorikas Stanislovas Buchaveckas asmenis, prisidėjusius prie sukilėlių jau vietovę okupavus, vadina „naujaisiais partizanais“¹⁴. Kaune vokiečiai 1941 m. birželio 28 d. (t. y. praėjus trims dienoms nuo savo atėjimo) sukilėlius nuginklavo. Tą pačią dieną Kauno karo komendantas Jurgis

Bobelis įsakė iš buvusių partizanų ir naujųjų savanorių (taip pat ir tų, kurie prie sukilėlių prisidėjo jau vokiečiams atėjus) sudaryti Tautinės darbo apsaugos batalioną. Taip pat žinoma, kad Panevėžio apskrities Krekenavos valsčiuje pirmosiomis 1941 m. liepos mėn. dienomis įkurta vietinė policija, kurios veikla buvo priklausoma nuo buvusių sukilėlių būrio štabo; šis savo ruožtu turėjo vykdyti visus vokiečių karinės komendantūros nurodymus¹⁵. Kažkas panašaus tikriausiai nutiko ir Pušaloto valsčiuje. Kaip rodo archyviniai šaltiniai, atėjus vokiečiams, buvusių sukilėlių štabas veikė toliau: į būrį įsiliejo daug vietos gyventojų, bet priimant sprendimus jau dalyvaudavo ir vokiečių valdžios pareigūnai¹⁶. Kitais duomenimis, vokiečiams okupavus Pušalotą, buvo sukurtas baudžiamasis būrys, į kurį įsiliejo ir dalis sukilėlių¹⁷. Esant tokiai padėčiai, asmenis, kurie nuo valsčiaus okupacijos iki pagalbinės policijos sudarymo liepos pabaigoje talkino vokiečiams, autorius linkęs apibūdinti „pagalbinio būrio“ terminu. Remiantis archyviniais šaltiniais, pavyko nustatyti, kad jame galėjo veikti ne mažiau kaip 39 buvę sukilėliai (žr. 1 pav.).

1 pav. Pušaloto sukilėlių veikla vokiečiams užėmus valsčių (1941 m. birželio pab.–1941 m. liepos mėn.)

Veikdamas kartu su vokiečiais, pagalbinis būrys birželio 27 d. sulaukė apie 50 raudonarmiečių ir sovietinių aktyvistų¹⁸. Gavus daugiau ginklų, 1941 m. birželio 28–29 d. kartu su vokiečiais buvo šukuojami apylinkės miškai. Neišvengta susišaudymų su pavienėmis raudonarmiečių grupelėmis¹⁹. Iš viso paskutinėmis birželio dienomis sulaukyta apie 80 Raudonosios armijos karių, paimta daug ginklų²⁰. Liepos pradžioje suimti raudonarmiečiai nukonvojuoti į Panevėžį²¹. Užsilikę Raudonosios armijos kariai buvo sulaikomi ir liepos mėn. Kiek iš viso jų sulaukyta, neaišku, bet manytina, kad vien 1941 m. birželio 26–liepos 2 d. galėjo būti suimta apie 300 Raudonosios armijos karių²². Buvę sukilėliai nurodo, kad per nuolat vykdavusias paieškos operacijas liepos mėn. kaskart būdavo sulaikoma po 4–5 raudonarmiečius²³. Taigi galutinis suimtų sovietų armijos karių skaičius galėjo būti ir didesnis. Į besislapstančių sovietų karių paieškos operacijas buvo kviečiami ir tie būrio nariai, kurie jau buvo iš jo pasitraukę arba aktyviai nebeveikė²⁴. Nežinia, ar visose panašiose operacijose dalyvavo ir vokiečių kariai, mat pokariu, antrosios sovietų okupacijos metais, sukilėliams iškeltose baudžiamosiose bylose esančiuose jų parodymuose šis aspektas neakcentuojamas. Veikiausiai frontui tolstant vokiečių karių Pušalote liko nedaug ir jie tik ribotai galėjo prisidėti prie paieškų. Kita vertus, net jei taip ir buvo, visus vadovaujamus sprendimus jau priiminėjo vokiečių karinė administracija. Visi sulaikytieji buvo etapais nukonvojuojami į Panevėžyje esantį belaisvių lagerį²⁵ (tolesnis jų likimas nežinomas). Panevėžio gyventojas Jonas Zakaruskas, apklausiamas sovietų represinių struktūrų pareigūnų, nurodė, kad tuo metu mieste buvo kelios belaisvių stovyklos²⁶, viena jų – prie geležinkelio stoties, galbūt Pušalote, suimti kariai (ar bent dalis jų) buvo laikomi kaip tik ten.

Būrio nariai suiminėjo ir nespėjusius pabėgti ar pasislėpti sovietinius aktyvistus arba

tokiais įtariamais asmenis. Birželio pabaigoje–rugpjūčio mėn. sulaukyti Pušaloto apylinkės sekretorius Motiejus Iržikevičius, Valmonių kaimo seniūnas Antanas Bagdonas, Pušaloto vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas Ignas Morkevičius ir kiti. Pakartotinai suimti anksčiau raudonarmiečių išlaisvinti Povilas Židonis, Povilas Lukoševičius ir Mykolas Vyšniauskas. Pastarasis po kelių dienų, raštu pasižadėjęs neišvykti, buvo paleistas²⁷. Pasirašę pasižadėjimą neveikti prieš naująją valdžią, paleisti ir dalis sovietinių aktyvistų²⁸. Visi jie kasdien turėjo registruotis buvusių sukilėlių štabe²⁹. Atrodo, kad buvo suiminėjami ir asmenys, 1940 m. gavę iš sovietų valdžios žemės³⁰. Daugumą asmenų suėmė pagalbinio būrio nariai, tačiau bent pirmosiomis okupacijos dienomis suimant sovietinius aktyvistus dalyvavo ir vokiečių kariai³¹. Suimtieji buvo laikomi žydų mokykloje ir policijos areštinėje³². Remiantis archyviniais duomenimis, dalis jų apie liepos 12 d. buvo paleisti³³.

Kiek iš viso vokiečių okupacijos metais Pušaloto valsčiuje suimta asmenų, šiandien neįmanoma pasakyti. Dar sunkiau nustatyti, kiek iš jų buvo sovietiniai aktyvistai. Juk kaip tokie galėjo būti apibūdinti visi vienaip ar kitaip su okupacine sovietų valdžia susiję asmenys (milicininkai, NKVD darbuotojai, vietos sovietinės savivaldos atstovai). Autoriaus žiniomis, suimta ne mažiau kaip 74 asmenys, iš jų ne mažiau kaip 29 galėjo būti sovietiniai aktyvistai. Kaip rodo archyviniai dokumentai, 1941 m. spalio 9 d. Pušaloto valsčiaus policijos viršininkas Panevėžio apygardos policijos viršininkui nusiuntė 23 asmenų, įtariamų esant sovietiniais aktyvistais, bylas³⁴. 1942 m. sausio 21 d. nusiųsta dar 30 tokių bylų³⁵. Vaclovas Dvoževskis apklausiamas nurodė, kad birželio–liepos mėn. suimta apie 50 įtariamų sovietinių aktyvistų³⁶. 1941 m. vasarą dalis suimtų sovietinių aktyvistų išvežti į Vokietiją dirbti³⁷.

Vokiečių valdžios įsakymu 1941 m. liepos 15 d. pagalbinis būrys išformuotas³⁸. Būrio

narys Kazys Januševičius nurodo, kad vietoj jo buvo suformuotas baudžiamasis dalinys³⁹. Nelabai aišku, ką jis turėjo omenyje. Kiti būrio nariai parodymuose baudžiamąjo būrio nemini. Tikriausiai turėta omenyje nuo pat vokiečių okupacijos pradžios Lietuvoje organizuota pagalbinė policija⁴⁰, mat sovietų tardytojai šį darinį įvardijo kaip baudžiamąjį. V. Dvoževskis (sukilimo metu vadovavo sukilėlių ginklų sandėliui), po karo apklausiamas sovietų pareigūnų, nurodė, kad, būrį performuojant, ginklai atiduoti vokiečiams. Iki to laiko jie buvo sukaupę 6 kulkosvaidžius, apie 150 šautuvų, keletą automatų ir apie 50 granatų. Kaip nurodo V. Dvoževskis, juos sukilėliai atėmė iš Raudonosios armijos karių, gavo iš vokiečių ir Šaulių sąjungos narių⁴¹. Pagalbinį būrį išformavus, dauguma jo narių grįžo dirbti į savo ūkius ar prie kitokios civilinės veiklos, dalis įstojo į pagalbinę policiją. LCVA yra išlikęs Pušaloto pagalbinės policijos narių sąrašas⁴², datuojamas 1941 m. rugpjūčio mėn., todėl jame gali būti įrašyti ne visi, veikusieji jau nuo liepos vidurio. Iš šio dokumento matyti, kad pagalbinei policijai vadovavo V. Simonaitis, o iš 30 narių 27 buvo sukilėliai.

Pagalbinės policijos nariai suiminėjo asmenis, nepaklususius vokiečių nurodymams. Antai 1942 m. pavasarį suimtas (vėliau paleistas) valsčiaus gyventojas J. Macijauskas, nesutikęs vykti dirbti į kitą valsčių⁴³. Nenustatytu pretekstu suimti Šermukšnių kaimo gyventojai P. Damaševičius ir A. Šimaliūnas. Vėliau jie išvežti į Vokietiją dirbti⁴⁴. Kaip rodo archyviniai duomenys, vokiečių okupacijos metais dirbti į Vokietiją išvežti 156 Panevėžio apskrities gyventojai⁴⁵. Taip pat pagalbinės policijos nariai iki pat antrosios sovietinės okupacijos vykdė įvairias operacijas prieš apylinkėje veikusius sovietinius partizanus. Tokios operacijos vyko 1942 m. vasarą ir 1943 m. rudenį, jų metu nesulaikyta nė vieno raudonojo partizano – iš dalies dėl to, kad trūko duomenų apie jų veiklą⁴⁶. Iš

tiesų vokiečių okupacijos metais Panevėžio apskrityje, Žaliojoje girioje, veikė 1943 m. vasarą įkurtas sovietinis „Grażinos“ partizanų būrys, sudarytas iš keturių grupių⁴⁷. Viena jų nuo 1943 m. rugsėjo mėn. galėjo veikti ir Pušaloto apylinkėse⁴⁸. 1943 m. spalio pradžioje vokiečių valdžia Žaliojoje girioje įvykdė valymo operaciją, kurios metu žuvo 5 raudonieji partizanai⁴⁹. Ar šiuose įvykiuose dalyvavo Pušaloto sukilėliai, nežinoma. 1943 m. kovo mėn. buvęs sukilėlis Bronius Garnys kartu su kitais vietos gyventojais netoli Pabuojų kaimo sulaukė ir perdavė vokiečiams sovietinę partizaną Joną Kižą⁵⁰. Daugiau žinių apie buvusių sukilėlių veiksmus prieš sovietinius partizanus Pušaloto valsčiuje nerasta.

1941 m. rugsėjo–1944 m. gegužės laikotarpis valsčiuje buvo gan ramus, buvę sukilėliai intensyvesnių veiksmų nesiėmė. Ilgainiui dauguma pagalbinės policijos narių grįžo prie civilinės veiklos. Panaši tendencija buvo pastebima visoje Lietuvoje⁵¹. Dalis buvusios sukilėlių vadovybės išvyko iš Pušaloto. Svarbiausias sukilimo veikėjas V. Simonaitis vokiečių okupacijos metais dirbo Panevėžyje policininku⁵². Yra duomenų, kad jis dalyvavo vykdant visuotinį 1942 m. Lietuvos gyventojų surašymą⁵³. Į Panevėžį dirbti policijoje išvyko ir kitas svarbus sukilimo organizatorius – Juozas Zakarauskas. 1944 m. jis neaiškiais aplinkybėmis žuvo⁵⁴. Sukilėlis Mykolas Aleba vokiečių okupacijos metais dirbo žandarmerijoje Kaune⁵⁵. Bronius Jasilionis tarnavo vermachte, iš kur 1943 m. dezertyravo ir grįžo į Pušaloto valsčių⁵⁶. Mažiausiai du pušalotiečiai – Bronius Juzėnas ir P. Skukauskas (fragmentiški archyviniai duomenys rodo pastarąjį galbūt dalyvavus sukilime⁵⁷) – prisidėjo prie antinacinės rezistencijos. B. Juzėnas 1941–1942 m. kurį laiką tarnavo Kaune, 4-ajame savisaugos batalione, o 1942–1943 m. ėjo Pušaloto viršaičio pareigas⁵⁸. Darbo reikalais jis dažnai važinėjo į Panevėžį. Ten 1944 m. sutiko seną pažįstamą Povilą Morkūną, kuris

dirbo Panevėžio dramos teatre. Šis užverbavo jį į tuo metu Lietuvoje jau aktyviai veikusią Lietuvos laisvės armiją (toliau – LLA). Įstodamas į ją, B. Juzėnas davė priesaiką. Jam buvo nurodyta rinkti lėšas, pirkti ginklus, verbuoti į organizaciją narius. Iš P. Morkūno B. Juzėnas gavo įvairių pagrindinių leidinių: „Į laisvę“, „Nepriklausoma Lietuva“, „Trimitas“. Grįžęs į Pušalotą, jis platino šiuos spaudinius tarp pažįstamų vietos gyventojų. Apie P. Skukauskos antinacinę veiklą duomenų nėra, išskyrus tai, kad B. Juzėnas įvardijo jį kaip LLA narį⁵⁹. Archyviniai šaltiniai leidžia manyti, kad antinacinis pagrindis Pušaloto valsčiuje buvo neintensyvus.

1944 m. vasarą santykinę ramybę Pušalote sudrumstė artėjantis frontas. 1944 m. birželio 22 d. trečiųjų karo pradžios metinių proga Sovietų Sąjunga pradėjo didelę karinę operaciją kodiniu pavadinimu „Bagrationas“ prieš vermachto kariuomenės „Centro“ grupę. Per kelias dienas vokiečiai patyrė milžiniškų nuostolių ir buvo priversti trauktis⁶⁰. Šio pralaimėjimo aidai netruko atsirasti iki Lietuvos. 1944 m. birželio pabaigoje⁶¹ policijos viršininkas Antanas Paštukas ir viršaitis A. Šukys daugiausia iš buvusių sukilėlių Pušaloto valsčiuje pradėjo formuoti vietos savisaugos būrį kovai su besiantinančia Raudonąja armija⁶². Stasys Baltramiejūnas nurodė, kad jis suformuotas liepos viduryje⁶³. Tokie būriai Lietuvoje pradėti formuoti vos atėjus vokiečiams, bet iki 1943 m. rudens jie neturėjo ryškesnių organizacinių kontūrų, buvo neišplitę po Lietuvą⁶⁴. 1943 m. rudenį, šalyje sustiprėjus sovietiniam partizaniniam judėjimui ir vokiečių įsakymu išformavus pagalbinės policijos padalinius, kur kas intensyviau imta kurti vietos savisaugos dalinius⁶⁵. Bet Pušaloto valsčiuje dėl, matyt, palyginti ramios padėties iki 1944 m. vasaros nebuvo reikalo formuoti tokio dalinio. Kita vertus, bent iš pradžių tam trukdė akivaizdus kliuvinys – ginklų trūkumas⁶⁶. Savisaugos dalinio narys B. Juzėnas nurodo, kad jame kartu su

juo buvo apie 40 asmenų⁶⁷, tuo tarpu Pušaloto valsčiaus gyventojas Leonas Markevičius – kad apie 200⁶⁸ (šis skaičius tikriausiai smarkiai padidintas). Pavyko nustatyti 20 būryje veikusių asmenų tapatybę, 15 iš jų – buvę sukilėliai. Svarbiausiu stimulu lietuviams prisidėti prie tokių būrių buvo noras pasipriešinti naujai sovietų okupacijai. 1944 m. gegužės–birželio mėn., vokiečių okupacijai skaičiuojant paskutines dienas, patriotiškai nusiteikę lietuviai tikėjo, kad net jeigu Raudonoji armija šalį ir užims, tai tik trumpą laiką – iki taikos konferencijos (buvo tikimasi Versalio konferencijos analogo), daugiausia pusę metų⁶⁹. Savisaugos būrio nariai patruliavo po Pušaloto miestelį, naktimis eidavo sargybą⁷⁰.

Visai prisiartinus sovietų kariuomenei, būrys be kovos pasitraukė iš Pušaloto: iš pradžių – į Jukonių kaimą, vėliau – link Meškalaukio kaimo⁷¹, iš ten – Joniškėlio link. Netoli jo, prie Pazukų kaimo, įvyko susišaudymas su priešakiniu sovietų kariuomenės būriu, per kurį vienas sovietų karys buvo sužeistas, o iš būrio niekas nenukentėjo⁷². Taip pat Lepšynės miške buvo sulaikytas ir perduotas vokiečiams⁷³ besitraukiantis Raudonosios armijos viršila⁷⁴. Kitais duomenimis, sukilėlis V. Dvoževskis tame pat miške nušovė sovietų kari⁷⁵ (galbūt tai buvo tas pats sulaikytasis viršila). Toliau buvo traukiamasi Rytprūsių link, kol galiausiai 1944 m. spalio mėn. apsistota miške netoli Telšių. Netrukus baigėsi maistas ir būrys iširo. Miške likosi tik A. Paštukas ir A. Šukys su keliais vyrais⁷⁶. Būrio likimas nežinomas. Tikėtina, kad dauguma jo narių pasitraukė su vokiečiais, kiti slapstėsi pas giminaičius, pažįstamus⁷⁷ arba antrosios sovietų okupacijos metais prisidėjo prie partizaninio judėjimo. Sovietų pajėgos Panevėžį užėmė 1944 m. liepos 22 d.⁷⁸ Tikėtina, kad Pušalotas, nutolęs nuo Panevėžio apie 24 km, buvo užimtas panašiu metu.

Nors nekyla abejonių, kad esminis Pušaloto sukilėlių veiklos stimulus Birželio

sukilimo ir vokiečių okupacijos metais buvo patriotizmas ir siekis atkurti Lietuvos nepriklausomybę, kai kurių iš jų veikla turėjo ir tamsiąją pusę. Archyviniai šaltiniai rodo, kad dalis buvusių sukilėlių būrio narių dalyvavo persekiojant ir žudant žydus, taip pat sušaudant sovietų valdžiai lojalius (arba tokiais esant įtariamus) vietos gyventojus nežydus. Nustatyta, kad mažiausiai 47 sukilėliai galėjo vienaip ar kitaip (suimant, saugant suimtuosius, konvojuojant, šaudant, saugant šaudymo metu, savinantis žydų turtą) dalyvauti Holokauste. Iš jų mažiausiai 30 galėjo tiesiogiai dalyvauti konvojuojant į žudynių vietą, ten saugant ir šaudant žydus.

Anot buvusių sukilėlių parodymų, Pušalote masiškai suiminėti žydus pradėta antrąją vokiečių okupacijos dieną, t. y. 1941 m. birželio 28 d.⁷⁹ Miestelio gyventojas Petras Juzėnas liudijo, kad masiniai suėmimai prasidėjo liepos pradžioje⁸⁰. L. Blynas nurodė, kad žydus suiminėjo vokiečių suformuoto smogikų būrio (galbūt turėtas omenyje pagalbinis būrys) nariai⁸¹. Kitų sukilėlių parodymais, masiškai suiminėti žydus pradėta gavus Panevėžyje veikusios vokiečių karo komendantūros įsakymą⁸². Ji buvo pavaldi 821-ajai Šiaurės armijų grupės karo komendantūrai, įsikūrusiai Kaune⁸³. Bet kai kurie kiti archyviniai šaltiniai rodo, kad žydai galėjo būti suiminėjami nuo pat Birželio sukilimo pradžios⁸⁴. Tiesa, sovietiniai aktyvistai, raudonarmiečių išlaisvinti birželio 25 d., nemini, kad būtų buvę suimtų žydų⁸⁵. Galbūt pavienių atvejų sukilimo metu pasitaikė, bet masiškai jie tada nebuvo suiminėjami. Duomenys, kiek suimta žydų, prieštaringi. Pušaloto gyventojų Jono Židonio teigimu, suimti visi 120 tuo metu miestelyje gyvenusių žydų⁸⁶, kitais duomenimis – 250–300 žydų⁸⁷. Reikia turėti omenyje, kad prasidėjus karui dalis Pušaloto žydų pasitraukė į Sovietų Sąjungos gilumą⁸⁸. Pušaloto valsčiaus vykdomojo komiteto 1948 m. lapkričio 19 d. pažymoje rašoma, kad iki Vokietijos–SSRS karo pradžios

valsčiuje gyveno apie 150 žydų⁸⁹. Dauguma jų 1941 m. buvo suimti.

Iš pradžių suimtieji buvo laikomi Pušaloto miestelio sinagogoje⁹⁰. Vėliau, liepos pradžioje, Pušalote, Žaliojoje gatvėje, įkurtas žydų getas, kuris gyvavo apie tris savaites. Panašiu metu getai įkurti ir kituose provincijos miesteliuose⁹¹. Žalioji gatvė tikriausiai buvo pasirinkta dėl to, kad buvo pačiame miestelio pakraštyje⁹². Gete buvo laikoma apie 200 asmenų, jiems buvo draudžiama be leidimo išeiti. Nustatyta, kad įvairiu metu getą saugojo ne mažiau kaip 15 buvusių sukilėlių. Iš jų ne mažiau kaip 10 dalyvavo ir grobiant žydų turtą. Dažniausiai buvo pasisavinami įvairūs buitines rakandai, drabužiai ir maisto produktai.

Pušaloto valsčiaus žydai vokiečių okupacijos metais buvo šaudomi penkis kartus. Žudynės vyko 1941 m. birželio pab.–rugpjūčio mėn. Nustatyti, kiek buvo nužudyta žydų ir kiek tiksliai sukilėlių dalyvavo juos šaudant, labai sunku. Archyviniai duomenys rodo, kad prie žydų žudynių galėjo prisidėti ne mažiau kaip 22 buvę sukilėliai, bet nustatyti, ar jie tikrai dalyvavo šaudant, šiandien neįmanoma. SS štandartenfuureris Karlas Jägeris savo 1941 m. gruodžio 1 d. ataskaitoje žudynių Pušaloto valsčiuje nemini⁹³. Vis dėlto, atsižvelgiant į bendrą Holokausto Lietuvoje kontekstą, galima įtarti, kad dauguma Pušaloto žydų buvo nužudyti vokiečių okupacijos metais.

Pušaloto žydai buvo šaudomi ne tik pačiame valsčiuje. 1941 m. rugpjūčio mėn. mažiausiai 15 sukilėlių galėjo dalyvauti konvojuojant Pušaloto žydus į Pajuostę, esančią Panevėžio apskrityje. Nustatyti, kiek tiksliai buvo konvojuotojų ir konvojuojamų pušalotiečių, trūksta archyvinių duomenų. Dalis sukilėlių žudynių vietoje saugojo atvartus žydus⁹⁴. Faktų, patvirtinančių, kad kuris nors iš Pušaloto sukilėlių būtų šaudęs žydus Pajuostėje, nerasta.

Archyviniai šaltiniai rodo, kad vokiečių okupacijos metais, be žydų tautybės asmenų,

sušaudyta ir dalis sovietinių aktyvistų. Pavyko nustatyti du didesnius ir vieną pavienį tokį atvejį. Atrodo, kad buvo šaudoma naktį⁹⁵. Pirmą kartą šaudyta 1941 m. birželio 29 d. senosiose Pušaloto žydų kapinėse. Ten sušaudyti Pušaloto kooperatyvo vedėjas Jonas Širvinskas, valsčiaus viršaitis Jonas Čeponis, NKVD darbuotojas Čercheliūnas, milicininkas Jonas Kučinskas ir Antanas Kriščeliūnas⁹⁶. Kas juos sušaudė, nežinoma. Vėlesniuose šaudymuose dalyvavo ir buvę sukilėliai, tad gali būti, kad dalis jų prisidėjo prie šaudymo ir pirmuoju atveju. Kadangi liepos mėn. žydus šaudant dalyvavo ir vokiečiai, įmanoma, kad jie prisidėjo ir prie sovietinių aktyvistų sušaudymo žydų kapinėse.

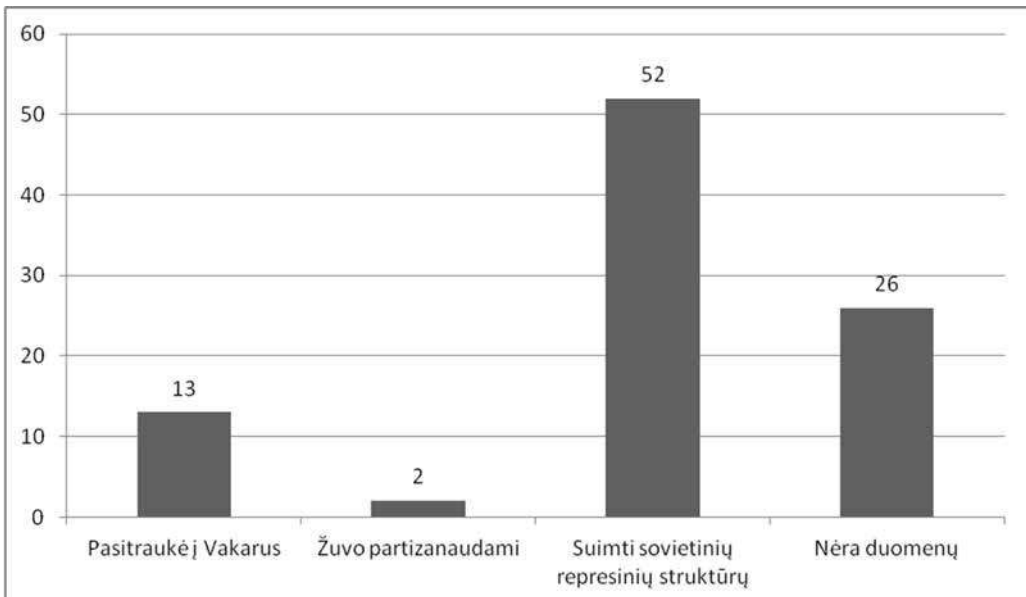
Antrą kartą buvo šaudoma liepos 15 d. vakare netoli Pušaloto buvusiam Voverynės miške⁹⁷. Sušaudyti 4 sovietiniai aktyvistai: Pušaloto milicijos viršininkas P. Židonis, valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas P. Lukoševičius, valsčiaus viršaitis Jonas Balčiūnas ir Jurgis Ožalas. Šaudant dalyvavo dalis sukilėlių ir du vokiečiai.

Trečiu atveju – 1941 m. rugpjūčio viduryje – senosiose Pušaloto žydų kapinėse sušaudytas Pušaloto valsčiaus Toliūnų kaimo gyventojas Aleksas Pranka. Už ką jis nužudytas, nežinoma. Jo žmona tvirtino, kad A. Pranka nebuvo komunistas⁹⁸. Tuo tarpu B. Juzėno baudžiamojoje byloje yra tam prieštaraujančių duomenų⁹⁹.

MGB Pasvalio skyriaus 1950 m. gegužės 30 d. pažymoje rašoma, kad vokiečių okupacijos metais sušaudyta 13 sovietinių aktyvistų¹⁰⁰.

SUKILĖLIŲ LIKIMAS ANTROSIOS SOVIETŲ OKUPACIJOS METAIS

Prasidėjus antrajai sovietų okupacijai, likimas buvusių sukilėlių išblaškė įvairiomis kryptimis. Daug jų pasitraukė su vokiečiais, kiti slapstėsi, išėjo partizanauti ar buvo prievarta mobilizuoti į sovietinę armiją. Kai kurie jų, pasilikę gimtinėje ir tikėjęsi čia išgyventi, buvo suimti sovietų represinių struktūrų (žr. 2 pav.).

2 pav. Sukilėlių likimas Lietuvoje antrą kartą okupavus Sovietų Sąjungai

Sovietams karo pabaigoje įsiveržus į Pušaloto valsčių, daug sukilėlių nusprendė pasitraukti su vokiečiais. Tarp jų – ir pagrindinis sukilimo Pušalote veikėjas V. Simonaitis, kuris, kaip minėta, 1944 m. dirbo Panevėžyje policininku. Artėjant frontui, jis pasitraukė į Vakarų¹⁰¹. Tolesnis jo likimas nežinomas. Su vokiečiais pasitraukė ir daugiau svarbius vaidmenis sukilime atlikusių pušalotiečių: V. Simonaičio pavaduotojas sukilime A. Šukys¹⁰², Stasys Kunkulis¹⁰³, sukilėlių vadovas pirmosiomis sukilimo dienomis lt. Vladas Šimoliūnas¹⁰⁴, Pušaloto policijos viršininkas vokiečių okupacijos metais A. Paštukas¹⁰⁵, Jonas Urbonavičius¹⁰⁶, Jonas Petruškevičius¹⁰⁷, Jonas Zakarauskas¹⁰⁸ ir kt. Remiantis archyviniais šaltiniais, pavyko nustatyti, kad į Vakarų pasitraukė ne mažiau kaip 13 buvusių sukilėlių. Tiesa, ne visiems bandžiusiems tai pavyko. Antai su vokiečiais bandė bėgti Antanas Dulevičius (jo namuose sukilimo metu buvo įrengta valgykla sukilėliams), bet nespėjo¹⁰⁹. Panašus likimas ištiko ir sukilėlį Joną Lukoševičių¹¹⁰. Tokių galėjo būti ir daugiau. Besitraukiančius iš Lietuvos, juos galbūt pavijo frontas, todėl teko apsisukus grįžti atgal. Pagrindinė priežastis, dėl ko sukilėliai traukėsi iš Lietuvos, veikiausiai buvo baimė grįžus sovietams atsakyti už veiklą sukilimo ir vokiečių okupacijos metais. Dėl to pirmiausia traukėsi tie, kurie aktyviai veikė per sukilimą, talkino vokiečiams okupacijos metais ir galbūt prisidėjo prie Holokausto. Šie asmenys pagrįstai galėjo tikėtis, kad sovietų valdžia juos persekios, todėl ryžosi palikti artimuosius ir bėgti. Dalies sukilėlių apsisprendimą trauktis galėjo lemti ir asmeninės aplinkybės. Vienas svarbiausių sukilimo dalyvių A. Šukys galbūt pasitraukė dėl to, kad 1941 m. birželio 15 d. buvo išstremta jo šeima¹¹¹, o prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai dingio viltis greitai ją pamatyti. Negana to, vokiečių okupacijos metais mirė jo brolis Jonas¹¹². Taigi netekus šeimos A. Šukiui pa-

prasčiausiai nebebuvo dėl ko likti Lietuvoje. Dalis buvusių sukilėlių tikriausiai pasitraukė iš Lietuvos dar ir dėl to, kad tiesiog nenorėjo patirti antros sovietinės okupacijos.

Vos išengusi į Lietuvą, sovietų valdžia iš karto pradėjo masinę gyventojų mobilizaciją į Raudonąją armiją. To skubiai imtis ją skatino didžiuliai sovietų nuostoliai fronte ir poreikis kuo greičiau juos kompensuoti, be to, buvo tikimasi, kad, išsiuntus iš Lietuvos daug jaunų vyrų, okupacija vyks sklandžiau. Oficialiai mobilizacija šalyje pradėta 1944 m. liepos 27 d.¹¹³, t. y. praėjus vos kelioms dienoms nuo sovietų išengimo į Panevėžio apskritį. Sprendžiant iš dalies buvusių sukilėlių parodymų, šaukimai jiems buvo įteikti rugpjūčio mėn.¹¹⁴ Pušaloto valsčiaus gyventojai atsiminimuose nurodė, kad mobilizacija prasidėjo liepos pabaigoje¹¹⁵. Buvęs sukilėlis Jurgis Kuprinskas tvirtino Raudonojoje armijoje tarnavęs nuo 1944 m. rugpjūčio 10 d.¹¹⁶ Tuo tarpu sukilėlio Andriaus Žurevičiaus raudonarmiečio knygelėje rašoma, kad jis mobilizuotas 1944 m. rugpjūčio 20 d.¹¹⁷ Šie faktai rodo, kad mobilizacija pradėta labai greitai. Prosovietiniai Lietuvos valdininkai tikėjosi šalyje mobilizuoti apie 250 tūkst. vyrų¹¹⁸. Bet lietuviai į Raudonąją armiją ėjo nenoriai, daugelis pradėjo slapstytis. Apie mobilizaciją Pušalote duomenų nerasta, bet vargu ar ji skyrėsi nuo mobilizacijos kitose Lietuvos vietose. Dalis paimtų į Raudonąją armiją buvusių sukilėlių iškart atsidūrė fronte, kur jiems, neturintiems tinkamo karinio parengimo, buvo labai sunku. Į Raudonąją armiją buvo mobilizuota ne mažiau kaip 10 Pušaloto sukilėlių: V. Garnys (kovėsi su vokiečiais Lenkijoje, netoli Čekoslovakijos sienos, 1945 m. balandžio mėn. sunkiai sužeistas)¹¹⁹, B. Juzėnas¹²⁰, J. Marcinkevičius¹²¹, K. Motiekaitis¹²², Antanas Vaškas¹²³, Petras Treba (1945 m. dezertyravo)¹²⁴ ir kt.

Kita dalis buvusių sukilėlių nusprendė likti Tėvynėje ir su ginklu rankose kovoti

su grįžusiais sovietų okupantais. Istorikas Kęstutis Girnius nurodo keturias svarbiausias pokario ginkluotojo pasipriešinimo priežastis: 1) pirmosios bolševikų ir vokiečių okupacijos patirtis; 2) nežabotas sovietinis teroras pirmaisiais pokario metais; 3) Vakarų intervencijos viltis ir 4) patriotizmas¹²⁵. Be šių priežasčių, galėjusių lemti buvusių Birželio sukilimo dalyvių apsisprendimą išeiti į miškus, galimos dar dvi: 1) baimė atsakyti už veiklą vokiečių okupacijos metais ir 2) nenoras būti mobilizuotiems į Raudonąją armiją¹²⁶. Pasak archyvinių šaltinių, partizanauti išėjo vienas iš sukilėlių štabo narių M. Aleba¹²⁷, taip pat A. Dulevičius¹²⁸, J. Lukoševičius¹²⁹, broliai Vladas ir Vaclovas Pšitulskiai¹³⁰ ir kt. Nustatyta, kad pokario pasipriešinime dalyvavo ne mažiau kaip 12 sukilėlių, dar 2 sukilėliai tapo partizanų ryšininkais. Kokiems partizanų junginiams jie priklausė, nežinoma.

Šiandien žinoma, kad vienas pirmųjų Pušaloto apylinkėse susikūrė Laimėjimo partizanų būrys¹³¹, Rozalimo–Pušaloto miškuose veikė Vytauto partizanai¹³², buvo ir daugiau junginių¹³³. 1945 m. Pušaloto apylinkių partizanai priklausė 3-iajai Šiaurės Lietuvos laisvės armijos apygardai¹³⁴, veikusiai Panevėžio apskrityje. 1945 m. pradžioje apskrityje įkurta Žalioji rinktinė. Ją sudarė keturios grupės. Viena jų, vadovaujama ltn. S. Girdžiūno-Špoko, Gegužio, veikė Pušaloto apylinkėse¹³⁵. Grupę sudarė keli būriai. Vienam jų, įsikūrusiam Pušaloto miške¹³⁶, vadovavo 1944 m. pabaigoje desantu į Lietuvą nuleistas ltn. Bronius Giedrikas-Jonas, Švitrigaila. Apylinkėse veikė ir grupės dalinys, vadovaujamas Jono Gėgžnos-Vachmistro, Pirato partizanų būrys¹³⁷, keletas mažesnių junginių¹³⁸, galėjo bazuotis ir parašiutininko Lukoševičiaus vadovaujami partizanai¹³⁹. Iš archyvinių dokumentų žinoma, kad broliai Pšitulskiai priklausė Pirato junginiui¹⁴⁰, jam galėjo priklausyti ir sukilėlis J. Lukoševi-

čius¹⁴¹. Pušaloto valsčiaus gyventojas Bronius Urbonas atsiminimuose nurodo, kad J. Lukoševičius iki žūties partizanavo ilgą laiką¹⁴². Šių buvusių sukilėlių partizanavimą liudija labai fragmentiški duomenys. Duomenų, patvirtinančių, kad šie vyrai dalyvavo kokiose nors partizanų operacijose, nerasta.

Partizanai Pušaloto apylinkėje veikė gana aktyviai. 1945 m. kovo 27 d. Eimuliškio–Ažagų miške įvyko didelis jų susidūrimas su sovietų pajėgomis. Jo metu 75 partizanai žuvo¹⁴³, kiti buvo išblaškyti, 2 buvę Pušaloto sukilėliai suimti¹⁴⁴. 1945 m. birželio 19 d. buvo užpulta Pušaloto NKVD būstinė (puolimas buvo nesėkmingas), partizanai nutraukė telefono ryšį su miesteliu¹⁴⁵. 1945 m. spalio 5 d. partizanai nužudė Pušaloto valsčiaus Digūnų kaimo vykdomojo komiteto pirmininką Petrą Čibonį¹⁴⁶. Galbūt šiuose įvykiuose dalyvavo ir buvę Pušaloto sukilėliai. Tolesnė galima jų veikla partizanaujant nežinoma.

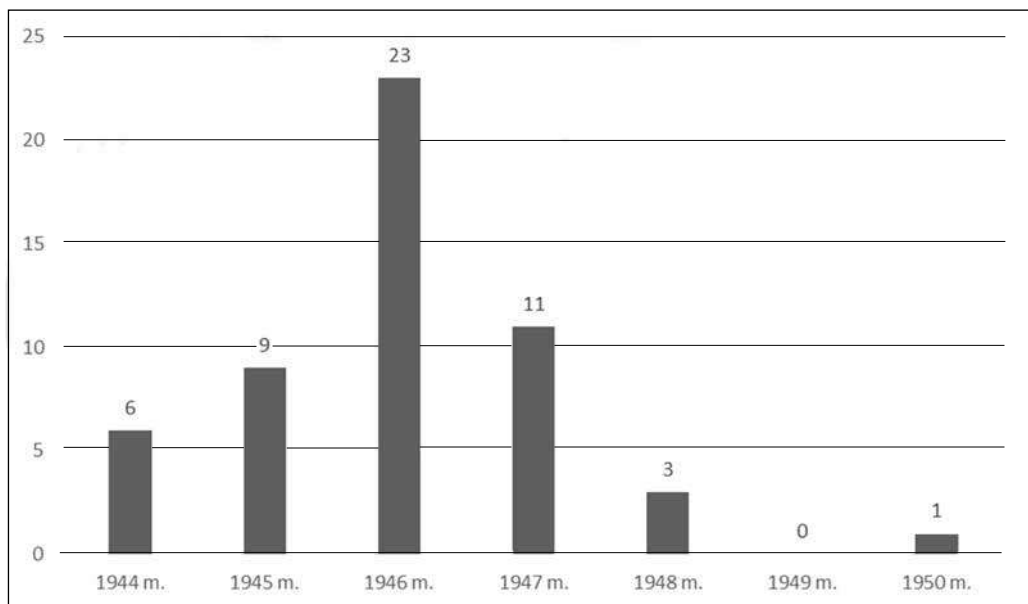
Nedaug išlikę duomenų, rodančių, kada buvę sukilėliai įsiliejo į pokario pasipriešinimą. Vladas Pšitulskis apklausiamas tvirtino, kad, iki sulaikomas 1945 m. kovo 27 d., jis su broliu Vaclovu partizanavo vos keturias dienas, o iki tol visą laiką slapstėsi¹⁴⁷. Yra žinoma, kad J. Lukoševičius į mišką buvo išėjęs jau 1945 m.¹⁴⁸ Dauguma Pušaloto sukilimo dalyvių buvo jauni vyrai. Pašaukti į Raudonąją armiją ir vengdami joje tarnauti, jie galėjo pradėti slapstytis ir ilgainiui prisidėti prie partizanų. Per susidūrimą Eimuliškio–Ažagų miške galėjo žūti ir sukilėlis J. Lukoševičius¹⁴⁹. Tuo tarpu A. Gaidukas-Aras partizanavo gretimame Kavarsko valsčiuje veikusiame Šermukšnio būryje. Žuvo 1948 m. Kavarsko rajono Mackeliškių miške¹⁵⁰. Sprendžiant iš archyvinių šaltinių, Pušaloto sukilėliai pokario pasipriešinime dalyvavo bent iki 1948 m. Dalis jų ilgainiui legalizavosi, kiti buvo suimti arba žuvo.

Dalis buvusių sukilėlių, tikėdamiesi, kad sovietų okupacija ilgai netruks, likosi gyventi savo namuose¹⁵¹. Deja, jų lūkesčiams buvo nelemta išsipildyti. Daugumą jų sovietų valdžia netrukus suėmė ir nuteisė.

Antrąkart Lietuvą okupavusių sovietų vienas svarbiausių tikslų buvo atskleisti ir nuteisti vokiečiams talkinčius asmenis. Į šią kategoriją pateko ir 1941 m. Birželio sukilimo dalyviai, todėl, vos tik Raudonoji armija įžengė į Pušaloto valsčių, prasidėjo buvusių sukilėlių paieškos ir suėmimai. 1944 m. rugsėjo–lapkričio mėn. sulaikyti buvę sukilėliai Juozas Gudonis, K. Šidagis, broliai K. ir L. Blynai, B. Juzėnas ir J. Žigas. Jie tapo pirmosiomis sovietų teisinės mašinos aukomis. 1945 m. sulaikyti 9, 1946 m. – 23, 1947 m. – 11, 1948 m. – 3 ir 1950 m. – 1 buvęs Birželio sukilimo Pušalote dalyvis (žr. 3 pav.). Visiems jiems iškeltos baudžiamosios bylos (saugomos Lietuvos ypatingajame archyve) (žr. 5 pav. p. 19). Išskirtiniais galima laikyti 1946-uosius. Tada pradėtos dvi baudžiamosios bylos, kuriose nuteisti 26 sukilime

dalyvavę asmenys. Visi jie, išskyrus V. Dvoževskį, sulaikyti Lietuvos teritorijoje. 50 (iš 53) sukilėlių suėmė Panevėžio, Pasvalio arba Joniškio NKVD ar MGB skyrių darbuotojai, 3 – įvairių karinių dalinių kontržvalgybos padalinio SMERŠ darbuotojai. Baudžiamosiose bylose nėra duomenų apie suėmimo aplinkybes. Dažniausiai sukilėliai būdavo suimami, kai iškviesti prisistatydavo į NKVD ar MGB skyrių, arba namie. Tačiau būta ir išimčių. Antai V. Dvoževskis sulaikytas dabartinės Rusijos teritorijoje, Muravos mieste, kur tarnavo ten dislokuotame sovietų armijos dalinyje¹⁵². B. Petrauskas suimtas, kai, 1944 m. pasitraukęs į Vokietiją, jai kapituljavus bandė pėsčias grįžti į Pušaloto valsčių namo¹⁵³.

Tikėtina, kad daug buvusių sukilėlių buvo įskūsti. Juos kaip 1941 m. birželio įvykių dalyvius atpažindavo vietos sovietiniai aktyvistai ar šiaip gyventojai ir pranešdavo apie tai NKVD ar MGB skyriui. Gali būti, kad dalis jų suimti po to, kai tiesiogiai arba netiesiogiai buvo išduoti anksčiau sulaikytų bendražygių. Karo tribunolai sukilėlius teisė remdamiesi

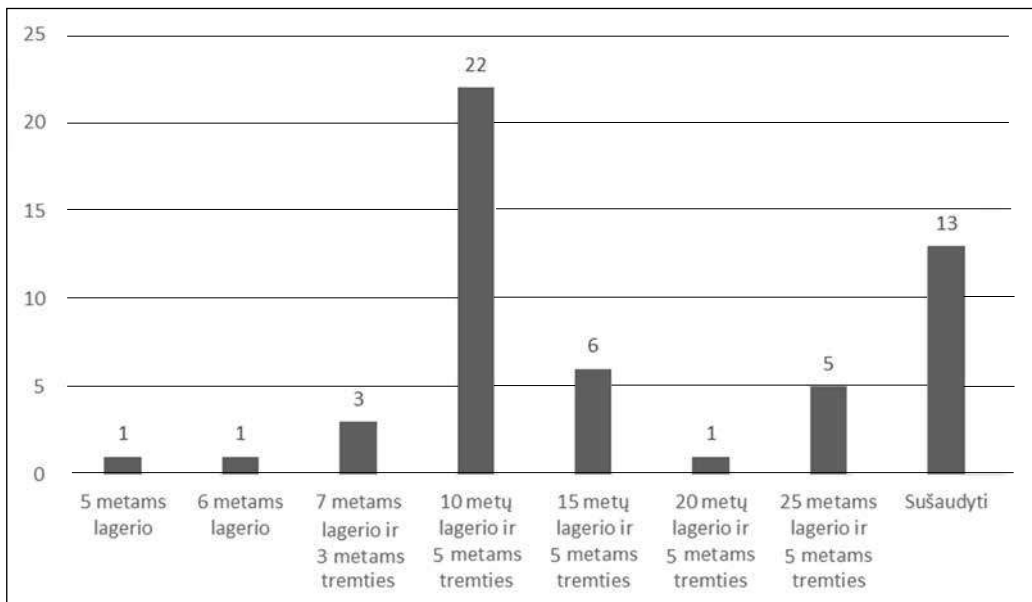

3 pav. Sukilėlių suėmimo antrosios sovietinės okupacijos metu statistika

1926 m. Sovietų Sąjungos baudžiamuoju kodeksu¹⁵⁴, kuris Lietuvoje galiojo nuo 1940 m. gruodžio 1 d.¹⁵⁵ Visais atvejais, išskyrus vieną (98 proc.), buvę sukilėliai buvo teisiami remiantis Baudžiamojo kodekso 58 straipsnio pirmuoju punktu. Pagal jį teisiami asmenys buvo laikomi „tėvynės išdavikais“¹⁵⁶. Šis straipsnis kaip aukščiausiąją bausmę numatė mirties bausmę. 15-oje atvejų (28 proc.) ji ir buvo skirta. Taip pat sukilėliams skirtos nuo 5 iki 25 metų laisvės atėmimo bausmės lageryje. Kai kuriais atvejais vietoj lagerio skirti sunkieji darbai. Populiariausias nuosprendis buvo 10 metų lagerio – jį išgirdo 22 sukilėliai (42 proc.). Pažymėtina, kad, be laisvės atėmimo ir mirties, buvo skiriama ir papildomų bausmių: turto konfiskavimas, 5 metai tremties (žr. 4 pav.). Neretai priimtas nuosprendis vėliau būdavo pakeičiamas. Tarp Pušaloto valsčiaus sukilėlių pasitaikė 19 tokių atvejų. Nuosprendžiai buvo keičiami tiek iš naujo išnagrinėjus bylas dar būnant Lietuvoje, tiek ir jau nuvežtiems atlikti bausmės į Sovietų Sąjungos gilumą.

Dažniausiai buvo keičiami mirties nuosprendžiai. Tam daugiausia įtakos turėjo 1947 m. gegužės 26 d. nutarimas panaikinti Sovietų Sąjungoje mirties bausmę. Taip išsigelbėjo 11 sukilėlių. Mirties nuosprendis jiems buvo pakeistas į 20 metų katorgos darbų, kartu konfiskuojant turtą, arba į 25 metus lagerio ir 5 metus tremties. Gan didelį skaičių mirties bausmės ar ilgų metų lageriuose nuosprendžių lėmė sukilimo Pušalote intensyvumas. Palyginimui: gretimame Pumpėnų valsčiuje, kur aktyvus sukilimo prieš sovietinius okupantus nebuvo, mirties bausme nuteisti 2 sukilimo dalyviai; Krekenavos valsčiuje, kuriame sukilimas apsiribojo vienu išskirtinesniu momentu – Krekenavos miestelio puolimu, – mirties bausme nuteista nė vieno sukilėlio.

Lageriuose sukilėlių laukė sunki dalia. Kadangi visi buvo nuteisti kaip „tėvynės išdavikai“, jiems buvo skiriami sunkiausi darbai. Gyvenimo sąlygos buvo labai blogos. Sukilėlius kankino badas, ligos, atšiaurus klimatas. Dėl to 8 iš jų nepavyko sulaukti

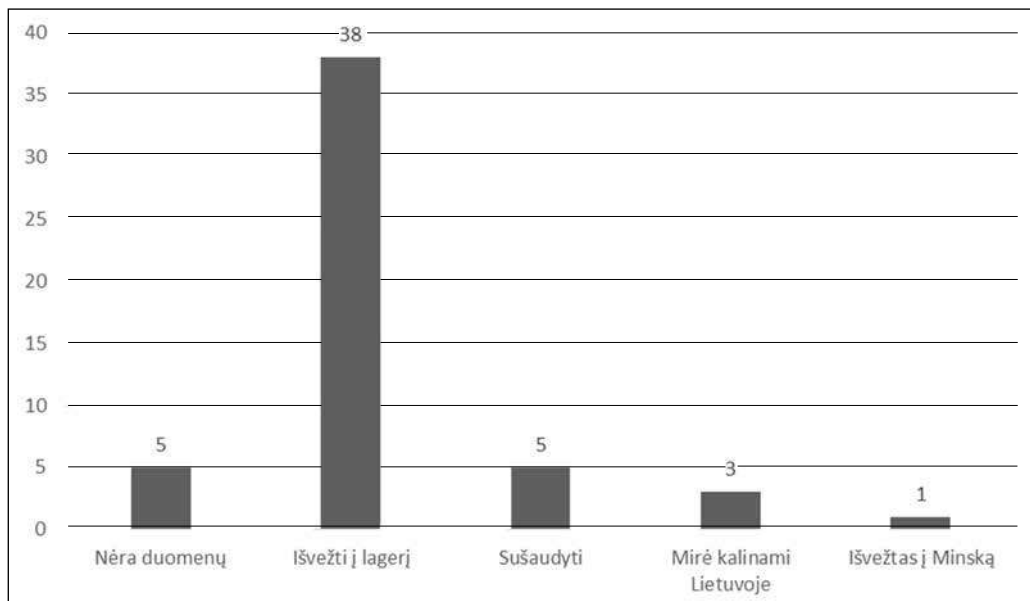
4 pav. Sukilėliams paskelbtų nuosprendžių statistika

laisvės, jie mirė lageriuose. Archyviniai šaltiniai rodo, kad dauguma nuteistųjų viso jiems skirto laiko neiškalėjo ir buvo paleisti anksčiau. Pagrindinis sukilėlių „gelbėtojas“ buvo SSRS Aukščiausiosios Tarybos 1955 m. rugsėjo 17 d. amnestijos aktas¹⁵⁷. Nežinia, keli buvę sukilėliai paleisti juo remiantis, bet, šiam aktui įsigaliojus, 1955 m. pab.–1956 m. į laisvę išleista net 18 sukilėlių. Masinis bausmių panaikinimas leistų numanyti, kad pagrindinė to priežastis ir buvo ši amnestija. Beje, SSRS Aukščiausioji Taryba paskelbė ne tik šią amnestiją. Galbūt jos turėjo įtakos anksčiau laiko, 1954 m., į laisvę paleidžiant K. Motiekaitį, M. Giedriką ar 1955 m. – A. Židonį. Dar 4 sukilėliai paleisti 1957–1959 m.

Amnestijos padėjo ne visiems nuteistiems sukilėliams. Šiuo atveju ypač nepasisekė J. Tomkūnui ir P. Leliui. J. Tomkūnas 1947 m. kovo 6 d. buvo nuteistas 15 metų lagerio ir 5 metams tremties. Vėliau bausmė jam sumažinta iki 10 metų lagerio ir 5 metų tremties. Į lagerį išvežtas 1948 m. Paleistas į

laisvę 1964 m. birželio 26 d.¹⁵⁸ Taigi jis iškalėjo netgi ilgiau, nei buvo nuteistas. P. Lelys 1948 m. vasario 20 d. buvo nuteistas 10 metų lagerio ir 5 metams tremties. Į lagerį išvežtas 1948 m. rugpjūčio 16 d., tremtis prasidėjo 1956 m. balandžio 27 d., į laisvę paleistas 1964 m. sausio mėn.¹⁵⁹ Lageryje jis praleido mažiau, nei buvo nuteistas, laiko, bet tremtyje išbuvo ilgiau. To priežastys nežinomos. Šie sukilėliai nebuvo nuteisti remiantis kokiais nors specifiniais kaltinimais. Tik vienas sukilėlis, L. Liutkevičius, lageryje išbuvo visą jam skirtą laiką – 5 metus¹⁶⁰.

Paleistųjų iš lagerio ar tremties sukilėlių vargai nesibaigė. Lietuvos komunistų partijos vadovai, išsigandę, kad amnestuoti asmenys pradės masiškai grįžti į Tėvynę, ir bijodami, kad jie gali imtis antisovietinių veiksmų ar kelti neramumus, nusprendė apriboti galimybę tremtiniais apsigyventi Lietuvoje. 1957 m. sausio 21 d. buvo paskelbtas LSSR Aukščiausiosios Tarybos įsakas, kuriuo tremtiniais ir politiniams kaliniams draudžiama grįžti į Lietuvą. Nepaklūsusiems

5 pav. Sukilėlių likimai paskelbus nuosprendį

numatyta pridėti 5 metus tremties¹⁶¹. Pavyko nustatyti, kad iki paskelbiant šį įsaką į Lietuvą grįžo mažiausiai 6 buvę sukilėliai. Regis, visiems jiems įvairiais būdais pavyko čia apsigyventi. Vienas sukilėlis grįžo jau paskelbus aktą; jo likimas nežinomas. Vienam sukilėliui Lietuvoje leista apsigyventi tik 1970 m. Remiantis archyviniais šaltiniais, mažiausiai 2 sukilėliai, paleisti į laisvę, liko gyventi Sovietų Sąjungos gilumoje. Tokio jų apsisprendimo motyvai, kaip ir daugumos iš tremties ar lagerio paleistų sukilėlių likimai, nežinomi.

Sovietų represiniai organai neapsiribojo vien pačių sukilėlių nuteisimu. Už asmens (šiuo atveju – sukilėlio) veiksmus, nukreiptus prieš sovietų valdžią, dažnai atsakydavo jo šeima, artimiausi giminaičiai. Šis principas gan plačiai taikytas ir sukilėlių artimiesiems. 1944 m. lapkričio 24 d. abiejų to meto represinių žinybų – LSSR NKVD ir LSSR NKGB – vadovai vidaus reikalų liaudies komisaras Juozas Bartašiūnas ir valstybės saugumo liaudies komisaras Aleksandras Guzevičius išleido bendrą direktyvą Nr. 0165 dėl „antisovietinio ir kontrrevoliucinio elemento“ registravimo (įskaitos)¹⁶². Šis „elementas“, remiantis sovietine terminija, suskirstytas į dešimtį kategorijų. Viena iš jų aprėpė vadinamųjų tėvynės (šiuo atveju – Sovietų Sąjungos) išdavikų šeimas¹⁶³. SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro Lavrentijaus Berijos pavaduotojas Sergejus Kruglovas 1944 m. gruodžio 15 d. išleido potvarkį Nr. 00213. Juo remiantis, NKVD ir NKGB Lietuvos apskričių skyriams įsakyta kuo skubiausiai pristatyti S. Kruglovui išankstinius „antisovietinio ir kontrrevoliucinio elemento šeimų“ duomenis kiekvienoje apskrityje¹⁶⁴. Kaip tik šie įsakymai davė pradžią sovietų represiniams organams persekioti sukilėlių artimuosius. Autoriaus žiniomis, į Sibirą buvo ištremti mažiausiai 15 sukilėlių artimieji.

Trėmimus suskirsčius į ankstyvuosius (1945–1947 m.) ir vėlyvuosius (1948–1949 m.), matyti, kad pirmuoju laikotarpiu ištremti 4 sukilėlių artimieji. Galbūt tokių būta ir daugiau. Pavyzdžiui, archyvuose yra duomenų, kad ketinta išvežti ir sukilėlio P. Antanaičio artimuosius¹⁶⁵, bet informacijos, kuri patvirtintų, jog jie tikrai buvo ištremti, rasti nepavyko. Išvežti buvo 4 (iš 5) 1944–1945 m. mirties bausme nuteistų buvusių sukilėlių artimieji. Gan neįprastas buvusių sukilėlių Vlado ir Vaclovo Pšitulskių brolių Jono ir Boleslovo likimas. Pirmiesiems dviem iš brolių mirties nuosprendis įvykdytas 1945 m. spalio 25 d. Po kelių mėnesių apklausti likę gyvi broliai J. ir B. Pšituskiai. Nutarta jų į Sibirą netremti¹⁶⁶. Tai išskirtinis atvejis, nes kitų dviejų panašiu metu mirties bausme nuteistų sukilėlių artimieji buvo ištremti. Deja, šis MGB sprendimas vieno iš brolių neišgelbėjo. B. Pšitulskis su šeima ištremtas 1948 m.¹⁶⁷ 1945 m. taip pat ištremta K. Šidagio, nuteisto 20 metų lagerio, šeima. Tiek šiuo, tiek vėlesniu laikotarpiu buvo išvežti artimiausi sukilėlių giminaičiai: žmonos, vaikai, tėvai, seneliai, broliai, seserys. Šie pirmieji trėmimai, kaip ir pačių sukilėlių sulaikymai, buvo gana stichiški. Kiekviena šeima tremta atskirai. 1948 m. vaizdas pasikeitė. Pereita prie sutelktinio sukilėlių artimųjų persekiojimo. Šie veiksmai sutapo su kolektyvinių baudžiamųjų bylų kėlimu sukilėliams. 1948 m. vasario 21 d. SSRS Ministrų Taryba išleido nutarimą Nr. 417-160vs. Matyt, juo remdamasi, 1948 m. balandžio–gegužės mėn. sovietų valdžia nutarė ištremti 11 sukilėlių artimuosius. Visi jie 1948 m. gegužės 22 d., per trėmimo operaciją „Vesna“, išvežti į Buriatijos–Mongolijos ASSR¹⁶⁸. Šie žmonės buvo 1948 m. nuteistų (daugiausia pagal baudžiamąją bylą Nr. 22622/3) sukilėlių artimieji. Tais metais nuteisti 28 sukilėliai. Kodėl išvežti tik 11 iš jų artimieji, nežinoma. Atrodo, tai paskutinis kartas, kai buvo tre-

miami sukilėlių artimieji, nes vėliau panašiu duomenų nerasta. Ankstyvuojau laikotarpiu išvežtiems giminaičiams skirtos 5 metų¹⁶⁹, o 1948 m. – 10 metų tremties bausmės¹⁷⁰. Tremiant dažniausiai buvo neatsižvelgiama į amžių ar sveikatą: tremtos tiek septyniasdešimtmetės senutės, tiek kelių mėnesių kūdikiai. Tokiems tremtis dažniausiai buvo tolygi mirties bausmei. Daliai artimųjų pavyko išvengti vežimo, nes trėmimo metu jų nebuvo namie. Taip nuo tremties išsigelbėjo sukilėlio K. Šidagio brolis Vytautas, nors iki 1953 m. turėjo slapstytis¹⁷¹. Adelė Šidagytė-Alėbienė, sovietams susodinus jos šeimą į sunkvežimį ir ruošiantis išvežti, bandė pabėgti, bet buvo pašauta. Sunkiai sužeista, ji buvo nuvežta į Panevėžio ligoninę, iš kur po kelių savaičių pabėgo ir ilgą laiką gyveno nelegaliai¹⁷². Autoriaus žiniomis, į Sibirą išvežti ne mažiau kaip 38 buvusių sukilėlių artimieji (iš jų ne mažiau kaip 5 tremtyje mirė, 7 asmenų likimai nežinomi). Vienu atveju į Sibirą pas nuteistą šeimą išvyko savo noru¹⁷³.

Sibire sąlygos gyventi buvo siaubingos. Dauguma buvo apgyvendinti Buriatijoje, buvusių Japonijos karo belaisvių stovyklose¹⁷⁴. Tremtiniai buvo įdarbinti miškų ūkyje, dirbti turėjo net paaugliai ir vaikai. Žiemą temperatūra nukrisdavo iki 40–50 laipsnių žemiau nulio¹⁷⁵. Dalis išvežtųjų, nepakeldami tokio gyvenimo, ryžosi bėgti. 1946 m. gruodžio 25 d. iš tremties (tuo metu buvo Komijoje) bandė pabėgti sukilėlio K. Šidagio šeima: tėvas, motina ir 2 seserys. Bent vienam iš jų, tėvui Juozui Šidagiui, pavyko grįžti į gimtinę. 1949 m. vasario 3 d. jis buvo suimtas, už pabėgimą nuteistas 3 metams lagerio ir vėl ištremtas į Sovietų Sąjungos gilumą¹⁷⁶. Tolesnis jo likimas nežinomas. Tuo tarpu kitų šeimos narių sovietų represiniai organai taip ir nesurado, nors ieškojo iki pat 1954 m.¹⁷⁷ Iš tremties bandė bėgti ir Pšitulskių šeima, bet buvo sugauta; 3 metus

praleido kalėjime, paskui vėl išvežta į Sovietų Sąjungos gilumą¹⁷⁸.

Sukilėlių artimieji kentė ne tik nuo sunkiai pakeliamų gyvenimo ir darbo sąlygų, bet ir buvo nuolat stebimi. MGB, vėliau KGB struktūras pasiekdavo įvairūs į sukilėlių artimųjų aplinką infiltruotų agentų pranešimai¹⁷⁹. Kitaip nei daugumai sukilėlių, beveik visiems jų artimiesiems tremtyje teko išbūti visą skirtą laiką. Pirmosios į Lietuvą 1952 m. grįžo 1947 m. išvežtos Ieva Juzėnienė ir jos dukra Bronislova¹⁸⁰. Dauguma kitų parvažiavo 1958–1960 m. Sugrįžusių į Lietuvą sukilėlių artimųjų vargai nesibaigė – čia jiems buvo neleidžiama prisiregistruoti. Tik per didžiausius vargus, dažnai nelegaliai, ilgainiui pavyko įsikurti Tėvynėje.

Atlikę skirtas bausmes, tiek sukilėliai, tiek jų artimieji, jau gyvendami Lietuvoje, daugelį metų buvo sekami vietos KGB skyrių pareigūnų. Oficialiai jie vis dar buvo nereabilituoti ir laikomi potencialiais sovietų santvarkos priešais. Lietuvos ypatingajame archyve išlikusios metinės KGB Panevėžio skyriaus ataskaitos rodo, kad 1941 m. Birželio sukilimo dalyviai buvo stebimi, tvarkyta jų apskaita, žinomi jų adresai ir tuometinė veikla¹⁸¹. Tik pačioje sovietmečio pabaigoje, 1989 m. rugsėjo 29 d., LSSR Aukščiausioji Taryba paskelbė nutarimą¹⁸², kuriuo remiantis dalis Pušaloto sukilėlių reabilituoti. Tačiau iš tiesų sukilėliai ir jų artimieji galėjo lengviau atsikvėpti tik 1990 m. kovo 11 d. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę. 1990 m. gegužės 2 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba paskelbė įstatymą „Dėl asmenų, represuotų už pasipriešinimą okupaciniams režimams, teisių atstatymo“¹⁸³. Juo remdamasis, Lietuvos Respublikos Aukščiausiasis Teismas dar kartą svarstė sukilėlių baudžiamąsias bylas ir daugelį jų reabilitavo. Nereabilituoti tik asmenys, kurie „dalyvavo, darant genocido nusikaltimus, o taip pat beginklių civilių žudynėse ir kankinimuose“.

1997 m. įsteigus Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centrą (toliau – LGGRTC), buvusiems sukilėliams ir jų artimiesiems atsirado galimybė kreiptis į šią instituciją dėl kario savanorio statuso (dažniausiai jau po asmens mirties) suteikimo. Jis suteikiamas asmenims, su ginklu rankose dalyvavusiems 1941 m. Birželio sukilime. Šio fakto buvimą arba nebuvimą nustato speciali komisija. Iki 2016 m. rugpjūčio mėn. LGGRTC tokį statusą suteikė 8 Pušaloto valsčiaus sukilėliams.

IŠVADOS

Vokiečių kariuomenės įžengimas į Pušaloto valsčių žymėjo ir antisovietinio sukilimo pabaigą, vis dėlto dauguma sukilėlių neišsiskirstė. Iš pradžių veikdami pagalbiniame būryje (gyvavo nuo vokiečių okupacijos pradžios iki 1941 m. liepos vidurio; pagrindą sudarė buvę sukilėliai), vėliau – ir pagalbinėje policijoje (įsteigta 1941 m. liepą, veikė visą vokiečių okupacijos laikotarpį; pagrindą sudarė buvę sukilėliai), jie buvo įsitikinę, kad vis dar vykdo sukilėlių funkcijas. Ir toliau buvo suiminėjami sovietiniai aktyvistai ar tokiais įtariamais asmenys, besitraukiančios Raudonosios armijos kariai, toliau patruliuojama Pušaloto miestelyje ir svarbiausiuose valsčiaus keliuose. Visa ši veikla vykdyta jau vadovaujant vokiečių karinei administracijai. Intensyviausiu buvusių sukilėlių veiklos laikotarpiu vokiečių okupacijos metais galima laikyti pirmuosius kelis mėnesius. Šiuo metu dalis jų galėjo dalyvauti okupacinės valdžios organizuotose civilių gyventojų žudynėse. Nustatyti tikslų prie to prisidėjusių asmenų skaičių šiandien trukdo archyvinių duomenų trūkumas, taip pat ir faktas, kad ne visa informacija, rasta tirtuose dokumentuose, laikytina patikima. Likusių vokiečių okupacijos laikotarpiu buvusių sukilėlių veikla

buvo neintensyvi, dauguma jų pamažu grįžo prie civilinės veiklos.

Nors Vokietija nesuteikė Lietuvai nepriklausomybės, rimtesnis antinacinis sąjūdis valsčiuje taip ir nesusiformavo. Net ir okupacijai užsitęsus, sukilėliai į vokiečius buvo linkę žvelgti palankiau negu į sovietus. Pastarieji ir toliau buvo laikomi pagrindiniais Lietuvos priešais. Toks buvusių sukilėlių požiūris paskatino juos 1944 m. artėjant frontui susiburti į savisaugos dalinį.

Antroji Lietuvos okupacija, prasidėjusi 1944 m., tapo dar vienu lūžio tašku daugelio sukilėlių gyvenime. Prie Lietuvos priartėjus frontui, daugelis sukilėlių suvokė, kad grįžę sovietai tikriausiai ims juos persekioti, todėl, dar prieš Raudonajai armijai įžengiant į Pušaloto valsčių, nutarė trauktis į Vakarus. Tai ypač pasakytina apie tuos, kurie aktyviai veikė sukilimo metu ir vokiečių okupacijos metais. Daugeliui jų pavyko pasitraukti ir vėliau įsikurti Vakarų Vokietijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose, Kanadoje, Australijoje. Lietuvoje pasiliko daugiausia tie, kurių vaidmuo sukilime buvo epizodinis ir kurie tikėjosi, kad už tai nebus persekiojami, taip pat tie, kurie, norėdami toliau kovoti su sovietais, įsitraukė į pagrindinį partizaninį judėjimą, nespėjo laiku išvykti arba besitraukdami buvo pavyti fronto ar tiesiog nenorėjo palikti gimtųjų vietų. Lietuvoje likusių sukilėlių likimas buvo permainingas ir sudėtingas: nemažai jų buvo mobilizuoti į Raudonąją armiją, priversti išsikraustyti iš gimtųjų vietų ir galiausiai suimti sovietų represinių struktūrų.

1941 m. Birželio sukilime dalyvavusių asmenų areštai buvo vienas iš pagrindinių sovietų valdžios prioritetų antrą kartą okupavus Lietuvą. 1944–1950 m. suimti dauguma šalyje pasilikusių buvusių Pušaloto valsčiaus sukilėlių. Visiems jiems iškeltos baudžiamosios bylos. Jos viena nuo kitos gerokai skyrėsi. Chronologiškai pirmosios bylos buvo glaustos, neišsamios, nuosprendžiai griežti,

dažnai skirta mirties bausmė. Sovietų represinės struktūros tuo metu nesistengė išsamiai ar juo labiau objektyviai išnagrinėti suimtų asmenų veiklos. Užteko vien įtarimų ar kelių asmenų parodymų, kad sukilėlis būtų nuteistas. Vėlesnės bylos buvo išsamesnės, tyrimai trukdavo ilgiau. Nors tyrimo metu vyravo aiškiai šališkas požiūris, sovietų tardytojai dažniausiai laikėsi sovietinės baudžiamosios teisės normų. Visiems sukilėliams pareikšti įtarimai, jie apklausti, jiems pareikšti kaltinimai ir galiausiai jie nuteisti. Buvo skiriami įvairūs nuosprendžiai – pareiškus tokį pat kaltinimą buvo skirtingai baudžiama. Vyra-

vo dvejopi nuosprendžiai: mirties bausmė sušaudant arba kalėjimas lageryje. Taikytas ir išskirtinis sovietinės teisės sistemos reiškinys – kolektyvinė atsakomybė, kai už asmens nusikaltimus atsako ir jo artimieji. Pasikeitus geopolitinei padėčiai, dauguma išgyvenusiųjų lageriuose XX a. šeštajame dešimtmetyje buvo paleisti, bet jų laisvė ir toliau buvo varžoma. Tik Lietuvai atkūrus nepriklausomybę 1941 m. Birželio sukilimo Pušalote dalyviai reabilituoti (išskyrus nuteistuosius už dalyvavimą civilių gyventojų žudynėse) ir vėl tapo visateisiais piliečiais. Deja, to sulaukė nedaugelis.

Nuorodos

¹ Žr. *Genocidas ir rezistencija*, 2015, Nr. 2 (38).

² „Pušaloto partizanai“, *Išlaisvintas panevėžietis*, 1941, rugpjūčio 15 d., Nr. 9, p. 3.

³ P. Eidukas, „Ginkluotas pasipriešinimas nacistinei okupacijai Lietuvoje“, *Lietuvių tauta antinacinės koalicionios kovų verpetuose*, Vilnius, 2003, p. 259.

⁴ Gestapo agento pranešimas apie antivokiškas nuotaikas Pušaloto valsčiuje, LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 9, l. 270.

⁵ J. Zakarasko apklausos protokolas, *ibid.*, l. 272.

⁶ S. Čeponytės 1947 m. kovo 29 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19310, l. 36.

⁷ A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998, p. 74.

⁸ F. Alabavičiaus 1946 m. rugpjūčio 10 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 4750/3, l. 11.

⁹ A. Dvoževskio prisiminimai apie sukilimą Pušalote, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 222, b. 1756, l. 3–5.

¹⁰ L. Blyno 1944 m. rugsėjo 3 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 28174/3, l. 13 a. p.

¹¹ V. Garnio 1947 m. rugsėjo 27 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 21280/3, l. 99–99 a. p.

¹² P. Marozo 1946 m. lapkričio 29 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 35280/3, t. 1, l. 160–161 a. p.

¹³ J. Krasausko 1946 m. gruodžio 11 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 201.

¹⁴ S. Buchaveckas, „Holokaustas Raseinių apskrityje: Viduklės valsčiaus žydų bendruomenės sunaikinimas (1941 m. birželis–rugsjūtis)“, *Genocidas ir rezistencija*, 2010, Nr. 1 (27), p. 66.

¹⁵ *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944)*, 1 d., Vilnius, 1965, p. 59.

¹⁶ J. Baranausko 1950 m. kovo 7 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19462, l. 48.

¹⁷ M. Levulis, „Pušaloto tragedijos budeliai“, *Panevėžio tiesa*, 1959, Nr. 256, p. 2.

¹⁸ „Pušaloto partizanai“, *Išlaisvintas panevėžietis*, 1941, rugpjūčio 15, Nr. 9, p. 3.

¹⁹ A. Vasiliausko 1947 m. liepos 10 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18040, l. 88.

²⁰ S. Baltramiejūno 1946 m. lapkričio 2 ir 16 d. apklausų protokoliai, *ibid.*, b. 35280/3, t. 1, l. 277 a. p., 281.

²¹ A. Vasiliausko 1947 m. liepos 10 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-18040, l. 88.

²² V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 18 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 25.

²³ S. Vasausko 1946 m. spalio 28 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-16239, l. 23.

²⁴ F. Sipavičiaus 1947 m. lapkričio 13 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-18040, l. 64.

²⁵ A. Vasiliausko 1947 m. liepos 10 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 88; P. Aleksandravičiaus 1947 m. sausio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 22622/3, t. 2, l. 123 a. p.–124.

²⁶ J. Zakarasko 1976 m. birželio 16 d. apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 46, b. 1265, l. 44–45.

²⁷ M. Vyšniausko 1948 m. balandžio 17 d. apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. P-19310, l. 190 a. p.

²⁸ J. Vaičieliūno 1941 m. liepos 17 d. pasižadėjimas, LCVA, f. R-650, ap. 1, b. 14, l. 70.

²⁹ S. Čeponytės 1947 m. liepos 8 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18040, l. 116 a. p.

³⁰ P. Jankausko 1945 m. rugpjūčio 7 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-7791, l. 13.

³¹ B. Juzėno 1944 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44085/3, l. 19 a. p.–20 a. p.

³² J. Ramanausko 1946 m. gruodžio 2 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 22622/3, l. 106 a. p.; P. Juzėno 1944 m. spalio 30 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 43900/3, l. 15 a. p.; M. Kanapiausko 1950 m. kovo 7 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-19462, l. 44.

³³ M. Kanapiausko 1950 m. kovo 7 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-19462, l. 44.

³⁴ Panevėžio aps. Pušaloto policijos nuovados 1941 m. spalio 9 d. raštas Panevėžio apygardos policijos viršininkui, LCVA, f. R-650, ap. 1, b. 1, l. 4.

³⁵ Panevėžio aps. Pušaloto policijos nuovados 1942 m. sausio 21 d. raštas Panevėžio apygardos policijos viršininkui, *ibid.*, b. 4, l. 1.

³⁶ V. Dvoževskio 1945 m. gruodžio 10 d. teismo posėdžio protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44000/3, l. 125 a. p.

³⁷ B. Juzėno 1944 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44085/3, l. 28; E. Nalškienės apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-16239, l. 39.

³⁸ V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 18 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 26.

³⁹ K. Januševičiaus ir kt. 1946 m. kovo 4–6 d. teismo posėdžio protokolas, *ibid.*, b. 35280/3, t. 2, l. 264.

⁴⁰ P. Stankeras, *Lietuvių policija Antrajame pasauliniame kare*, Vilnius, 2008, p. 300–301.

⁴¹ V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 18 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44000/3, l. 25–26.

⁴² Panevėžio apskrities Pušaloto valsčiaus pagalbinės policijos narių sąrašas, LCVA, f. R-729, ap. 1, b. 17, l. 127 a. p.

⁴³ A. Židonio 1947 m. vasario 25 d., apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16239, l. 61.

⁴⁴ *Ibid.*, l. 61–61 a. p.

⁴⁵ Ypatingosios komisijos ištirti vokiečių bei jų talkininkų nusikaltimus Panevėžio apskrityje 1945 m. sausio 1 d. aktas, *ibid.*, f. 3377, ap. 55, b. 117, l. 207.

⁴⁶ V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 26 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 43.

⁴⁷ *Lietuvos partizanai*, Vilnius, 1967, p. 159; A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 304.

⁴⁸ Karžygės Gražinos būrio vado P. Pranevičiaus pranešimas apie būrio veiklą, LYA, f. 38, ap. 1, b. 1, l. 1–2.

⁴⁹ R. Zizas, *Sovietiniai partizanai Lietuvoje 1941–1944 m.*, Vilnius, 2014, p. 242.

⁵⁰ J. Kižo 1945 m. rugsėjo 27 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21280/3, l. 14–14 a. p.;

P. Mockevičiaus 1945 m. spalio 1 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 15 a. p.

⁵¹ R. Zizas, „Vietinė savisauga (savigyna) Lietuvoje nacių Vokietijos okupacijos metais (1941–1944)“, *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2001, Nr. 2(10), p. 54.

⁵² V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 20 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44000/3, l. 32.

⁵³ 1942 m. visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo anketos, LCVA, f. R-743, ap. 2, b. 4182.

⁵⁴ LSSR KGB 1954 m. rugpjūčio 10 d. pažyma Nr. K-482, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 3033/3, l. 67.

⁵⁵ S. Baltramiejūno 1945 m. birželio 28 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 29269/3, l. 8 a. p.

⁵⁶ J. Židonio 1947 m. liepos 8 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-18040, l. 77.

⁵⁷ J. Parnulio ir A. Žiuravičiaus 1948 m. vasario 16 d. teismo posėdžio apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-19310, l. 129.

⁵⁸ V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 14 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 20.

⁵⁹ B. Juzėno 1944 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44085/3, l. 28.

⁶⁰ N. Davies, *Kariaujanti Europa: 1939–1945. Sunki pergale*, Vilnius, 2009, p. 153.

⁶¹ B. Juzėno 1944 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44085/3, l. 21 a. p.–22.

⁶² *Ibid.*

⁶³ S. Baltramiejūno 1945 m. birželio 28 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 29269/3, l. 17.

⁶⁴ R. Zizas, „Vietinė savisauga (savigyna) Lietuvoje nacių Vokietijos okupacijos metais (1941–1944)“, *Genocidas ir rezistencija*, p. 44.

⁶⁵ P. Stankeras, *op. cit.*, p. 302.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 303–304.

⁶⁷ B. Juzėno 1944 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44085/3, l. 21 a. p.–22.

⁶⁸ L. Markevičiaus 1945 m. liepos 12 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 55.

⁶⁹ A. Bubnys, *Lietuvių antimacinė rezistencija 1941–1944*, Vilnius, 1991, p. 35.

⁷⁰ B. Juzėno 1944 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44085/3, l. 21 a. p.–22.

⁷¹ B. Juzėno 1944 m. lapkričio 2 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 58.

⁷² K. Barbailio 1944 m. rugsėjo 10 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 28197/3, l. 23.

⁷³ L. Markevičiaus ir V. Dvoževskio 1945 m. spalio 1 d. akistatos protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 93.

⁷⁴ V. Dvoževskio 1945 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 52.

⁷⁵ L. Markevičiaus 1945 m. liepos 12 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 56.

⁷⁶ V. Dvoževskio 1945 m. spalio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 52.

⁷⁷ V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 20 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 33.

⁷⁸ P. Buttar, *Tarp milžinų*, Kaunas, 2014, p. 187.

⁷⁹ V. Garnio 1947 m. rugsėjo 27 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 21280/3, l. 99 a. p.; S. Šidagio 1952 m. rugpjūčio 7–9 d. teismo posėdžio protokolas, *ibid.*, b. P-15302, l. 200.

⁸⁰ P. Juzėno 1944 m. rugsėjo 21 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44390/3, l. 8.

⁸¹ L. Blyno 1944 m. rugsėjo 3 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 28174/3, l. 14 a. p.

⁸² S. Baltramiejūno 1947 m. sausio 9 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-19310, l. 167.

⁸³ A. Gražiūnas, *Lietuva dviejų okupacijų replėse, 1940–1944*, Vilnius, 1996, p. 146.

⁸⁴ J. Alikausko 1947 m. liepos 24 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18040, l. 19 a. p.

⁸⁵ J. Židonio 1947 m. liepos 8 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 74–75; M. Janušo 1947 m. spalio 22 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 19621/3, l. 20 a. p.

⁸⁶ J. Židonio 1947 m. liepos 8 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-18040, l. 76.

⁸⁷ S. Baltramiejūno 1946 m. lapkričio 16 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 35280/3, t. 1, l. 281.

⁸⁸ M. Janušo 1947 m. spalio 22 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 19621/3, l. 20 a. p.

⁸⁹ Panevėžio aps. Pušaloto vls. vykdomojo komiteto pažyma, *ibid.*, l. 303.

⁹⁰ J. Snarskio 1946 m. liepos 2 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 22964/3, l. 23; S. Vaivados 1950 m. kovo 9 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-19462, l. 55; V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 18 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 29.

⁹¹ A. Rukšėnas, „Papilės valsčius pirmaisiais vokiečių okupacijos 1941–ųjų metų mėnesiais“, *Papilė*, Vilnius, 2006, p. 487.

⁹² S. Šidagio 1952 m. rugpjūčio 7–9 d. teismo posėdžio protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-15302, l. 201.

⁹³ K. Jėgerio 1941 m. gruodžio 1 d. ataskaita, LCVA, f. 500, ap. 1, b. 25, l. 110–117.

⁹⁴ J. S. 1946 m. gruodžio 11 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 35280/3, t. 1, l. 131.

⁹⁵ J. Kopūsto 1946 m. liepos 13 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 21280/3, l. 43.

⁹⁶ J. Židonio 1947 m. liepos 8 d. apklausos protokolas *ibid.*, b. P-18040, l. 76; *ibid.*, b. 22622/3,

t. 2, l. 188; V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 20 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 30; *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944)*, d. 2, Vilnius, 1973, p. 195.

⁹⁷ J. Židonio 1947 m. liepos 8 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18040, l. 78; V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 18 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 28; J. Zarankos 1946 m. lapkričio 12 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 35280/3, t. 1, l. 66.

⁹⁸ O. Prankienės 1941 m. rugpjūčio 19 d. prašymas Panevėžio komendantui dėl leidimo palaidoti savo vyrą, LCVA, f. R-729, ap. 1, b. 9, l. 4.

⁹⁹ B. Juzėno 1948 m. lapkričio 7 d. kaltinamoji išvada, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44085/3, l. 19 a. p.–20 a. p.

¹⁰⁰ MGB Pasvalio skyriaus 1950 m. gegužės 30 d. pažyma, *ibid.*, b. P-19462, l. 235–4.

¹⁰¹ J. Židonio 1946 m. lapkričio 22 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 22622/3, t. 2, l. 7.

¹⁰² S. Baltramiejūno 1947 m. sausio 9 d. apklausos protokolas, *ibid.*, t. 1, l. 12 a. p.

¹⁰³ V. Žigo 1946 m. spalio 28 d. apklausos protokolas, *ibid.*, t. 2, l. 2.

¹⁰⁴ *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 7, Vilnius, 2007, p. 30.

¹⁰⁵ J. Balažekčio 1946 m. lapkričio 20 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22622/3, t. 2, l. 9.

¹⁰⁶ V. Žigo 1946 m. spalio 28 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 2 a. p.

¹⁰⁷ *Ibid.*

¹⁰⁸ LSSR KGB Joniškėlio r. skyriaus 1954 m. rugpjūčio 18 d. pažyma, *ibid.*, b. 3033/3, l. 67.

¹⁰⁹ V. Žigo 1946 m. spalio 28 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 22622/3, t. 2, l. 1 a. p.

¹¹⁰ J. Alikausko 1947 m. liepos 24 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-18040, l. 18 a. p.; V. Žigo 1946 m. spalio 28 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 22622/3, t. 2, l. 2.

¹¹¹ *Lietuvos gyventojų genocidas*, t. 1, Kaunas, 1999, p. 824–825.

¹¹² J. Židonio 1947 m. liepos 8 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18040, l. 72.

¹¹³ V. Tininis, *Prievartinė mobilizacija į Raudonąją armiją*, Vilnius, 2014, p. 11.

¹¹⁴ V. Pšitulskio 1945 m. balandžio 4 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 38537/3, t. 1, l. 63.

¹¹⁵ „B. Urbono prisiminimai“, *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, sud. R. Kaunietis, t. 2, d. 2, Vilnius, 2000, p. 176.

- ¹¹⁶ J. Kuprinsko 1948 m. birželio 23 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 19621/3, l. 13 a. p.
- ¹¹⁷ A. Žiurevičiaus raudonarmiečio knygutė, *ibid.*, b. P-19310, l. 346-4.
- ¹¹⁸ V. Tininis, op. cit., p. 11.
- ¹¹⁹ V. Garnio 1947 m. rugpjūčio 6 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18040, l. 144.
- ¹²⁰ J. Židonio 1947 m. liepos 8 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 77.
- ¹²¹ S. Baltramiejūno 1945 m. birželio 28 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 29269/3, l. 9.
- ¹²² V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 25 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 47.
- ¹²³ A. Tamošiūno 1946 m. gruodžio 20 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 22622/3, t. 2, l. 91 a. p.
- ¹²⁴ A. Vasiliausko 1947 m. liepos 10 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-18040, l. 88.
- ¹²⁵ J. Starkauskas, „Sovietinė vidaus kariuomenė. Jos taktika ir veiklos metodai (1944–1953)“, *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 1997, Nr. 2 (2), p. 19.
- ¹²⁶ V. Pšitulskio 1945 m. balandžio 4 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 5, b. 38537/3, l. 63.
- ¹²⁷ S. Baltramiejūno 1947 m. sausio 9 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 22622/3, t. 1, l. 12 a. p.
- ¹²⁸ J. Alikausko 1947 m. liepos 15 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-18040, l. 16.
- ¹²⁹ *Ibid.*, l. 18 a. p.
- ¹³⁰ V. Pšitulskio 1945 m. balandžio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 38537/3, t. 1, l. 63.
- ¹³¹ „B. Urbono prisiminimai“, *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, p. 178.
- ¹³² *Ibid.*, p. 179.
- ¹³³ K. Kasparas, *Lietuvos karas*, Kaunas, 1999, p. 283.
- ¹³⁴ *Ibid.*, p. 23.
- ¹³⁵ *Ibid.* p. 283.
- ¹³⁶ *Ibid.*; *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 3, Vilnius, 2003, p. 178–179.
- ¹³⁷ K. Kasparas, op. cit., p. 283; LYA, f. K-1, ap. 58, b. 38537/3, t. 2, l. 344.
- ¹³⁸ V. Staišiūno 1945 m. kovo 28 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 10 a. p.
- ¹³⁹ Išrašas iš pranešimų apie partizanų veiklą Panevėžio apskrityje 1945 m., *ibid.*, f. 3377, ap. 55, b. 77, l. 28.
- ¹⁴⁰ V. Pšitulskio 1945 m. balandžio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 38537/3, t. 1, l. 63.
- ¹⁴¹ A. Tumo 1945 m. gegužės 19 d. apklausos protokolas, *ibid.*, t. 2, l. 52.
- ¹⁴² „B. Urbono prisiminimai“, *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, p. 181.
- ¹⁴³ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, sud. R. Kaunietis, t. 3, Vilnius, 2001, p. 381.
- ¹⁴⁴ K. Kasparas, op. cit., p. 283; V. Pšitulskio 1945 m. balandžio 3 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 38537/3, t. 1, l. 78; *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 3, p. 178–179.
- ¹⁴⁵ Išrašas iš pranešimų apie partizanų veiklą Panevėžio apskrityje 1945 m., LYA, f. 3377, ap. 55, b. 77, l. 5.
- ¹⁴⁶ *Ibid.*, l. 18.
- ¹⁴⁷ V. Pšitulskio 1945 m. balandžio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 38537/3, t. 1, l. 63.
- ¹⁴⁸ „B. Urbono prisiminimai“, *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*, p. 181.
- ¹⁴⁹ J. Alikausko 1947 m. liepos 24 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18040, l. 18 a. p.; A. Tumo 1945 m. gegužės 19 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 38537/3, t. 2, l. 52.
- ¹⁵⁰ LSSR KGB 1955 m. birželio 20 d. pažyma dėl A. Gaiduko paieškos nutraukimo, *ibid.*, f. K-30, ap. 1, b. 1301, l. 205.
- ¹⁵¹ K. Januševičiaus 1946 m. lapkričio 22 d. apklausos protokolas, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 35280/3, t. 1, l. 29.
- ¹⁵² V. Dvoževskio 1945 m. rugsėjo 6 d. arešto protokolas, *ibid.*, b. 44000/3, l. 2.
- ¹⁵³ B. Petrausko 1945 m. rugpjūčio 1 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-7791, l. 8 a. p.
- ¹⁵⁴ *RTFSR baudžiamasis kodeksas*, Kaunas, 1941 m.
- ¹⁵⁵ S. Vaitiekus, *Tuskulėnai: egzekucijų aukos ir budeliai (1944–1947)*, Vilnius, 2011, p. 49.
- ¹⁵⁶ *RTFSR baudžiamasis kodeksas*, Kaunas, 1941, p. 35.
- ¹⁵⁷ A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius, 1996, p. 379.
- ¹⁵⁸ J. Tomkūno baudžiamosios bylos kortelė, LYA, BBK, K-1, ap. 61, kart. 2.
- ¹⁵⁹ P. Lelio baudžiamosios bylos kortelė, *ibid.*
- ¹⁶⁰ J. Liutkevičiaus baudžiamosios bylos kortelė, *ibid.*
- ¹⁶¹ A. Anušauskas, op. cit., p. 380.
- ¹⁶² E. Grunskis, *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1945–1953 metais*, Vilnius, 1996, p. 63.
- ¹⁶³ *Ibid.*
- ¹⁶⁴ Kėdainių NKVD (NKGB) viršininko 1945 m. sausio 7 d. raštas apie apskrityje gyvenantį antisovietinį ir kontrrevoliucinį elementą, LYA, f. V-135, ap. 7, b. 11, l. 39.

¹⁶⁵ 1945 m. Panevėžio apskrities gyventojų, numatytų ištremti į Sovietų Sąjungos gilumą, sąrašas *ibid.*, b. 35, l. 11.

¹⁶⁶ LSSR MGB 1946 m. rugpjūčio 24 d. pažyma dėl B. Pšitulskio ir J. Pšitulskio neištrėmimo į Sibirą, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, kalinio tremties byla, b. P-1653, l. 15.

¹⁶⁷ O. Pšitulskienės 1961 m. sausio 5 d. pareiškimas, *ibid.*, f. V-5, ap. 1, b. 10805, l. 52.

¹⁶⁸ E. Grunskis, *op. cit.*, p. 115.

¹⁶⁹ 1946 m. gruodžio 18 d. Ypatingojo pasitarimo įsakymas Nr. 5-a, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17216, l. 17.

¹⁷⁰ LSSR MGB Pasvalio skyriaus 1948 m. balandžio 28 d. nutarimas dėl A. ir P. Aleksandravičių giminaičių ištrėmimo, *ibid.*, f. V-5, ap. 1, b. 10570, l. 21.

¹⁷¹ V. Šidagio 1997 m. balandžio 3 d. prašymas dėl reabilitavimo, *ibid.*, b. 38219, l. 56-10.

¹⁷² A. Alėbienės gyvenimo aprašymas, LGGRTC archyvas, b. PV2A0002.

¹⁷³ *Lietuvos gyventojų genocidas*, t. 2, Kaunas, 2002, p. 226.

¹⁷⁴ Tremtinės O. Pšitulskienės prisiminimai, autoriaus asmeninis archyvas.

¹⁷⁵ *Ibid.*

¹⁷⁶ J. Šidagio 1949 m. vasario 28 d. kaltinamoji išvada, LYA, f. V-5, ap. 1, b. 38219, l. 56-3.

¹⁷⁷ Komijos ASSR MGB 1954 m. rugpjūčio 7 d. raštas dėl asmenų apieškos nutraukimo, *ibid.*, l. 52-53.

¹⁷⁸ Tremtinės O. Pšitulskienės prisiminimai, autoriaus asmeninis archyvas.

¹⁷⁹ Agento Kazio 1952 m. spalio 4 d. pranešimas, LYA, f. V-5, ap. 1, b. 10568, l. 19-20.

¹⁸⁰ I. Juzėnienės 1989 m. vasario 8 d. prašymas dėl reabilitacijos, *ibid.*, f. V-135, ap. 7, b. 617, l. 151.

¹⁸¹ LSSR KGB Panevėžio skyriaus 1973 m. gruodžio 29 d. metinė ataskaita, *ibid.*, f. K-18, ap. 1, b. 608, l. 5.

¹⁸² LTSR Aukščiausiosios Tarybos 1989 m. rugsėjo 29 d. nutarimas Nr. XI-3243, *Vyriausybės žinios*, 1989, sausio 1, Nr. 29-370.

¹⁸³ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. gegužės 2 d. įstatymas Nr. I-180, *Lietuvos aidas*, 1990, gegužės 8.

Gauta 2016 10 10

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Didžioji g. 17, Vilnius

Tadas Jaskelevičius

FATES OF THE PARTICIPANTS OF THE 1941 JUNE UPRISING IN PUŠALOTAS RURAL AREA OF PANEVĖŽYS COUNTY

Summary

The arrival of the German army to the rural area of Pušalotas marked the end of the June 1941 Uprising. This however, was not the end of anti-Soviet activities of the partisans. They continued to arrest the retreating Soviet soldiers and Soviet activists or other suspects who lived in Pušalotas rural area. While the activities of the former participants of the Uprising were similar to those during the Uprising, they were only possible because they met the needs of the new occupation authorities. The most intensive period of activities of former insurgents was during the first few months of the Nazi occupation. At that time the majority of insurgents operated within the auxiliary squad and police units of the German occupation authorities. In this period, some of them also took part in the killings of the civilian population organised by the occupation authorities. The lack of archival data and the fact that not all information in the documents could be considered reliable prevent from identifying the exact number of such people and their motivation. Eventually the insurgents started to realise that the Nazis did not bring independence to Lithuania. At the end of 1941, anti-German moods became stronger, but did not develop into a more serious resistance movement.

The arrival of the Soviet Army to Lithuania in 1944 became another critical moment in the lives of the insurgents. Some of them left Lithuania together with the retreating Germans and later, in the post-war years, settled in West Germany, United States of America, Canada and Australia. Others decided to stay in their home country. Some of the former insurgents joined the partisans in the forests, others were recruited to the Red Army. Arrests of the former participants of the 1941 June Uprising was one of the priorities of the Soviet authorities which occupied Lithuania for the second time. Between 1944 and 1950, the majority of insurgents from Pušalotas rural area were detained. All of them faced criminal charges, but sentences for the same charges varied. Collective liability, where other family members were also sentenced for the person's crimes, an exclusive phenomenon of the Soviet legal system, was applied. Only in 1990, when Lithuania restored its independence, was it possible to exonerate the participants of the 1941 June Uprising in Pušalotas (except for the persons sentenced for the participation in the massacre of civilians), but only a few lived to see this day.

Gyventojų aprūpinimas ir kasdienis gyvenimas nacių okupuotoje Lietuvoje

Mokslinio tyrimo tema – nacių okupacija 1941–1944 m. Straipsnio tyrimo objektas – gyventojų aprūpinimas ir kasdienio gyvenimo aspektai. Tikslas – išanalizuoti Lietuvos gyventojų aprūpinimo ir kasdienio gyvenimo aspektus nacių okupacijos metais. Be gyventojų aprūpinimo, ypač telkiamasi į socialinių Lietuvos žmonių kasdienybės aspektų nagrinėjimą.

ĮVADAS

Tarp nacių okupacinio laikotarpio tyrimų pasigendama tokių, kurie atspindėtų materialinę ir socialinę šalies gyventojų padėtį tuo metu. Šiuo straipsniu siekiama užpildyti šią spragą. Kartu norima parodyti, kaip okupacinė valdžia nulėmė Lietuvos gyventojų socialinę padėtį, kokias priemones ir būdus taikė rimčiai užtikrinti ir socialinei padėčiai pagerinti.

Straipsnio tyrimo objektas – gyventojų aprūpinimas ir kasdienio gyvenimo aspektai. Tikslas – išanalizuoti Lietuvos gyventojų aprūpinimo ir kasdienio gyvenimo aspektus nacių okupacijos metais. Siekiant tikslo keliami uždaviniai aptarti: 1) gyventojų aprūpinimo ypatumus karo metais; 2) to laikotarpio gyventojų aprūpinimo sistemą; 3) nacių okupacinės valdžios kainų politiką; 4) juodosios rinkos suklestėjimą okupacijos

metais ir okupacinės valdžios priemonės, taikytas jos dalyviams; 5) miesto gyventojų – darbininkų, tarnautojų, amatininkų – socialinę padėtį ir 6) miestiečių daržų kolonijų steigimo peripetijas. Kaip matyti, be gyventojų aprūpinimo, darbe telkiamasi į socialinius Lietuvos žmonių kasdienybės aspektus.

Straipsnyje taikomi aprašomasis ir lyginamasis metodai, šaltinių ir literatūros analizė ir sintezė bei statistinių duomenų analizė.

Tiriant remiamasi archyvine ir nacių okupacinio laikotarpio periodinės spaudos medžiaga. Iš archyvinės medžiagos daugiausia apčiuopiamos naudos davė šie Lietuvos centrinio valstybės archyvo fondai: f. 599 – Lietuvos žemės ūkio kooperatyvų sąjungos „Lietūkis“, f. R-614 – Vilniaus miesto apygardos komisaro, f. R-618 – Verslų ūkio generalinės direkcijos, f. R-1099 – Šiaulių apskrities viršininko, f. R-1610 – Alytaus apskrities žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigos. Iš nagrinėjamo laikotarpio periodinės spaudos informatyvumu išsiskyrė dienraščiai „Į laisvę“⁴¹, „Ateitis“⁴² ir savaitraštis „Ūkininko patarėjas“⁴³. Tyrimui pravertė Arūno Bubnio⁴, Albino Gražiūno⁵ ir kt. autorių veikalai. Statistiniu požiūriu vertingiausias buvo oficialus karo metų leidinys „Statistische Berichte für das Ostland“⁶.

GYVENTOJŲ APRŪPINIMO KARO METAIS YPATUMAI

Okupuotoje Lietuvoje vokiečiai pirmiausia atkreipė dėmesį į mitybos problemą. Kadangi Vokietijoje maistas pradėtas normuoti jau prieš karą, to paties mitybos reikalams tvarkyti vokiečiai griebėsi ir savo užimtuose kraštuose, okupacijos pradžioje įvesdami maisto korteles⁷. 1941 m. liepos 7 d. karo lauko komendantas paskelbė įsakymą, kuriame sakoma: „Nuo šios dienos maisto produktai ir pagrindinės pramoninės prekės yra normuojamos. Šios prekės parduodamos atsižvelgiant jų reikalingumo. Maisto produktai parduodami tik už prekių pirkimo kortelių kuponus. Kitos pramoninės prekės (avalynė, drabužiai) parduodamos pagal specialius leidimus. <...> Civiliniams gyventojams normuojamoms prekėms pirkti leidimus išduoda Miesto Burmistras (Miesto Savi-valdybė). Normuojamas prekes be leidimų ir kortelių pardavinėti ir pirkti draudžiama.“⁸

Vėliau, kraštą ėmus valdyti civilinei vokiečių administracijai, generalinis komisaras 1941 m. lapkričio 10 d. išleido potvarkį, kuriuo nurodė, kad „tikslingo aprūpinimo ir lygaus maisto gaminių paskirstymo sumetimais įvedamos maisto kortelės“, ir nustatė smulkesnę jų naudojimo tvarką⁹. Maisto kortelės buvo svarbesnės miestiečiams nei kaimo žmonėms. Visi gyventojai buvo suskirstyti į dvi grupes: vienus aprūpino viešosios įstaigos, kiti privalejo apsirūpinti patys. Antrosios grupės žmonės gavo korteles tik įsigyti tokių prekių, kurių patys negamino (cukrus, druska, kava, actas ir kai kurios kitos). Šiai grupei buvo priskirti: 1) žemės ūkio įmonių savininkai; 2) visi jų ūkio nariai (ir pagalbinis personalas); 3) turintieji teisę gauti išlaikymą ar atlyginimą natūra, ypač gaunantieji išimtinę ir darbininkai¹⁰.

Kortelių sistemos normaliai veikti buvo būtina tam tikra tvarka. Pirmasis tos tvarkos

dėsnis skelbė, kad ūkininkai savo produktus valdžios nustatytais kainomis parduotų tik jos nurodytiems supirkėjams, prie kurių Lietuvoje buvo priskirti „Pienocentras“, „Lietūkis“, „Maistas“, „Sodyba“, „Valgis“ ir dar viena kita didžioji bendrovė ar šiaip stambūs vartotojas. Kitiems produktus ir parduoti, ir pirkti uždrausta. Tačiau tos bendrovės supirktais produktais disponuoti savo nuožiūra neturėjo teisės. Normuojamų prekių gamybą, perdirbimą, sukrovimą į sandėlius, paskirstymą ir vartojimą tvarkė reichs komisaras. Tam Lietuvos generalinėje srityje buvo įsteigta Tiekimo ir paskirstymo įstaiga. Vienas jos padalinys buvo Maitinimo valdyba¹¹. Šios įstaigos Viešojo maitinimo skyriaus viršininkas R. Janulis, spaudoje aiškindamas, kodėl reikia normuoti maisto produktus, valdybos darbą aptarė taip: „Maitinimo Valdyba leistų maisto normų ribose pateikia p. Generaliniam Komisarui maisto produktų paskirstymo planus ir išskelia įvairius sumanymus, kad, nežiūrint visų transporto sunkumų, p. Generalinio Komisarui leistieji maisto produktų kontingentai pasiektų tolimiausius Lietuvos kampus, kad nustatytos gyventojams maisto normos būtų teisingai paskirstytos, tikrina Maitinimo ir Ūkio įstaigų bei skyrių atskaitomybę, tiria įvairius nusiskundimus dėl maisto produktų tiekimo bei paskirstymo ir kt.“¹² Prie apygardų komisarų buvo maitinimo ir ūkio įstaigos, turinčios savo skyrius miestuose ir apskrityse, o šių padaliniai buvo miestų ir valsčių paskirstymo punktai, išdavinėjantys maisto korteles ir leidimus pirkti pramonines prekes¹³.

Gyventojams skiriamos maisto normos buvo gan mažos (plačiau apie tai žr. toliau). Pagal surinktas kortelių atkarpas ir leidimus pirkti maisto produktus prekybininkai privalejo atsiskaityti maitinimo ir ūkio skyriuose artimiausiomis dienomis pasibaigus atkarpų galiojimo terminui¹⁴.

Okupantams pirmiausia rūpėjo aprūpinti maistu savo kariuomenę ir tik paskui – civilius gyventojus. Antai 1943 m. spalio 29 d. žemės ūkio generalinio tarėjo rašte Alytaus apskrities viršininkui sakoma: „Susitaręs su generaliniu komisaru pranešu, kad Jūsų apskrities miestų ir miestelių gyventojai bulvėmis galės būti tik tada aprūpinami, kai bus pristatyti reikalingi bulvių kiekiai kariuomenei ir Kauno, Vilniaus, Šiaulių ir Panevėžio miestams aprūpinti.“¹⁵

Okupantų potvarkiais buvo nustatoma ne tik kiek maisto Lietuvos miesto gyventojas gali gauti, bet ir kokią jo dalį kada įsigyti. Šis nurodymas sugalvotas tam, kad, perkant didesnius kiekius, ne visiems norintiems būtų pakakę. Iš tikro, net teleidžiant pirkti mažus kiekius, pirkėjas dažnai gaudavo eiti namo be norimos prekės, nes turėti išteklių būdavo parduoti anksčiau, negu atėdavo jo eilė¹⁶.

Pažymėtina, kad ne kiekvieną laikotarpį buvo parduodama visų skirtų maisto produktų. Antai 1942 m. gruodžio 23 d. generalinio komisaro rašte Šiaulių apygardos komisarui sakoma: „Pieno pristatymas yra nuo spalio mėn. pradžios tiek blogas ir atsilikęs, kad nepakankamas miesto gyventojų aprūpinimas riebalais, pradedant 11 aprūpinimo periodu, turėjo būti visiškai sustabdytas. Daugelyje vietovių, ypač tai liečia Vilniaus ir Kauno m., dabartinio pristatymo nepakanka net mažų vaikų ir ligonių aprūpinimui pienu.“¹⁷ Žemės ūkio generalinio tarėjo 1942 m. gruodžio 14 d. rašte Alytaus apskrities viršininkui rašoma: „Civilinių gyventojų aprūpinimas mėsa šiuo metu yra, kaip Generalinis Komisaras nurodo, negalimas tose vietose, kur raguočių mėnesiniai kontingentai neišpildomi, kiaulių yra pristatoma mažai. Pieno pristatoma taip mažai, kad gyventojams neduodama jau ne tik sviestas, bet vaikams iki 2 metų neužtenka pieno. Šioji sunki civilių gyventojų maitinimo būklė bus sušvelninta tik tuo atveju, kai bus išpildomi raguočių mėnesiniai kontingentai,

pristatoma daugiau pieno.“¹⁸ Jei sandėliuose kurių nors produktų pristigdavo, kito laikotarpio maitinimo kortelėje jų nebuvo skiriama. Jei tik kokio su pertrūkiais tiekiamo produkto parduotuvėse pasirodydavo, jas apguldavo pirkėjai¹⁹.

Kauno apygardos verslų ūkio inspekcijos Aleksoto rajono 1944 m. sausio mėn. apyskaitiniame pranešime sakoma: „Nuolat trūksta duonos, degtukų, miltų. <...> Transporto trūksta. Privatūs prekybininkai gabena savo priemonėm (ratukais, dviračiais) arba samdo spekuliacinėm kainom“²⁰; Kauno apygardos verslų ūkio inspekcijos vedėjo 1944 m. sausio mėn. apyskaitiniame pranešime rašoma: „Labiausiai trūkstamos prekės: degtukai, verpalinės medžiagos, avalynė, visų rūšių, ypač vaikiška, mielės, kvietiniai miltai, duona, smulkios ūkiškos prekės, geresnės rūšies popirosai. <...> Transporto būklė sunki, turimos autopriemonės blogos, pastotės sunkiai gaunamos, ypatingai privatinkams brangiai kainuoja. Kaune duoną, alų, vaisvandenių pristato gamintojai, kitas, lengvesnes, prekes privatinkai parsigabena dviračiais, rogutėmis. <...> Vartotojai nusiskundžia, kad jie prekybininkų nevienodai traktuojami; [dėl] parduotuvių personalo nesąžiningumo, pav., neduoda reikiamo svorio, iškerpa daugiau kuponų, neatiduoda gražos, popirosus duoda blogesnės (III) rūšies. Dažni nusiskundimai, kad parduodama žalia duona. Nors beveik visose parduotuvėse įvestos skundų knygos, bet pirkėjai savo nusiskundimus įrašyti vengia.“²¹

Vokiečiams ir atvykusiems kolonistams buvo skiriamos kitokios kortelės, pagal kurias jie maisto gaudavo triskart daugiau nei vietiniai gyventojai. Žydams taip pat skyrėsi mitybos tvarka – ji buvo daug blogesnė nei kitų miesto gyventojų. Jie per dieną tegaudavo 100 g duonos ir truputį kruopų, išvirtų su bent kiek arklienos. Dirbantieji papildomai gaudavo 100 g duonos.

Kaimo gyventojams, kaip minėta, buvo duodama tik tokių dalykų, kurių jie patys negamina, pavyzdžiui, cukraus, druskos. Be to, kaimiečiai galėjo gauti įvairių maisto produktų pristatę žemės ūkio gaminių. Už pristatytus grūdus, daržoves, vilną, tabaką ir kitų ūkio produktų duokles buvo duodama taškų, suteikiančių galimybę duoklių davėjams nusipirkti cukraus, sacharino, druskos, degtinės ar likerio, gauti sviesto ir t. t.²²

Siekdami bet kokia kaina aprūpinti savo karius ir civilius okupuoto krašto gyventojus maisto produktais, okupantai nuolat ėmėsi represijų prieš maisto produktų prievolių nevykdančius ūkininkus. 1944 m. vasario 8 d. Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento direktoriaus rašte Alytaus apskrities viršininkui rašoma: „Dėl mėsos duoklių neatidavimo, o ypatingai dėl labai mažo pieno kiekio surinkimo Gen. Komisarų įsakymu Kretingos apskrityje veikia ypatingoji vokiečių komisija, kuri vykdo konfiskavimus plačiu mastu taip, kad ima net veršingas karves ir paršingas kiaules. Panaši komisija, Gen. Komisarų pasisakymu, numatoma panaudoti ir Tamstos apskrityje, jei ateinančiomis savaitėmis ir ateityje nebus surenkama daugiau pieno ir kiaulių.“²³ Kiek anksčiau, 1943 m. birželio 16 d., Šiaulių apskrities viršininkas Šiaulių apygardos komisarui telefonograma pranešė, kad vykdant žodinį pastarojo įsakymą birželio 7–15 d. Šiaulių apskrityje konfiskuotos 176 karvės²⁴. 1944 m. balandžio 23 d. Švenčionių apskrityje per „ypatingą akciją“ okupantai iš prievolių nevykdančių ūkininkų konfiskavo 171 galviją, 145 veršelius, 96 avis ir 124 kiaules²⁵.

Pagal korteles buvo skirstomos ir pramoninės kasdienio vartojimo prekės – muilas, rūkalai, degtinė, žibalas ir kt.²⁶ Tačiau ir šiomis prekėmis nebuvo sklandžiai aprūpinama. Marijampolės apskrities verslų ūkio inspekcijos 1944 m. sausio mėn. apyskaitiniame pranešime sakoma: „Pramoninėmis

prekėmis aprūpinimas eina sunkiai. Privati tekstilės ir avalynės parduotuvė, kuri parduvinėja pagal paskirstymo kontoros duotus leidimus, iš gautų prekių kontingento pirkėjų 10 % patenkina; kooperatinė manufaktūros, galanterijos ir avalynės parduotuvė, kuri parduoda prekes tik prievolių statytojams, iš gaunamo kontingento patenkina vos 35–40 % pirkėjų paklausos. <...> Labiausiai trūkstamos prekės yra avalynė ir manufaktūra. <...> Vartotojai labiausiai nusiskundžia, kad laiku negauna <...> pramoninių prekių. Pilietis, gavęs leidimą, kartais tuom ir pasitenkina, nes prekių skiriama žymiai mažiau, negu yra pirkėjų, turinčių leidimus.“²⁷ Toks blogas gyventojų aprūpinimas pramoninėmis prekėmis pirmiausia aiškintinas žaliavų trūkumu karo metu.

Nors apranga ir avalynė buvo parduodama tik turintiems leidimus jų įsigyti, bet nebuvo numatyta šių prekių gyventojams skirti reguliariai, taip kaip maisto ar kai kurių kitų reikmenų (pavyzdžiui, muilo ir pan.). Vienokios ar kitokios aprangos leisdavo nusipirkti tik neabejotinai jos stingant. Įvairiems valdininkams ir kitiems tarnautojams pažymėjimus, liudijančius, kad jiems reikia aprangos ar avalynės, paprastai išduodavo įstaigos ir įmonės. Su tokiais pažymėjimais tarnautojai iš paskirstymo įstaigos gaudavo leidimą to nusipirkti. Ar pavykdavo leistų dalykų įsigyti, buvo laimės dalykas. Pramonės, kitų ūkio šakų darbininkai ir amatininkai šiek tiek apdarų gaudavo per savo įmones, tarpininkaujami profesinių sąjungų Socialinio aprūpinimo skyriaus²⁸.

Kaimiečiams apdaro buvo duodama tokia pat tvarka kaip ir miestiečiams – pateikus prašymą ir įrodžius, kad to iš tiesų reikia. Gavus leidimą nusipirkti, leistą apdarą taip pat buvo galima gauti tik jei parduotuvėje jų buvo. Ūkininkams įsigyti aprangos ar avalynės buvo šiek tiek lengviau: už įvykdytas maisto produktų prievoles priskaičiuodavo

taškų, kurie suteikdavo teisę nusipirkti ir apdaro²⁹.

GYVENTOJŲ APRŪPINIMO SISTEMA NACIŲ OKUPACIJOS LAIKOTARPIU

Kurį laiką nacių okupacijos metais didesniųjų Lietuvos miestų gyventojus skurdžiomis prekių normomis aprūpindavo dar sovietiniais laikais veikusios valstybinės Maisto gaminių ir Pramoninių gaminių prekybos valdybos („Maistprekyba“ ir „Pramprekyba“)³⁰. Antai, 1942 m. kovo mėn. duomenimis, Kauno valstybinė maisto gaminių prekyba įvairiose miesto vietose turėjo 64 parduotuves, kuriose dirbo per 400 tarnautojų. Visos šios parduotuvės aptarnavo apie 80 tūkst., t. y. per du trečdalius, Kauno gyventojų³¹. 1943 m. pradžioje „Maistprekyba“ ir „Pramprekyba“ buvo panaikintos ir vietoj jų įsteigta speciali organizacija – Vyriausioji Lietuvos miestų prekybos valdyba (vok. *Hauptverwaltung der Stadthandelsbetriebe in Litauen*)³². Jos skyriams buvo pavesta įvairiomis prekėmis aprūpinti vietinius civilius Kauno, Vilniaus, Šiaulių, Panevėžio ir Ukmergės miestų gyventojus (skurdžios maisto produktų ir pramoninių prekių normos) ir ten gyvenusius okupantus (normos buvo gerokai didesnės). Prie Vyriausiosios Lietuvos miestų prekybos valdybos buvo sudarytos urmo kontoros (bazės), kurios aptarnaudavo visų miestų valstybines prekybos. Pavyzdžiui, 1943 m. pradžios duomenimis, Kauno miesto prekyba turėjo 6 urmo kontoros: 2 maisto ir 4 pramoninių prekių. Be to, ji dar turėjo 75 parduotuves: 48 maisto ir 27 pramoninių prekių, kaip antai: avalynės, galanterijos, manufaktūros, geležies ir t. t. Dalis maisto parduotuvių buvo skirtos lietuvių savisaugos dalinių narių ir policininkų šeimoms aprūpinti. Kauno miesto prekybos parduotuvėse tuo metu dirbo apie 550 įvairių

tarnautojų³³. Mažesnių miestų, miestelių ir apskričių gyventojus normuotais maisto produktais ir pramoninėmis prekėmis turėjo aprūpinti žemės ūkio, vartotojų kooperatyvai ir privatūs prekybininkai. Įvairių prekių ir maisto produktų normavimu gyventojams turėjo rūpintis savivaldybių maitinimo ir ūkio skyriai³⁴.

Analogišką paskirtį atliko vartotojų kooperatyvai ir privačios prekybos įmonės. Pavyzdžiui, Kauno miesto vartotojų kooperatyvas „Parama“ ir Vilniaus „Rūta“ kartu su šių miestų valstybinėmis prekybomis turėjo paskirstyti normuotas ir nenormuotas prekes, išduodamas pagal maisto korteles, leidimus ar tiesiog perkamas už markes. Antai, 1942 m. liepos mėn. duomenimis, apie 55 tūkst. kauniečių 34 „Paramos“ maisto krautuvėse buvo aprūpinami duona, kurią kepė moderniausia ne tik Lietuvoje, bet ir visame Pabaltijyje „Paramos“ kepykla, taip pat kitomis maisto prekėmis: miltais, kruopomis, cukrumi, druska ir t. t. Per parą „Parama“ parduodavo apie 25 t duonos. Be to, baltą duoną ši kepykla kasdien kepė vermachtui. Be maisto prekių krautuvių ir kepyklos „Parama“ tuo metu turėjo 4 geležies, 4 galanterijos, 2 manufaktūros, 2 elektromechanikos, 1 baldų ir 1 avalynės krautuvę, iš viso 14 pramoninių prekių krautuvių³⁵. Palyginti su ankstesniu laikotarpiu, „Paramos“ krautuvių skaičius nacių okupacijos metais sumažėjo. Antai, 1941 m. liepos mėn. duomenimis, Kaune veikė 42 „Paramos“ maisto krautuvės, 18 iš 39 pramoninių prekių krautuvių, o 21 pramoninių prekių parduotuvėje tuo metu buvo atliekama inventorizacija³⁶.

Vokiečių okupacijos metais „Paramos“ žinioje taip pat buvo dar 6 gamybos įmonės: avalynės fabrikas, skrybėlių ir skėčių dirbtuvė, vaikų drabužėlių ir baltinių siuvykla, mezginių dirbtuvė, basoninių dirbinių dirbtuvė ir kosmetikos laboratorija. Skrybėlių ir skėčių dirbtuvė, taip pat kosmetikos labo-

ratorija vertėsi iš seniau sukauptų žaliavų. Dauguma jų pagamintų prekių buvo nenormuojamos. Kitos gamybinės „Paramos“ įmonės juto žaliavų stygių. Vaikų drabužėlių ir baltinių siuvykla, mezginių ir basoninių dirbinių dirbtuvės dirbo daugiausia pagal užsakymus iš kliento medžiagos. Ką gamybinės „Paramos“ įmonės pagamindavo, tą jos krautuvės išleisdavo į rinką³⁷. 1941 m. liepos mėn. duomenimis, gamybinėse „Paramos“ įmonėse dirbo apie 350, o prekybinį darbą „Paramoje“ tuo pat metu dirbo 629 žmonės³⁸. 1942 m. liepą „Paramos“ pramoninių prekių krautuvėse dirbo jau tik apie 50, o maisto prekių – apie 130 darbuotojų³⁹.

Vilniaus vartotojų kooperatyvui „Rūta“ 1942 m. vasarą taip pat buvo pavesta paskirstyti Vilniaus gyventojams maisto produktus ir kai kurias pramonines prekes. „Rūta“ perėmė buvusios valstybinės „Maistprekybos“ įmonės ir, 1942 m. pabaigos duomenimis, turėjo 127 maisto produktų, 2 manufaktūros, 4 galanterijos, 1 indų ir elektros reikmenų, 2 kosmetikos, 2 dažų ir tapetų, 1 batų ir 1 geležies parduotuvę⁴⁰, kurios aptarnavo apie 150 tūkst. Vilniaus gyventojų. Jos žinioje taip pat buvo 13 kepyklų, centrinis provincijos skyrių sandėlis, centrinis Vilniaus miesto krautuvių sandėlis, manufaktūros ir galanterijos bazė. Tarp minėtų prekybos įmonių buvo 9 specialiosios krautuvės: Vokietijos piliečiams, policijai ir savisaugos daliniams, mokytojams, universiteto darbuotojams ir t. t. Vartotojus aptarnavo apie 1 500 „Rūtos“ darbuotojų. Visus produktus ir medžiagas „Rūta“ gaudavo iš daugybės šaltinių: „Lietūkio“, „Pienocentro“, „Maisto“, „Sodybos“, Miltų paskirstymo punkto, malūnų, fabriekų ir kt.⁴¹

Įvairiomis ūkio prekėmis, kaip antai žemės ūkio ir namų ūkio remonto reikmenimis, vartotojai daugiausia buvo aprūpinami per „Lietūki“, tiksliau – per jo Geležies ir statybinių medžiagų skyrių. Antai nuo 1941 m.

birželio 26 d. iki tų pačių metų gruodžio 31 d. „Lietūkio“ skyriams ir rajoniniams kooperatyvams (didmeninėms įmonėms), taip pat vietiniams kooperatyvams (mažmeninėms įmonėms) buvo paskirstyta šių prekių: vinių ir vielos – 263 t, įvairios geležies – 184 t, pasagų, pasaginių vinių ir grifų – 176 t, noragų ir verstuvių – 80 t, cinkuotų kibirų – 39,9 tūkst. vnt., ketaus dirbinių – 29 t, kastuvų ir kirvių – 9 t; taip pat buvo paskirstyta ir kitų panašių smulkių prekių pardavimo kainomis už 84 tūkst. reichsmarkių. Iš viso per minėtą laikotarpį „Lietūkio“ skyriams ir rajoniniams kooperatyvams paskirstyta prekių pardavimo kainomis tik už 350 tūkst. reichsmarkių. Beje, 1941 m. prekės buvo gautos beveik išimtinai iš vietinės pramonės įmonių, nes „Lietūkis“ nuo nacių ir sovietų karo pradžios neturėjo teisės tiesiogiai užsakyti ir įsivežti prekių iš reicho ir vokiečių užimtų sričių. Šias funkcijas perėmė 1941 m. antroje pusėje įsteigta „Zentralhandels-gesellschaft Ost“ (Rytų centrinė prekybos bendrovė). Iš pradžių bendrovės darbas buvo nesėkmingas, todėl 1941 m. „Lietūkis“ iš jos prekių negavo.

1942 m. „Lietūkis“, tarpininkaujamas bendrovės „Zentralhandelsgesellschaft Ost“ ir kitų vokiečių firmų, taip pat tiesiogiai pagal išduotus leidimus jau šiek tiek prekių gavo ir iš reicho bei kitų vokiečių užimtų sričių. Gauta 58,2 t pasagų (28,5 t per „Zentralhandelsgesellschaft Ost“ ir 29,7 t per Tiekimo ir paskirstymo įstaigą), 29 t grandinių (per Rytų geležies prekybos bendrovę „Ost Eienhandelsgesellschaft“), 22 t skardos (per „Ost Eienhandelsgesellschaft“), 13 t noragų ir verstuvių (per Tiekimo ir paskirstymo įstaigą), 60 tūkst. vnt. dalgų (per „Zentralhandelsgesellschaft Ost“) ir 16 tūkst. m² langų stiklo (per „Zentralhandelsgesellschaft Ost“). Iš viso iš reicho ir vokiečių užimtų sričių pardavimo kainomis 1942 m. gauta prekių, kurių vertė – 496 tūkst. reichsmarkių.

Tačiau ir 1942 m. „Lietūkis“ daugiau prekių gavo iš vietos fabrikų negu iš užsienio. Gauta šių svarbesnių vietos pramonės prekių: įvairios geležies – 123 t, noragų ir verstuvų – 103 t, pasagų – 85 t, kibirų – 41 tūkst. vnt., langų stiklo – 33 tūkst. m². Iš viso iš vietos pramonės „Lietūkis“ tais metais pardavimo kainomis gavo prekių, kurių vertė – 855 tūkst. reichsmarkių. „Lietūkis“ 1942 m. savo skyriams ir rajoniniams kooperatyvams buvo paskyręs šių svarbesnių prekių: įvairios geležies – 170 t, noragų ir verstuvų – 153 t, pasaginių vinių ir grifų – 115 t, vinių ir vielos – 114 t, pasagų, ketaus dirbinių – 67 t, kastuvų ir kirvių – 5 t, kibirų – 37,9 tūkst. vnt. Įvairių kitų smulkių prekių pardavimo kainomis buvo paskirstyta už 440 tūkst. reichsmarkių. Iš viso 1942 m. „Lietūkio“ skyriams ir rajoniniams kooperatyvams paskirstyta prekių pardavimo kainomis už 808 tūkst. reichsmarkių. Įskaitant ir gaminius vokiečių kariuomenei, įvairioms įstaigoms ir vartotojams, 1942 m. „Lietūkis“ iš viso pardavė panašių prekių už 1,28 mln. reichsmarkių.

1943 m. „Lietūkis“ prekių iš užsienio gavo dar daugiau nei 1942 m., bet jo „Zentral-handels-gesellschaft Ost“ ir kitoms vokiečių firmoms pateikti užsakymai vis vien tebuvo labai mažai tenkinami, nors tais metais ir dėta daugiau pastangų parūpinti prekių. Prie to prisidėjo ir žemės ūkio produktų gamintojų premijavimo sistema: pažadams ištesėti pririekė daugiau prekių, negu iki tol jų buvo tiekama. 1943 m. sausio 1–lapkričio 1 d. „Lietūkis“ iš vietos fabrikų ir užsienio gavo prekių pardavimo kainomis už 1,95 mln. reichsmarkių. „Lietūkio“ skyriams ir rajoniniams kooperatyvams paskirstyta šių svarbesnių prekių: pasagų – 288,1 tūkst. vnt., pasaginių vinių – 28,7 t, grifų – 930,3 tūkst. vnt., dalgių – 73,4 tūkst. vnt., vinių – 188,8 t, akėtvirbalių – 44 t, peilių cukriniams runkeliams nuimti – 80,2 tūkst.

vnt., kastuvų – 43,7 tūkst. vnt., kibirų – 32,4 tūkst. vnt., įvairios geležies – 538 t, noragų ir verstuvų – 24,4 t. Iš viso 1943 m. sausio 1–gruodžio 31 d. „Lietūkis“ pardavimo kainomis pardavė panašaus pobūdžio prekių už 2,02 mln. reichsmarkių.

Beje, 1943 m. „Lietūkis“ per „Zentral-handels-gesellschaft Ost“ buvo gavęs ne tik Vokietijos ir vokiečių užimtų sričių, bet ir švediškų, vengriškų prekių. Tais metais „Lietūkio“ skyriams ir rajoniniams kooperatyvams buvo paskirstyta 6,9 tūkst. vnt. dvi-ražių šieno šakių, 0,9 tūkst. vnt. keturražių sodo šakių, 1,3 tūkst. vnt. keturražių mėšlo šakių, 22,7 tūkst. vnt. kirvių, 16,3 tūkst. vnt. kastuvų, 13,8 tūkst. vnt. geležinių grėblių, 5,6 tūkst. vnt. rankinių pjūklų, 3,4 tūkst. vnt. skerspūklių, 1,7 tūkst. tuzinų pakabinamųjų spynų, 1,3 tūkst. tuzinų kaltų, 0,3 tūkst. tuzinų replių, 5,8 tūkst. vnt. keptuvių, 17 tūkst. vnt. švediškų dalgių, 1,2 tūkst. vnt. lygintuvų. Visos šios švediškos ir vengriškos prekės, išskyrus dalgius ir lygintuvus, buvo geros ir noriai perkamos⁴².

Didmeninėje prekyboje daug reikšmės aprūpinant vartotojus grūdų produktais, taip pat duona turėjo Valstybinis malūnų ir kepyklų trestas, kuris kaip atskiras ūkinis vienetas buvo įsteigtas dar sovietų valdymo laikotarpiu – 1941 m. balandį. Trestas vienijo didesnius nacionalizuotus malūnus ir kai kurias kepyklas, taip pat prie malūnų buvusias pagalbines įmones – lentpjūves, elektrines, karšyklas, vėlyklas. Jam buvo pavaldūs 53 malūnai ir 15 kepyklų (14 Kaune ir 1 Šiauliuose). Ne visos kepyklos buvo geros būklės, todėl kai kurias iš jų teko uždaryti. Pavyzdžiui, kaip netinkamos buvo uždarytos 5 Kauno kepyklos. Dėl karo panaikinus laisvąją prekybą maisto prekėmis ir sunormavus jų vartojimą, Valstybinis malūnų ir kepyklų trestas buvo įpareigotas visos Lietuvos miestų ir miestelių, taip pat produktų negaminančius arba nepakankamai gaminančius

(turinčius iki 2 ha žemės) kaimų civilius gyventojus aprūpinti į normuotą maisto davinį įeinančiais ruginiais miltais (kai kur – duona), kvietiniais miltais, miežinėmis maltomis ir nemaltų grūdų kruopomis, o vaikus – manų kruopomis. Tresto kepyklos iš dalies aprūpindavo duona didžiausių miestų – Kauno ir Šiaulių – gyventojus. Be to, tam tikrą malūnų produkcijos dalį trestas buvo įpareigotas tiekti kariuomenei.

Vis dėlto nacių okupacijos metais eksploatuojant tresto malūnus susidurta su nemažai sunkumų. Dauguma malūnų buvo didesniuosiuose centruose – Biržuose, Kaune, Kėdainiuose, Panevėžyje, Prienuose ir Vilniuje, o kai kuriose kitose vietovėse, pavyzdžiui, Kauno, Lazdijų, Telšių, Utenos, Zarasų apskrityse ir visame Vilniaus krašte, jų visiškai nebuvo. Kadangi trūko transporto, tresto malūnų pagamintos produkcijos buvo neįmanoma paskirstyti po visą Lietuvą. Atsižvelgiant į tai ir pritarus generaliniam komisariatui, į civilių gyventojų aprūpinimo malūnų produkcija planą buvo įtraukta dar 117 pajėgesnių kitų žinybų – savivaldybių, kooperatinių ir privačių – malūnų. Šių malūnų gamybą kontroliavo trestas, bet jų savininkų nuosavybės ir naudojimosi teisės buvo nepažeistos. Šitai padarytas pakenčiamas malūnų tinklas, leidžiantis trestui atlikti pavestus uždavinius⁴³.

Viešojo maitinimo įmonės okupacijos metais daugiausia aptarnavo vokiečių armijos karininkus, okupacinių įstaigų valdininkus, policininkus ir kitus pareigūnus. Daug reikšmės organizuotam viešajam maitinimui turėjo „Valgis“, kurį dar 1938 m. lapkričio 24 d. Kaune akcinės bendrovės pavidalu buvo įsteigusios lietuviškos ekonominės organizacijos „Pienocentras“, „Maistas“, „Sodyba“ ir „Parama“⁴⁴. Šios bendrovės tikslas – Kaune ir kituose didesniuosiuose Lietuvos miestuose steigti pavyzdines valgyklas, užkandines, svetaines, barus, kavines.

Kartu siekta reguliuoti patiekalų kainas ir kelti viešojo maitinimo įmonių kultūrą. Visus šiuos „Valgio“ užmojus ir įpusėtą darbą nutraukė sovietmetis. Sovietų valdžia atleido „Valgio“ vadovus ir tarnautojus, o vietoj jų priėmė nepatyrusius asmenis. Tiesa, nemažai nacionalizuotų privačių įmonių sovietai priskyre „Valgiui“, bet daugelis jų anksčiau buvo blogai tvarkomos ir visuomenėje neturėjo gero vardo. Taip sovietmečiu buvo sugriautas geras „Valgio“ įmonių įvaizdis ir pasitikėjimas jomis. Maža to, nacionalizuotas „Valgis“ buvo suskaidytas, o jo pagrindu įkurti Kauno ir Vilniaus „Valgio“ trestai⁴⁵.

Prasidėjus nacių ir sovietų karui, „Valgis“ buvo apiplėštas besitraukiančių raudonųjų. Vien Vilniuje sovietai pavogė 28 tūkst. rb grynaisiais, taip pat produktų už 21 tūkst. rb, padarė kitų nuostolių už 15 tūkst. rb (iš viso – už 64 tūkst. rb)⁴⁶. Išvijus bolševikus, akcininkai vėl bandė atkurti „Valgio“ bendrovę, bet vokiečių civilinės valdžios įstaigos nurodė Vilniaus ir Kauno „Valgio“ trestus reorganizuoti į vieną „Valgio“ trestą, turintį skyrius Vilniuje ir Kaune. 1942 m. balandžio 1 d. „Valgis“ buvo priskirtas generalinio komisariato III pagrindiniam skyriui ir pavadintas „Valgio“ svetainių centru („Valgis“ Gaststätten Zentrale). Dalį maisto produktų „Valgis“ gaudavo iš savo įsteigtų marmelado, kavos ir ledų įmonėlių, kitais aprūpindavo įvairios įstaigos, atsižvelgdamos į lankytojų skaičių ir į kortelėse nurodytas maisto produktų normas, nes klientai buvo maitinami pagal šias korteles. 1943 m. gegužės mėn. duomenimis, „Valgis“ visoje Lietuvoje turėjo 48 įmones (28 Kaune, 18 Vilniuje ir 2 Prienuose)⁴⁷. Iš 18 Vilniuje veikusių „Valgio“ įmonių buvo 8 svetainės, 4 užkandinės, 3 kavinės, 2 alaus barai ir 1 bufetas. Visos šios Vilniaus viešojo maitinimo įmonės turėjo 3 310 vietų, kasdien jas aplankydavo per 13 tūkst. vilniečių ir miesto svečių, juos aptarnaudavo 415 žmonių. Per

mėnesį Vilniaus „Valgio“ įmonėse apsilankydavo apie 400 tūkst. žmonių. 1942 m. spalio mėn. duomenimis, Vilniaus „Valgio“ kapitalas sudarė 204,2 tūkst. reichsmarkių, vidutinė mėnesio apyvarta siekė 265 tūkst. reichsmarkių⁴⁸.

Vokiečių okupacinei civilinei valdžiai vykdant reprivatizaciją, „Valgiui“ pamažu tapo nepavaldžios visos sovietų laikais jam pavestos administruoti nacionalizuotos žymesnės viešojo maitinimo įmonės. Vis dėlto kurių nors įmonę privatizavus „Valgis“ ir toliau buvo įpareigojamas tiekti maisto produktus, kurą ir pan.⁴⁹

KAINŲ POLITIKA

Okupantai nustatė nerealias kainas ir atlyginimus. Dar 1941 m. vasarą vokiečių okupacinė karinė valdžia išleido potvarkius, kuriais įsakė išlaikyti iki karo buvusias kainas ir atlyginimus bei nurodė, kad 1 reichsmarkė prilyginama 10 rublių. Įvedus civilinę valdžią, 1941 m. rugsėjo 11 d. Ostlando reicho komisaras Hinrichas Lohse taip pat išleido potvarkį, kuriuo patvirtino tai, ką buvo nustačiusi karinė valdžia, – kad kainos ir atlyginimai paliekami tokie, kokie buvo 1941 m. birželio 20 d. Skirtumas tik tas, kad reicho komisaras numatė galimybę kainas ir atlyginimus keisti, jei to prireiks dėl ūkio padėties⁵⁰. Dar 1940 m. lapkričio 25 d. sovietai, Lietuvoje įvesdami rublius, litą prilygino 90 kapeikų⁵¹, tad nacių okupacijos metais krašto piniginis vienetas ir vėl buvo nuvertintas. Anot ekonomisto

Vlodo Terlecko, kadangi okupuotose srityse cirkuliuojančios Reicho kredito kasų markės* aukso turinys buvo nenustatytas, manytina, kad jis prilygo Reicho banko markės aukso turiniui (0,358423 g grynojo aukso). Vadinas, pagal prieškarinį paritetą 1 reichsmarkė buvo lygi 2,38 lito, o, 1 reichsmarkę prilyginus 10 rublių, litas tekainavo 9 pfenigus, arba 4,7 karto mažiau nei prieš karą. Be to, kadangi prekių kainos Lietuvoje 1940 m. buvo padidintos mažiausiai 1,8–2 kartus, minėtais potvarkiais pinigai nuvertėjo 2,7–2,9 karto. Dėl griežtos prekių kainų kontrolės, taip pat pakeitus rinką normuotu paskirstymu negalėjo veikti vertės dėsnis ir į nerealų rublio ir reichsmarkės santykį reaguoti kainų lygio padidėjimu⁵². Antai pagal minėtus vokiečių karinės ir civilinės valdžios potvarkius 1 kg bulvių turėjo kainuoti 3, juodos duonos – 5,5, baltos duonos – 12, cukraus – 25, jautienos – 28, kiaulienos – 45 pfenigus ir t. t. Taigi susidarė padėtis, kai Lietuvos gyventojams jokia užsienio prekė, kad ir kaip reikalinga, buvo neprieinama, nes kiekvienai smulkmenai nusipirkti jiems būtų reikėję bent pusmetį dirbti⁵³. Kainos buvo naudingos tik čia atvykusiems ir reichsmarkių turintiems vokiečių pareigūnams, kariškiams ir pan. Tai buvo naudinga ir pačiai Vokietijai, nes esant tokiai padėčiai buvo galima ją aprūpinti pigiomis žaliavomis ir maisto produktais.

Okupantų potvarkiais nustatytos kainos ir atlyginimai žlugdė Lietuvos ūkį. Tai suprato ir patys okupantai, todėl netrukus ėmė leisti kitus potvarkius, kurie numatė bent reikalingiausius kainų ir atlyginimų

* Remiantis 1940 m. gegužės 3 d. Vokietijos įstatymu, ginkluotosioms pajėgoms visuose okupuotuose kraštuose finansuoti ir pinigų apyvartai juose reguliuoti buvo sukurta Vyriausioji reicho kredito kasų valdyba (vok. *Hauptverwaltung der Reichskreditkassen*), turinti karo pinigų emisijos teisę. Visuose okupuotuose kraštuose valdyba turėjo įsteigusi Reicho kredito kasas, per kurias savo leidžiamais pinigų ženklais (vok. *Reichskreditkassenschein*), išreikštais markėmis, aprūpindavo karinius dalinius ir okupacinę administraciją. Reicho kredito kasų markės buvo karo pinigai, nes skirtos vien okupuotų kraštų apyvartai.

pokyčius⁵⁴. Kainoms nustatyti ir kontroliuoti generalinio komisaro Theodoro Adriano von Rentelno potvarkiu 1941 m. gruodžio 1 d. buvo įsteigta Kainų centralė⁵⁵. Kiek vėliau, 1942 m. viduryje, ši institucija perorganizuota į Kainų direktoriaus įstaigą. Kartu išplėsta jos kompetencija, pavyzdžiui, suteikta teisė leisti įsakymus, susijusius su kainų nustatymu ir priežiūra. Iki tol Kainų centralė tebuvo patariamasis generalinio komisaro organas. Tiesa, principiniais kainų nustatymo ir priežiūros klausimais Kainų direktoriaus įstaiga privalėjo gauti generalinio komisaro sutikimą. Kainų direktorius kainų priežiūrą vykdė per apskričių viršininkus – šie privalėjo įgyvendinti jo nurodymus. Vykdydami kainų priežiūrą, apskričių viršininkai galėjo skirti administracines baudas iki 1 000 reichsmarkių ir iki 2 mėnesių uždaryti įmones. Apskričių viršininkų nutarimai per vieną mėnesį galėjo būti apskūsti Kainų direktoriui. Jo baudžiamoji galia buvo daug didesnė nei apskričių viršininkų: jis galėjo skirti neriboto dydžio pinigines baudas, uždaryti įmones neribotam laikui, nusikaltusiems asmenims uždrausti verstis prekyba arba leisti ją tik tam tikromis sąlygomis. Be to, Kainų direktorius galėjo įsakyti konfiskuoti daiktus, susijusius su nusikaltimu. Savo ruožtu Kainų direktoriaus sprendimai galėjo būti apskūsti generaliniam komisarui; šio nutarimai buvo galutiniai⁵⁶.

Leisdami įvairius su kainomis susijusius potvarkius, okupantai pirmiausia paisė naudos ir įvairių kitų savo tikslų, o ne Lietuvos ūkio reikalų. Antai daugelis tyrėjų teigia, kad prekių kainos ir atlyginimai nacių okupacijos metais Lietuvoje sudarė apie 60 proc. Vokietijoje buvusio jų lygio⁵⁷. Tiesa, tai buvo taikoma tik vietos gaminiams, vietos darbininkams ir tarnautojams. Atvykę iš reicho vokiečiai buvo aprūpinami reicho normomis, dažnai dar su priedais. O atvežtų

iš Vokietijos gaminių kainos kartais būdavo 100–150 proc. didesnės nei tų pačių gaminių Vokietijoje⁵⁸. Kokios buvo vidutinės metinės svarbesnių mažmeninės prekybos maisto prekių kainos didžiausiuose Lietuvos miestuose (Kaune, Vilniuje, Šiauliuose ir Panevėžyje) 1942 ir 1943 m., puikiai iliustruoja pavyzdžiai. Antai 1942 m. 1 kg ruginių miltų kainavo 0,14, kvietinių miltų (I rūšis) – 0,27, ruginės duonos – 0,14, baltos duonos – 0,36, miežinių kruopų – 0,26 reichsmarkės; 1 l nenugriebto pieno – 0,13, 1 kg liesos varškės – 0,75, riebaus sūrio – 1,50, sviesto – 2,20 reichsmarkės; 1 kg šviežios kiaulienos – 1,06, rūkytų lašinių – 1,28, avienos – 1,29, jautienos (su kaulais) – 0,97, jautienos (be kaulų) – 1,15, veršienos – 1,20, vištienos – 1,00, žąsienos – 1,20 reichsmarkių; 1 kg bulvių – 0,06, šviežių kopūstų – 0,08, burokėlių – 0,17, svogūnų – 0,64, obuolių – 1,03, cukraus – 0,48, druskos – 0,14, 1 kiaušinis – 0,08, 50 g trečiosios rūšies tabako – 0,47, trys ketvirčiai litro alaus – 0,45 reichsmarkės.

Atitinkamas buvo ir nemaisto prekių kainų vidurkis 1942 m. didžiausiuose Lietuvos miestuose. Pavyzdžiui, vyriškos apatinės kelnės kainavo 1,75, vyriški apatiniai marškiniai – 2,62, pora vyriškų suvarstomų aulinių chromo batų – 11,67, vyriškas (pa)vasarinis apsiaustas – 59,27, vyriškas kostiumas („Boston“) – 80,53, vyriškas žieminis paltas – 91,00, geležis – 0,19 (1 kg), dalgiai (1 vnt.) – 2,31, pasagos (1 vnt.) – 0,47 reichsmarkės.

1943 m. iš maisto produktų labiausiai pabrango 1 kg svogūnų – 32,8 proc., žąsienos – 33,3 proc., vištienos – 35 proc., bulvių – 50 proc. Kitų maisto produktų kainos kito nedaug arba išliko tokios pat; iš nemaisto prekių labiausiai pabrango vyriški apatiniai marškiniai – 42,4 proc., vyriškos apatinės kelnės – 88,6 proc., dalgiai – 46,3 proc. Kitos nemaisto prekės pabrango nedaug⁵⁹.

JUODOJI RINKA IR OKUPACINĖS VALDŽIOS PRIEMONĖS PRIEŠ JĄ

Karo metais trūkstant prekių, be viešosios rinkos, kurioje daugiau ar mažiau laikytasi okupantų nustatytų kainų, egzistavo ir slapta juodoji rinka. Čia kiaušinis kainavo 0,80, litras pieno – 2, litras grietinės – 13, litras naminės degtinės – 18, kilogramas sviesto – 40, centneris bulvių – 50, kelių savačių paršukas – 100⁶⁰, tūbelė vazelininio kremo – 5 reichsmarkes, 2–3 reichsmarkių vertės (oficiali kaina) pora medinių klumpių – 17⁶¹, apie 60 reichsmarkių vertės (oficiali kaina) medžiaga vyriškai eilutei – 900, apie 200 reichsmarkių vertės (oficiali kaina) radijo aparatas – 500–700, naudotas elektrinis lygintuvas – 110, naudotas dviratis – 1 000 reichsmarkių⁶² ir t. t. Dėl tokių kainų kiekvienas stengėsi juodojoje rinkoje šį tą parduoti, kad už gautus pinigus nusipirktų kitą trūkstamą daiktą ar šiaip pasipelnytų, todėl spekuliacija greitai tapo masiniu reiškiniu.

Siekdama išlaikyti pastovias kainas ir atlyginimus, kad išvengtų ūkio suirutės, okupacinė valdžia visomis įmanomomis priemonėmis kovojo su spekuliantais. Smulkesniems skyrė pinigines baudas pati kainų priežiūros žinyba. Rimtesnius nusikaltėlius, kurie svariau kenkė okupanto sugalvotai reikmenų paskirstymo tvarkai ir apskritai karo ūkiui, teisė ypatingasis vokiečių teismas. Jis baudė kalėjimu arba kalėjimu ir pinigine bauda. Bet vis tiek spekuliacija vis labiau plito, todėl 1942 m. vasarą okupantai spekuliantus ėmė administracine tvarka siųsti į priverčiamojo darbo stovyklas. Mažiausia bausmė už spekuliaciją buvo trys mėnesiai, bet dažniausiai skirdavo bent šešis⁶³.

1942 m. birželio pabaigoje dviejuose garlaiviuose, kurie Nemunu iš Jurbarko plaukė į Kauną ir gabeno apie 1 000 keleivių, atlikus kratą suimta 70 žmonių, turėjusių šių prekių: 4,5 tūkst. kiaušinių, 27 kg sviesto,

32 kg riebalų, 197 kg miltų, 73 kg duonos, 5 l grietinės, 30 kg varškės sūrio, 2,5 l aliejaus, 7 kg lydytų taukų, 8 kg veršienos, 5 l pieno, 480 kg bulvių, 22 gyvus naminius paukščius ir 7 papjautas vištas. Be to, spekuliantai, pajutę kratą, dalį vežamų prekių spėjo išmesti į Nemuną⁶⁴. Kaip turgavietėse ir kitose vietose gaudyti spekuliantai, galima suprasti iš 1942 m. liepos 13 d. dienraštyje „Į laisvę“ pateikiamo aprašymo: „Kovodama prieš nelegalią ir spekuliantišką prekybą, Kauno policija dar kartą padarė ekspediciją į senamiesčio žuvų rinką. Tai buvo padaryta išimtinai lietuvių gyventojų interesams. <...> Šioje akcijoje sukonfiskuotos prekės visos buvo atiduotos lietuvių įstaigoms, o maisto dalykai lietuvių ligoninėms. Ir šis naujas žygis į žuvų rinką įvyko taip greitai, kad nedaugeliui asmenų pasisėkė iš aikštės išeiti. <...> Patikrinimui buvo paimta 500–600 asmenų, o apie 100 asmenų tiksliau patikrinti. Be spekuliantų ir slaptų prekiautojų, suimtųjų didesnę dalį sudaro įvairūs gaivalai, vengiantieji darbo, kurie jau ilgesnį laiką nieko neveikia. Šie dabar pateko į darbo įstaigą ir buvo neatidėliojant įrikiuoti į darbą.“⁶⁵

Didelį spekuliacijos mastą ir kovą su ja akivaizdžiai liudija ir tokie pavyzdžiai: vien per 1942 m. liepą kainų priežiūros įstaiga prie Kauno miesto komisaro už kainų kėlimą, neleistiną prekybą maisto produktais ir kitomis draudžiamomis prekėmis 238 spekuliantus nubaudė pinigėmis baudomis, kurių bendra suma – 22 tūkst. reichsmarkių, ir 106 spekuliantus – laisvės atėmimo bausme. Be 3 907 kg įvairių maisto produktų, buvo konfiskuota daug kitų prekių, kurios turėjo būti iškeistos į maisto produktus. Be to, sulaikyti keturi naminės degtinės gamintojai buvo pristatyti specialioms valdžios organams, kad būtų nubausti⁶⁶. Per tų pačių metų spalį Vilniaus miesto administracija, kovodama su nelegalia prekyba, konfiskavo 1 139,6 kg nelegaliai pardavinėjamos mėsos. Speku-

liantai buvo suimti ir perduoti atitinkamoms įstaigoms nubausti⁶⁷. Matydami, kad įvairios priemonės negelbsti, vokiečiai net paskelbė, kad už stambaus masto spekuliaciją būsianti skiriama ir mirties bausmė⁶⁸.

1942 m. lapkričio mėn. į Kauno centrinių kalėjinimą už nustatytų kainų nesilaikymą ir spekuliaciją atlikti bausmės buvo pristatyti 487 asmenys, 40 iš jų – už spekuliaciją namine degtine, 14 – už neteisėtą gyvulių skerdimą. Per tris kontrolės akcijas Kauno turguose tą patį mėnesį suimti 55 asmenys. Tą patį 1942 m. lapkritį už aukščiausių nustatytų kainų nesilaikymą Kaune buvo uždarytos 8 krautuvės⁶⁹. 1943 m. kovo mėn. už slaptą prekybą ir kainų kėlimą į Kauno komisariatą pristatyti 344 asmenys. Dar 50 asmenų atiduota teismui už slaptą prekybą ir naminės degtinės varymą. Už slaptai paskerstų gyvulių mėsos pardavinėjimą 18 asmenų perduoti vokiečių ypatingajam teismui ir pasodinti į kalėjinimą. Per keletą netikėtų turgaus patikrinimų Kaune sugauta dar 100 asmenų. Jie apkaltinti slapta prekyba ir aukštomis kainomis. 1943 m. kovo mėn. dėl kainų kėlimo 7 parduotuvės buvo uždarytos dviem savaitėms, daug jų savininkų nubausta už kainų nežymėjimą arba netinkamą žymėjimą. Iš viso tą mėnesį konfiskuota 87 kg sviesto, 500 kg miltų, 815 kg javų, 1 870 kg mėsos, 3 241 kiaušinis ir kt.⁷⁰ 1943 m. birželio mėn. Kauno geto sargyba konfiskavo 18 500 reichsmarkių, 2 381 kg miltų, 101 kg mėsos, 239 kg žirnių, 274 kg ruginių miltų, 92 kg sviesto, 45 kg lašinių, 172 kg žuvų, 132 kg duonos, 3 065 kiaušinius, 41 kg cukraus, 105 kg druskos, 38 l aliejaus, 189 l pieno, 481 pakelį cigarečių, 173 virtuvės įrankius ir kt.⁷¹ 1943 m. kainų priešžiūros organai nustatė, kad Palangos kurhauze galima papietauti be kortelių. Patikrinus pas kurhauzo vedėją rastas 61 l degtinės, kurią jis, kaip pats prisipažino, pirkto spekuliacine kaina. Kurhauzas buvo uždarytas, o jo vedėjas išvežtas į priverčiamųjų darbų stovyklą⁷².

Kauno srities apygardos komisaro 1943 m. rugsėjo 10 d. rašte „Dėl kovos su spekuliacine prekyba ir kainų kėlimu“ sakoma: „Spekuliacinė prekyba Lietuvoje bauginančiai išsiplėtė, taip kad tvarkingas aprūpinimas gyventojų yra abejotinas, nors reikalingas kiekis produktų krašte yra.“⁷³ Pažymėtina, kad vokiečiai nevienodai baudė asmenis, kurie reikalo spiriami pardavė kokį nors savo daiktą, ir nuolat spekuliacija besiverčiančius asmenis. Spauldoje net buvo paskelbtas toks paaiškinimas: „Su kainų kėlėjais profesionalais bus kovojama visu griežtumu. Neskaitant jų prekių konfiskavimo, jie bus dar baudžiami didelėmis pinigėmis bandomis ir laisvės atėmimo bausmėmis. Priešingai, bus švelniai elgiamasi su asmenimis, kurie kvotos metu galės įrodyti, kad aukštų kainų jie prašė iš vargo. Tų žmonių atžvilgiu bus parodyta tiek supratimo, kad konfiskuotieji daiktai bus parduodami normaliomis kainomis ir varge esančiam jų savininkui bus atiduoti visi gautieji pinigai, jei asmuo bus sučiuptas pirmą kartą.“⁷⁴

Spekuliantai bandė apgauti valdžią maisto produktus siųsdami siuntiniais, bet apgaulė nepavyko. Valdžia kartkarčiais tikrindavo ir siuntinius, o radusi ten spekuliacinių prekių baudė tiek siuntėjus, tiek gavėjus⁷⁵.

Vis labiau trūkstant įvairių reikmenų ir mažėjant markės perkamajai galiai, daugeliu atvejų įvairių gaminių savininkai už pinigus iš viso nenorėjo parduoti. Ėmė įsigalėti atlyginimas natūra ir mainų prekyba. Suprantama, okupantams tai nepatiko, nes piniginis atlygis beveik nustojo reikšmės, kadangi reikmenų galėjo įsigyti tik tas, kuris turėjo kuo mokėti natūra arba keisti, o tai griovė nacių įvestą ūkio sistemą. Todėl ilgai negaišę okupantai uždraudė atlyginimą natūra. 1942 m. birželio 20 d. Lietuvos generalinio komisaro A. von Rentelno potvarkiu nustatyta: „Draudžiama už įvairių laisvųjų profesijų asmenų, amatininkų ir kitus panašius

patarnavimus, o taip pat įvairių prekių ir verslų prekyboje vietoje numatyto atlyginimo ar kainos grynais pinigais reikalauti ar siūlyti maisto produktus ir kitus gaminius, kurių gaminimas ir tiekimas vartotojams yra tvarkomas atitinkamais Reicho Komisarų Rytų Kraštui potvarkiais ir Lietuvos Generalinio Komisarų vykdomaisiais nuostatais.⁷⁶ Nevykdantiems šio potvarkio grasinta laisvės atėmimu iki šešių savaičių arba pinigine bauda iki 1 000 reichsmarkų⁷⁷.

Plito ne tik spekuliacija ir mainų prekyba. Dėl prekių trūkumo viešojoje rinkoje atsirado anksčiau neregėtų dalykų, pavyzdžiui, eilės, kurias gyventojai vadindavo uodegomis. Kadangi prekių parduotuvėse retai būdavo tiek, kad užtektų bent turintiems korteles ar leidimus, tai jų gaudavo nusipirkti tik tie, kurie spėdavo į parduotuvę patekti pirmiau, negu prekės baigdavosi. Taigi gyventojai dar kažin kada prieš parduotuvių atidarymą rinkdavosi prie jų, kad suspėtų atsistoti arčiau durų, ypač jei kur pasirodydavo retai atgabenamų prekių.

Keblumą radosi ne tik dėl to, kad kone visiems reikmenims pirkti reikėjo kortelių ir leidimų. Dažnai parduotuvių savininkai ar vedėjai atsisakydavo parduoti net ir turintiesiems leidimus. Ne vienas jų pasinaudodamas padėtimi norėjo pasipelnyti arba pirmiausia bent aprūpinti savo gimines, draugus ir pažįstamus⁷⁸. Spauda apie tai rašė: „Paskutiniu laiku ne vienas turėjo karčiai patirti, kad kai kurie krautuvių savininkai atsisakė parduoti prekes, nors buvo pateiktas leidimas pirkti ir krautuvėje dar buvo pakankama prekių atsarga. Dažniausiai atsisakymas parduoti buvo aiškinamas tuo, kad prekės dar nebuvo įkainotos, arba kuriuo kitu išsikalbėjimu. Primitytinai nurodoma, kad krautuvės savininkas neturi teisės atsargoje turimų prekių pirkėjui neparduoti. <...> Kiekvienai prekei, savaime suprantama, yra kaina. Jei kompetentingos

įstaigos kai kurioms prekėms kainų dar nenustatė, tai joms galioja bent senos rusų kainos, buvusios iki 1941 m. birželio 20 d.“⁷⁹ 1942 m. Kaune vokiečiai uždarė keletą baldų parduotuvių, nes kainos, palyginti su 1941 m. birželio 20 d. buvusiomis, kurių tos parduotuvės turėjo laikytis, buvo pašokusios net iki 1 000 proc.⁸⁰ Už tokį pat nusikaltimą vokiečiai uždarė vieną radijo reikmenų parduotuvę ir 35 iš 41 tuomet Kaune veikusios privačios knygų ir popieriaus parduotuvės. 1943 m. vasarį Vilniaus miesto komisaras už panašius prasižengimus uždarė keliolika privačių parduotuvių. Tačiau prekybos ar kitas reikmenų paskirstymo įmones ne visada buvo galima uždaryti, nes piliečiai būtų likę be jokios galimybės apsirūpinti maistu ar kitais reikmenimis. Tokiais atvejais įmonių savininkus ar vedėjus baudavo pinigineis bandomis ar laisvės atėmimu. Griežtai reikalauta, kad būtų pažymėtos visų parduotuvėse parduodamų gaminių kainos. Atsirado net skundų knygos, į kurias pirkėjai galėjo įrašyti skundus, jei pardavėjai iš jų reikalaudavo didesnių, nei nustatytosios, kainų⁸¹.

Vokiečių ir lietuvių administracija energingai kovojo su naminės degtinės vavytu, kas vokiečiųmečiu be galo suklestėjo. Pavyzdžiui, Kauno apskrityje tik per 1942 m. birželio mėn. buvo iškeltos 67 bylos naminės degtinės vavytojams, pas kuriuos rasta 168,5 l degtinės. Kadangi tuo metu policija sugaudavo ne daugiau kaip 10–15 proc. degtindarių, taigi 1942 m. vasarą Kauno apskrityje jų buvo šimtai. Kai kurie degtindariai darbavosi su nemenku užmoju. Štai vienas Tauragės Naujamiestyje sugautas degtindaris prisipažino, kad naminei varyti jau sunaudojęs 151 cnt grūdų. Veikiausiai jis nebuvo stambiausias šio verslo atstovas⁸². Visoje Lietuvoje naminei varyti buvo suvartojama daug grūdų, todėl vokiečiai buvo labai susirūpinę. 1942 m. spalio 16 d. „Ūkininko patarėjas“ rašė: „Generalkomisaras įspėjo per apskri-

čių viršininkus valstybines įstaigas atkreipti ypatingą dėmesį į naminės varytojus ir už naminės varymą dar pagriežtinti bausmes. <...> Atsitikimai, kai naminės varymui sunaudota daugiau kaip vienas centn. javų, laikytini nusižengimais karo ūkiui. Naminės varymui sunaudojusieji daugiau kaip 10 centn. javų, gali būti baudžiami net mirties bausme.“⁸³

Karo metu esant prekių deficitui, daugėjo vagysčių ir plėšimų, todėl prieš nusikaltėlius taip pat buvo imtasi griežtesnių priemonių. Šiuo atveju daugiau pasireiškė lietuvių administracija, nes kone visas turtinių nusikaltimų bylas vokiečiai perduodavo nagrinėti lietuvių teismams. 1942 m. vasarą generalinis teisingumo tarėjas išleido aplinkraščių prokurorams, kuriuo juos įpareigojo šiuos nusikaltimus skubiai iširti ir nusikaltėlius tuojau atiduoti teismui. Be to, šiems nusikaltėjams teismai privalėjo skirti griežtas kardomasias priemones ir bausmes. Plėšikams galėjo būti skiriama mirties bausmė, o vagims – kalėjimas. Tačiau vokiečiai gana daug smulkesnių vagišių baudė administraciniu būdu – dažniausiai siųsdami į priverčiamojo darbo stovyklas⁸⁴.

Kita paplitusi nacių okupacinio laikotarpio nusikaltimų rūšis – dokumentų klastotės, su jų pagalba siekiant materialinės naudos. 1944 m. birželio mėn. vokiečių ypatingasis teismas Kaune nuteisė didelę grupę klastotojų, spekuliacinėmis kainomis beveik ištikus metus pardavinėjusių suklastotas maisto prekių korteles. Suklastotos šių kortelių atkarpos, išspausdintos įvairiose slaptose Kauno ir kitų vietų spaustuvėse, didelio agentų tinklo buvo platinamos krašte, daugiausia tarp prekybininkų. Prekybininkai šias iškarpas lipino ant lakštų ir, įteikę juos ūkio įstaigoms, įsigydavo prekių, kurias paskui slaptai perduodavo spekuliacine kaina. Taip prekybininkai supirko didelį kiekį gyventojams skirtų maisto produktų ir eliminavo juos iš nustatytos paskirstymo tvarkos.

Klastotojai buvo pasidaliję į keturias grupes. Vieni rūpinosi maisto kortelių atkarpų spausdinimu slaptose spaustuvėse, antri dirbo spaustuvėse spausdintojais arba raidžių rinkėjais, savinasi iš šių įmonių medžiagas (maisto produktų kortelių lakštus, rašmenis, klišes, spausdinimo dažus ir pan.) ir parduodavo tai klastotojams. Treti rūpinosi atkarpų platinimu daugiausia ketvirtajai grupei – prekybininkams. Klastotojų centras buvo Kaune. Iš viso buvo tardomi 142 asmenys. Didelė jų dalis dar iki teismo nuteisti baudžiamuoju įsakymu. 35 asmenims pareikštas kaltinimas nusikaltimu karo ūkiui ypatingajame teisme. Ypatingasis teismas 8 pagrindiniams klastotojams skyrė mirties bausmę, kiti kaltinamieji nubausti nuo pusantrų iki dvylikos metų sunkių darbų kalėjimo⁸⁵.

Machinacijų maisto kortelėmis ir leidimais pirkti mastas buvo toks didelis, kad jis neaplenkė net lietuvių administracijos tarnautojų. Antai 1942 m. pabaigoje Kauno miesto komisaro brigadenfiurerio Cramerio iniciatyva Kauno miesto savivaldybė atliko reviziją lietuvių Maitinimo ir ūkio skyriuje ir vietiniuose jo padalinuose. Jau per pirmąją reviziją paaiškėjo, kad skyriaus tarnautojai už kyšius natūra kai kuriems asmenims yra išdavę labai daug leidimų pirkti įvairius gaminius, taip pat nustatyta nusižengimų taisyklėms ir atsiskaitant už maisto kortelių atkarpas⁸⁶.

Nors okupacinė valdžia dėjo didžiules pastangas, jai taip ir nepavyko pažaboti juodosios rinkos.

MIESTO GYVENTOJŲ SOCIALINĖ PADĖTIS

Lietuvos žmonių, dirbančių pramonėje ir amatuose, socialinė padėtis nacių okupacijos metais buvo labai nelengva. Ypač sunkiai

vertėsi pramonės darbininkai. Vidutinis mėnesinis jų darbo užmokestis 1942 m. buvo tik 73 (vyrų – 82, moterų – 54) reichsmarkės. Durpių pramonėje vidutinis mėnesinis darbo užmokestis 1942 m. buvo 57, akmens ir dirvožemio (žemės) – 69, metalo – 94, chemijos ir kaučiuko – 60, odos – 70, tekstilės – 49, miško – 76, popieriaus – 79, poligrafijos – 78, maisto – 74, drabužių ir avalynės pramonėje – 73, statybų versle – 98, vandens, dujų, elektros gavyboje ir aprūpinime – 87 reichsmarkės⁸⁷. Realusis darbo užmokestis, atsižvelgiant į ilgą darbo dieną (ji trukdavo mažiausiai 9 valandas, neskaitant pietų pertraukos) ir darbo savaitę (6 dienos), sunkų darbą ir kitus veiksnius, buvo dar mažesnis. Ypač neigiamai realųjų darbo užmokesčių veikė tai, kad oficialiomis kainomis darbininkai galėjo nusipirkti tik dalį būtinausių maisto produktų ir pramoninių vartojimo reikmenų, o kitus turėjo įsigyti juodojoje rinkoje, kur viešpatavo nepaprastai aukštos spekuliacinės kainos. Be to, nemenka nominaliojo darbo užmokesčio dalis buvo atskaičiuojama kaip įvairūs mokesčiai ir mokėjimai (algų, socialinio draudimo, buto nuomos, medicinos paslaugų, vaikų mokymo).

Gaunamas užmokestis negalėjo užtikrinti darbininkams net minimalaus pragyvenimo, juolab kad to meto Lietuvoje pramonėje ir kitose ūkio šakose (iš dalies išskiriant žemės ūkį) dirbo tik vienas iš sutuoktinių (dažniausiai vyras, o žmona užsiėmė namų ruoša), tad jo pajamos iš esmės buvo visos šeimos pajamos. Be to, nors mieste šeimos buvo ne tokios gausios kaip kaime, ir čia dažniausiai augdavo keli vaikai, kuriems išlaikyti reikėjo skirti nemažą šeimos biudžeto dalį. Okupantų skaičiavimu (žinoma, taikyta jiems palanki metodika), 1942 m. pabaigoje darbininkų ir tarnautojų pragyvenimo minimumas vien oficialiomis kainomis buvo 140 reichsmarkių⁸⁸. Iš tiesų jis buvo kur kas didesnis. Antai oficialus vidutinis mėnesinis

1939 m. pragyvenimo minimumas vienam suaugusiam asmeniui Lietuvoje buvo 63,24, dviejų asmenų šeimai – 103,30, penkių asmenų šeimai – 153,60 lito⁸⁹. Atsižvelgiant į tai, kad pinigai nacių okupacijos laikotarpiu, palyginti su prieškariniu (1939 m.), nuvertėjo kelis sykius, galima daryti išvadą, kad vidutinio mėnesinio pragyvenimo minimumo išraiška reichsmarkėmis nacių okupacijos metais taip pat buvo kelis kartus didesnė už minėtąją 1939 m. vidutinio mėnesinio pragyvenimo minimumo išraišką litais. Matydami, kad iš gaunamo nominalaus darbo užmokesčio dauguma darbininkų šeimų neįstengia nusipirkti net normuotų maisto produktų pagal korteles, okupantai 1943 m. buvo priversti padidinti darbo užmokestį. Pavyzdžiui, darbininkų vyrų vidutinis mėnesinis darbo užmokestis 1943 m., palyginti su 1942 m., padidėjo 37,8 proc. (113 reichsmarkių), o darbininkų moterų – 44,4 proc. (78 reichsmarkės)⁹⁰. Tačiau ir toks atlyginimas negarantavo net okupantų nustatyto vidutinio mėnesinio pragyvenimo minimumo.

Nacių okupacinė valdžia, siekdama parodyti, kad okupantams rūpi vietos darbininkų gerovė, 1942 m. pradžioje įmonėse pradėjo steigti sunkiai fiziškai, naktį ir ilgai dirbančiams darbininkams valgyklas, kur jie buvo maitinami pateikę šiam reikalui skiriamas papildomo maisto korteles⁹¹. Idėja maitinti darbininkus buvo pasiskolinta iš Vokietijos, kur Vokiečių darbo frontas su šūkiu „Šiltas maistas įmonėje“ tokią praktiką buvo plačiai paskleidęs. Karo metais Lietuvoje darbininkams taip pat paprastai buvo duodami šilti – dažniausiai vieno patiekalo – pietūs. Tiesa, trūkstant mėsos ir riebalų, jie dažniausiai buvo ruošiami iš bulvių, kruopų ir daržovių⁹². Okupantų potvarkiais sunkiai dirbančiais buvo laikomi darbininkai, kurie sunkų fizinį darbą dirbo nuolat, arba tie, kurie vidutinio sunkumo fizinį darbą dirbo nuolatinėmis sunkiomis sąlygomis,

pavyzdžiui, dideliame karštyje, dulkėse, garuose ir t. t.; ilgai dirbančiais buvo laikomi darbininkai, kurių darbo pamaina truko ne mažiau kaip 10 valandų, o iš jų 9,5 valandos buvo grynasis darbo laikas (moterims ir jaunuoliams iki 18 metų amžiaus mažiausias grynasis darbo laikas buvo sutrumpintas iki 9 valandų), arba tie, kurių darbovietė buvo daugiau kaip 10 km nutolusi nuo gyvenamosios vietos ir kurie dėl tos priežasties mažiausiai 11 valandų nebūdavo namie; naktį dirbančiais buvo laikomi tie darbininkai, kurie mažiausiai 4 darbo valandas dirbdavo tarp 20 ir 6 valandų⁹³. 1942 m. kovo pradžios duomenimis, visų šių kategorijų darbininkų maitinimas buvo organizuotas 86 Vilniaus, 43 Kauno ir 1 Šiaulių įmonėje, kurių valgyklose maitinosi atitinkamai 12 390, 9 245 ir 500 darbininkų. Vėliau tokių valgyklų įrengta ir kituose miestuose⁹⁴. Sunkiai fiziškai, naktį ir ilgai dirbantys darbininkai tų įmonių, kuriose nebuvo galima įsteigti valgyklos (trūko patalpų, mažas nurodytų kategorijų darbininkų skaičiaus ir pan.), gaudavo maisto kortelių papildomai įsigyti maisto produktų parduotuvėse⁹⁵.

Vis dėlto reikia pripažinti, kad šių maisto normų skyrimas buvo labiau propagandinis dalykas nei reali parama pusalkaniams darbininkams. Antai Tiekimo ir paskirstymo įstaigos Maitinimo valdybos skelbimu Nr. 29 buvo nustatytos tokios papildomos savaitinės maisto normos kiekvienam papildomo maisto kortelių gaunančiam asmeniui: duonos – 300 g, mėsos – 150 g, kruopų – 100 g, riebalų – 20 g⁹⁶. Tai buvo tarsi pasityčiojimas iš Lietuvos darbininkų, nes geriausiu atveju šios normos galėjo pretenduoti į dienos, bet ne į savaitės papildomo maisto normas, juolab kad ir visiems miestų gyventojams skiriamos savaitinės (nepapildomos) normos buvo labai mažos. Antai 1942 m. vasario 25 d. Tiekimo ir paskirstymo įstaigos Maitinimo valdybos skelbimu Nr. 34 visiems

Lietuvos miestų gyventojams nuo 1942 m. kovo 2 iki 29 d. skirtos tokios savaitinės maisto normos: duonos – 1 750 g, mėsos – 300 g, kvietinių miltų – 250 g, sviesto – 150 g, kruopų – 100 g, cukraus – 100 g, druskos – 50 g⁹⁷. Tai reiškia, kad vienam miestiečiui per dieną buvo skiriama 250 g duonos, 43 g mėsos, 29 g kvietinių miltų, 21 g sviesto, 14 g kruopų, tiek pat cukraus ir 7 g druskos. Šitokios normos ne tik kad suaugusiajam, bet netgi vaikui buvo per mažos. Be to, gyventojams skiriamos maitinimo normos buvo nuolat mažinamos. Antai vienuoliktuoju maitinimo laikotarpiu (1942 m. gruodžio antroji pusė–1943 m. sausio pirmoji pusė) suaugusiam Vilniaus miesto gyventojui vienai savaitei pagal maisto kortelę numatyta išduoti 1,9 kg bulvių, 1,4 kg duonos, 250 g mėsos, 225 g kvietinių miltų, 150 g kruopų arba makaronų, 130 g riebalų, 125 g cukraus, 100 g druskos ir 15 g kavos surogato, iš ko buvo galima gauti vidutiniškai 1 152,5 kalorijos per dieną⁹⁸. Tai reiškia, kad pagal maisto kortelę numatomi gauti produktai galėjo sudaryti tik apie trečdalią ar pusę žmogaus organizmui ir darbingumui palaikyti būtino kalorijų kiekio. Nenormuojamais maisto produktais – vaisiais, daržovėmis, žuvimi ir kt. – to skirtumo padengti taip pat buvo neįmanoma, nes šių produktų parduotuvėse būdavo labai retai ir mažai, o turguje jų ne kiekvienas galėdavo įpirkti dėl aukštų kainų. Be to, miestiečiai, taigi ir darbininkai, beveik sistemingai negaudavo visų maisto kortelėmis numatytų gauti produktų ar jų normų. Pavyzdžiui, minėtu vienuoliktuoju maitinimo laikotarpiu suaugę Vilniaus gyventojai per savaitę vidutiniškai tegavo po 1,9 kg bulvių, 994 g duonos, 112,5 g kvietinių miltų, 100 g cukraus, 80 g druskos, 62,5 g mėsos, 16,5 g kruopų arba makaronų, 15,6 g riebalų ir 12 g kavos surogato, kas sudarė apie 5 000 kalorijų, arba 709,4 kalorijos per dieną, t. y. mažiau kaip du trečdalius pagal

maisto korteles numatyto gauti kiekio⁹⁹. Nepajėgdami papildomo maisto normomis normaliai aprūpinti net įmonių valgyklų, okupantai ragino įmones pačias pasirūpinti papildomo maisto – pasisodinti daržovių, auginti kiaules ir t. t. Tačiau šitokios veiklos buvo leidžiama imtis tik prieš tai suderinus klausimą su Tiekimo ir paskirstymo įstaigos Maitinimo valdyba. Kiaules leista penėti tik tuo atveju, jei savo ar kaimyninėje įmonėje buvo užtektinai pašaro: virtuvės liekanų ir pan. Kito pašaro kiaulėms auginti nebuvo galima gauti, nes pašarus skirstė ir visus su jais susijusius klausimus tvarkė okupacinės valdžios įstaigos¹⁰⁰.

Darbininkams labai trūko ne tik maisto, bet ir drabužių, avalynės. Mieste jų buvo galima nusipirkti tik pateikus darbovietės pažymėjimą ir pagal jį gautą leidimą. Tokius leidimus vokiečiai išduodavo kaip skatinimo už įvairius papildomus darbus priemonę. Antai leidimai pirkti avalynės ar drabužių pirmiausia buvo išduodami kuro prievolę atliekantiems darbininkams¹⁰¹.

Nacių okupacinė valdžia gerai žinojo sunkią darbininkų padėtį. Antai viename iš generalinio komisaro A. von Rentelno 1942 m. pranešimų vadovybei buvo rašoma: „Darbininkų nuotaikos yra nepaprastai slogios. <...> Taip yra dėl pasunkėjusių gyvenimo mieste sąlygų, palyginti su kaimu, toliau – dėl nepaprastai mažų atlyginimų, kurie pagal įsakymą turi sudaryti tik 60 proc. atlyginimo, gaunamo reiche, tačiau jie labai dažnai sudaro tik 60 proc. atlyginimo, gaunamo Rytų Prūsijoje. Kita vertus, plačiai vartojamų prekių kainos net 60 proc. viršija reicho kainas. Galų gale nemenką įtaką turi prastas aprūpinimas, dėl ko anksčiau turtin goje Lietuvoje nebuvo jokių problemų. Be to, apmokėjimo galimybės čia yra mažesnės negu reiche, ir darbininkai dažnai negali, kaip kiti gyventojų sluoksniai, apsirūpinti papildomais maisto produktais. Socialinio

draudimo padėtis iki šiol buvo tokia, kad jeigu darbininkas, turintis didesnę šeimą, susirgdavo, tai jis turėdavo badauti, kadangi jam priklausančios pajamos neviršydavo pragyvenimo minimumo.“¹⁰² Ir vis dėlto nacių okupacinė valdžia nesiėmė esminių priemonių darbininkų padėčiai pagerinti.

Nekokia buvo ir pramonės tarnautojų socialinė padėtis. Nors jų vidutinis mėnesinis darbo užmokestis buvo beveik dvigubai didesnis už darbininkų, iš jo išsimaitinti buvo taip pat labai sunku. Be to, pramonės tarnautojai negaudavo papildomo maisto kortelių maitintis įmonių valgyklose, taip pat ir maisto kortelių įsigyti papildomų maisto produktų parduotuvėse. 1942 m. sausio mėn. vidutinis mėnesinis pramonės įmonių techninių tarnautojų darbo užmokestis buvo 142 (vyrų – 143, moterų – 109), raštinės tarnautojų – 132 (vyrų – 142, moterų – 102) reichsmarkės¹⁰³. Palyginti su minėtų kategorijų prekybos tarnautojų uždarbiu, pramonėje dirbančių techninių ir raštinės tarnautojų vidutinis mėnesinis darbo užmokestis buvo ketvirtadaliu didesnis. Antai 1942 m. vasario mėn. prekybos įmonių techninių tarnautojų užmokestis buvo 112, prekybos įmonių raštinės tarnautojų – 106 reichsmarkės¹⁰⁴. Vokiečių statistika prie tarnautojų priskyrė ir aptarnaujantįjį personalą: raštinių kurjerius, sargus, vairuotojus, vežikus ir pan. Jų socialinė padėtis buvo artima darbininkų padėčiai. Antai pramonės įmonių aptarnaujančiojo personalo vidutinis mėnesinis darbo užmokestis 1942 m. sausio mėn. buvo 67 reichsmarkės (vyrų – 70, moterų – 51)¹⁰⁵. Pramonėje dirbančių tarnautojų padėtis šiek tiek pagerėjo 1943 m., nes okupantai, matydami sunkią jų socialinę padėtį, nulemtą didžiulės infliacijos ir pinigų nuvertėjimo okupuotame krašte, buvo priversti pakelti atlyginimus (beje, tą patį padarė ir darbininkams). Antai, 1943 m. gruodžio mėn. duomenimis, pramonės įmonių techninių

tarnautojų vidutinis mėnesinis darbo užmokestis buvo 287, raštinės tarnautojų – 238, aptarnaujančiojo personalo – 113 reichsmarkų¹⁰⁶.

Amatininkų padėtį nacių okupacijos metais ypač sunkino dideli mokesčiai, pagalbinių darbininkų trūkumas, gamybos priemonių ir žaliavų stoka. 1944 m. sausio mėn. Marijampolės apskrities verslų ūkio inspekcijos vyr. inspektorius apyskaitiniame pranešime rašė: „Žaliavų aprūpinimo atžvilgiu geriausiai stovi batsiuvių branža, gauna odos, gumos ir kitų smulkmenų. <...> Visų kitų branžų amatininkai yra sunkioje padėtyje. Medžiagų savo amatui negauna, o mokesčiai gana aukšti. Dėl mokesčių perkrovimo amatininkai padengimui susidariusių išlaidų kelia kainas klientams.“¹⁰⁷ Panašiai amatininkų padėtį apibūdino ir Kauno apygardos verslų ūkio inspekcijos Šančių ir Aukštosios Panemunės rajono vyr. inspektorius 1944 m. sausio mėn. apyskaitiniame pranešime: „Žaliavų labai mažai gauna. Pav. batsiuviai gauna tokių dalykų, kurie jų amatui net nereikalingi.“¹⁰⁸ Toliau pranešime daroma išvada: „Visos amato šakos įsiverčia gaudamos „laisvoje rinkoje“ reikalingų žaliavų brangiomis kainomis.“¹⁰⁹ Beje, keldami paslaugų kainas klientams ir už tai juodojoje rinkoje įsigydami reikiamų žaliavų, amatininkai nuolat rizikavo būti nubausti didelėmis piniginėmis bandomis ar net laisvės atėmimo bausmėmis, nes okupantai buvo nustatę oficialius įvairių amatininkų paslaugų įkainius¹¹⁰.

MIESTIEČIŲ DARŽŲ KOLONIJOS

Siekiant padidinti miestiečių maisto išteklius karo metais buvo iškelta daržų kolonijų mintis. Ji buvo pasiskolinta iš vokiečių. Vokietijoje jau nuo seniau miestų pakraščiuose steigėsi tokios kolonijos – nedideli sklypai,

dažnai su mažais vasariniais nameliais¹¹¹. Tokių sodų ir daržų sklypų būta ne tik Vokietijoje – jie buvo labai paplitę ir kituose kraštuose, pavyzdžiui, Vidurio Europoje¹¹².

1942 m. balandžio mėn. pirmojo generalinio tarėjo Petro Kubiliūno pavedimu, suderinus su generaliniu komisaru A. von Rentelnu, buvo sudaryta Vyriausioji miestiečių daržų komisija, į kurią įėjo šių įstaigų atstovai: 1) Darbo ir socialinių reikalų vadybos; 2) Profesinių sąjungų centro biuro; 3) Savivaldybių departamento; 4) Vyriausiosios statybos valdybos; 5) Vyriausiosios butų valdybos; 6) Maitinimo ir žemės ūkio vadybos; 7) Žemės ūkio rūmų ir 8) „Lietūkio“¹¹³. Pasak 1942 m. gegužės 20 d. darbo ir socialinių reikalų generalinio tarėjo Jono Paukščio potvarkio, Vyriausioji miestiečių daržų komisija buvo patariamoji institucija prie darbo ir socialinių reikalų generalinio tarėjo¹¹⁴. Atskirose savivaldybėse taip pat netrukus susikūrė vietos miestiečių daržų komisijos, kurių sudėtis, beje, buvo oficialiai reglamentuota: komisijos pirmininkas – savivaldybės atstovas, nariai – vietos agronomas, profesinių sąjungų atstovas, vietos butų biuro atstovas. Šios komisijos buvo įgaliotos tvarkyti daržų kūrimo reikalus vietose¹¹⁵. Minėtasis 1942 m. gegužės 20 d. darbo ir socialinių reikalų generalinio tarėjo J. Paukščio potvarkis išsamiau reglamentavo vietos miestiečių daržų komisijų pavaldumą. Jame sakoma: „Vietose miestiečių daržų tvarkymui vadovauja: Kauno, Vilniaus, Šiaulių ir Panevėžio miestuose – miesto burmistras, vietos miestiečių daržų komisijos padedamas; kituose miestuose – apskrities viršininkas, vietos miestiečių daržų komisijos padedamas.“¹¹⁶ Vyriausioji miestiečių daržų komisija nustatė nuomojamo sklypo dydį: atsižvelgiant į jo dirvožemio gerumą ir nuomininko šeimos gausumą, sklypas turėjo būti ne mažesnis kaip 100 m² ir ne didesnis kaip 600 m². Didesnius sklypus leista nuomoti

tik ten, kur buvo žemės perteklius. Sklypo nuomos pirmenybė turėjo būti teikiama gyventojams, kurie gyveno tame pačiame žemės sklype arba arčiausiai jo, taip pat kurie mažiau uždirbo ir turėjo gausnes šeimas¹¹⁷. Atsižvelgiant į sklypo dirvožemio gerumą ir patogumą, buvo nustatytas oficialus metinis nuomos mokestis: jis svyravo nuo 1 iki 3 reichspfeningų už kvadratinį metrą. Už daržų nuomos sutarčių sudarymą buvo atsakingi faktiniai jų valdytojai arba administratoriai: 1) vietos savivaldybė; 2) Nacionalizuotų pastatų valdyba; 3) Vyriausioji butų valdyba per savo vietos įstaigas; 4) įstaiga, įmonė ar kuris kitas juridinis asmuo, kurio žinioje yra sklypas. Uždrausta išnuomojant sklypus daržams skaidyti žemės ūkius¹¹⁸. Sutartis buvo sudaroma mažiausiai vieniems ir daugiausia trejiems metams¹¹⁹.

Iš to, kad į miestiečių daržų akciją buvo įtrauktos net pačios vokiečių ir lietuvių administracijos viršūnės – generalinis komisaras, pirmasis, taip pat darbo ir socialinių reikalų generaliniai tarėjai, o pati Vyriausioji miestiečių daržų komisija sudaryta iš visų svarbiausių ūkinių ir administracinių įstaigų ir organizacijų atstovų, galima suprasti, kiek daug reikšmės jai buvo teikiama. Tiesa, akcijos pradžia – 1942 m. pavasario pabaiga – buvo šiek tiek pavėluota. Kol ėmė veikti vietinės komisijos, praėjo dar kiek laiko. Vis dėlto ir tokiomis sąlygomis ši akcija gana gerai pavyko. Alkstančių gyventojų ilgai įtikinėti nereikėjo, kad turimuose arba išsinuomotuose sklypuose pasisodintų bulvių ir kitų daržovių¹²⁰. Korespondentai iš įvairių vietų spaudai pranešinėjo, kad gyventojai labai domisi šia akcija. 1942 m. balandžio 21 d. dienraštis „Į laisvę“ rašė: „Marijampolės Butų Biuras paskelbė varžytines buv. žydų sklypams išnuomoti. Kadangi mieste daržovių klausimas pasidarė labai aktualus, tai gyventojai pavasarį stengiasi įsigyti sklypus daržams, ir šiomis varžytinėmis susidomėji-

mas yra gana didelis. Mažiau pasiturintiems gyventojams miesto savivaldybė taip pat išnuomos savo žinioje esančius sklypus. Vienai šeimai numatoma skirti iki 20 m² daržo.“¹²¹ 1943 m. birželio 5 d. dienraštis „Ateitis“ informavo, kad Kaune iki gegužės mėn. daržams išnuomota 32 ha žemės. Sklypeliais daržovėms auginti apsirūpino 507 kauniečių šeimos (1,8 tūkst. asmenų), sklypus taip pat gavo 61 įmonė, kuriose dirbo 5,8 tūkst. darbininkų ir tarnautojų¹²². „Be to, daržoves gyventojai sodina tuščiuose šaligatviuose ir pan. Viešosios aikštės, kuriose anksčiau buvo darželiai, šiemet taip pat apšodintos daržovėmis. Jas apdirbo daugiausia gimnazijų moksleiviai. Čia užaugusios daržovės skirtos Savitarpinės Pagalbos valgykloms, kuriose maitinami vieno patiekalo pietumis neturtingieji miesto gyventojai“¹²³, – skelbė dienraštis.

IŠVADOS

1. Skurdų nacių okupacinio laikotarpio Lietuvos gyventojų aprūpinimą maistu lėmė vokiečių okupacinės valdžios siekis pirmiausia aprūpinti maistu savo kariuomenę ir tik tada – civilius gyventojus. Tas pat siekis ir žaliavų stoka lėmė ir skurdų vietos gyventojų aprūpinimą pramoninėmis prekėmis.

2. Gyventojų aprūpinimą maistu ir kitomis prekėmis okupantai organizavo per jų sukurtą ir karo metui pritaikytą centralizuotą sistemą.

3. Gyventojų aprūpinimo ypatumai karo laikotarpiu: nuolatinis pagrindinių maisto ir nemaisto prekių trūkumas; prekių transportavimo problemos; menkos pagal korteles išduodamo maisto normos.

4. Okupantų kainų politika žlugdė Lietuvos ūkį: nustatytos kainos buvo naudingos tik reichsmarkių turintiems čia atvykusiems vokiečių pareigūnams, kariškiams ir pan.,

bet ne vietiniams gyventojams. Tokia kainų politika buvo naudinga ir pačiai Vokietijai: jos gyventojus Lietuvos gyventojų sąskaita buvo galima aprūpinti pigiomis žaliavomis ir maisto produktais.

5. Okupantų vykdoma griežta maisto ir nemaisto prekių normavimo sistema, nerealios kainos ir atlyginimai lėmė juodosios rinkos suvešėjimą. Juodoji rinka savo ruožtu žlugdė okupantų siekį pažaboti infliaciją, atimdavo iš viešosios rinkos daug įvairių maisto produktų ir pramoninių prekių. Okupacinė valdžia prieš juodosios rinkos dalyvius ėmėsi griežtų priemonių – nuo piniginių baudų iki mirties bausmės.

6. Lietuvos miestų gyventojų – darbininkų, tarnautojų ir amatininkų – socialinė

padėtis nacių okupacijos metais buvo sunki. Ypač prastai vertėsi darbininkai: darbo užmokestis negalėjo jiems garantuoti net pragyvenimo minimumo. Kiek geresnė buvo pramonės tarnautojų socialinė padėtis. Amatininkų padėtį nacių okupacijos metais labiausiai sunkino dideli mokesčiai ir pagalbinių darbininkų trūkumas, taip pat gamybos priemonių ir žaliavų stoka.

7. Okupacinė valdžia, siekdama krašte užtikrinti rimtį, ieškojo būdų, kaip iš dalies pagerinti vietos gyventojų apsirūpinimą maistu. Viena iš tokių priemonių – daržų kolonijų steigimas miestuose. Ši akcija turėjo nemažą pasisekimą tarp skurdžiai aprūpinamų Lietuvos gyventojų.

Nuorodos

- ¹ *Į laisvę*, Kaunas, 1941–1942.
- ² *Ateitis*, Kaunas, 1943–1944.
- ³ *Ūkininko patarėjas*, Kaunas, 1941–1944.
- ⁴ A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998.
- ⁵ A. Gražiūnas, *Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944*, Vilnius, 1996.
- ⁶ *Statistische Berichte für das Ostland*, Riga, 1941–1944.
- ⁷ A. Gražiūnas, op. cit., p. 247.
- ⁸ „Įsakymas dėl maisto produktų ir pramoninių prekių pardavinėjimo“, *Į laisvę*, 1941, liepos 7, Nr. 12.
- ⁹ R. Janulis, „Kodėl reikalingas maisto produktų normavimas ir mūsų uždaviniai“, *Į laisvę*, 1942, kovo 17, Nr. 64 (225).
- ¹⁰ A. Gražiūnas, op. cit., p. 247.
- ¹¹ *Ibid.*, p. 247–248.
- ¹² R. Janulis, op. cit.
- ¹³ *Ibid.*
- ¹⁴ A. Gražiūnas, op. cit., p. 249.
- ¹⁵ Žemės ūkio generalinio tarėjo 1943 m. spalio 29 d. raštas Alytaus apskrities viršininkui, LCVA, f. R-1610, ap. 1, b. 16, l. 119.
- ¹⁶ A. Gražiūnas, op. cit., p. 249.
- ¹⁷ Generalinio komisaro 1942 m. gruodžio 23 d. raštas Šiaulių apygardos komisarui, LCVA, f. R-1099, ap. 1, b. 37, l. 1.
- ¹⁸ Žemės ūkio generalinio tarėjo 1942 m. gruodžio 14 d. raštas Alytaus apskrities viršininkui, *ibid.*, f. R-1610, ap. 1, b. 33, l. 208.
- ¹⁹ A. Gražiūnas, op. cit., p. 249.
- ²⁰ Kauno apygardos verslų ūkio inspekcijos Aleksoto rajono 1944 m. sausio mėn. apyskaitinis pranešimas, LCVA, f. R-618, ap. 2, b. 1, l. 1–2.
- ²¹ Kauno apygardos verslų ūkio inspekcijos 1944 m. sausio mėn. apyskaitinis pranešimas, *ibid.*, l. 17–20.
- ²² A. Gražiūnas, op. cit., p. 255.
- ²³ Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento direktoriaus 1944 m. vasario 8 d. raštas Alytaus apskrities viršininkui, LCVA, f. R-1610, ap. 1, b. 2, l. 35.
- ²⁴ Šiaulių apskrities viršininko 1943 m. birželio 16 d. telefonograma Šiaulių apygardos komisarui, *ibid.*, f. R-1099, ap. 1, b. 37, l. 90.
- ²⁵ „Centrinės prekybos Rytuose bendrovės“ („Zentralhandelsgesellschaft Ost“) 1944 m. balandžio–gegužės mėn. ataskaita (1944 m. birželio 2 d.), *ibid.*, f. R-614, ap. 1, b. 276, t. 1, l. 276.
- ²⁶ A. Gražiūnas, op. cit., p. 258.
- ²⁷ Marijampolės apskrities verslų ūkio inspekcijos 1944 m. sausio mėn. apyskaitinis pranešimas, LCVA, f. R-618, ap. 2, b. 1, l. 21–22.
- ²⁸ A. Gražiūnas, op. cit., p. 260–261.

- ²⁹ Ibid., p. 261.
- ³⁰ „Perorganizuojama miestų prekyba“, *Ateitis*, 1943, sausio 25, Nr. 19.
- ³¹ A. Vt-kus, „80 000 kauniečių naudojasi Valst. Kauno maisto gaminių prekybos patarnavimu“, *Į laisvę*, 1942, kovo 6, Nr. 55 (216).
- ³² „Perorganizuojama miestų prekyba“, *Ateitis*, 1943, sausio 25, Nr. 19.
- ³³ Ibid.
- ³⁴ A. Gražiūnas, op. cit., p. 248.
- ³⁵ „55 000 kauniečių maisto produktais apsirūpina „Paramos“ krautuvėse“, *Į laisvę*, 1942, liepos 4, Nr. 153 (314).
- ³⁶ „Paramoje“ smarkiu tempu dirbama“, *ibid.*, 1941, liepos 29, Nr. 31.
- ³⁷ „55 000 kauniečių maisto produktais apsirūpina „Paramos“ krautuvėse“, *ibid.*, 1942, liepos 4, Nr. 153 (314).
- ³⁸ „Paramoje“ smarkiu tempu dirbama“, *ibid.*, 1941, liepos 29, Nr. 31.
- ³⁹ „55 000 kauniečių maisto produktais apsirūpina „Paramos“ krautuvėse“, *ibid.*, 1942, liepos 4, Nr. 153 (314).
- ⁴⁰ A. Krienas, „Vilniaus „Rūtos“ epopėja“, *ibid.*, gruodžio 24, Nr. 301 (462).
- ⁴¹ Ibid.
- ⁴² „Lietūkio“ Geležies ir statybinių medžiagų skyriaus 1943 m. gruodžio 1 d. pranešimas, LCVA, f. 599, ap. 6, b. 385, l. 8–10.
- ⁴³ R. J., „Duonos gamyba (Valst. Malūnų ir Kepyklų Tresto veikla)“, *Į laisvę*, 1942, gegužės 26, Nr. 121 (282).
- ⁴⁴ A. Krienas, „Vilniaus „Valgi“ aplanko arti pusės milijono lankytojų (iš pasikalbėjimo su direktorium J. Klimavičium)“, *ibid.*, spalio 27, Nr. 251 (412).
- ⁴⁵ „Viešojo miestiečių maitinimo padėtis (iš pasikalbėjimo su „Valgio“ valdytoju K. Kleiva)“, *Ateitis*, 1943, gegužės 22, Nr. 117.
- ⁴⁶ A. Krienas, „Vilniaus „Valgi“ aplanko arti pusės milijono lankytojų (iš pasikalbėjimo su direktorium J. Klimavičium)“, *Į laisvę*, 1942, spalio 27, Nr. 251 (412).
- ⁴⁷ „Viešojo miestiečių maitinimo padėtis (iš pasikalbėjimo su „Valgio“ valdytoju K. Kleiva)“, *Ateitis*, 1943, gegužės 22, Nr. 117.
- ⁴⁸ A. Krienas, „Vilniaus „Valgi“ aplanko arti pusės milijono lankytojų (iš pasikalbėjimo su direktorium J. Klimavičium)“, *Į laisvę*, 1942, spalio 27, Nr. 251 (412).
- ⁴⁹ „Viešojo miestiečių maitinimo padėtis (iš pasikalbėjimo su „Valgio“ valdytoju K. Kleiva)“, *Ateitis*, 1943, gegužės 22, Nr. 117.
- ⁵⁰ A. Gražiūnas, op. cit., p. 269–270.
- ⁵¹ V. Terleckas, *Pinigai Lietuvoje 1915–1944*, Vilnius, 1992, p. 183.
- ⁵² V. Terleckas, op. cit., p. 189.
- ⁵³ A. Gražiūnas, op. cit., p. 269.
- ⁵⁴ Ibid.
- ⁵⁵ „Įsteigta Centrinė kainų įstaiga“, *Ūkininko patarėjas*, 1941, gruodžio 30, Nr. 27 (648).
- ⁵⁶ „Kainų direktoriaus teisės ir pareigos“, *Į laisvę*, 1942, spalio 1, Nr. 229 (390).
- ⁵⁷ J. Matulionis, *Neramios dienos*, Toronto, 1975, p. 199; S. Myllyniemi, *Die Neuordnung der Baltischen Ländern 1941–1944*, Helsinki, 1973, S. 102.
- ⁵⁸ A. Gražiūnas, op. cit., p. 271.
- ⁵⁹ *Statistische Berichte für das Ostland*, 1942, Nr. 3–4, S. 129–130; Nr. 5–6, S. 197–198; Nr. 7–8, S. 280–281; Nr. 9–10, S. 368–369; Nr. 11–12, S. 468–471; 1943, Nr. 1–4, S. 119–120; Nr. 5–8, S. 193–194; Nr. 9–10, S. 282–283; Nr. 11–12, S. 374–375; 1944, Nr. 1–4, S. 116–117.
- ⁶⁰ A. Gražiūnas, op. cit., p. 282.
- ⁶¹ „Surastas atsargų sudarinėtojų lizdas (Lupikautojai ir spekuliantai baudžiami be gailės)“, *Į laisvę*, 1942, birželio 30, Nr. 149 (310).
- ⁶² „Paskutinis įspėjimas! (Kainų kėlėjai profesionalai – už grotų!)“, *ibid.*, balandžio 22, Nr. 93 (254).
- ⁶³ A. Gražiūnas, op. cit., p. 287.
- ⁶⁴ „Nusikaltimas prieš gyventojų aprūpinimą (Ką davė krata dviejuose Nemuno garlaiviuose. – Dideli maisto kiekiai, norint juos atimti, buvo sąmoningai sunaikinti)“, *Į laisvę*, 1942, liepos 2, Nr. 151 (312).
- ⁶⁵ „Nauja policijos ekspedicija į žuvų rinką Kaune (Energingas vokiečių ir lietuvių policijos žygis prieš spekuliantus, dykaduonius ir nusikaltėlius)“, *ibid.*, liepos 13, Nr. 160 (321).
- ⁶⁶ „Kainų priežiūros įstaigos prie miesto Komisarų veikla“, *Ūkininko patarėjas*, 1942, rugpjūčio 14, Nr. 32 (680).
- ⁶⁷ „Vilniuje sukonfiskuota 1139,6 kg mėsos“, *Į laisvę*, 1942, lapkričio 11, Nr. 264 (425).
- ⁶⁸ A. Gražiūnas, op. cit., p. 287.
- ⁶⁹ „Kova su slaptąja prekyba ir kainų kėlimu (Gresia priverčiamoji darbo stovykla ir mirties baismė)“, *Į laisvę*, 1942, gruodžio 15, Nr. 293 (454).
- ⁷⁰ „Kova su slaptąja prekyba ir kainų kėlimu“, *Ateitis*, 1943, balandžio 15, Nr. 88.
- ⁷¹ „Kova su kainų kėlimu ir spekuliacija (Per birželio mėnesį 400 pranešimų)“, *ibid.*, liepos 15, Nr. 161; „Iš kainų įstaigos veikimo“, *ibid.*, liepos 20, Nr. 165.

⁷² „Naminės gamintojai ir slapti skerdėjai siunčiami į priverčiamąjį darbo stovyklą“, *ibid.*, rugsėjo 4, Nr. 205.

⁷³ Kauno srities apygardos komisaro [1943 m. rugsėjo 10 d.] parėdymas Nr. 32 dėl kovos su spekuliacine prekyba ir kainų pakėlimu, LCVA, f. R-1610, ap. 1, b. 35, l. 95.

⁷⁴ „Paskutinis išpėjimas! (Kainų kėlėjai profesionalai – už grotų!)“, *Į laisvę*, 1942, balandžio 22, Nr. 93 (254).

⁷⁵ „Kova su kainų kėlimu ir spekuliacija (Per birželio mėnesį 400 pranešimų)“, *Ateitis*, 1943, liepos 15, Nr. 161.

⁷⁶ „Potvarkis dėl uždraudimo atlyginimo natūra už prekes ir patarnavimus“, *Ūkininko patarėjas*, 1942, birželio 26, Nr. 25 (673).

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ A. Gražiūnas, op. cit., p. 282–283.

⁷⁹ „Krautuvių savininkai įpareigojami parduoti atsargoje turimas prekes“, *Į laisvę*, 1942, balandžio 22, Nr. 93 (254).

⁸⁰ „Paskutinis išpėjimas kainų kėlėjams“, *ibid.*, kovo 10, Nr. 58 (219).

⁸¹ A. Gražiūnas, op. cit., p. 286.

⁸² *Ibid.*, p. 288.

⁸³ „Didelės baumės už naminės varymą“, *Ūkininko patarėjas*, 1942, spalio 16, Nr. 41 (689).

⁸⁴ A. Gražiūnas, op. cit., p. 288.

⁸⁵ „Nusikaltėliai karo ūkiui nuteisti mirti (Nepaprastas teismas Kaune svarstė didelės klastotojų grupės bylą. – Tūkstančiai suklastotų maisto produktų kortelių parduota spekuliacinėmis kainomis)“, *Ateitis*, 1944, birželio 27, Nr. 147 (450).

⁸⁶ „Suimti tautos kenkėjai (Suėmimai lietuvių Maitinimo ir ūkio skyriuje)“, *Į laisvę*, 1942, gruodžio 22, Nr. 299 (460).

⁸⁷ *Statistische Berichte für das Ostland*, 1943, Nr. 1–4, S. 121.

⁸⁸ J. Grėska, „Miesto darbo žmonių materialinė padėtis Lietuvoje hitlerinės okupacijos metais“, *Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai Lietuvoje: Mokslinės konferencijos medžiaga (1967 m. gruodžio 6–8 d.)*, Vilnius, 1967, p. 353–354.

⁸⁹ *Lietuvos statistikos metraštis*, 1939, Vilnius, 1940, p. 303.

⁹⁰ *Statistische Berichte für das Ostland*, 1943, Nr. 1–4, S. 121; 1944, [Nr. 5–6], S. 220.

⁹¹ „Tiekimo ir paskirstymo įstaigos Lietuvos generalinei sričiai Maitinimo valdybos skelbimas Nr. 29“, *Į laisvę*, 1942, vasario 13, Nr. 37 (198).

⁹² A. Gražiūnas, op. cit., p. 254.

⁹³ St. F., „Papildomasis dirbančiųjų maitinimas“, *Į laisvę*, 1942, kovo 9, Nr. 57 (218); „Potvarkis dėl dirbančiųjų aprūpinimo maisto kortelėmis“, *ibid.*, liepos 27, Nr. 172 (333).

⁹⁴ A. Gražiūnas, op. cit., p. 254.

⁹⁵ „Papildomos maisto normos sunkiai fiziškai ir virš normos dirbantiesiems darbininkams“, *Į laisvę*, 1942, vasario 13, Nr. 37 (198).

⁹⁶ „Tiekimo ir paskirstymo įstaigos Lietuvos generalinei sričiai Maitinimo valdybos skelbimas Nr. 29“, *ibid.*, vasario 13, Nr. 37 (198).

⁹⁷ A. Gražiūnas, op. cit., p. 248.

⁹⁸ J. Grėska, op. cit., p. 354.

⁹⁹ *Ibid.*, p. 354–355.

¹⁰⁰ A. Gražiūnas, op. cit., p. 254.

¹⁰¹ A. Bubnys, op. cit., p. 437.

¹⁰² *Ibid.*, p. 533–534. Beje, šio veikalo prieduose pateiktas visas minimo dokumento tekstas.

¹⁰³ *Statistische Berichte für das Ostland*, 1942, Nr. 7–8, S. 281; 1943, Nr. 11–12, S. 377.

¹⁰⁴ Apskaičiuota remiantis *Statistische Berichte für das Ostland*, 1942, Nr. 7–8, S. 281; 1943, Nr. 9–10, S. 285; Nr. 11–12, S. 377.

¹⁰⁵ *Statistische Berichte für das Ostland*, 1942, Nr. 7–8, S. 281; 1943, Nr. 11–12, S. 377.

¹⁰⁶ *Ibid.*, 1944, [Nr. 5–6], S. 221.

¹⁰⁷ Marijampolės apskrities verslų ūkio inspekcijos 1944 m. sausio mėn. apyskaitinis pranešimas, LCVA, f. R-618, ap. 2, b. 1, l. 22.

¹⁰⁸ Kauno apygardos verslų ūkio inspekcijos Šančių–A. Panemunės rajono 1944 m. sausio mėn. apyskaitinis pranešimas, *ibid.*, l. 32.

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ A. Gražiūnas, op. cit., p. 274.

¹¹¹ *Ibid.*, p. 255.

¹¹² J. Krikščiūnas, „Reikia kurti prie miestų daržus-sodus miestų gyventojams“, *Į laisvę*, 1941, rugpjūčio 1, Nr. 34.

¹¹³ „Vyriausiosios Miestiečių Daržų Komisijos pranešimas“, *ibid.*, 1942, balandžio 23, Nr. 94 (255).

¹¹⁴ „Darbo ir Socialinių Reikalų Generalinio Tarėjo potvarkis miestiečių daržų reikalui“, *ibid.*, gegužės 26, Nr. 121 (282).

¹¹⁵ „Vyriausiosios Miestiečių Daržų Komisijos pranešimas“, *ibid.*, balandžio 23, Nr. 94 (255).

¹¹⁶ „Darbo ir Socialinių Reikalų Generalinio Tarėjo potvarkis miestiečių daržų reikalui“, *ibid.*, gegužės 26, Nr. 121 (282).

¹¹⁷ „Vyriausiosios Miestiečių Daržų Komisijos pranešimas“, *ibid.*, balandžio 23, Nr. 94 (255).

¹¹⁸ „Darbo ir Socialinių Reikalų Generalinio Tarejo potvarkis miestiečių daržų reikalui“, *ibid.*, gegužės 26, Nr. 121 (282).

¹¹⁹ „Vyriausiosios Miestiečių Daržų Komisijos pranešimas“, *ibid.*, balandžio 23, Nr. 94 (255).

¹²⁰ A. Gražiūnas, *op. cit.*, p. 257.

¹²¹ „Išnuomojami sklypai daržams“, *Į laisvę*, 1942, balandžio 21, Nr. 92 (253).

¹²² „Kaune daržams išnuomota 32 ha žemės“, *Ateitis*, 1943, birželio 5, Nr. 129.

¹²³ *Ibid.*

Gauta 2016 09 27
Vilniaus dailės akademija,
UNESCO kultūros vadybos ir
kultūros politikos katedra,
Maironio g. 3, Vilnius

Justinas Braslauskas

SUPPLIES FOR THE POPULATION AND DAILY LIFE IN THE NAZI OCCUPIED LITHUANIA

Summary

The aim of the article is to analyse the supplies for the population of Lithuania and aspects of everyday life in the years of the Nazi occupation. The objective is to discuss: 1) the characteristics of supplies for the population during the war years; 2) the system of supplies for the population; 3) the pricing policy applied by the Nazi occupation authorities; 4) operation of the black market during occupation years and measures by the occupation authorities against it; 5) social conditions of the urban population (manual and non-manual workers and craftsmen); and 6) the establishment of the garden allotment colonies by the urban population. Descriptive and comparative methods, analysis of sources and literature, and statistical data analysis are applied.

The archival material and the press in the Nazi occupation period serve as the basis of the study. The article also draws on the available research material and other sources.

The following are the conclusions of the study:

1. Poor supply of food to the population of Lithuania during the Nazi occupation period was determined by the attempts of the German occupation authorities to supply food to the troops first and only then supply it to the civilian population. Equally, prioritisation of the needs of the army and the lack of materials determined poor supply of industrial products to local residents.

2. The German occupation authorities organised supply of food and other products through its central system specifically designed for the war period.

3. Specific characteristics of supplies for the population during the war: regular shortages of the staple food and other products, problems with transportation of products, and very small food rations issued to the population.

4. The pricing policy of the occupation authorities caused destruction of the Lithuanian economy: the prices were favourable only to German officials, soldiers, etc. who had Reichsmarks, but not to the local residents. Such pricing policy was also beneficial to Germany: the population of Germany could be provided with cheap raw materials and food products at the expense of the Lithuanian population.

5. The strict rationing system for food and other products by the German occupation authorities, unrealistic prices and wages determined the emergence and success of the black market. Subsequently, the black market prevented efforts of occupying forces to curb inflation and deprived the market from many food and industrial products. The occupation authorities undertook strict measures against those who participated in the black market – from penalties to the death sentences.

6. The social conditions of the Lithuanian urban population (manual and non-manual workers and craftsmen) in the years of the Nazi occupation were poor. Manual workers were in a particularly difficult situation: wages could not guarantee them even subsistence minimum. The situation of non-manual workers in industry was better. The situation of craftsmen during the years of the Nazi occupation was aggravated by high taxes, shortage of auxiliary workers, and shortage of the means and raw materials for production.

7. Seeking to ensure peace, the occupation authorities were looking for ways to partly improve the supply of the local population with food. One of these measures was establishment of garden allotment colonies in towns. This campaign was quite successful among the poorly supplied Lithuanian population.

Laisvės kovotojas ir vieta: kitoks partizanų vado Petro Bartkaus pasakojimas

Politinį savarankiškumą praradusios valstybės erdvė partizaninio karo metais buvo padalyta. Todėl, įvairiausių įtampų veikiamos, greta gyvavo dvi Lietuvos: tarpukario dvasia tebegyvenanti ir okupacijos sąlygų keičiama. Kiekviena jų paliko regimų ar asociatyvių ženklų, kurių šiandien galima apčiuopti partizaninio karo kraštovaizdžio sampratoje. Straipsnio tyrimo objektas – partizaninio karo vietos, kurių atsiradimą lėmė istoriniai XX a. vidurio įvykiai. Tyrimo tikslas – remiantis lauko tyrimų duomenimis, sakytine istorija, archyviniais dokumentais ir istorine literatūra, išryškinti partizaninio karo vietų įvairovę ir gausą. Tikslui įgyvendinti pasirinktas partizanų vado Petro Bartkaus atvejis.

ĮVADAS

Partizaninio karo vietos – svarbus ir neatsiejamas istorinio tyrimo šaltinis. Vieta susieja laisvės kovotojus ir atvirkščiai – laisvės kovotojai susieja vietas ir taip leidžia kurti nuoseklų, sklandų partizaninio karo pasakojimą. Vietų įvairovei, svarbai ir reikšmei nusakyti pasirinktas Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (toliau – LLKS) Tarybos prezidiumo nario Petro Bartkaus atvejis. Vientisas pasakojimas pradedamas P. Bartkaus gimtinėje Pakapurnio kaime (Raseinių r.) 1925 m. ir baigiamas Radviliškio miesto kapinėse 1991 m., kur buvo

palaidoti 1949 m. rugpjūčio 13 d. Užpelkių miške žuvusiųjų palaikai. Siekiant suprasti P. Bartkaus lankyto ir apskritai partizaniam karui būdingų vietų įvairovę, pirmiausia aptariamos bendrosios erdvės ir kraštovaizdžio sampratos.

Partizaninio karo tyrimams Lietuvoje iki šiol būdingas siauras požiūris, kuris apriboja tyrimų objektą ir jo pažinimo šaltinius, o, pabrėždamas dokumentų svarbą, lauko tyrimų duomenims suteikia antraeilį vaidmenį ir dažnai palieka juos nuošalyje. Todėl šiame tyrime siekiant pabrėžti kompleksinių tyrimų būtinybę pasirinktas alternatyvus požiūris į partizaninio karo šaltinius. Mažėjant gyvų įvykių liudininkų ir partizaniam karui tolstant nuo mūsų dienų, vietų vertė kinta: nuo vien tik viešosios pagarbos sampratos pereinama prie mokslinių tyrimų lauko. Partizaninio karo vietų aktualumą išryškino 2010 m. pradėti profesionalūs archeologiniai tyrimai¹.

Biografinis partizanų vadų tyrimas įprastas nepriklausomos Lietuvos istorinei literatūrai². Bet šio tyrimo metodas kitoks: asmuo siejamas su konkrečia vieta, todėl laisvės kovotojas ir vieta istoriniame pasakojime darosi lygiaverčiai. Atliekamu tyrimu siekiama ir kiek kitokio, nei biografijas tiriantiems darbams įprasti, rezultato: į partizaninio karo vietų įvairovę pirmiausia stengiamasi pažvelgti iš konkretaus asmens patirties.

ERDVĖS DALYBOS PARTIZANINIO KARO METAIS

Kaip teigia istorikas Pierre'as Nora³, teritorija, ribojama istoriškai susiklosčiusios valstybės sienos ir kartu suprantama kaip gamta plačiąja prasme (žemė, jos naudingosios iškasenos, kraštovaizdis, klimatas), yra neatsiejamas tautinės tapatybės dėmuo. Nenuostabu, kad partizaninio karo pasakojime jai tenka svarbi vieta. Savo šalies ginti stojusio partizano sampratoje valstybė buvo suvokiama ne tik kaip politika, žmonės, jų tradicijos ir kalba, – taip pat svarbus buvo valstybės kaip uždaro savarankiško vieneto sienų klausimas. Antai partizanai pritardami išėivijoje veikiančio VLIK'o pozicijai Lietuvos sienų klausimu 1952 m. pagrindinėje spaudoje dalijosi mintimis, kad būsimos nepriklausomos Lietuvos teritorija turėtų būti „Vakaruose – įjungiant dalį Rytprūsų pagal „Potsdamo liniją“; Rytuose – Lietuvos–Rusijos 1930 metų [taip tekste, turi būti 1920 metų. – A. P.] sutarties nustatytos sienos su pataisomis <...>. Pietuose su lenkais VLIK'o pageidaujama siena turėtų eiti maždaug 1919 06 18 demarkacijos linija su pataisa, vedant sieną pro Augustavą, Stabiną, Sidrą.“⁴ Žemė, prie kurios buvo prisirišęs laisvės kovotojas, dažniausiai saistė kelias jo šeimos kartas, savo tradicijomis, gyvenimo būdu ši erdvė jam buvo kartu ir tėviškė, ir tėvynė. Pažymėtina, kad senosios kartos žmonių kalboje tėviškė kartais vadinama tėvyne. Štai partizanų rėmėja Ona Sirusienė, paklausta, kur yra Pušinavos kaimas, atsakė: „Tai čia mano mamos Tėvynė, o tėtės – Pušiniškiuose.“⁵ Įdomu, kad „Lietuvių kalbos žodyne“ pirmoji žodžio *tėvynė* reikšmė yra „gimtoji vieta, gimtinė, tėviškė“ ir tik antroji – šiandien įprastinė „gimtasis kraštas“⁶. P. Nora mintį sustiprina Carlo Schmitto teorija, anot kurios, vienas iš keturių partizaniniam karui privalomų bruožų yra telūriškumas (prisi-

rišimas prie žemės)⁷. Kultūrinis ir politinis prisirišimas prie savo žemės ir teritorinis valstybės pripažinimas tarptautinėje erdvėje tapo svarbia priežastimi ginklu priešintis sovietinei okupacijai.

Okupacijos veiksmu panaikinama buvusios valstybės santvarka, taigi ir teritorinis savarankiškumas, bet, nepaisant oficialiojo suvokimo, vykstant partizaniniam karui, erdvė, kuri pateko į buvusios nepriklausomos valstybės teritoriją, kylančio konflikto akivaizdoje yra dalijama. Įprasta, kad geografinė erdvė dalijama horizontalioje projekcijoje, bet partizaniniame kare dalijimas išryškėja ir vertikalioje plotmėje: kovojantys partizanai atsiduria po žeme (bunkeriuose), o okupantai lieka virš žemės. Galiausiai ta pati erdvė kinta ir laiko atžvilgiu. Vanda Kemeklienė kalbėdama apie gimtąjį Sliapsišio kaimą (Anykščių r.) rašė: „Mūsų kaimas – uždara respublika. Naktį tai būdavo „partizanų žemė“, o dieną – stribų ir garnizono.“⁸

Svarbiu karinio kraštovaizdžio elementu tampa miškas – jis simboliškai, tarsi tam tikra riba, atskiria du susidariusius naujus pasaulius⁹. Dalyti erdvę dažniausiai imasi vietos gyventojai – jie apsisprendžia sąmoningai arba vieną iš kariaujančių pusių pasirenka veikiami išorinių veikslių. Amerikiečių sociologas Rogeris D. Petersenas, tyrinėjęs Lietuvos patirtį, išskiria penkias gyventojų grupes: kolaborantai, besilaikantys neutralios pozicijos, ryšininkai, rėmėjai ir partizanai¹⁰. Tačiau erdvės padalijimą stipriai veikia ir okupacinė valdžia, jai pavaldžios institucijos. Ši valdžia, nors ir sugeba kontroliuoti didžiąją dalį išorinių žmogaus gyvenimo sričių, yra nepajėgi lengvai įsiskverbti į kurią nors ypatingų ryšių siejamą grupę¹¹. Tai puikiai iliustruoja beveik dešimtmetį Lietuvoje trukęs partizaninis karas. Tokiomis sąlygomis iš dalies sutampa dvi – tarpukario dvasia tebegyvenanti ir okupacijos sąlygų veikiami – Lietuvos. Amžininkų kalboje

partizaninio karo metai neretai apibūdinami kaip buvimas greta dviejų valdžių, kurių egzistavimas savaime yra neįmanomas. Antai Izidorius Jucius pokalbyje yra išsitaręs: „vienį valdžią kūrė miške, kiti – mieste“¹². Juozas Šibaila 1949 m. vasarį Lietuvos sostinę vadino partizanų vadų susitikimo vietą¹³, nors oficialiojoje Lietuvos SSR sostinėje Vilniuje tuo pat metu vyko VI LKP(b) suvažiavimas.

Erdvės dalybose sovietinei valdžiai daugiausia priklausė miestai ir miesteliai, partizanams – kaimas ir miškas. Tačiau silpstant jėgoms partizanų erdvė kasmet traukėsi ir galiausiai teliko atskiros uždarnos jos salelės. Kaimo, daugiausia kaip laisvės kovotojų, erdvę stipriai pažeidė 1948–1949 m. trėmimai ir 1949 m. vasarį, LKP(b) CK išleidus nutarimą „Dėl ginkluotų grupių sudarymo kolūkiuose“, kaimuose įkurdinti sribų skyriai iš 5–7 asmenų¹⁴. Nors sąlygos sudėtingėjo, kaimas dar kurį laiką buvo pagrindinis partizanų ramstis. 1952 m. Lionginas Baliukevičius parengtame pranešime teigė: „Kai miestas po šešerių bolševikinės vergijos metų pateko beveik visiškai priešų įtakon, tai kaimas, tiesiogiai sąjūdžio veikiamas, ir toliau teberodo didžiausią atsparumą.“¹⁵

Anot Sanitos Reinsonės, miškas partizaninio karo dalyviams buvo natūralus sąjungininkas, jame pagal situaciją išryškėdavo kuri nors vyraujanti aplinka: karinė, kur kiekviename žingsnyje tykojo mirtis, ir namų, kur partizaninio karo metais kone vienintelėje vietoje žmonės galėjo jaustis iš dalies laisvi, gyveno su artimaisiais ir bendražygiais¹⁶. L. Baliukevičius-Dzūkas svarstydamas apie šilę gyvenančius partizanus dienoraštyje rašė: „Miškas šiliečiams – ir tėvas, ir motina. Jis juos saugo, slepia ir kitokių patogumų teikia.“¹⁷ Gyvenimo sąlygos priklausė nuo gebėjimo įsikurti miške: reikėjo specifinių įgūdžių ir žinių norint įsirengti žemines ir bunkerius, susirasti maisto, susitikti su ryšininkais ir rėmėjais. Gyvenant miške

galiojo miško taisyklės, tam tikrais atvejais palengvindavusios partizanavimo dalią. Miške buvo susišūkčiojama gyvūnų balsais, keliams pereiti buvo naudojamas specialus apavas su gyvūnų pėdomis ant pado, itin populiarūs tarp partizanų buvo miško gyvūnų ar medžių pavadinimų slapyvardžiai ir pan. Anot S. Reinsonės, karo metais miškas tapo ne tik politine sąvoka ir antisovietinio pasipriešinimo metafora, kartu išsiplėtė ir geografinė jo samprata – jis apėmė ir kitas netoliese buvusias, partizanams galinčias pagelbėti vietas: pelkes, pievas, kirtavietes, daubas, miško keliukus, jungusius partizanus su pamiškėse gyvenusiais rėmėjais¹⁸.

Kovojant dėl erdvės ir įtakos kyla konfliktas, kurio dažniausia išraiška yra karinė operacija ar kautynės. Reikia pridurti, kad toks erdvės padalijimo principas santykinis, jis remiasi vyraujančiu, bet ne visuotiniu reiškiniu. Antai okupacinės valdžios erdvėje – miestuose ir miesteliuose – veikė partizanų ryšininkai ir rėmėjai: čia jie platino atsišaukimus, rinko partizanams materialinę paramą; atitinkamai laisvės kovotojų erdvėje – kaimuose – gyveno kolaboruojančių, komunistus palaikančių asmenų. Susikirtimo tašku galėjo tapti tiek miesteliai (ryškiausias pavyzdys – pirmaisiais partizaninio karo metais pasitaikantys miestelių užėmimai: 1944–1950 m. partizanai buvo užėmę daugiau nei 60 valsčių centrų ir miestelių)¹⁹, tiek miškas, kur partizanai pasalaudavo okupantų arba saugumas rengdavo karines operacijas siekdamas sunaikinti partizanus. Miškas kaip neutrali erdvė iš esmės neegzistavo, ypač pirmaisiais partizaninio karo metais. Antai 1945 m. gegužės 15 d. Dzūkų grupės štabas išleido ir išplatino įspėjimą visuomenei, kuriuo griežtai draudžiama vaikščioti po valdiškus ir privačius miškus bet koku paros metu. Kaip nurodyta rašte, įspėjimas galioja, iki „bolševikai bus išvyti iš Lietuvos“²⁰.

PARTIZANINIO KARO KRAŠTOVAIZDIS

Įsikūrimas atskirose erdvėse, karinių operacijų vietos, žūtys palieka kraštovaizdyje regimų arba asociatyvių ženklų. Lietuvos laisvės kovotojų erdvė pasibaigus partizaniniam karui liko paslėpta atskiruose kraštovaizdžio elementuose. Paskelbus Nepriklausomybę pasidarė įmanoma savotiškai susigrąžinti partizaninio karo metus, pažvelgti į juos kaip į pasibaigusį, bet istoriškai svarbų tautos istorijos laikotarpį. Sociologai pabrėžia, kad „erdvės ryšiai su atmintimi reikšmingi ir įvairialypiai: tautos, lokalsios bendrijos, šeimos ir kitos grupės susieja savo atmintį su sąlyginai stabiliomis erdvinėmis reprezentacijomis: paminklais, pastatais, kraštovaizdžio elementais, teritorijomis“²¹. Partizaninio karo metais egzistavusioje erdvėje likę simboliai naujojoje santvarkoje tapo svarbia laisvos tautos tapatybės dalimi. Suprasti ir pažinti buvusią erdvę padėjo ne tik istoriniai pasakojimai, bet ir grįžimas į įvykių vietas, t. y. atsigręžimas į partizaninio karo metais susiformavusį kraštovaizdį, kuris „naudojamas konstruoti laikui ir tapatumams“²².

Šio tyrimo kontekste verta išskirti ir bent trumpai aptarti keletą atskirų kraštovaizdžio grupių: karinio, konfliktų, okupacinio ir partizaninio karo. Visos šios grupės sudaro bendrą kultūrinio kraštovaizdžio lauką, tam tikri bruožai visas jas susieja, bet esama ir esminių, kraštovaizdžius vieną nuo kito skiriančių ypatybių. Kiekvieno jų perskaitymas tampa svarbia integralaus istorinio pasakojimo dalimi, padedančia formuoti kultūrinę tautos atmintį.

Remiantis latvių geografų tyrimu galima pritarti minčiai, kad karinį kraštovaizdį sudaro karinės teritorinės struktūros, tokios kaip vietos, objektai ir institucijos. Didžioji jų dalis gali būti ne konfliktiniai,

o labiau instituciniai objektai. Pavyzdžiui, 1950–2010 m. karinės teritorijos sudarė apie 12 proc. Latvijos ploto, nors neįvyko nė vieno karinio konflikto²³. Lietuvoje sovietų armijos kariniai daliniai okupacijos metais buvo užėmę palyginti nedidelį – vos 0,9 proc. – respublikos plotą²⁴.

Konfliktų kraštovaizdžio apibrėžimas aiškiai orientuotas į dviejų priešingų grupių susidūrimą. Kitaip nei karinio, šio kraštovaizdžio privaloma sąlyga yra dviejų skirtingų grupių susirėmimas. Konfliktų kraštovaizdžio pėdsakai itin ryškūs XX a. Europos istorijoje. Per Pirmąjį ir Antrąjį pasaulinius karus vykę mūšiai, kautynės, gynybos planai pakeitė daugelio valstybių ne tik politinį, bet ir gamtinį žemėlapi.

Gillian Carr nurodo atskirą konfliktų kraštovaizdžio rūšį – okupacinį kraštovaizdį. Jis, varžomas naujosios valdžios ir kariuomenės, paklūsta naujoms sąlygoms ir keičia žmonių gyvenimus. Taigi okupacinį kraštovaizdį formuoja tiek civilių gyvenamoji aplinka, tiek kariuomenės apgyventa ar kitoms karinėms reikmėms naudojama erdvė, bet esminė sąlyga yra okupantas ir jo veiksmai²⁵. Apibrėždama šį kraštovaizdžio tipą mokslininkė išskiria dvylika būdingų jo bruožų: radinių, rodančių pasipriešinimą ir nepaklusimą okupacinei valdžiai, aptikimas vietovėje; civilių gyventojų pastatų nusaivinimas ir pritaikymas kariuomenės arba aukštesniojo rango karininkų reikmėms; kapinių, susijusių su okupacijos meto žūtimis, buvimas ir kt.²⁶

Lietuvos patirtis po Antrojo pasaulinio karo labai panaši, bet šalyje prasidėjęs partizaninis karas lėmė galimybę formotis šios krypties kraštovaizdžiui. Laisvės kova ypatinga tuo, kad, priešingai nei daugelis kylančių karų, kuriais siekiama užvaldyti teritorijas, pavergti žmones, kitaip tariant, *atimti* laisvę, ji pirmiausia reiškia siekį *išsilaisvinti*, susigrąžinti prarastą laisvę, gyventi

laisvame krašte²⁷. Taip pat partizaninio karo kraštovaizdį stipriai veikia lokalumas, asmens ryšys su jam pažįstama erdve. Didžioji dauguma laisvės kovų dalyvių – vietos gyventojai, todėl neatsiejama šios kovos ypatybė – konspiratyvumas, kas šiandien lemia tai, kad partizaninio karo kraštovaizdį sunku tirti²⁸. Dėl šios priežasties tyrimas neįsivaizduojamas be gyvosios atminties ir vis dar apčiuopiamų ženklų paieškos. Iš išlikusių archyvinių dokumentų labai retai galima spręsti apie tikslesnę stovyklos ar bunkerio, archyvų slaptavietės, palaikų užkasimo vietą ir pan.

ĮAMŽINIMO IR ĮPAVELDINIMO YPATUMAI

Šiandien vis dar regimos arba tiriant galimos atsekti vietos leidžia kalbėti apie platų partizaninio karo kraštovaizdžio lauką. Be įprastų įtvirtinimų, kautynių vietų, žūties ir palaikų užkasimo vietų, sakralioje ir pasaulietinėje erdvėje suformuotų kapų, partizaninio karo kraštovaizdį sudaro partizanų rėmėjų sodybos, ryšių punktai, archyvų vietos, vadinamosios pašto dėžutės ir kitos tik tam laikotarpiui ir socialinei aplinkai būdingos vietos. Daugeliui jų per visą atkurtos Nepriklausomybės laikotarpį neskirta arba skirta labai nedaug dėmesio. Šios vietos neužfiksuotos, nelankytos, netyrinėtos, geriausiu atveju tik aprašytos liudininkų atsiminimuose. Todėl šiandien kalbėti apie partizaninio karo vietų grupes verčia siaura jų samprata ne tik visuomenėje, bet ir valstybinių institucijų lygmeniu. Vargu ar kada bus atsakyta į taip rūpimus statistinius klausimus: kiek Lietuvoje buvo bunkerių, rėmėjų sodybų, kiek nesurasta palaikų užkasimo vietų? Regis, partizaninio karo vietų mastas kol kas nesuvalkotas, neapsvarstytas. Antai L. Baliukevičius-Dzūkas savo 1948 m. birželio 23–1949 m. birželio 6 d. rašytame

dienoraštyje mini 23 bunkerius, kuriuose jam teko gyventi arba lankytis per beveik metus²⁹. Tik keletas jų šiandien lokalizuoti, įrašyti į bendrąjį laisvės kovų pasakojimą.

Atgimimo pradžioje žuvusių partizaninio karo dalyvių artimieji ir bendražygiai ėmėsi iniciatyvos įvairiomis formomis reabilituoti sovietmečiu menkintą jų vardą. Į viešumą imti kelti sovietų vykdyti nusikaltimai, jų mastas. Ieškota palaikų užkasimo vietų, rūpintasi palaikų perkėlimu į kapines. Kai kuriais atvejais, atsisakius palaikų ekshumuoti, esama jų užkasimo vieta suformuota kaip kapas. Vietos įvairiomis formomis įamžinamos atminimo ženklais. Nežinant partizaninio karo dalyvio palaikų užkasimo vietos ar kapo, jo atminimas įamžinamas žūties vietoje.

Sąmoningai ar ne, veikiama visuomenės nuotaikų, institucinė valdžia tapo jų atspindžiu. Nuo Atgimimo pradžios asmeninėje pasaulėžiūroje išryškinta mirties (aukos) svarba buvo perduota valstybinėms institucijoms ar natūraliai jų perimta. Kultūros paveldo departamento prie Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos aplinkoje veikiančioje Kultūros vertybių registro duomenų bazėje apie 85 proc. partizaninio karo vertybių yra kapai ir žūties vietos. Beveik tą patį galima pasakyti ir žvelgiant į parengtus pagal „Memorialinių vietovių ir statinių inventorizacijos bei sąvado sudarymo“ programą Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro sąvadus³⁰, kur daugiausia apsiribojama laisvės kovotojų žūties vietomis.

Tik pastaraisiais metais partizaninio karo istorija po truputį tampa laimėtos kovos pasakojimu. Tai, kad visuomenininkai ir valstybinių institucijų atstovai nuolat pabrėždavo mirtį (auką), natūraliai tęsė sovietmečiu itin ryškiai akcentuotą pralaimėto partizaninio karo idėją. Juos skyrė tik partizanų traktavimas: pralaimėję kovą *banditai* ar kovoje gyvybę paaukoję *didvyriai*. Kitoks požiūris

į istoriją ir vietas būtų nuo pat pradžių leidęs kalbėti apie laimėtą laisvės kovą. Taip pirmiausia būtų buvęs ugdomas jaunosios kartos pilietiškumas, skatinamas pasididžiavimas, o ne gailėstis ir užuojauta.

PARTIZANŲ VADO PETRO BARTKAUS ATVEJIS

Atvejo analizei partizanų vado P. Bartkaus pasakojimas pasirinktas neatsitiktinai. Apie šią vieną ryškiausių partizaninio karo istorijoje asmenybių per mažai žinoma, ji per menkai įvertinta ir per retai minima. Atskleista vietų įvairovė ir gausa parodys šio žmogaus ypatingumą laisvės kovų kontekste. Kartu nuosekliu besikeičiančių vietų pasakojimu perteikiama nuolatinė keliaujančio partizano būseną, kai priverstinai arba sąmoningai keičiama apsistojimo vieta. Partizaninio karo metais vidinė žmonių migracija buvo pati ryškiausia, besikeičiančių vietų gausa gerokai pralenkė priverstine tapusią išorinę (tremties) migraciją. Žygiavimas – įprasta partizano būseną – pastebimai išplėtė tarpukario žmogaus gyvenamąją erdvę. Pirmaisiais partizaninio karo metais vyravo artimoji namų aplinka, bet partizanavimo trukmė ir einamos pareigos kovų erdvę gerokai išplėtė, nuo gimtųjų vietų nutolta.

P. Bartkus gimė 1925 m. gegužės 30 d. Raseinių valsčiaus Pakapurnio kaime, netoli dešiniojo Dubysos intako Alkupio. Vėliau partizanaudamas jis pasirinko literatūrinį Alkupėno slapyvardį, daug dėmesio skirs pogrindžio spaudai, poezijai. Anastazija ir Antanas Bartkai susilaukė keturių vaikų: dukros Genovaitės, vyresnėlio sūnaus Antano, vidurinio Zigmo (mirė būdamas dešimties) ir jaunėlio Petro. Šeima gyveno gražioje sodyboje, turėjo 21 ha žemės, todėl vėliau agentūrinėse bylose bus nurodoma, kad P. Bartkus kilęs „iš buožių“⁶. Būsimasis par-

tizanas baigė pradžios mokyklą Lenkeliuose, vėliau – gimnaziją Raseiniuose. 1941 m. vasarą suimtas už antisovietinę veiklą ir tik dėl jauno amžiaus (tada buvo šešiolikmetis) po tardymų paleistas. Ši patirtis sustiprino patriotinius jaunuolio jausmus. 1942 m. jis įstojo į Kauno aukštesniąją technikos mokyklą. 1943 m. mirė tėvas. P. Bartkaus dėdė iš mamos pusės Matas Gedminas buvo Nepriklausomybės kovų dalyvis, o dėdė iš tėvo pusės Petras Bartkus buvo vedęs Oną Mačiulytę, poeto Maironio pusseserę. Artimieji mena, kad garsusis rašytojas atvykdamas pas Bartkus pailsėti³¹.

P. Bartkaus laisvės kovotojo kelias prasidėjo anksti. Studijuodamas Kaune su bendraminčiais jis įkūrė pogrindinę grupę, o grįžęs atostogų tėviškėje būrė jaunuolius į Lietuvos laisvės armiją (toliau – LLA). Dar vokiečių okupacijos metais susitelkė aplinkinių kaimų vyrai: Jonas ir Benediktas Venslauskai, Mėčius ir Antanas Malkevičiai, Viktoras ir Vytautas Juodžiai ir kt. Dalis jų netrukus tapo partizaninio karo bendražygiais. Ginklą į rankas P. Bartkui teko paimti paskutinėmis vokiečių okupacijos dienomis. Apylinkėje veikę raudonieji partizanai 1944 m. birželio 8 d. ėmėsi iniciatyvos sunaikinti aktyvų LLA narį. Vienas jų, apsimetęs sužeistas, atsidūrė Bartkų namuose. Kilus susišaudymui P. Bartkus nukovė raudonąjį „Keršytoją“ būrio partizaną Vasilijų Basiuką (tuo tarpu V. Basiuko tėvui 1945 m. sausio 15 d. buvo išsiųstas raštas, kad sūnus žuvo fronte „Didžiajame Tėvynės kare“, kovodamas su vokiečių fašistų okupantais³²). P. Bartkaus brolis Antanas prisimena, kad nuo tada būsimasis partizanų vadas ginklą ėmė nešiotis nuolatos³³.

Antisovietinė P. Bartkaus veikla apsunkino ir artimųjų gyvenimą. 1944 m. rugpjūtį suimtas ir 10 metų lagerio nuteistas brolis Antanas, konfiskuotas visas jo asmeninis turtas³⁴. Sesuo Genovaitė suimta 1947 m. ir

nuteista 4 metams lagerio³⁵. Mama Anastazija, vengdama tremties, palikusi namus Pakapurnyje, ėmė slapstytis pas patikimus žmones. Slapstėsi iki 1953 m., paskui iki mirties 1984 m. gyveno pas dukrą Genovaitę Kebaičių kaime (Raseinių r.). Mamos palikti tušti P. Bartkų namai buvo perkelti į Raseinius ir paversti vaikų darželiu³⁶. Šiandien Bartkų sodybą mena tik senasis ažuolas ir 1995 m. pastatytas, o 1999 m. perdarytas akmeninis paminklas P. Bartkui ir kitiems vietos partizanams atminti.

Apie pirmąsias P. Bartkaus slėptuves pasakyti ką nors konkrečiau gana sunku. Žinoma, kad sulig pirmosiomis antrosios sovietinės okupacijos dienomis jis ėmė telkti partizanus į būrį, o netrukus – tuos būrius jungti. Bendražygis giminaitis Jonas Digrys mena, kad P. Bartkus būryje būdavo retai, grįždavo tik pailsėti. Siekdamas suvienyti kovotojus nuolatos keliavo, nueidavo į Bedančių, Šimkaičių, Žaiginio, Tytuvėnų miškus³⁷. 1944–1945 m. žiemą kuriam laikui apsistodavo iškastuose vietinių partizanų bunkeriuose Luknės upelio šlaite³⁸. Partizanas Antanas Banys P. Bartkų kartu su V. Juodžiu įvardija kaip 1944 m. vasarą ir rudenį veikusių trijų būrių – Pakapurnio, Armonių ir Padubysio – vadus³⁹.

1944–1945 m. žiemą LLA Raseinių rinktinę sudarė vis dar decentralizuotai veikiančios partizanų būriai, aktyvesnis buvo 1944 m. pabaigoje įkurtas LLA Vėgėlės rinktinės štabas, kurio Organizacinio sektoriaus ir Ryšių skyriaus viršininku paskirtas P. Bartkus⁴⁰. Nors KGB klaidingai pateikdavo P. Bartkaus biografinius duomenis, jo, kaip ieškomo žmogaus, asmenybė saugumui buvo žinoma nuo pat pirmųjų partizanavimo mėnesių. Paieška vykdyta pagal agentūrines bylas „Šakalai“ ir „Rinktinė“, P. Bartkus turėjo bent keletą „asmeninių“ agentų.

Vienijimo darbai buvo nelengvi, nes tuo pat metu ir tame pačiame veiklos rajone

bazavosi dviejų skirtingų kovos taktikų besilaikančios organizacijos: LLA ir Lietuvių aktyvistų frontas (toliau – LAF). Vis dėlto LAF didesnio gyventojų palaikymo nesulaukė, ir besislapstantys vyrai perėjo į LLA gretas⁴¹. Palaipsniui būsiosios Jungtinės Kęstučio apygardos branduolys būrėsi Bedančių miške (Raseinių r.). 1945 m. pavasarį čia įrengtoje stovykloje gyveno Vėgėlės rinktinės štabo nariai ir eiliniai partizanai, vadovaujami kpt. Juozo Čeponio. Tarp jų buvo ir P. Bartkus.

Netrukus P. Bartkaus kovos kelyje atsirado Jono Žemaičio asmenybė. Istorikas Dainius Noreika atkreipė dėmesį, kad partizaninį karą reikia suvokti kaip kolektyvinį veiksma, savotišką radikalų, esamą socialinę-politinę sistemą siekiantį pakeisti socialinį judėjimą, kuriame socialiniai tinklai (giminystės, bendruomenių, politinių partijų, visuomeninių organizacijų ir kt.) vaidina lemiamą vaidmenį⁴². Glaudžius ryšius būsiami LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos signatarai užmezgė dar vokiečių okupacijos metais, kai abu priklausė LLA, J. Žemaitis lankydavosi Bartkų namuose Pakapurnio kaime. Būsimum partizanų vadus siejo ne tik laisvės kovos idėja, bet ir giminystė (P. Bartkaus mama Anastazija ir J. Žemaitis galėjo būti pirmos arba antros eilės pusseserė ir pusbroliis). Gerokai vėliau tardymo protokoluose J. Žemaitis, prisimindamas savo kaip partizano kelią, pasakos, kad į kovą įsiliejo kviečiamas Algimanto Zaskevičiaus ir P. Bartkaus, iš pastarojo gavo pirmąjį ginklą, automatą PPD, pirmoji jo stovykla buvo Bedančių miške⁴³. J. Žemaitis ir P. Bartkus kone visą laiką veikė greta, vienas kitą remdami ėmėsi vienijimo darbų. Ryškiausias juos skyręs dalykas – šešiolikos metų amžiaus skirtumas. Kartą vienos rinktinės vadas laiške priekaištavo J. Žemaičiui, kad jis pasiduodas P. Bartkaus, studenčioko, įtakai. Šis į tai atsakęs, kad „visiškoje kieno nors įtakoje man būti neteko, bet aš džiaugiuosi,

kad sugebu pasiduoti nors daug jaunesnio už mane kovotojo gerai įtakai⁴⁴.

1945 m. vasarą susiformavo stiprus partizanų branduolys ir tai leido tęsti pradėtus vienijimo darbus. J. Žemaitis ir P. Bartkus kėlė idėją sujungti Raseinių, Šiaulių, Kėdainių ir Tauragės apskrityse savarankiškai veikiančius partizanų būrius⁴⁵. Apie Raseinius buvęs centras plėtėsi formuojant stiprius rinktinių štabus minėtose teritorijose. Tikslas – sudaryti vieną apygardą. 1945 m. birželio pabaigoje iš Bedančių miško rinktinės vadovybė persikėlė į Kelmės apylinkes, įsirengė vasaros stovyklą Virtukų miške. Tikėtasi lengviau bendrauti su Šiaulių krašte veikiančiais partizanais. Vėgėlės rinktinės štabui įsikūrus Virtukų miške, netrukus čia kartu apsigyveno vietinis Liudo Jankausko vadovaujamas partizanų būrys⁴⁶. Partizanų skaičius išaugo iki 50–60 vyrų.

Nors istorinėje literatūroje pabrėžiama, kad Virtukų stovykla buvo gerai įtvirtinta⁴⁷, po išsamesnio tyrimo šiandien galima kalbėti apie nebaigtą ir jokių geresnių įtvirtinimų neturėjusią stovyklą⁴⁸. 1945 m. liepos 22 d. stovyklą apsupo 1 500 NKVD kareivių ir sribų. Partizanams vadovavo J. Žemaitis ir J. Čėponis, kautynės truko keletą valandų. Žuvo 15 laisvės kovotojų, apie 40 laimingai pasitraukė. Tarp jų buvo ir P. Bartkus⁴⁹.

Kur tiksliai P. Bartkus gyveno 1945 m. rugpjūtį–rugsėį, nežinoma, bet pėdsakas apčiuopiamas Tauragės apylinkėse. 1945 m. spalio pradžioje sukurta trumpai veikusi Žaibo apygarda, kurios vadu tapo J. Žemaitis. Štabo nariais liko iki tol kartu veikę partizanai: J. Čėponis, A. Zaskevičius ir P. Bartkus⁵⁰. 1945 m. lapkritį vadovybė ruošėsi žiemoti. Sprendžiant partizanų spaudos klausimą P. Bartkus buvo apgyvendintas slėptuvėje, įrengtoje Povilo Narbuto sodyboje Galkaičių kaime (Raseinių r.)⁵¹, kur 1945 m. lapkričio mėn. susidarė sąlygos eiti pagrindiniam leidiniui „Laisvės varpas“⁵². Kartu buvo

ruošiami antisovietiniai atsišaukimai prieš 1946 m. vasario 10 d. vyksiančius SSRS Aukščiausiosios Tarybos rinkimus⁵³. Du kartus per mėnesį ryšinininkai vykdavo pas P. Bartkų paimti naujos spaudos⁵⁴.

1946 m. kovą P. Bartkus paliko P. Narbuto sodybos slėptuvę. Tikslu to priežastis nežinoma, bet J. Žemaitis nurodo ten kilusį gaisrą⁵⁵. Taip pat priežastis galėjo būti pavaršų planuoti nauji vienijimosi darbai. Atėjęs į Sandrausiškės miške veikusią partizanų stovyklą, kur savo pirmąją žiemą praleido J. Žemaitis, P. Bartkus dėstė planus tais metais sukurti naują, daugiau junginių telkiančią apygardą. Manoma, kad šioje stovykloje jis praleido keletą mėnesių. Stovykla buvo tinkama žiemoti: įrengta pelkių apsuptame miške, toliau nuo pašalinių žmonių. Tačiau vienijimo darbams ji netiko: buvo atviro tipo, apsuptiems nelengva būtų buvę sėkmingai pasitraukti⁵⁶.

1946 m. gegužę štabas iš Sandrausiškės miško stovyklos persikėlė į Palapišių mišką, kur tuo pat metu greta veikė dvi stovyklos. Žemutinei jų vadovavo Vincas Lazdauskas, aukštutinei – Povilas Morkūnas. Pastarojo stovykloje centrinis ir didžiausias bunkeris buvo štabo narių, jame kartu gyveno J. Žemaitis ir P. Bartkus. Persikėlimo tikslas – gyvenant gerai įtvirtintoje stovykloje užmegzti ryšį su Šiaulių ir Kėdainių apskrityse veikiančiomis Vytauto Didžiojo ir Povilo Lukšio rinktinėmis, o gal net pasiekti Joniškio ir Panevėžio apskrityse veikiančias Genio ir Žaliąją rinktines⁵⁷. Saugumo struktūrų dokumentuose taip pat užfiksuota, kad partizanai pakeitė stovyklą, tik vieta lokalizuota klaidingai (nurodytas Tautušių miškas). Atsitraukimas buvo siejamas su Šiluvoje įkurdintomis naujomis karinėmis pajėgomis⁵⁸.

1946 m. liepos 5 d. P. Bartkus išvyko į susitikimą su J. Čėponiu, gyvenusiu Bedančių miške. Šiandien sunku pasakyti, ar tai

ta pati stovykla, kurioje P. Bartkus gyveno 1945 m. pavasarį. Išvykdamas jis išvengė vienų didžiausių Žemaitijoje partizanų kautynių, nes kitą dieną, liepos 6-ąją, MVD kariuomenės, Lyduvėnų geležinkelio stoties įgulos kareiviai ir sribų būrys apsupo Petro Povilionio nurodytas stovyklas. Mūšis, kuriam vadovavo J. Žemaitis, truko tris valandas. Iš jo laimingai pasitraukė apie 30 laisvės kovotojų, žuvo vienas. Partizanai nukovė sovietų karininką ir 5 kareivius, 6 sužeidė. Po kelių dienų P. Bartkus grįžo į Palapišių mišką ir rado stovyklą sunaikintą. Nežinodamas, kokia kautynių baigtis, grįžo į Bedančių mišką⁵⁹.

Sėkmingai pasibaigusios kautynės leido toliau vienyti savarankiškai veikiančias partizanų rinktines. Tyrulių pelkėse įvyko J. Žemaičio ir P. Bartkaus susitikimas su Vytauto Didžiojo rinktinės vadu Jonu Belaglovu⁶⁰, prie 1946 m. rugsėjo 12 d. įkurtos Jungtinės Kęstučio apygardos rinktinė oficialiai prijungta gruodį⁶¹. Atrodo, kad po pasitarimo P. Bartkus grįžo į Raseinių kraštą, nes vyriausiosios vadovybės ryšininkė Rožė Jankevičiūtė, prisimindama pirmąją pažintį su P. Bartkumi, mini artimos draugės Danutės Mikšytės tėviškę Pareigių kaime (Raseinių r.), iš kurios 1946 m. rugsėjį ji buvusi nuvesta pas partizanus⁶².

1946 m. rugsėjo 21 d. išrinkta Jungtinės Kęstučio apygardos vadovybė. Vadu paskirtas Juozas Kasperavičius, Organizacinio skyriaus viršininku – P. Bartkus. Šiuo metu P. Bartkaus ir J. Žemaičio keliai trumpam išsiskyrė, nes pastarasis liko vadovauti vienai iš kelių apygardai priklausiusių rinktinių. P. Bartkus apsigyveno su naujosios apygardos vadovybe Antegluonio kaimo (Tauragės r.) gyventojų Juozo Juknos sodyboje įrengtame štabo bunkeryje⁶³. 1947 m. sausio pabaigoje netoli šio bunkerio su P. Bartkumi susitiko studijų laikų kurso draugė ryšininkė Nina Nausėdaitė⁶⁴. Remiantis sodybos šeimininko

J. Juknos tardymo protokolu, P. Bartkus štabo bunkerį paliko balandžio 2 ar 3 d.⁶⁵

1947 m. sausio viduryje įvyko Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio (toliau – BDPS) organizuotas suvažiavimas, į kurį skubiai atvykti Žemaitijos atstovai neturėjo galimybių. Gavusi posėdžių protokolus, tik iš dalies jiems pritarusi, Jungtinės Kęstučio apygardos vadovybė balandžio viduryje rengėsi vykti į susitikimą su Tauro apygardos vadais. Tuo metu P. Bartkus buvo pas J. Žemaitį Viduklės valsčiuje, bet tiksliai vieta nežinoma. Išvyka buvo nesėkminga. Apie balandžio 8 d. P. Bartkus buvo atsitiktinai sužeistas (kitais duomenimis, pats per neatsargumą susižeidė). Negalėdamas toliau keliauti, liko gydytis pas partizanų rėmėją ir ryšininką Stasį Ambrozaitį Aukštašlynio kaime (Raseinių r.) buvusiam bunkeryje. Jis gyveno Leonoros Grigalavičiūtės, vienos aktyviausių P. Bartkaus ryšininkų, tėvų namų kaimynystėje⁶⁶. Tuo nelaimės nesibaigė: balandžio 9 d. štabo bunkeryje žuvo apygardos vadas J. Kasperavičius ir jo adjutantas.

Netoli nuo P. Bartkaus gydymosi vietos, Paupio miške, gegužės 20–25 d. įvyko partizanų vadovybės pasitarimas, kurio tikslas – po didelių nelaimių sudaryti naują apygardos štabą. Naujuoju apygardos vadu tapo J. Žemaitis, P. Bartkus – apygardos štabo viršininku, kartu likdamas Organizacinio skyriaus viršininku⁶⁷. Po šių įvykių P. Bartkus kartu su J. Žemaičiu apie mėnesį gyveno Savanorio rinktinės (jos vadovavimą perdavė Edmundui Kurtinaičiui) štabe, įkurtame Juozo Kačiušio sodyboje Šarkaimyje (Raseinių r.). Naujieji apygardos vadai su rinktinės vadovybe gyveno tol, kol ją paruošė savarankiškai dirbti, apmokė, perdavė rinktinės dokumentus⁶⁸.

1947 m. birželį naujasis apygardos štabas nusprendė įsikurti Stulgių apylinkėse (Kelmės r.). 7–8 km spinduliu ūkininkų sodybose įrengti keturi bunkeriai. Pagrindinis štabo

bunkeris buvo Benedikto Kazlausko sodyboje Kušleikos kaime, negyvenamoje namo dalyje. Ši slėptuvė vadinta „Aušra“. Pagalbiniai bunkeriai buvo Antano Dapkaus sodyboje Budraičių kaime ir Jono Ivanausko sodyboje Pavėrių kaime. Pastarasis vadintas „Oaze“. Ketvirtasis, įrengtas Čėsnos daržinėje Antininkų kaime, vadinosi „Ramovė“. Vadovybė daugiausia naudojosi „Aušra“ ir „Ramovė“⁶⁹. J. Žemaitis ir P. Bartkus, kartu praleidę vasarą, toliau planavo vienijimo darbus. Vyriausiajai vadovybei būstinę numatė įrengti Šiaulių ir Radviliškio apylinkėse, imtis darbo rugsėjį pasiūsti du štabo narius – P. Bartkus ir Bronius Liesis⁷⁰. Nuo šiol galima kalbėti apie kitokį P. Bartkaus vaidmenį – patenkama į būsimos vyriausiosios vadovybės aplinką.

1947 m. rugsėjį P. Bartkus keletą savaičių gyveno Antano Dijoko namuose Einoraičių kaime⁷¹. Netrukus ši vieta tapo vienu pagrindinių ryšio punktų. Įvyko svarbus susitikimas su vietiniais partizanų vadais, Atžalyno rinktinės vadas Stasys Radziulis suteikė P. Bartkui veiklos rajoną. Iškelta idėja steigti naują apygardą, kuri įgyvendinta 1948 m. pavasarį atskyrus dalį teritorijos nuo Jungtinės Kęstučio apygardos. Ruošdamiesi žiemai partizanai įsirengė modernų (buvo įvesta elektra) bunkerį po Antano Dambrausko gyvenamuoju namu⁷². Savo veiklos rajone P. Bartkus subūrė stiprų ryšininkų ir rėmėjų tinklą.

1948 m. kovą eigulio Petro Semelevičiaus sodyboje Liaudiškių kaime (Radviliškio r.) oficialiai įkurta Prisikėlimo apygarda, P. Bartkus tapo jos vadu⁷³. Viena pagrindinių naujosios apygardos ir kuriamos vyriausiosios vadovybės vietų 1948 m. pavasarį–rudėnį tapo Dukto miškas. Jo 46-ajame kvartale buvo atviro tipo stovykla pavadinimu „Prie pušies“⁷⁴. Nors iki rugpjūčio P. Bartkus gyveno Dambrauskų bunkeryje, dauguma susitikimų su ryšininkais ir atvykstančiais partizanais vyko minimoje stovykloje. Siek-

damas sustiprinti būrius, kartu atlikdamas naujos apygardos vado pareigas, 1948 m. balandžio pabaigoje kartu su ryšininke R. Jankevičiūte, buvusia medicinos studente, jis išvyko į kursus. Ryšininkės užduotis buvo apmokėti partizanus pirmosios medicinos pagalbos⁷⁵.

Kursus numatyta rengti Voverės rinktinėje, bet nuspręsta keliauti per Žaliosios ir Atžalyno rinktines, siekiant į būsimus kursus įtraukti po keletą jų atstovų. Keliauti kartu paskirti du Alberto Pumpučio vadovaujamos kuopos vyrai – jie buvo vedliai ir tarpininkai bendraujant su lankomomis rinktinėmis. Remiantis po kelių mėnesių sulauiktos ryšininkės R. Jankevičiūtės parodymais galima apytiksliai rekonstruoti apie mėnesį trukusią kelionę⁷⁶.

Palikę stovyklą Dukto miške partizanai pirmiausia nuvyko į Skynimiečių kaimą pas vietinį ūkininką, kurio sodyba, kaip teigiama apklausos protokole, nutolusi nuo paties kaimo. Čia prisidėjo A. Pumpučio paskirti vyrai, partizanai šioje vietoje praleido vieną dieną. Iš pietų pusės apeidami Radviliškį pasiekė Žinėnų miško pakraštį, kur pas vietinį ūkininką apsistojo pailsėti. Netrukus pasuko giliau į mišką, apsistojo 2-ajame kvartale ir laukė susitikimo su šiame rajone veikiančia Žaliosios rinktinės Valstiečio kuopos vadovybe.

Atkreiptinas dėmesys, kad kelionės metu ryšininkė R. Jankevičiūtė bent keletą kartų vyko į Šiauliuose esantį ryšių punktą paimti P. Bartkui skirtos korespondencijos. Pirmąkart ji išvyko partizanams sustojus Žinėnų miške. Po trijų dienų grįžo į vietą, kur buvo palikusi partizanus, bet rado tik apsaugos vyrus, P. Bartkus su savo apsauga buvo pasitraukęs pas Joną Mančiauską, kurio štabas laikėsi Linkaičių miške. Svečiai buvo priimti su didžiausia pagarba, su jais susitiko ir keli Atžalyno rinktinės atstovai. Kitą dieną atvyko Žaliosios rinktinės vadovybė.

Šioje stovykloje P. Bartkus su savo palydovais praleido apie dvi savaites.

Paliekant Linkaičių mišką prie pirmųjų partizanų prisidėjo keletas įvairių būrių atstovų. Partizanai patraukė Radvilonių miško link, čia perdienojo ir palikdami Radviliškį pietvakariuose pasiekė vakarinę Gandžiogalos miško dalį (tikslī vieta nežinoma; nei šiandieniniuose, nei istoriniuose žemėlapiuose toks miškas nežymimas; iš aprašymo atrodo, kad tai galėtų būti Mažaičių miško vakarinė dalis). Iš čia ryšininė R. Jankevičiūtė antrą kartą išvyko į Šiauliuose esantį ryšių punktą. Šioje vietoje partizanai praleido septynias dienas. Jie perėjo į netoliese esančią Meškos Lovos miško pietinę dalį (tikslī vieta taip pat nežinoma; iš aprašymo atrodo, kad tai galėtų būti Ilgosios Lovos miškas), kur gyveno Švilpiko kuopos partizanai, ir praleido čia apie tris dienas. Toliau kelionę tęsė į pietryčius nuo Meškuičių esančiame miške, netoli Kryžių kalno. Šioje vietoje partizanai praleido keturias dienas. Iš čia ryšininė R. Jankevičiūtė į Šiaulius išsiūsta trečią kartą. Sugrįžusi kartu su partizanis buvo nuvesta į Voverkio mišką, kur susitiko su Voverės rinktinės vadu. Nuspręsta, kad ta vieta tinkama kursams, bet netrukus po teritoriją ėmė siausti saugumo daliniai, partizanai buvo priversti kursus nutraukti ir išsiskirstyti. P. Bartkus grįžo į Dukto mišką. Tokia galima pirminė tos kelionės rekonstrukcija, o išsamiai analizei būtina rasti papildomų šaltinių, tikslinti vietas ir tikrinti asmenis.

Sunku tiksliai pasakyti, kada – prieš kursus ar juos nutraukus, 1948 m. gegužės 11 d. Taurakių miške (Šiaulių r.) įvyko pasitarimas, kuriame dalyvavo P. Bartkus ir dar keturi pagrindiniai šio regiono vadai. Voverės rinktinė, pervadinta Kunigaikščio Žvelgaičio rinktine, buvo oficialiai prijungta prie Prisikėlimo apygardos⁷⁷.

Sugrįžęs po nepavykusios kelionės vasarą P. Bartkus praleido Dukto apylinkėse.

Čia iš liepos 26 d. į 27 d. atvyko J. Žemaitis. Prasidėjo aktyvūs vyriausiosios vadovybės vienijimo darbai. Tuo pačiu metu sulaikyta pagrindinė P. Bartkaus ryšininė ir bendražygė R. Jankevičiūtė⁷⁸.

Rūpindamasis būsimu vyriausiosios vadovybės veiklos rajonu P. Bartkus Dukto miško apylinkėse sukūrė ypatingo dėmesio vertą ryšininų ir rėmėjų tinklą. Antai ryšių punktai veikė Ksaveros Strolienės namuose Gankiuose, Jono Grigaliūno, Stasės Grigaliūnienės ir Kazio Siruso – Dvarninkuose, Tado Zaleckio – Žarniuose, Onos Mižutavičiūtės, Antano Dijoko – Einoraičiuose. Nemažas ryšių punktų tinklas buvo išplėtotas ir Šiaulių mieste – Dvaro, Šilų, Vytauto, Vaisių (Pelenės slaptavardžiu), Vilniaus (Ratelio slaptavardžiu) gatvėse. Rėmėjų tinklas buvo dar tankesnis. Laisvės kovotojus palaikė, maitino, rengė įvairaus amžiaus, lyties ir socialinės padėties Lietuvos laisve tikintys asmenys.

1948 m. vasaros pabaigoje P. Bartkus įsirengė bunkerį po Juozo Martinaičio gyvenamuoju namu Kaneivaičių kaime (Radviliškio r.)⁷⁹, kuriame praleido keletą mėnesių. Bunkeris buvo po krosnimi tos pat patalpos, kurioje veikė kaimo pradinė mokykla⁸⁰.

Ryšininės L. Grigalavičiūtės atmintyje išniro prisiminimas, kaip 1948 m. rudenį P. Bartkus ir dar keletas partizanų vedėsi ją kartu, kad dalyvautų užkasant štabo archyvą ūkininko lauke buvusiame griovyje. Ryšininė bandė išsiginti, kad nenori to žinoti, bet partizanai atsakė, kad jei jie žus, ji galėsianti parodyti archyvo užkasimo vietą. Tačiau atgavus Nepriklausomybę viskas buvo labai pasikeitę, nauji keliai, melioracija neleido atsekti galimos archyvo užkasimo vietos⁸¹.

1948 m. spalį Dukto mišką pasiekė Rytų Lietuvos partizanų atstovai Jonas Kimštas ir J. Šibaila. Jau ne kartą minėtoje Dukto stovykloje lapkričio 10–12 d. buvo surengtas Vakarų ir Rytų Lietuvos partizanų vadų

posėdis. Pasitarime suformuota BDPS vyriausioji vadovybė. P. Bartkus paskirtas prezidento sekretoriumi⁸².

Žiemoti P. Bartkus su J. Žemaičiu persikėlė į Einoraičių kaime buvusią būstinę, bet tiksliai jos vieta iki šiol nenustatyta. 1949 m. sausio–vasario įvykiai įsuko partizanus į būsimo partizanų vadų susitikimo įvykius. Tik trumpai reikia pridurti, kad 1949 m. vasarį P. Bartkus kartu su kitais vadais lankėsi, gyveno ir dirbo Kazimiero Kemeklio namuose Daujočių kaime⁸³, Sąjū sodyboje Balandišio kaime ir Miknių sodyboje Minaičių kaime. Čia P. Bartkus paskirtas LLKS Tarybos prezidento sekretoriumi.

Kol kas stokojama duomenų, kur P. Bartkus gyveno ir lankėsi po 1949 m. vasario 2–22 d. vykusio partizanų vadų susitikimo. 1949 m. pavasarį kurį laiką jis buvo apsistojęs Daugėliškių miške įrengtame štabo bunkeryje⁸⁴, po P. Bartkaus žūties perėjusiam L. Grigonio žinion. Pagrindinės ryšininkės tuo metu jau buvo suimtos, gyvų išlikusių liudininkų pasakojimuose šis laikotarpis neatsispindi. Iki 1949 m. liepos 16 d. P. Bartkus ėjo J. Žemaičio adjutanto pareigas, taigi greičiausiai didžiąją laiko dalį praleisdavo greta jo arba dažnai jį lankydamas.

Plačiau galima pakalbėti apie P. Bartkaus žūtį ir jos aplinkybes. 1949 m. liepos 16 d. jis paskirtas LLKS Gynybos pajėgų štabo Organizacinio skyriaus viršininku⁸⁵. Tokį sprendimą J. Žemaitis priėmė norėdamas sustiprinti Adolfo Ramanausko-Vanago, paskirto Gynybos pajėgų vadu, aplinką. P. Bartkaus organizaciniai gebėjimai ir patirtis buvo geriausia, ko galima buvo tikėtis. Pasiėmęs svarbiausius dokumentus jis ruošėsi kelionei į Pietų Lietuvą. Prieš išvykdamas Užpelkių miške susitiko su Prisikėlimo apygardos ir LLKS Visuomeninės dalies štabo nariais. Atviro tipo stovykla buvo išduota, partizanai pateko į kautynes, 4 iš jų sugebėjo pasitraukti, 5, tarp jų ir P. Bartkus, žuvo.

Žuvusiųjų palaikai buvo niekinami Grinkiškyje, vėliau Radviliškyje, valsčiaus MGB poskyrio būstinės kieme, ten jų atpažinti kviečiami žmonės. Tačiau saugumo vykdytos operacijos ataskaitoje nurodytos klaidingos žuvusiųjų tapatybės. P. Bartkus tarp jų neminimas. Vis dėlto saugumo darbuotojai džiaugėsi, kad „dabar gali išgerti, nes esanti didžiausia šventė pavykus tokiam laimikiui“⁸⁶. Vėliau palaikai buvo sumesti į buvusios Mečionių sodybos šulinį Antaniškių kaime (dabar – Radviliškis). Išlikęs gyvas liudininkas Viktoras Šniuolis 1991 m. inicijavo palaikų paiešką. Tais pačiais metais surasti palaikai palaidoti Radviliškio miesto kapinėse.

Šviesus P. Bartkaus paveikslas išliko jo bendražygių atmintyje. Po mirties J. Šibaila raporte J. Žemaičiui siūlydamas suteikti P. Bartkui Laisvės kovos karžygio vardą (aukščiausias partizaninio karo dalyvių apdovanojimas buvo suteiktas tik 8 partizanams, 7 iš jų – po mirties) rašė: „Lietuvos partizano žvilgsniu į Brolio Žadgailos šventą ryžtą žvelgęs, tegaliu pasakyti, kad JO asmenyje Sąjūdis neteko vieno iš savo vadovų. <...> Tebūnie Brolio Žadgailos gyvenimas ir pasiaukojimas pavyzdžiu visiems Lietuvos P ir visiems lietuviams.“⁸⁷ Šviesus atminimas išliko ir jo rėmėjų, ryšininkų atmintyje. Ryšininkė Elvyra Savickienė apie P. Bartkų pasakojo, kad tai buvo labai švelnaus būdo žmogus, ypač patikęs jos močiutei⁸⁸; ryšininkė N. Nausėdaitė teigė, kad P. Bartkus buvo vienodai teisingas bendražygiams ir priešams⁸⁹.

Nepriklausomos Lietuvos atminimo kultūroje P. Bartkaus vardas nėra dažnas: pavadinta gatvė Panevėžyje, Lietuvos kariuomenės Krašto apsaugos savanorių pajėgų Prisikėlimo apygardos 6-osios rinktinės mokymo centras; siūlymas suteikti Raseinių „Kalno“ vidurinei mokyklai Petro Bartkaus vardą 2005 m. buvo atmestas dėl ideologinių priežasčių.

APIBENDRINANT EMPIRINIUS DUOMENIS

P. Bartkaus atvejo analizė grąžina prie partizaninio karo metais egzistavusio erdvės supratimo, kuris bendrąja prasme atgavus Nepriklausomybę susiaurėjo iki žūties ir palaikų užkasimo vietų sampratos. Gana išsamus partizano P. Bartkaus gyvenimo aptarimas leidžia pagrįsčiau kalbėti apie laisvės kovotojo aplinką, vietų įvairovę, jų kaitą priklausomai nuo einamų pareigų ir partizanavimo laiko. Tekste paminėtos 37 tiksliau žinomos arba lokalizuotos ir 10 bendresnio pobūdžio vietų. Dauguma jų tiesiogiai susijusios su P. Bartkaus veikla. Jos priskirtinos trylikai atskirų grupių. Tai gimtinė, stovyklos, bunkeriai, slėptuvės, archyvų vietos, rėmėjų sodybos, ryšių punktai, pasitarimų, kautynių, žūties, palaikų niekinimo, užkasimo ir palaidojimo vietos. Kalbant apie P. Bartkaus atvejį gausiausiai aptarta ryšių punktų, bunkerių ir stovyklų aplinka. Daugeliui šių vietų niekada nebuvo skiriama dėmesio, jos pirmą kartą lokalizuotos, aprašytos ir įtrauktos į bendrą partizaninio karo pasakojimą.

Šiame tyrime atskiro dėmesio verta istoriografijoje menkai tyrinėta partizanų rėmėjų ir ryšininkų tema. Dažnai žmonės atsiejami nuo vietų, o vietų pasakojime neskiriama dėmesio ten veikusiems ir gyvenusiems asmenims. P. Bartkaus partizaninio karo pasakojime minimi 24 žinomi rėmėjai, kurių pareigos skyrėsi. Vieni maitino, kiti priėmė pas save apsigyventi, treči leido namuose įrengti ryšių punktą. Stereotipu tapę svarstymai, kad turtingesni žmonės labiau rėmė partizanus, verčia dar kartą grįžti prie tokio teiginio pagrįstumo. Veikiausiai apsisprendimą remti partizanus ar ne lemdavo ne socialinė padėtis, bet idėjinės nuostatos, tiesiogiai menkai susijusios su ekonominiais rodikliais. Kur kas stipriau veikė šeima, arti-

mųjų asmeninė patirtis, politinės ir ideologinės nuostatos. Antai Marcelė Radzevičienė buvo mažžemė, mirus vyrui viena augino šešis vaikus. Partizaninio karo metais tapo aktyvia partizanų rėmėja, dvi dukros – jų ryšininkėmis, namai – ryšių punktu. Trys M. Radzevičienės atžalos, šiandien įkopusios į devintąją ir dešimtąją dešimtį, paklaustos, iš kur sudėtingomis karo sąlygomis kilo pilietiškumas, sutartinai prisimena močiutę Anelę Pilinkienę, knygnešę ir daraktorę⁹⁰. Panašia patirtimi dalijosi ir ryšininkė E. Savickienė kalbėdama apie savo močiutę, anuomet aštuoniasdešimtmetę partizanų rėmėją, buvusią knygnešę Veroniką Žilinskiene⁹¹.

L. Baliukevičius-Dzūkas, dienoraštyje svarstydamas apie partizanų rėmėjus, pateikia du pavyzdžius – turtingo ūkininko, kuris gaili maisto, ir vargšo, atiduodančio paskutinį duonos kąsnį⁹². Turtingų ūkininkų (turėjo daugiau nei 20 ha žemės) 1946 m. Lietuvoje buvo 7,1 proc., vidutinių (nuo 10 iki 20 ha) – 24,8 proc., neturtingų (mažiau nei 10 ha) – 68,1 proc.⁹³ P. Bartkaus rėmėjai pasidalija gana proporcingai. Dauguma jų buvo ūkininkai ir tik vienas – tarnavęs Lietuvos kariuomenėje. Keletą rėmėjų su P. Bartkumi siejo giminytė. Dauguma buvo vyresnio amžiaus, dar XIX a. pabaigoje gimę asmenys. 19 iš buvusių P. Bartkaus rėmėjų arba jų šeimų nariai buvo ištremti, įkalinti lageryje, 1 nušautas, tik 4 represijų išvengė.

IŠVADOS

Partizaninio karo kraštovaizdis susieja įvairias partizaninio karo vietas ir leidžia kalbėti ne apie taškinius reiškinius (bunkerius, kautynių, žūties ar kitas vietas atskirai), bet apie nuoseklų ir vientisą jų lauką. Partizaninio karo metais padalytoje erdvėje atsiradusiose vietose buvo užkoduotos vertybės ir jų atsiminimai, todėl tokios vietos, įtrauktos į

bendrąją laisvės kovų pasakojimą, išryškėja kaip istorinės atminties vietos.

Archyviniai ir lauko tyrimai leidžia išplėsti, detalizuoti P. Bartkaus erdvės lauką, kartu vietas, o su jomis – ir žmones sugrąžinti į nuoseklų istorinį partizaninio karo pasakojimą. Tekste minimos šiandien žinomos (tikrai ne visos) P. Bartkaus lankytos vietos, bet ir jų įvairovė, gausa grąžina prie minties, kad partizaninio karo kraštovaizdžio paveikslas yra nepelnytai nuskurdintas. Žvelgiant į P. Bartkaus asmenį per vietas išryškėjo jo kaip partizano bruožai (organizuotumas), atsiskleidė nuolatinis judėjimas keičiant vietas priklausomai nuo kintančio statuso, einamų pareigų, gresiančio pavojaus.

Nuorodos

¹ G. Petrauskas, „Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio štabo bunkerio Daugėliškių miške tyrimai“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2010 metais*, Vilnius, 2011, p. 515–522; G. Vėlius, „Partizanų vadavietės bunkerio Mėnaičių kaime tyrinėjimai“, *ibid.*, p. 527–531; G. Vėlius, „Lietuvos partizanų bunkerio Balandišio kaime tyrinėjimai“, *ibid.*, p. 523–527.

² Plg.: S. Abromavičius, D. Juodis, *Jonas Misiūnas–Žalias Velnias*, Kaunas, 2015; V. Ašmenskas, *Generolas Vėtra*, Kaunas, 1998; N. Gaškaitė–Žemaitienė, *Žuvusiųjų prezidentas*, Vilnius, 1998; A. Petrauskas, *Tėvynei jo plakė širdis*, Kaunas, 2005 ir kt.

³ P. Nora, *Rethinking France* (= *Les Lieux de mémoire*): *Space*, Vol. 2, London, 2006, p. VII.

⁴ *Nenugalėtoji Lietuva. Lietuvos partizanų spauda (1950–1956)*, sud. A. Liekis, t. 4, Vilnius, 1996, p. 245–246.

⁵ Straipsnio autorės ir kt. 2014 m. vasario 1 d. pokalbis su O. Jokūbaityte-Sirusiene.

⁶ *Lietuvių kalbos žodynas*, t. XVI, Vilnius, 1995, p. 149.

⁷ B. Gailius, „Partizanų diktatūra“, *Politologija*, Nr. 2, 2011, p. 76–77.

⁸ V. Valunta, „Svėdasų partizanai (2)“, *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 21, Kaunas, 1997, p. 28.

⁹ S. Reinsone, „Forbidden and Sublime Forest Landscapes: Narrated Experiences of Latvian Na-

Kaip niekada anksčiau stipriai perteikiamas dviejų pasaulių, dviejų Lietuvų egzistavimas tuo pačiu laiku ir toje pačioje valstybėje.

P. Bartkaus pavyzdys rodo, kad partizaninio karo vietų samprata, iki šiol dažniausiai pateikianti daugiausia vadovėlinius, galimus, bet nebūtinai buvusius vietų aprašymus, turi būti naujai permąstyta. Vietoms būdingų bruožų kaita leidžia kalbėti apie partizaninio karo taktikos pokyčius atskiruose regionuose. Esant galimybei pirmumas teiktinas partizanų dokumentacijai, sakytinei istorijai, lauko tyrimams ir tik tada papildomos informacijos vertėtų ieškoti sovietinio saugumo struktūrų dokumentuose.

tional Partisan Women after World War II“, *Cold War History*, 2015, p. 11–12.

¹⁰ R. D. Petersen, *Resistance and Rebellion: Lessons from Eastern Europe*, Cambridge, 2001, p. 7.

¹¹ *Ibid.*, p. 46.

¹² Straipsnio autorės ir kt. 2015 m. gegužės 5 d. pokalbis su I. Juciu.

¹³ M. Šipelytė, „Sostinių magija“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2014, Nr. 1, p. 1–3.

¹⁴ J. Starkauskas, *Stribai. Ginkluotieji kolarborantai Lietuvoje partizaninio karo laikotarpiu (1944–1953)*, Vilnius, 2001, p. 354–355.

¹⁵ *Nenugalėtoji Lietuva. Lietuvių pogrindžio vadovybės okupacijų metais (1940–1953)*, p. 653.

¹⁶ S. Reinsone, *op. cit.*, p. 14–15.

¹⁷ *Liongino Baliukevičiaus-Partizano Dzūko dienoraštis*, sud. A. Kašėta, Vilnius, 2006, p. 163.

¹⁸ S. Reinsone, *op. cit.*, p. 21–22.

¹⁹ J. Starkauskas, *op. cit.*, p. 345.

²⁰ *Laisvės kovos 1944–1953 metais. Dokumentų rinkinys*, sud. D. Kuodytė, A. Kašėta, Kaunas, 1996, p. 189–190.

²¹ I. Šutinienė, „Įvadas“, *Socialinė atmintis: mitymų ir užmarštys*, Vilnius, 2003, p. 12.

²² *Ibid.*

²³ J. Balodis, B. Svane, „The Military Landscape Management of Latvian Coastline Military Objects“ [prieiga per internetą: <http://www.regionalstudies.org/uploads/Janis_Balodis.pdf>, žiūrėta 2015-12-4].

²⁴ *Vieversiai virš poligonų: buvusių sovietinių karinių teritorijų Lietuvoje tyrimai*, sud. S. Paltanavičius, R. Vaičiūnaitė, Vilnius, 1994, p. 1.

²⁵ G. Carr, „Landscapes of Occupation: A Case Study from the Channel Islands“, *Europe's Deadly Century. Perspectives on 20th Century Conflict Heritage*, Swindon, 2009, p. 35.

²⁶ *Ibid.*, p. 37–42.

²⁷ Plačiau žr. A. Petrauskienė, V. Vaitkevičius, „Kur laisvė eina, ten laimė seka“, *Liaudies kultūra*, 2014, Nr. 2, p. 17–27.

²⁸ V. Vaitkevičius, *Įvadas į laisvės kovų kraštovaizdžio tyrimus* [pranešimas], Pašuvys, 2014.

²⁹ *Liongino Baliukevičiaus-Partizano Dzūko dienoraštis*.

³⁰ Plg.: *Pietų Lietuvos partizanų sritis. Atlasas*, sud. E. Jankauskienė ir kt., Vilnius, 2008; *Šiaurės rytų Lietuvos partizanų sritis. Atlasas*, sud. E. Jankauskienė ir kt., Vilnius, 2014; *Vakarų Lietuvos partizanų sritis. Atlasas*, sud. E. Jankauskienė, Vilnius, 2010.

³¹ A. Petrauskas, op cit., p. 25.

³² Oficialus raštas V. Basiuko tėvui, LYA, f. 41, ap. 1, b. 12, l. 2.

³³ A. Bartkus, „Pirmasis kovos krikštas“, *Tėvynei jo plakė širdis*, Kaunas, 2005, p. 36–38.

³⁴ Karinio tribunolo 1944 m. rugsėjo 13 d. teismo nuosprendis A. Bartkui, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45760/3, l. 66, 66 a. p.

³⁵ Straipsnio autorės ir kt. 2014 m. lapkričio 12 d. pokalbis su A. Čiapaite-Savickiene.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ A. Petrauskas, op. cit., p. 42.

³⁸ V. Kvedys, „Akmenys ir ažuolas belikę“, *Tėvynei jo plakė širdis*, Kaunas, 2005, p. 148.

³⁹ *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*, sud. R. Kaunietis, d. 5, Vilnius, 2005, p. 627.

⁴⁰ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 24, Vilnius, 2013, p. 758–759.

⁴¹ K. Kasparas, *Lietuvos karas*, Kaunas, 1999, p. 350.

⁴² D. Noreika, *Mobilizacija laisvės kovai: partizanų karo genezės socialiniai aspektai* [pranešimas], Vilnius, 2015.

⁴³ J. Žemaičio 1953 m. liepos 3 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 108.

⁴⁴ Jurgis [R. Jankevičiūtė-Žalnieriušienė], „Į mišką“, *Žaltvykštė*, 1991, Nr. 7–8, p. 80.

⁴⁵ J. Žemaičio 1953 m. liepos 3 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 111.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Plg.: A. Anušauskas, „Žymiausi Lietuvos partizanų susirėmimai su sovietų pajėgomis“, *Žymiausi Lietuvos mūšiai ir karinės operacijos*, Vilnius, 2013, p. 238; S. Bubulas, „Kovose už Lietuvos laisvę“, *Kęstučio apygardos partizanai* (= *Aitvarai*, t. 6), 1998, p. 219 ir kt.

⁴⁸ 2015 m. kovo ir gegužės mėn. lauko tyrimų duomenys.

⁴⁹ A. Zaskevičiaus 1947 m. liepos 17 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11004/3, l. 123–132; N. Gaškaitė-Žemaitienė, op. cit., p. 70–74.

⁵⁰ N. Gaškaitė-Žemaitienė, op. cit., p. 75.

⁵¹ J. Žemaičio 1953 m. liepos 6 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 115.

⁵² A. Pocius, „Lietuvos laisvės kovos ir Kęstučio apygardos partizanai“, *Kęstučio apygardos partizanai* (= *Aitvarai*, t. 6), 1998, p. 292.

⁵³ J. Žemaičio 1953 m. liepos 6 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 115, 117.

⁵⁴ N. Gaškaitė-Žemaitienė, op. cit., p. 78.

⁵⁵ J. Žemaičio 1953 m. liepos 6 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 119.

⁵⁶ 2015 m. balandžio ir rugpjūčio mėn. lauko tyrimų duomenys.

⁵⁷ J. Žemaičio 1953 m. liepos 6 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 33960/3, t. 1, l. 119–120; N. Gaškaitė-Žemaitienė, op. cit., p. 80.

⁵⁸ 1946 m. gegužės 20–25 d. ataskaita apie Raseinių apskrityje veikiančią pogrindį, LYA, f. K-41, ap. 1, b. 1446, l. 206.

⁵⁹ N. Gaškaitė-Žemaitienė, op. cit., p. 82, 84.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 84.

⁶¹ Povilo Lukšio rinktinės vado 1946 m. gruodžio 11 d. raštas Jungtinės Kęstučio apygardos vadui, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 41180/3, t. 3, l. 84.

⁶² *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*, p. 847.

⁶³ J. Juknos 1947 m. balandžio 10 ir 11 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 10115/3, t. 3, l. 12–17.

⁶⁴ N. Nausėdaitės 1947 m. kovo 27 d. ir birželio 23 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 41897/3, l. 21, 61.

⁶⁵ J. Juknos 1947 m. balandžio 11 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 10115/3, t. 3, l. 16.

⁶⁶ Straipsnio autorės ir V. Vaitkevičiaus 2013 m. birželio 6 d. pokalbis su L. Grigalavičiūte-Rubine; *Aukštaitijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*, p. 858–859.

⁶⁷ N. Gaškaitė-Žemaitienė, op. cit., p. 119–120.

⁶⁸ A. Pocius, „Viduklės kraštas karų ir okupacijų audrose“, *Viduklė*, Kaunas, 2002, p. 101; J. Kačiušio 1952 m. gruodžio 20 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18891, l. 157–158.

⁶⁹ N. Gaškaitė-Žemaitienė, op. cit., p. 122–123.

⁷⁰ Plačiau žr. A. Petrauskienė, V. Vaitkevičius, „Kelyje į 1949 metų partizanų vadų susitikimą“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 34, 2014, p. 106.

⁷¹ J. Dijokaitė-Kerežienė, „Apie Petrą Bartkų“, *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*, Vilnius, 1999, p. 246.

⁷² Straipsnio autorės ir kt. 2014 m. vasario 1 d. pokalbis su O. Jokūbaityte-Sirusiene; A. Dambrausko 1949 m. vasario 7 ir 10 d. apklausų protokoliai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-14291, t. 7, l. 94–101.

⁷³ Straipsnio autorės ir V. Vaitkevičiaus 2013 m. birželio 7 d. pokalbis su E. Semelevičiūte-Kuzmiene ir L. Semelevičiūte-Drungiene; V. Šniuolis, „Nepamirštami kovos draugai“, *Tėvynei jo plakė širdis*, Kaunas, 2005, p. 130.

⁷⁴ N. Gaškaitė-Žemaitienė, op. cit., p. 152.

⁷⁵ R. Jankevičiūtė-Žalnieriušienė, „Praslinkę metai ir veidai“, *Tėvynei jo plakė širdis*, Kaunas, 2005, p. 99–107.

⁷⁶ R. Jankevičiūtės 1948 m. rugpjūčio 30 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-14291, t. 1, l. 195–203.

⁷⁷ N. Gaškaitė-Žemaitienė, „Prisikėlimo apygarda“, *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*, Vilnius, 1999, p. 18.

⁷⁸ Plačiau žr. A. Petrauskienė, V. Vaitkevičius, „Kelyje į 1949 metų partizanų vadų susitikimą“, p. 110.

⁷⁹ 2014 m. vasario ir rugpjūčio mėn. lauko tyrimų duomenys; R. Jankevičiūtės 1949 m. sausio

18 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-14291, t. 2, l. 39.

⁸⁰ A. Petrauskienė, V. Vaitkevičius, „Kelyje į 1949 metų partizanų vadų susitikimą“, p. 116.

⁸¹ Straipsnio autorės ir V. Vaitkevičiaus 2013 m. birželio 6 d. pokalbis su L. Grigalavičiūte-Rubine.

⁸² A. Petrauskienė, V. Vaitkevičius, „Kelyje į 1949 metų partizanų vadų susitikimą“, p. 112.

⁸³ *Ibid.*, p. 124.

⁸⁴ Straipsnio autorės ir kt. 2010 m. balandžio 28 d. pokalbis su A. K. Bersėnu; E. Pliupelytė, „Neišdildoma praeitis“, *Tėvynei jo plakė širdis*, Kaunas, 2005, p. 121.

⁸⁵ Kauno tremties ir rezistencijos muziejaus fondai, GEK 3169.

⁸⁶ *Ibid.*, GEK 3122.

⁸⁷ *Ibid.*, GEK 3029.

⁸⁸ Straipsnio autorės ir V. Vaitkevičiaus 2013 m. liepos 2 d. pokalbis su E. Tugaudyte-Savickiene.

⁸⁹ N. Nausėdaitė, „Laisvės kovų sukuryje“, *Tėvynei jo plakė širdis*, Kaunas, 2005, p. 63–64.

⁹⁰ Straipsnio autorės ir kt. 2015 m. balandžio 15 d. pokalbis su A., A. ir J. Radzevičiais.

⁹¹ Straipsnio autorės ir V. Vaitkevičiaus 2013 m. liepos 2 d. pokalbis su E. Tugaudyte-Savickiene.

⁹² *Liongino Baliukevičiaus-Partizano Dzūko dienoraštis*, p. 53–54.

⁹³ A. Statiev, *The Soviet Counterinsurgency in the Western Borderlands*, Cambridge, 2013, p. 101.

Gauta 2016 09 13
Vilniaus universitetas,
Istorijos fakultetas,
Universiteto g. 7, Vilnius

Aistė Petrauskienė

FREEDOM FIGHTER AND LOCATION: A DIFFERENT STORY OF PARTISAN COMMANDER PETRAS BARTKUS

Summary

The subject of the research in this article is the locations of the partisan warfare determined by the historical events of mid-20th century. The main aim of the research is to highlight the diversity and abundance of the locations of the partisan warfare based on the field data, oral history, archival documents and historical literature. In order to outline the significance of these locations, the case of Petras Bartkus, member of the presidium of the Council of the Movement of the Struggle for Freedom of Lithuania, was selected. The story starts at his birthplace in Pakapurnys

Village (Raseiniai District) in 1925 and ends in 1991 in the cemetery of the town of Radviliškis, where the remains of those who had perished in Užpelkių Forest on 13 August 1949 were buried.

The partisan warfare theatre connects various locations of the partisan warfare and allows us to speak about a coherent and homogeneous theatre rather than its individual episodes (bunkers and individual locations of the battles, places of death, etc.). Within the area divided by the war, some locations with encoded values and memories about

them emerged, which have been included in the general narrative of the fights for freedom and stand out as places of historical memory.

Archival and field studies make it possible to expand and provide more details to the space in which Bartkus operated, and subsequently to bring people back into the coherent historical partisan warfare narrative. The text lists the locations visited by Bartkus (and there are certainly more of them) and their diversity and abundance supports the thought that the landscape of freedom fights has been unduly diminished. The text mentions 37 places which are better known or which have been identified and 10 more general places, most of which are directly linked to Bartkus' activities. They can be allocated to 13 different groups, such as his birthplace, camps, bunkers, shelters, locations of the archives, farmsteads of supporters, contact points, places of meetings, battles, places of death and desecration of dead bodies, and places of burial.

Bartkus' case study brings back an important perception of space during the years of the partisan war, which, after the restoration of an independent state, was generally reduced to the perception consisting of the places of death and burial. A rather comprehensive discussion of Barkus' life provides supporting details to the environment in which freedom fighters operated, diversity of locations, their change depending on the person's rank and time of operational activities. Bartkus' example shows that the perception of the locations of the partisan warfare, which have so far been described as possible locations, but not necessarily existing locations, should be reconsidered. Where possible, the priority should be given to partisan documents, oral history, and field studies, while the documents of the Soviet security structures must be used for the search of additional information.

Ezopo kalbos prielaidos ir formavimasis sovietinėje Lietuvoje

Straipsnyje analizuojamas Ezopo kalbos susiformavimas sovietmečiu. Tyrime atskleidžiama, kaip sovietinis režimas sukūrė prielaidas ir padėjo pagrindus Ezopo kalbai.

Skaitytojau, kol tu dar nebuvai išaugęs ir išprusęs, ir patyręs

Iš Vlodo Šimkaus eilėraščio „Skaitytojo evoliucija“

ĮVADAS

Sovietmečiu gyvavusi visa apimanti spaudos, knygų leidybos, radijo ir televizijos kontrolė turėjo panaikinti bet kokią galimybę į viešąją erdvę prasimušti kitamintiškumui, kritiškam režimo vertinimui. Tačiau bent dalis Sovietų Sąjungos piliečių viešumoje sklidusiuose, cenzūros filtrą perėjusiuose tekstuose (čia ir toliau kalbant apie tekstus turimi omenyje ne tik rašytiniai, bet ir kitokie – kino, teatro ar dailės – kūriniai) išskaitydavo visai kitokias, alternatyvias ar net antisovietines, nuomones. Tai vadinamoji Ezopo kalba, kai tekstas turi kelis prasminius lygmenis: vieną – atitinkantį sovietinę ideologiją ir politiką, atrodantį nekaltai, nepavojingai ar net pilną sovietinės ideologijos, ir kitą – slaptą, kuriuo pateiktos sovietiniam režimui nepriimtinos mintys (jo kritika arba tabu temos, pvz., nuorodos į politinę Nepriklausomos Lietuvos simboliką). Ši slaptoji pras-

mė – Ezopo kalba – dar vadinama potekste, šiame straipsnyje abu terminai suvokiami kaip sinonimai nesigilinant į įžvelgiamus jų skirtumus. Levas Losevas išskyrė du esminius Ezopo kalbos elementus: uždangos (*screens*) – literatūrinės priemonės, kurio mis slaptasis lygmuo yra pridengiamas nuo cenzorių akių, ir žymikliai (*markers*) – tos, kurios atkreipia skaitytojų dėmesį į paslėptas prasmes¹. Dar svarbu pažymėti, kad Ezopo kalba buvo paplitusi ne visoje visuomenėje, dažniausiai ji siejama su inteligentija, ypač – kultūrininkais, jų veikla, kūryba, todėl neretai laikoma kultūrinio pasipriešinimo priemone.

Šis reiškinys kelia sovietologų susidomėjimą, neretai minimas jų darbuose, bet dėl prieštaringos prigimties itin sunkiai analizuojamas, todėl išsamesnių šio reiškinio tyrimų negausu nei Lietuvoje, nei užsienyje. Tokiuose tyrimuose vyrauja literatūros analitikai ar menotyrininkai, galintys naudotis įvairiais literatūrologijos ir menotyros metodais, skirtais paslėptoms ar ne iš karto matomoms prasmėms (alegorijoms, parodijoms, parafrazėms, elipsėms *etc.*) surasti. Tačiau taikant tokius tyrimo būdus kyla tam tikrų pavojų, iš kurių didžiausias – Ezopo kalbos pavyzdžių nagrinėjimas ima panašėti į paprasčiausią literatūrologiją ar menotyra, nes visas dėmesys sutelkiamas į menines priemones, kurias kūrinyje vartoja autorius. Skaitant tokios analizės pavyzdžius neretai būna akivaizdu, kad tik profesionalus litera-

tūrologas ar menotyrininkas ir galėjo įžvelgti vienokią ir kitokią potekstę. Tačiau Ezopo kalbos tikslas juk buvo pasiekti skaitytojus, o ne tik meno kūrinį interpretuojančius profesionalus.

Kaip literatūrologas į šį reiškinį žiūri ir L. Losevas – iki šiol bene išsamiausias veikalas apie Ezopo kalbą autorius, išleidęs jį emigracijoje dar egzistuojant Sovietų Sąjungai. Ši monografija iki šiol yra svarbiausias ezopologijos veikalas. Tai ne tik įžvalgi ir rafinuota Ezopo kalbos funkcionavimo analizė, pateikianti gana įtikinamą teorinį jos funkcionavimo modelį. Kartu ją galima laikyti ir literatūrologinio požiūrio į Ezopo kalbą apoteoze, nes Ezopo kalbą L. Losevas suvokia kaip metastilistinę estetinės prigimties reiškinį².

Toks pat literatūrinis ar menotyrinis požiūris į Ezopo kalbą būdingas ir Lietuvos tyrėjams, besidomintiems Ezopo kalba. Tai nestebina, nes beveik visų platesnių darbų apie Ezopo kalbą autoriai (Marcelijus Martinaitis³, Danas Lapkus⁴, Violeta Kelertienė⁵, Dalia Satkauskytė⁶, Paulius Jevsejevas⁷) yra literatai, literatūrologai, o jų tyrimų objektas – literatūros kūriniai. Didžioji dalis šių darbų skirta bendriesiems Ezopo kalbos funkcionavimo klausimams ir tik palyginti neseniai pereita prie išsamios šio reiškinio raiškos konkrečiuose kūrinuose analizės⁸. Iki šiol didžiausias lietuviškas Ezopo kalbai ir jos apraiškų konkrečiuose Lietuvos rašytojų kūrinuose analizei skirtas darbas yra D. Lapkaus studija, bet daugelis šio autoriaus interpretacijų neįtikina, o ir teorinis šio darbo pagrindimas galėtų būti geresnis, tiksliau, konkrečių Ezopo kalbos pavyzdžių iššifravimas dažnai niekuo nepagrįstas. Šiuo požiūriu gerokai įdomesnės yra semiotika grįstos D. Satkauskytės ir P. Jevsejevo analizės.

Šiame straipsnyje bus einama kiek kitu keliu ir siekiama pažvelgti į Ezopo kalbą

iš istoriko pozicijų, labiau kaip į socialinės istorijos objektą. Iš tokios žiūros kyla ir pagrindinė šio darbo problema – istorikams labiausiai rūpi kilmės klausimai. Literatūrologinės analizės, nors ir pasitelkia istorinį kontekstą analizuodamos konkrečias potekstčių apraiškas, pačią Ezopo kalbą laiko tarsi antlaikiniu reiškiniumi, kuris lyg ir nesikeičia laikui bėgant, mainosi tik jo įgyjamos formos. Bet ar iš tiesų taip?

Straipsnyje siekiama atsakyti į klausimą, kurio niekas iš tyrėjų nėra nagrinėjęs, – kada ir kaip Lietuvoje atsirado Ezopo kalba. Dažniausiai tyrėjai tiesiog analizuoja septintojo–devintojo dešimtmečio Ezopo kalbos kūrinius pačios Ezopo kalbos kilmės klausimo net nekeldami. Tačiau istoriko žvilgsnis ieško genezės ir kaitos. Visi reiškiniai kada nors atsirado, o jų ypatybės nulemtos istorinių aplinkybių. Ezopo kalba negalėjo būti išimtis. Štai keletas labai svarbių jos funkcionavimo prielaidų: 1) ne tik kūrėjui turi kilti mintis, kad reikia kažkaip paslėpti tai, ką jis nori pasakyti, bet negali to daryti atvirai; 2) kūrėjas turi tikėti, kad skaitytojas tą paslėptą mintį pastebės (kitaip nėra prasmės ko nors slapstyti); 3) kūrėjas turi sugalvoti, kaip tai padaryti, kad nesuvoktų cenzūra, bet pamatytų skaitytojas; 4) skaitytojas ar žiūrovas turi suvokti, kad konkrečiame kūrinyje reikia ieškoti paslėptos potekstės, ir 5) mokėti ją surasti ir iškoduoti. O kur dar susikalbėjimo sunkumai – juk jei autoriaus užkoduotas tekstas bus perskaitytas ne taip, kaip šis norėjo, ir bus rasta nauja prasmė, visai nenumatyta kuriant, ar galima kalbėti apie įvykusią komunikaciją, o gal reikėtų konstatuoti, kad ji nepavyko? Bet tai jau būtų kito tyrimo klausimas.

Straipsnyje siekiama išnagrinėti prielaidas, priežastis ir sąlygas, lėmusias Ezopo kalbos veikimo mechanizmų susiformavimą Lietuvoje. Keliama hipotezė, jog kaip tik sovietinis režimas sukūrė sąlygas ir

suformavo mechanizmus, būtinus Ezopo kalbai funkcionuoti visuomenėje ir lėmusius jos pobūdį. Tyrime daugiausia dėmesio skiriama penktajam–šeštajam dešimtmečiams, ypač stalininiam laikotarpiui, nors to meto lietuvių kūryboje sunku rasti Ezopo kalbos apraiškų. Kaip tik tuo metu vykusio sovietizacija ir suformavo minėtas sąlygas ir mechanizmus. Žinoma, ieškant Ezopo kalbos funkcionavimo pėdsakų, būtina aptarti ir ikisovietinį laikotarpį. Juk jeigu Ezopo kalba būtų egzistavusi iki 1940 m., po okupacijos tebtų reikėję pritaikyti kultūroje jau esamus jos mechanizmus prie naujų aplinkybių, todėl nebūtų galima kalbėti apie Ezopo kalbos susikūrimą sovietmečiu.

Atsiminimai, duodantys tiek daug medžiagos vėlesnių dešimtmečių Ezopo kalbos veikimo analizei, beveik nieko negali pasakyti šiuo klausimu apie stalininį laikotarpį. Todėl straipsnyje daugiausia remiamasi oficialios kilmės sovietiniais šaltiniais. Dėmesys telkiamas į viešus tuometinius tekstus ir visiems žinomas praktikas: kaip tik tai apėmė daugiausia gyventojų ir darė visuomenei didžiausią įtaką. Kartu siekiama atskleisti ne visada aiškius ar tikėtinus tokių praktikų rezultatus.

LIETUVIŠKOJI EZOPO KALBA IKI SOVIETINĖS OKUPACIJOS

Ezopo kalba nėra specifinis sovietinis reiškinys. Michaelas Drewettas⁹ yra tyręs šio reiškinio kaip pasipriešinimo būdo vartojimą populiariojoje muzikoje apartheido laikais Pietų Afrikos Respublikoje. Taikoma ji buvo ir XIX a. realijoms, galų gale juk ir Ezopo kalbos pavadinimą XIX a. septintajame dešimtmetyje Rusijoje pradėjo vartoti Michailas Saltykovas-Ščedrinas. Sąsaja su Rusijos kultūra labai svarbi Ezopo kalbos istorijoje, šiame kontekste ji dažniausiai

ir minima. Gali būti, kad dėl labai stiprios Ezopo kalbos tradicijos carinėje Rusijoje tiriant šį reiškinį sovietinėje Rusijoje kilmės klausimas tiesiog nesvarbus (L. Losevas jo net nemini): kiek pakitusi, buvo toliau plėtojama carinė tradicija, pasitelkianti jau susiformavusius kultūrinius mechanizmus, būtinus tokiai kalbai funkcionuoti.

Įdomu, kad ir Lenkijoje būta senos skaitymo tarp eilučių tradicijos, netgi kalbama apie kultūrinį polinkį tai daryti¹⁰. Kadangi lietuvių kultūra XIX a. atsipumpuravo nuo lenkų kultūros, galima daryti prielaidą, jog su kitais dalykais buvo perimtas ir polinkis į Ezopo kalbą. Tačiau tyrimų apie tautinio atgimimo literatūros ezopiškumą nėra – gal todėl, kad nebuvo ir tokio reiškinio.

Tai galėjo lemti beveik pusę amžiaus trukęs spaudos draudimas: necenzūruojamoje nelegalioje spaudoje buvo galima rašyti atvirai, todėl Ezopo kalbos tiesiog neprireikė. Nors XIX a. antrojoje pusėje Lietuvoje rašyti formaliai į M. Saltykovo-Ščedrino satyras panašūs kūriniai (pvz., Vinco Kudirkos „Lietuvos tilto atsiminimai“), jų net nebandyta spausdinti cenzūruojamoje spaudoje. Ne tam jie ir buvo sumanyti, nelaikyti ezopiniais: satyra juose pernelyg atvira, nesiekta paslėpti kritiškų minčių nuo cenzorių.

Žinoma, carinės Rusijos universitetus baigę lietuviai inteligentai neabejotinai buvo gerai susipažinę su rusų kultūra, o kartu – ir su Ezopo kalba. Bet nesant legalios (ir cenzūruojamos) lietuviškos spaudos ilgą laiką jos tiesiog nebuvo kur taikyti. O tai reiškė, kad visuomenėje nesiformavo kultūrinių mechanizmų, būtinų Ezopo kalbai funkcionuoti. Net ir panaikinus spaudos draudimą sąlygos jai atsirasti buvo nepalankios: Ezopo kalbai suprasti reikia nemažos kompetencijos, kurią suteikia išsilavinimas ir bendravimas su šią kalbą jau išmanančiais. Turint omeny daugumos lietuvių skaitytojų išsilavinimo lygį XX a. pradžioje, galima teigti, jog jie tie-

siog nebūtų supratę bent kiek rafinuotesnių cenzūruojamos spaudos potekscių. Tai irgi neskatino publicistų ar literatų jų vartoti.

Ar būta Ezopo kalbos apraiškų tarpukario literatūroje, tyrimų nėra. Netyrinėta šiuo atžvilgiu ir spauda. Tačiau opozicinėje publicistikoje esama pavyzdžių, kuriuose galima įžvelgti panašumų į Ezopo kalbą. Štai 1929 m. kovo mėn. krikdemiškame „Darbininke“ pasirodžiusiame anonimo feljetone „Auganistanas“ vartojama viena populiariausių Ezopo kalbos priemonių – veiksmo perkėlimas į tolimą šalį ar kitą epochą (šiuo atveju – į Afganistaną). Realijas čia išduoda vardai: karalius Ananuila – Antanas [Smetona] (tuometinis Afganistano karalius iš tiesų buvo vardu Amanula; 1929 m. vasario 14 d. jis buvo priverstas atsisakyti sosto), jo žmona Sophinuila – Sofija [Smetonienė] (tikrojo Amanulos žmonos vardas buvo Soraja), viziris Ali-Aukhuntuni – Augustinas [Voldemaras] ir nuorodos į tuomet daugelio pažįstamas aktualijas¹¹. Jei šis straipsnis būtų buvęs pateiktas kaip tikra užsienio įvykių apžvalga, jis visiškai atitiktų Ezopo kalbos sampratą. Bet feljetono žanras faktiškai demaskuoja autoriaus intencijas ir paverčia gana išmoningą kodavimą tiesiog literatūrine priemone siekiant įgelti valdantiejiems. Nors panašių feljetoninių koduočių būta ir daugiau, pernelyg atviras jų pobūdis neleidžia kalbėti apie Ezopo kalbą tarpukario Lietuvoje.

Tačiau pats Ezopo kalbos terminas tuomet žinotas. Tai rodo 1939 m. „Lietuvos žinių“ vedamasis, skirtas Vasario 16-ajai: „Tautos vidaus santykiai yra toki, apie kuriuos negalima pasakyti, kad negalima būtų jų norėti geresnių, ir tai būtų, kaip sakoma, tiktai ezopiška kalba. Tikrovė dar prastesnė.“¹² Bet ir šiuo atveju tai netikras ezopiškumas: rašoma gana atvirai, tik ne iki galo, nėra dvejopos prasmės, užkodavimo, uždangos ar žymiklio, kreipiančio į paslėptą

prasmę. Na ir jokiam tikrame ezopiniame tekste nebus tiesiai pasakyta, kad jis ezopinis.

Po sovietinės okupacijos daug rašyta apie „buržuazinio režimo“ vykdytus persekiojimus ir pasipriešinimą jam, bet apie vartotą Ezopo kalbą – ne. Pavyzdžiui, sovietinei literatūrai skirto žurnalo „Raštai“ pirmojo numerio (išėjo 1940 m. lapkritį) vedamajame minimos tik neryškiai vertinimuose atsispindėjusios marksistinės pažiūros: „Žurnalų „Trečio fronto“, „Literatūros“ ir kiti pavyzdžiai įrodė, kad pakakdavo atspausdinti straipsnį, eilėrašį ar apysaką, kuriame, tegul ir neryškiai, prasiskverbavo marksistinė pažiūra bevertinant kai kuriuos visuomeninio gyvenimo ar kultūros faktus, kaip reakcinė spauda tokį žurnalą apskelbdavo skleidžiantį „kultūrbolševizmą“, ir jį tučtuojau uždarydavo.“¹³

1940 m. gruodį pasirodžiusiame straipsnyje apie spaudos cenzūrą tarpukariu¹⁴ Ezopo kalba irgi neminima. Pateiktose Valsybės saugumo departamento dokumentų ištraukose matyti socialistinių, komunistinių idėjų persekiojimai spaudoje, draudimai kritikuoti Tautininkų sąjungą ir trukdymai kairuoliškiems, komunistuojantiems inteligentams steigti periodinius leidinius. Bet kartu pateikiami tarpukario valdžios dokumentai gana aiškiai rodo, kad kairiosios ir komunistinės idėjos patekdavo į viešumą ir be Ezopo kalbos pagalbos. Štai kaip Vidaus reikalų ministerijos dokumentuose apibūdinamas cenzūrą perėjęs, skaitytojus jau pasiekęs „Moksleivis“: „keliamos socialinės neteisybės, nesimas laisvės, lygybės ir brolybės, visur tematomi didžiausi skirtumai, kontrastai, iš to kyląs nusivylimas ir nepasitenkinimas, kuris jaunimui turi neigiamos įtakos“ (1935 m.); stipriai kairioji „Literatūra“: „Šis žurnalas gyvenamuoju momentu sudaro žymų disonansą, nes jis nesvyruojamai pasisako prieš nacionalizmą ir perša socializmą bei internacionalizmą

<...>, atvirai pagerbia komunizmą ir gėrėsi TSRS“ (1936 m.)¹⁵. Taigi galima teigti, kad dėl santykinio tarpukario cenzūros švelnumo Ezopo kalba buvo tiesiog nereikalinga.

Vienintelis Ezopo kalbos gyvavimo tarpukariu paminėjimas, kurį pavyko užtikti 1940–1941 m. spaudoje, rastas straipsnyje, skirtame įvertinti po sovietinės okupacijos kuriamą literatūrą. Jame Alpas Liepsnonis tik apibendrina, kad „Salomėja Nėris reakcijos sąlygose, norėdama dainuoti apie liaudies kančias, apie laisvę, panaudojo eilėraščiuose „ezopo kalbą“ – simbolizmą“¹⁶, bet jokių tokio simbolizmo pavyzdžių nepateikė. Taigi neaišku, ar Ezopo kalba čia paminėta dėl to, kad tas terminas tarpukariu buvo paplitęs tarp kairiųjų (tai liudytų jo paminėjimas „Lietuvos žiniuose“). O gal jis rituališkai perimtas iš Vladimiro Lenino raštų? Šis straipsnyje „Partinė organizacija ir partinė literatūra“ Ezopo kalbą siejo su priespauda ir pažeminimu: „Prakeikti ezopiškų šnekų, literatūrinio vergiškumo, vergiškos kalbos, idėjinės baudžios laikai! Proletariatas padarė galą šiai šlykštybei, nuo kurios troško visa, kas buvo gyva ir gaivu Rusijoje.“¹⁷ Panašia praėjusios epochos prakeikimo prasme Ezopo kalbos terminas pavartotas ir A. Liepsnonio tekste. Tokiu atveju čia tebutų pavartota ideologinė klišė, o ne nuoroda į konkrečias nepriklausomos Lietuvos realijas.

Šiaip ar taip, tarpukariu rafinuota Ezopo kalba buvo nereikalinga, nes kritiką autoriai galėjo išsakyti gana atvirai, kad ir ne iki galo. Gana liberali, palyginti su sovietine, A. Smetonos diktatūros cenzūra nesuformavo poreikio vartoti Ezopo kalbą. Tokią preliminarią išvadą pagrįstų ir tai, kad neliko beveik jokios informacijos apie tuometinę Ezopo kalbą – vadinasi, ji nebuvo labai paplitusi.

Nėra ir išsamesnių Ezopo kalbos funkcionavimo nacių okupacijos laikotarpiu tyrimų. Bernardas Brazdžionis teigė, kad Lietuvos rašytojai tuo metu „turėjo drąsos

ir sugebėjo viešai prašmugeliuoti aiškiausių pasipriešinimo dvasios kūrinių, ypač poezijoje“¹⁸, bet pasipriešinimo dvasia – dar ne Ezopo kalba. Giedrė Jankevičiūtė yra radusi pavienių kūrinių, kuriuose paslėpta alegorinė ar simbolinė forma atspindėti okupacijos išgyvenimai. Anot jos, tokius išgyvenimus išreiškė tradiciniai krikščioniški siužetai (Pieta, nuėmimas nuo kryžiaus, erškėčių vainikas) ir nacionaliniai simboliai (Vytis, aliuzijos į tarpukario Lietuvos valstybingumą)¹⁹. Bet kaip tik religiniai ir politiniai nepriklausomybės simboliai sovietmečiu buvo ypač režimo persekiojami, todėl bent jau penktajame–šeštajame dešimtmetyje negalėjo pasirodyti viešumoje, o politiniai – ir visą sovietmetį. Todėl kažin ar jie galėjo daryti daug įtakos sovietinei Ezopo kalbai, net jei užkoduotoji tematika buvo panaši.

Ne itin didelį poteksčių paplitimą nacių okupacijos laikotarpiu galėtų paaiškinti ir anuomet gausi, gana plačiai sklidusi po grindžio spauda, kurioje norimas mintis buvo galima išreikšti aiškiai, niekaip neuzkoduotas. O juk Ezopo kalba dažniausiai vartojama tada, kai nėra kitų būdų išreikšti savo nuomonę.

EZOPO KALBA IR SOVIETIZACIJA

Ezopo kalbos mokymas sovietmečiu. Kadangi ikisovietiniu laikotarpiu Ezopo kalbos tradicijos neįžvelgiama, telieka konstatuoti, kad Lietuvos kultūroje ji susiformavo sovietmečiu. Kalbama apie tradiciją, nes pavienių nesisteminių politinių poteksčių neabejotinai būna visais laikais. Tačiau ne visada egzistuoja kultūrinė tradicija, skatinanti tokių minčių raiškos, o dar svarbiau – perskaitymo būdą.

Kadangi, kaip galima spręsti iš ligšiolinių tyrimų, Ezopo kalba Lietuvoje klestėjo nuo septintojo dešimtmečio, tai pagrindas jai

funkcionuoti turėjo susiklostyti anksčiau – juk tradicija negali susiformuoti staiga. Tai paaiškintų, kodėl iki septintojo dešimtmečio jos apraiškų retai težiūrima, – penktajame–šeštajame dešimtmetyje buvo dedami vėliau suklestėjusios Ezopo kalbos pamatai, o tada ji tebuvo vos užsimezgusi. Tiesa, P. Jevsejevas yra nagrinėjęs Justino Marcinkevičiaus 1955 m. leidinio ezopinį eilėrašį²⁰, bet čia buvo turimos omenyje prosovietinės, oficiozinės potekstės, kurios, kaip matysime, padėjo Ezopo kalbai formuotis, bet vis dėlto nebuvo opozicinės, nesiekė ko nors nuslėpti nuo cenzorių, taigi neatitinka Ezopo kalbos supratimo.

Tad kaipgi tokioje itin represyvioje stalininėje atmosferoje, kur režimas siekė kontroliuoti beveik viską, galėjo susiformuoti Ezopo kalba, ypač jeigu ją laikysime ne šiaip paskirų, individualių, jokios sistemos neformuojančių poteksčių suma (tokios nuomonės laikosi Nerija Putinaitė: „<...> laisvės siekis ir noras priešintis jų gyvenimuose buvo užkoduotas individualiais kodais ir ženklais. Jie buvo beveik neišreiškiami kitiems suprantamu būdu“²¹), o ženklų sistema, daugiau ar mažiau bendra visiems jos vartotojams, kaip mano ne vienas Ezopo kalbos tyrėjas? Ši problema – ar stalininiu laikotarpiu galėjo egzistuoti sąlygos, leidžiančios Ezopo kalbai funkcionuoti kaip sistema, – tebūnie papildomas straipsnio tikslas. Juolab kad apie poteksčių paplitimą ir sistemingumą diskutuojama iki šiol.

Galimybė žmonėms susitarti dėl poteksčių reikšmių stalininiais laikais atrodo neįmanoma – juk nebuvo jokios režimo nekontroliuojamos erdvės, kur didelės žmonių masės būtų galėjusios susitarti dėl ženklų ir kodavimo. Neformalus bendravimas, nors ir niekada nenutrūkęs visiškai, taip pat buvo ganėtinai ribotas, pilnas kliūčių ir trukdžių, neleidžiančių susitarti platesniu lygmeniu nei ganėtinai uždaros draugų grupės.

Vargiai įmanoma ir kita galimybė – kad Lietuvos kultūrininkai Ezopo kalbą perėmė iš Rusijos kolegų su jais neformaliai bendraudami: tokių kontaktų Josifo Stalino laikais (o ir vėliau) buvo ne tiek jau daug, neformalių – dar mažiau. Be to, vien žinoti Ezopo kalbos pavyzdžių tam, kad ji būtų vartojama, negana. Turi egzistuoti kultūros fonas, atitinkamos kultūrinės praktikos, skatinančios rašytojus vartoti Ezopo kalbą, o skaitytojus – jos ieškoti.

Sovietinis režimas sukūrė itin palankų kultūrinį foną Ezopo kalbai formuotis. Įvairios režimo praktikos iš esmės mokė lietuvius Ezopo kalbos, o dar tiksliau – diegė ezopinį mąstymą. Ezopinis mąstymas – tai polinkis ieškoti poteksčių, giluminių, paslėptų, kenkiančių režimui ar neatitinkančių vyraujančio diskurso prasmių ir / ar polinkis jas kurti. Ezopinis mąstymas ir yra svarbiausia Ezopo kalbos funkcionavimo sąlyga, o režimas kaip tik tokį mąstymą ir ugdė.

Turint omenį, kad Ezopo kalba dažniausiai siejama su pasipriešinimu, šis teiginys turbūt skamba paradoksaliai. Net kai pabrėžiamos tokio pasipriešinimo sąsajos su ideologiniu režimo diskursu (kas reiškia, kad pasipriešinimas stiprina tai, prieš ką kovoja²²) arba teigiama, kad ezopiškumas buvo tik paklusniųjų (savi)apgaulė, nedariusi jokio poveikio prisitaikymo elgsenai²³, – ir tokiais atvejais jis suvokiamas kaip pastanga pasipriešinti, tik nesėkminga ar nepakankama. Tačiau šiame straipsnyje svarbu ne dar kartą aiškintis pasipriešinimo apibrėžtis ar ribas, o suprasti ezopiškumo ir oficialiosios sovietinės kultūros sąsajas.

Ryšį tarp Ezopo kalbos ir idealaus sovietinio skaitytojo yra pastebėjusi D. Satkauskytė: „<...> skaitant apie tarybinės *par excellence* literatūros skaitytojo sukūrimą, Ezopo kalba parašytos literatūros skaitytojas atrodo kaip atvirkščias ar kreivas ano skaitytojo atspindys.“²⁴ Tačiau jos traktuotė,

kad ezopinis skaitytojas yra kreivas ar juo labiau – atvirkščias „teisingo“ sovietinio skaitytojo atspindys, neįtikina. Gilinantis į Ezopo kalbą ryškėja, jog tai tas pats skaitytojas, kuriam būdingi tie patys bruožai. Ezopinis skaitytojas yra sovietinis skaitytojas *per se*. Gal kiek per drąsu būtų teigti atvirkščiai – jog kiekvienas sovietinis skaitytojas yra ezopinis, bet ir toks teiginys daugeliu atvejų nebūtų klaidingas.

Ši sąsaja glaudi ne dėl to, kad tik gyvendamas sovietmečiu žmogus galėjo suvokti sovietines potekstes, bet kad buvo perėmęs sovietinio skaitymo praktikas. O kaip tik tai ir įgalino jį būti ezopiniu skaitytoju. Todėl jis matė ir tas reikšmes, kurias siūlė vyraujantis diskursas, ir kitas, tokiai interpretacijai alternatyvias ar priešingas. Ir abu interpretacijos modeliai buvo vienas su kitu (neatsiejamai?) susiję. O tai reiškia, kad sovietinis režimas, mokydamas žmones „teisingai“ suprasti tekstus, kartu išmokė juos ir Ezopo kalbos.

Ezopo kalba ir cenzūra. Tiek Lietuvos, tiek užsienio tyrėjai, aptardami Ezopo kalbos reiškinį, beveik neišvengiamai mini jos sąsajas su cenzūra. L. Losevas pabrėžia, kad autorius, suvokdamas politinių tabu sistemą, stengiasi iš karto išvengti galimo cenzoriaus įsikišimo, todėl vietoj tiesioginių pareiškimų pasitelkia nutylėjimus ir aliuzijas, o tai savo ruožtu daro didelę įtaką pačiam tekstui²⁵. Vadinasi, jau vien tai, kad cenzūra egzistuoja, tekstą ne tik veikia, bet ir tam tikra prasme kuria. Iš tiesų kūrėjo noras perteikti skaitytojui savo mintį apeinant cenzūrą gali visai natūraliai pagimdyti ezopinę kalbėseną dar nesusiformavus jokioms palankioms kultūrinėms normoms, nesant susitarimo dėl ženklų ir kodų.

Vienas ankstyviausių galimų tokios potekstės pavyzdžių po sovietinės okupacijos galėjo kaip tik tokiu būdu ir atsirasti. Kristijono Donelaičio „Metų“ 1940 m. leidimas,

paruoštas spaudai dar nepriklausomoje Lietuvoje ir išėjęs okupacijos pradžioje, buvo perleistas 1941 m., nacių okupacijos pradžioje, ir vienas iš nedaugelio šių leidimų skirtumų yra paskutinė užsklanda. 1941 m. leidime tai yra figūrinis Dievo Tėvo atvaizdas, o 1940 m. – laiminanti Viešpaties ranka. G. Jankevičiūtė su Miku Vaicekausku mano, kad pirminis dailininko sumanymas buvo figūrinis atvaizdas, „tačiau nenorėdamas bandyti sovietų cenzorių budrumo 1940 metais jis [autorius Vytautas Kazimieras Jonynas. – V. K.] išraižė prasminiu požiūriu neutralėnę užsklandą, kurioje nekrikščionis Viešpaties rankos galėjo ir nepamatyti“²⁶. Šie autoriai spėja: „<...> atrodo, sovietų cenzoriai nesuprato šio simbolio prasmės.“²⁷ O štai katalikybės persmelktoje lietuviškoje to meto kultūroje toks simbolis turėjo būti ganėtinai aiškus ir nesant išankstinių susitarimų ar ezopiškumo tradicijos poveikio. Žinoma, tokia potekstė nėra tiesiogiai politinė, antisovietinė, neaišku, ar autorius norėjo ja pranešti kokią nors žinią skaitytojams, kaip nežinoma ir šiųjų reakcija. Svarbu, kad tokia potekstė galėjo atsirasti spontaniškai kaip atsakas į cenzūros spaudimą, tiesiog jos egzistavimą, siekiant iš anksto ją apeiti.

Beje, religinį Viešpaties rankos simbolį cenzūra galėjo praleisti ir dėl to, kad sovietinėje vizualiojoje kultūroje, ypač plakatuose, ranka ar rankos reišė proletariatą kaip kolektyvinį subjektą²⁸, taip neretai apibendrintas darbininkų klasės ir sovietų valdžios įvaizdis. Net ir be tokių ideologinių asociacijų Sovietų Sąjungoje tai buvo tiesiog įprastas vaizdas, nekeliantis jokių neigiamų (religinių) asociacijų. Nors neužkliūti šis simbolis galėjo ir todėl, kad iš karto po sovietų okupacijos cenzūroje dar veikė tarpukario inercija, kai tokių gilių potekstčių perskaitymo tradicijos dar nebuvo, todėl ieškota vien aiškios antisovietinės ar religinės propagandos.

Šiuo atveju cenzūra kūrybą paveikė vien savo funkcionavimu, netiesiogiai. Bet cenzūros poveikis buvo ir platesnis. Kaip teigia bene plačiausiai iš lietuvių tyrėjų cenzūros ir Ezopo kalbos sąsajas nagrinėjęs P. Jevsejevas, „cenzūra savo ruožtu užsiima ne tik „braukymu“, bet ir „prirašymu“, ir tos pačios ezopinės savimonės apskritai formavimu“²⁹. Analizuodamas Žemaitės „Raštų“ rengimo 1956 m. dokumentus šis autorius teigia, kad redaktoriai užsiėmė Žemaitės tekstų „ezopiniu“ numatydami, kur skaitytojai gali rasti Ezopo kalbos. Jo išvada intriguoja: „<...> ezopiškumas iš tiesų neatskiriamas nuo cenzūriškumo <...> todėl, kad Ezopo kalba, kaip kalba, kaip ezopinis kalbėjimas ir kaip kultūrinis reiškinys, tik ir randasi iš ezopiškumo ir cenzūriškumo sąveikos; <...> cenzūra galų gale ir yra Ezopo kalbos reikšmė, nes siekti pasakyti kažką kitapus cenzūros – tai ir siekti nustatyti jos ribas.“³⁰

Vis dėlto tokia plati cenzūros ir ezopiškumo sąsaja, nors ir įtikinama, atrodo ne iki galo tiksli. Pernelyg susiedama cenzūrą ir Ezopo kalbą, ji neišsemia visų pastarosios niuansų. Dar mažiau ji pasako apie cenzūrą. Mat nors kūrėjas iš tiesų vartojo Ezopo kalbą dėl cenzūros, pati cenzūra ieškojo toli gražu ne tik poteksčių, apie ką toliau dar bus kalbama. Cenzūra ir ja išreiškiamą priespauda yra esminė, bet tik viena iš prielaidų atsirasti Ezopo kalbai. Todėl vien cenzūra negali paaiškinti, kaip susiformavo Ezopo kalba. Jei užtektų cenzūros ir ideologinio spaudimo, kad bandant nustatyti cenzūros ribas susikurtų Ezopo kalba, tada ji ir susiformuotų iš karto spaudimui prasidėjus. Bet stalininio laikotarpio Lietuvos literatūroje ezopinių kūrinių nematyti. Galima būtų teigti, kad tai lėmė itin represyvi stalininė atmosfera, griežta cenzūra ir tvyranti kūrėjų baimė, bet Rusijoje juk kaip tik J. Stalino valdymo laikotarpiu pasirodė tokie ezopiški kūriniai kaip Kornejaus Čukovskio eilėraštis „Tara-

konas“ (jo ezopinę interpretaciją savo kalboje pateikė pats J. Stalinas³¹) ar Jevgenijaus Švarco pjesė „Drakonas“ (parašyta ir pastatyta Antrojo pasaulinio karo metais).

Lietuvoje J. Stalino laikais tokių kūrinių tiesiog nebuvo arba jų potekstės liko neatskleistos. Bet ir pastaruoju atveju galima teigti, kad niekieno nepastebėta potekstė reiškia, jog jos nebuvo. Šaltiniuose galima aptikti visuomenėje spontaniškai kilusių piktdžiugiškų ar inversiškų interpretacijų – necenzūruotų visuomenės nuomonės fragmentų. Geras tokios interpretacijos pavyzdys – užrašas kitoje 1950 m. fotografijos, išlikusios „Švyturio“ žurnalo archyve, originalo pusėje. Joje vaizduojamas skulptorius Vladas Žuklys, dirbantis prie savo diplominio darbo – Vinco Mickevičiaus-Kapsuko paminklo maketo – apačios, t. y. prie V. Mickevičiaus-Kapsuko kojų. Kažkas, gal redakcijos darbuotojas, kaip spėja šių nuotrauką radusi Margarita Matulytė, užrašė: „Žmonės kalba, aš tau parodysiu iš kur kojos dygsta.“³² Šis užrašas stalininio valdymo apogėjaus laikais (neseniai šalis karštligiškai šventė vado jubiliejų) rodo, kad baimė ir tuomet nebuvo taip sukauciusi žmonių, kaip kartais atrodo dabar.

Tačiau panašios spontaniškos interpretacijos sietinos ne su Ezopo kalba, o veikiausiai su žodinio pasakojimo kultūros sluoksniu – neformalioje erdvėje sklindžiusiais anekdotais ar gandai, kurie požiūrį išsako gana aiškiai, dažnai ne tiek užkoduoti, kiek hipertrofuotai. Iš esmės toks minčių reiškinio būdas priešingas Ezopo kalbai – juk ji žmonių išskaitoma kaip užslaptinta cenzūros sietą perėjusiuose ir į viešumą patekusiųose tekstuose, dažniausiai – meninėje kūryboje.

Šio nuotraukos užrašo negalima laikyti Ezopo kalbos pavyzdžiu ir dėl to, kad pati nuotrauka yra grynųjų socialistinio realizmo pavyzdys, neturintis jokių paslėptų prasmų (ji buvo paskelbta žurnale), o ir užrašo autorius

turbūt nemanė, kad fotografas iš tiesų nori pranešti tokią žinutę, – tai veikia pajuokavimas. Tačiau šis įrašas jau liudija tam tikrą ezopiniam mąstymui būdingą santykį su tekstu: tai siekis įžiūrėti, ką nori pamatyti, be galo laisvas elgesys su tekstu, neprisirišant prie paviršiuje glūdinčių, tarsi akivaizdžių prasmų ir, žinoma, teksto politizavimas. Visa tai artimai susiję su oficiozinės kultūros bruožais ir praktikomis, interpretavimo modeliais. Toliau ir bus aptarti bruožai, kurie buvo svarbūs formuojant(is) Ezopo kalbą (-ai).

NUO OFICIOZINĖS KULTŪROS PRIE EZOPO KALBOS

Atskirti tekstą ir jo prasmę buvo itin svarbu vykstant šiam procesui. Nesileidžiant į teorinius prasmės formavimosi ginčus, galima tik pabrėžti, kad ją visada stipriai veikia kontekstas ir interpretuotojas. Taip pat pažymėtina, kad ir demokratinių visuomenių oficialusis politinis žodynas neretai būna tarsi santykinis kodas, skirtas nepatogiams faktams pridengti kalbiniu triukšmu, kurio „žodžiai nesusiję su savo turiniu ar netgi tiesiogiai jam prieštarauja“³³. Ir vis dėlto tai labiau taikytina grynai su politika susijusiems oficioziniams tekstams, o ne visiems, esantiems viešojoje erdvėje, kaip buvo stalininėje Sovietų Sąjungoje.

Sovietinis oficiozinis interpretavimo modelis buvo itin laisvas, todėl interpretacijos galėjo esmingai keistis, o tekstas – įgyti bet kokią prasmę. Niekas nebuvo apsaugotas nuo galimo interpretacijos pokyčio. Ar tai būtų aukšto partijos veikėjo kalba, ar grožinis kūrinys, ar teatro spektaklis – visur buvo galima įžvelgti priešų pinkles ir priešiškų minčių apraiškas, nukrypimus nuo teisingos partinės linijos, nors ką tik tas autorius ar kūrinys buvo laikomi pavyzdiniais. Anot Sergejaus

Michailovo, stalininiame diskurse „iš visų, bet kokių sąvokų buvo išplaunamas bent kiek tikslus ryšys su bet kokiomis stabiliomis prasmų sistemomis“³⁴. Interpretacijos stalininėje kultūroje visiškai priklausė nuo aktualumo, buvo subordinuotos einamojo momento reikalams. Todėl Aleksandras Puškinas galėjo virsti revoliuciniu rašytoju, kaip tai aprašė Jevgenijus Dobrenka. Šis tyrėjas teigia, kad jau trečiajame dešimtmetyje Sovietų Sąjungoje „interpretacija tampa savitiksle, praryjanti ir pakeičianti patį [interpretuojamą. – V. K.] tekstą“³⁵. Taigi interpretacija tampa svarbesnė už originalą. Lygiai tas pat pasakytina ir apie Ezopo kalbą.

Anot šio mokslininko, Sovietų Sąjungoje tokia aktualizacija anuomet vykdavo „iš apačios“, skaitytojai patys sukurdavo atitinkamas interpretacijas, užtekdavo nurodyti aktualizacijos kryptį. Sovietizuojant Lietuvą buvo kiek kitaip: reikėjo pakeisti visuomenėje paplitusias ir įsitvirtinusias tarpukario interpretacijas. Todėl Kostas Korsakas 1949 m. kėlė uždavinį, „kaip neutralizuoti atskiruose mūsų praeities literatūros veikaluose randamas buržuazines, tarybinei pasaulėžiūrai priešingas pažiūras, kaip apeiti juose klerikalines ir nacionalistines tendencijas, žodžiu, kaip pateikti tuos veikalus, neretai klasiškus mūsų literatūroje, be žalos tarybiniam skaitytojui“³⁶.

Taip oficialiajame diskurse nutraukus teksto ir prasmės ryšius formavosi atitinkamas mąstymo būdas, santykis su tekstais, o tai lėmė Ezopo kalbos pobūdį. Tik oficialiajame Lietuvos diskurse prasmę keitė valdantieji iš viršaus, o Ezopo kalbos atveju prasmė buvo keičiama iš apačios. Taip formuojasi individualios, išskaidytos, galinčios viena kitai prieštarauti interpretacijos. Todėl nutrukę pastovūs sąvokų ir prasmų ryšiai buvo kliūtis formuoti Ezopo kalbai kaip sistemai.

Prasmės atplėšimas nuo teksto neatsiejamas nuo intensyvaus visos viešosios erdvės

(įskaitant meną ir kultūrą) *politizavimo*, iš esmės jį įgalinantis. Siekis politizuoti buvo ne tik neslepamas, bet netgi pabrėžiamas: „Rašytojai yra marksistinės, leninistinės pasaulėžiūros propagandininkai, propagandininkai šarvuoti tokiu galingu ginklu kaip meno žodis.“³⁷ Neslėptas ir propagandos tikslas: „<...> rašytojai visomis jėgomis, visų savo sugebėjimų ir talentų ištekliais talkininkaus partijai ir vyriausybei ne tik statant ir tvirtinant socializmą savo krašte, bet svarbiausia – perauklėjant ir sukuriant naują, socialistinį žmogų.“³⁸

Tai citatos iš literatūrinio žurnalo, skirto inteligentams, taigi ir rašytojams, bet lygiai taip pat be perstojo buvo auklėjami ir skaitytojai: knygų anotacijose, įvadiniuose straipsniuose, recenzijose, aptarimuose jiems buvo nuolat tiesiogiai nurodoma, kas turi būti svarbu skaitant, į ką reikia atkreipti dėmesį ir kaip suvokti, interpretuoti kūrinį. Tai darant nuolat akcentuoti sociopolitiniai kūrinio aspektai. Antano Sniečkaus žodžiai „<...> mums reikia pasiekti, kad Maironis irgi tarnautų mums. Jei ne – netinka.“³⁹ apibūdina šio auklėjimo tikslą. Toks politizavimas reiškė, kad (per)interpretuojant tekstus svarbiausia turėjo būti politinė, ideologinė meno funkcija, o estetinė palikta nuošaly. Tarpukario skaitymo praktiką, kurioje vyravo pramoginė, didaktinė, savišvietos, asmeninio tobulėjimo funkcijos ar estetiškos, meninės vertės paieškos, pakeitė sovietinė politizuota didaktika. Taip sovietinis režimas išmokė nemeninio požiūrio į meno kūrinį primato.

Lygiai toks pat mechanizmas veikė ir Ezopo kalboje, kai „skaitytojas apeina, nušalina teksto imanentinę turinį tam, kad kitapus jo atpažintų sau būdingą visuomeninę stovėseną, iš anksto implikuojamas „dabarties problema“⁴⁰. Kitaip tariant, ezopinis skaitytojas nuestetina tekstą jį supolitindamas, suaktualindamas.

Dualizmas ir politizacija suteikė pagrindus sovietinei *įtarumo mokyklai*. Ši savo ruožtu buvo Ezopo kalbos mokymo(si) pagrindas. Stalininę visuomenę ir kultūrą buvo persmelkusi įtarumo atmosfera. Įtarumas, nepasitikėjimas J. Stalino valdymo laikotarpiu (ir ne tik tada) buvo ugdomi nuolat, po Antrojo pasaulinio karo palaikomi begalinių ideologinių kampanijų įvairiose kultūros ir mokslo srityse. Karo metais ir trumpą laiką po jo liberalizavus režimą, varžtus vėl pradėta veržti 1946 m. rugpjūčio–rugsėjo literatūros, teatro, kino kampanijomis, o viršūnė pasiekta 1948 m. prasidėjus kovai su kosmopolitizmu. Nuolatinėmis užsienio agentų paieškoms ir demaskavimais, kaltinimais ir kaltinamųjų pasiteisinimais režimas tiesiogiai mokė visais aplinkui nepasitikėti. O tokių aplinkybių keliama baimė būti įskūstiems, trukdanti pasitikėti aplinkiniais, verčianti išsižiūrėti į kiekvieną bandant suprasti, ar jis nėra skundikas, dar labiau skatino įtarumą. Tokia atmosfera jau pati savaime palanki ezopiniam įtarumui atsirasti – juk neretai kaltinimai buvo grindžiami kaltinamųjų kūryba ar elgesiu. Vadinasi, norint tiek apkaltinti, tiek apsiginti reikėjo itin atidžiai, įitariai stebėti aplinką ir viską aplinkui interpretuoti.

Sovietinis režimas dar ir tiesiogiai stipri- no interpretacinius žmonių gebėjimus itin stropiai ugdydamas hermeneutinį įtarumą. Aušra Jurgutienė⁴¹ yra aptarusi, kaip sovietinė metodologija ugdė literatūrologus: už literatūros kūrinio paviršiaus, pasakojimo visuomet reikėjo rasti giliausias prasmes, rodančias nesąmoningą klasinę autoriaus poziciją.

Sovietmečiu buvo ugdomas panašus hermeneutinis ne tik tyrėjų, bet ir visų skaitytojų įtarumas, skatinama giluminių, „tikrųjų“ prasmių paieška visuose viešumoje pasirodančiuose tekstuose. Straipsniai, mokantys, kaip suprasti ir ką perskaityti

kūrinyje, gausybė iki vulgarumo sociologizuojančios literatūrinės kritikos juk ugdė ir nepasitikėjimą autoriumi, teksto paviršiumi (neretai pasitaikydavo teiginių, kad praeities autoriai patys nesuprato savo pažangių kūrinių esmės). Visas šis auklėjimas turėjo bent jau formuoti įprotį ne tiesiog sekti siužeto vingius, o skaitant aiškintis, ką jie reiškia. Tai formavo atitinkamą įtarų mąstymą, kai visur ieškota giluminių (sykiu – ir paslėptų) prasmių. Taip oficialinis diskursas kūrė bene pagrindinį Ezopo kalbos funkcionavimo mechanizmą.

Ezopiškumo mokykla. Norint pamatyti, kaip buvo kuriamos oficialios potekstės, galima grįžti prie puikiai tinkančio P. Jevsejevo pasitelkto Žemaitės „Raštų“ 1956 m. leidimo pavyzdžio, kad ir ne iš stalininių laikų. Beje, pažymėtina, kad interpretuoja čia K. Korsakas, jau prieš karą gerai perpratus marksizmą ir sovietinį jo variantą, o karo metus praleidęs Rusijoje. Tokie žmonės atliko tarpininkų tarp oficialinio diskurso ir visuomenės, dar per mažai jį išmanančios, vaidmenį, buvo tarsi savotiški interpretacijos mokytojai.

P. Jevsejevas K. Korsako interpretacijoje ieškojo, „kokios struktūros kelia susirūpinimą tuomet, kai konkretaus teksto arenoje susiduria „cenzūriškumas“ ir „ezopiškumas“⁴². Tačiau ar iš tiesų toks susidūrimas vyksta? K. Korsakas siūlė komentaruose paaiškinti, kad Žemaitė, neigiamai vertindama lenkus, turėjo omeny ne visą lenkų tautą, o bajoriją. P. Jevsejevas teigia, kad K. Korsakas šiuo atveju „jau yra atlikęs ezopinio „aiškinimosi“ veiksmą – nustatęs kitapus tekstinio turinio slypinčią „neatsargią“ visuomeninę stovėseną (pavadinkime ją „nacionalistine“)“⁴³. Antilenkiškumas neatitiko sovietinio internacionalizmo, bet laikyti jo apraišką Žemaitės kūrinyje Ezopo kalba atrodė pernelyg išplėsti jos sampratą. Vis dėlto kiekvienas nukrypimas nuo vyraujančio diskurso nėra

tapatus Ezopo kalbai – ši yra dalies (toli gražu ne visų!) neatitikimų raiškos būdas, kai netinkama žinutė iškoduojama iš tarsi nekalto teksto. Žemaitės teksto, kurį K. Korsakas siūlė aiškinti („Supratau, jog lenkai mus pavergę, paniekinę lietuvių kalbą, daug mūsų sulenkinę, labiausiai bajorų“⁴⁴), nereikia iškoduoti, kad kiltų antilenkiška asociacija (žodžiai *pavergę, paniekinę, sulenkinę* tiesiogiai įvardija lenkų lietuviams padarytas blygbes). O jei nereikia iškoduoti, neverta tokio neatitikimo vyraujančiam diskursui vadinti Ezopo kalba.

Pagrindinis ideologinės cenzūros tikslas buvo rasti neatitikimų tarp ideologijos, vyraujančio diskurso, aktualios politinės padėties, partijos nurodymų *etc.* iš vienos pusės ir cenzūruojamų tekstų – iš kitos. Ezopo kalbos, užslėptų prasmių paieška buvo tik vienas iš būdų surasti tokius neatitikimus, neišsemiantis viso cenzūros arsenalo. Žemaitės tekstas nėra ezopiškas, bet jis akivaizdžiai neatitiko reikalaujamo internacionalizmo, todėl buvo taisytinas ar perinterpretuotinas.

Palyginti su Žemaitės tekstu, daug įdomesnė ezopiniu požiūriu yra K. Korsako interpretacija. Jos tikslas – perkoduoti Žemaitės tekstą siūlant visai neakivaizdžią prasmę, kad autorė kalba ne apie visą lenkų tautą, o tik apie bajoriją. Taigi ezopinis yra ne Žemaitės tekstas, o sovietinis ideologinis jo perskaitymas. Aišku, tai nėra Ezopo kalbos apraiška (nėra jokių uždangų ar žymiklių, iš tiesų niekas neslepama, nebent bandoma nuslėpti Žemaitės nacionalizmą), bet šiame politizuotame ir aktualizuotame perinterpretavime esama ezopiškumo, nes išskaitomos prasmės, kurių pats tekstas tiesiogiai nesiūlo. To reikėjo siekiant suderinti Žemaitės tekstą su vyraujančio diskurso reikalaujama internacionalizmu ir palaikyti Žemaitės kaip pažangios rašytojos, kuriai svetimas buržuazinis nacionalizmas, vaizdinį.

Ši ideologinė interpretacija rodo, kad režimo tikslams tarnaujantis mechanizmas iš esmės yra tapatus Ezopo kalbos mechanizmui. Tiesa, net ir toks režimui naudingas ezopinis perskaitymas galėjo turėti ir priešingų, nei norėta, padarinių – kaip tik atkreipti skaitytojų dėmesį į tai, kad Žemaitės pasisakymas antilenkiškas, ir sustiprinti kaip tik tokią – režimo nepageidaujamą – interpretaciją. Įtarus skaitytojas galėjo spėlioti, kad K. Korsakas pasitelkė nuorodą siekdamas nukreipti cenzūros dėmesį nuo Žemaitės antilenkiškumo, nes kitaip jos sakinyms galėjo būti išbrauktas. O ypač ezopiškai pasikaustęs galėjo manyti, kad šiuo komentaru K. Korsakas kaip tik siekė atkreipti dėmesį į Žemaitės antilenkiškumą. Tai jau priklausė vien nuo skaitytojo nuostatų.

Kita, turbūt labiau paplitusi režiminio ezopiškumo kryptis – tikrų ar tariamų ideologinių nukrypimų (tarp jų ir antisovietinių poteksčių) paieška. Štai 1940 m. lapkritį programiniame straipsnyje, skirtame rašytojams, tarp vardijamų „eilės principinių idėjiškai-meninių klausimų, šiandien labiausiai dominančių mūsų literatūros darbuotojus“, pateko ir toks: „kokia forma nūdienėje lietuvių literatūroje pasireiškia buržuazinės įtakos“⁴⁵. Kuo ne raginimas ieškoti paslėptų ir priešiškų (vadinasi – ezopinių) formų? Iš pradžių kūrėjai labiau buvo mokomi, kaip teisingai rašyti, o nuo 1946 m., po Andrejaus Ždanovo pranešimo, CK nutarimų dėl žurnalų „Zvezda“ ir „Leningrad“, pasipylė ir neteisingo rašymo demaskavimai.

Tokiais demaskavimais neretai buvo tiesiogiai nusakoma, kokiomis priemonėmis vienas ar kitas autorius siekė prakišti, užmaskuoti nederamas mintis. Užkliūti galėjo bet kas, kad ir tai, jog spektaklyje „vokiškieji personažai buvo pavesti kurti stipresniems aktoriams, žiūrovai matė „vokiečius“, o ne tarybinius žmones, kovotojus“⁴⁶.

Tiesiog pavyzdinį Ezopo kalbos (iš)radimą parodė ir vietinis Ždanovas – Kazys Preikšas – pranešime apie lietuvių literatūrą. Eugenijų Matuzevičių jis apkaltino, kad šis karo metais buvo „nuolatinis „Naujosios Lietuvos“ ir kitų kubiliūniškų laikraščių bendradarbis. O štai dabar jis skundžiasi savo eilėraščiuose, kad jam trošku. „Mes kaip žuvys užtrokštume šičia, jei nebūtų kelių į tave“, – rašo jis savo eilėraštyje „Baltijai“. Mes nesistebime, kad jam trošku mūsų tarpe. Matuzevičiui, pripratusiam prie „Naujosios Lietuvos“ ir „Ateities“ oro, gali nepatikti mūsų oras.“⁴⁷

Ši interpretacija visai atitinka Ezopo kalbos tyrėjų išskiriamą jos taikymo modelį: pateikiamas žymiklis, nurodantis, kodėl rašytojo kūryboje skaitytojas turėtų ieškoti nukrypimų (spausdinimasis nacių kontroliuojamoje spaudoje reiškė galimą antisovietiskumą), tekstas nuliteratūrinamas ir supolitinamas, detalė ištraukiama iš viso kūrinio konteksto. K. Preikšas gal net pirmasis sovietinėje Lietuvoje atliko tai, ką dabar daro daugelis tyrėjų, pateikdami rastų Ezopo kalbos pavyzdžių. Kas kita, jog abejotina, ar E. Matuzevičius turėjo kokių nors ezopinių intencijų rašydamas šias eilutes, kaip ir tai, jog kas nors iš skaitytojų taip jas perskaitė. Gali būti, kad E. Matuzevičius nemelavo teisingai nenorėjęs „sąmoningai prakišti dviprasmiškumą“⁴⁸. Tiesiog 1946 m. buvo praleista dar pernelyg mažai laiko sovietinėje tikrovėje, sovietinė kultūra dar nebuvo įsiskverbusi ganėtinai giliai, kad Ezopo kalba galėtų visavertiškai funkcionuoti.

Tuo metu Lietuvos visuomenei suprantamesni buvo gerokai paprastesni, ne tokie rafinuoti dalykai. Apie vieną tokių pasakojo Petras Cvirka tame pat rašytojų susitikime 1946 m. kalbėdamas apie Antaną Miškinį: „<...> suruošiami literatūros vakarai, išeina tarybiniai rašytojai, kurie iš anksčiau turėjo šitą [tarybinę. – V. K.] ideologiją, o studentai

pusę valandos laiko tave, kai paskaitai eilėraščių apie Nemunėlį. Tokios publikos pas mus yra pakankamai įtakoje fašistinės reakcijos. Tokie eilėraščiai reakcingos publikos akyse parodo, kad Miškinis bolševikams nepasidavė.⁴⁹ „Pergalėje“ pateiktoje P. Cvirkos kalbos versijoje šių detalių neliko, tik apibendrinimas, kad „šiandien savo tylą Miškinis darosi vėliava nacionalistinių gaivalų tarpe“⁵⁰. Šiuo atveju klausytojus veikė ne rafinuoti užkoduojimai, ne potekstė, o aiški tautiško raiška, rašytojo pozicija. Tačiau ir ši P. Cvirkos interpretacija gali ne tiek atspindėti realią A. Miškinio skaitytojų nuomonę, kiek rodyti ezopinį P. Cvirkos mąstymą, matantį paslėptą, tiksliau, netiesiogiai besireiškiantį, nacionalizmą, antisovietišumą ten, kur jo nebuvo, ne tik tekste, bet ir netinkamose skaitytojų ar klausytojų reakcijose. Tai yra viena iš sovietmečio tyrimo problemų, kai bandant rekonstruoti vykusius procesus remiamasi sovietine jų interpretacija, kuri juk jokių būdu nėra objektyvi. G. Jankevičiūtė yra rašiusi apie pasipriešinimo nacių okupacijai sustiprinimą sovietinėse interpretacijose, įžiūrinčiose meno kūriniuose įvairias antinacines potekstes⁵¹. Režimo atstovo įžiūrėtos interpretacijos ir realiai visuomenėje egzistavusių sutapimas visai nebūtinai.

Grįžtant prie K. Preikšo kaltinimo E. Matuzevičiui, itin svarbu pažymėti, kad šis epizodas buvo ne tik perteiktas rašytojams uždaramame susirinkime, bet ir paskelbtas viešai, „Pergalėje“, vadinasi, visi skaitytojai buvo supažindinti su konkrečiais kodais. Viešais kaltinimais žmonės (ypač inteligentai, kuriems J. Stalino laikais sėkmė perprantant tokias pamokas neretai lėmė ne tik karjerą, bet ir išlikimą) buvo išmokyti Ezopo kalbos turinio, leksikos (kas pavojinga ir neleistina, vadinasi, turi būti užkoduojama) ir formos, gramatikos (kaip tai yra ar gali būti išreiškiamą, užkoduojama ir tuo pat metu – kaip tai

gali būti iškoduojama), ugdytas jautrumas potekstėms ir įtarumas bet kokiems tekstams. Viešas antisovietinių potekstėjų demaskavimas leido ezopiškumui, dar tik būsimos Ezopo kalbos leksikai ir gramatikai paplsti visuomenėje gana plačiai, apimti ne tik inteligentiją, bet ir visus, kuriuos veikė režimo propaganda. Kai žmonės perprato šiuos mechanizmus, pasidarė neišvengiama, kad jie bus taikomi, o ezopinės prasmės – randamos. O tokia politizuotos interpretacijos praktika gali nuvesti dviem keliais: arba oficioziniu ideologiniu, arba opoziciniu antisovietiniu.

OPOZICINĖ EZOPO KALBA

Ji galėjo atsirasti labai paprastai – iš oficiozinio ezopiškumo priešų demaskavimą pritaikius paties režimo kritikai: pakako pakeisti rasto ideologinio nukrypimo vertinimą iš neigiamo į teigiamą ir vietoj skundo gimsta ezopinis susimirkčiojimas. Juolab kad naujoji interpretacinė strategija formuodamasi visada siejasi su oponavimu seniesiems kanonams, net ir juos vertinant neigiamai⁵². Opozicinės Ezopo kalbos formavimosi atveju irgi perimta egzistuojanti oficiozinė ezopinė interpretacija.

Tokia yra opozicinės Ezopo kalbos pirminė, galima sakyti, gemalinė, stadija, kai tiesiog perimama ar įžiūrima oficiozinio diskurso rasta neigiama, netinkama prasmė, tik ji vertinama teigiamai. Kalba faktiškai dar nekuriama savarankiškai, jos tik mokomasi, tai daro ir rašytojai, ir skaitytojai. Svarbu ir tai, kad viešai mokant(is) kodų perimama ženklų, kodų ir jų kūrimo taisyklių sistema. Taip atsiradusį bendrą pagrindą visuomenė perima ir plėtoja. Tačiau tokia gemalinė Ezopo kalba lieka visiškai priklausoma nuo vyraujančio diskurso, nes tik juo tesiremia.

Išmokusieji ezopinio kalbėjimo leksikos ir gramatikos pereina į kitą, aukštesnę,

etapą – Ezopo kalbos kūrimą. Įsitvirtinus ankstesniems mechanizmomams galima ieškoti ir kurti subtiliau, nebelaukiant režimo nurodymų, nesiremiant vien oficioziniu diskursu. Kūrybiškai naudojantis ankstesnių mechanizmų sukurtomis matricomis, pritaikant išmoktą ezopinę leksiką ir gramatiką ieškoma, ką autorius galėjo pasakyti ir ką cenzorius galėjo praleisti. Ir čia jau viskas priklauso nuo skaitytojo išsilavinimo, įtarumo ir kitų nuostatų. Kaip tik tokia Ezopo kalba dažniausiai ir turima omeny, kai vartojamas šis terminas.

Kad ezopinės leksikos ir gramatikos buvo mokomasi, gali liudyti tai, jog viena Ezopo kalbos priemonė Lietuvoje buvo nevertinama. Niekas iš literatūros tyrėjų nemini, kad Ezopo kalba būtų buvusi vartojama lietuviškoje sovietmečio literatūroje vaikams, nors Rusijoje tai buvo gana paplitusi ir populiarī jos funkcionavimo terpė⁵³. Tokia padėtis galėjo susidaryti dėl to, kad J. Stalino laikais Lietuvos visuomenė nebuvo išmokyta vieno iš Ezopo kalbos gramatikos elementų – nepatogių minčių slėpti (ir išskaityti) vaikų literatūroje. O neišmokyta turbūt todėl, kad originaliosios literatūros vaikams tuomet buvo kuriama itin nedaug. Be to, tai darė gana idėjiški, patikimi autoriai, nesulaukiantys priekaištų dėl dviprasmybių. Nebuvo priekaištų – nebūta ir (iš)mokymo.

Apibendrinant tai, kas pasakyta iki šiol, aiškėja, kad Lietuvos visuomenė turėjo būti pakankamai sovietizuota, kad suprastų sovietinę Ezopo kalbą. Netgi galima teigti, kad Ezopo kalbos mokymasis yra ne tik sovietizacijos padarinys, bet ir vienas iš giluminės sovietizacijos būdų, bent jau kalbant apie inteligentiją. Juk jai išmokti reikia ne tik išmanyti oficiozinį diskursą, perprasti sovietinę kultūros sistemą, jos elementus (ženklus, kodus ir matricas), bet ir tokių bruožų kaip įtarumas, politizavimas, teksto ir jo prasmės atitrūkimas, galų gale – giluminių, paslėptų

prasmių ieškojimas, matomos realybės nelaikymas tikrąja, kas lemia pabėgimą į vidinį pasaulį. Visa tai yra persmelkiantys visuomenę giluminės sovietizacijos bruožai. Ir jų dėka ne tik mokytasi Ezopo kalbos, bet ir buvo skatinamas šių bruožų stiprėjimas. Ne mažiau svarbu ir tai, kad įsisavinus sovietinę kultūros sistemą atsirado bendras pagrindas, leidžiantis taip pat ar panašiai suprasti Ezopo kalbos tekstus. Todėl Ezopo kalbos vartojimas skatino perimti ir sovietinę kultūros sistemą.

Taigi galima teigti, jog kai Ezopo kalba paplito mene, kūrėjų sovietizacija jau buvo įvykusi. Tą patį galima pasakyti ir apie visuomenę: kai žmonės išmoksta atpažinti ezopinę potekstę, kai jos ieškoti yra natūralus dalykas, jie yra tapę lygiateisiais sovietinės kultūros veikimo lauko dalyviais, perpratusiais, perėmusiais ir reprodukuojančiais jo veikimo taisykles.

Todėl labai svarbus klausimas, kada gi Ezopo kalba įsipilietino Lietuvos kultūroje. Tai jau atskiro tyrimo tema, bet norisi trumpai aptarti dar vieną epizodą. Nors straipsnyje minėti keli ezopiškumo atvejai nuo pat 1940 m., vis dėlto jie atrodo pernelyg paskiri, fragmentiški, atsitiktiniai. Šiuo atžvilgiu stalininėje lietuvių literatūroje išsiskiria taip sovietmečiu ir nepasirodžiusi Juozo Grušo drama „Diktatorius“⁵⁴, parašyta, kaip spėjama, 1951–1952 m.⁵⁵ Nors tai tarsi nacistinės Vokietijos satyra, bet joje tiek daug nuorodų į sovietinę dabartį, kad skaitant akivaizdu, apie ką ji. Pats bandymas įvilkti satyrą į režimui priimtina antifašistinę apsiaustą rodo ezopiškumo pastangas. Tačiau kažin ar šis kūrinys gali būti laikomas ezopišku, nes uždangos, turinčios nukreipti nuo ezopinės prasmės, labai jau permatomos, o nuorodos į ją – akivaizdžios.

Šią pjesę vertėtų palyginti su jau minėta J. Švarco pjesė „Drakonas“⁵⁶. Abi jos nukreiptos prieš diktatūrą, abi tarsi antifašistinės.

J. Grušas diktatorių vadina fiureriu, esama ir daugiau nuorodų į nacių Vokietijos tikrovę. J. Švarco pjesėje akivaizdžių nuorodų į aiškias istorines realijas nėra, bet jo intencija buvo antifašistinė, faktiškai ją galima laikyti ir prosovietinės Ezopo kalbos apraiška. Ji pradėta rašyti tada, kai Sovietų Sąjungoje buvo negalima kritikuoti tuometinės sąjungininkės nacių Vokietijos, todėl pasirinkta neutrali pasakos forma⁵⁷, vadinasi, tai dar vienas liudijimas, kad Ezopo kalbos vartojimas režimo tikslams Sovietų Sąjungoje buvo paplitęs.

Abi pjesės kiek panašios netgi sužetiškai (abiejose prieš diktatorių kovoja iš svetur atvykęs žmogus), pasitelktos ir kai kurios panašios priemonės (J. Grušas vartoja sovietinę propagandinę leksiką, J. Švarcas – sovietinėje kasdienybėje paplitusius posakius, abiem atvejais tai būtų ezopinio pjesių turinio žymikliai). Vis dėlto „Diktatoriuje“ uždangos, slepiančios nuorodas į dabartį, daug menkesnės. J. Švarcas perpasakojo pasakos siužetą išlaikydamas apibendrinantį, nesukonkretintą jos pobūdį, o J. Grušo pjesė – akivaizdžiai politinė, nuorodų į sovietinę tikrovę joje irgi gerokai gausiau nei Rusijos kolegos kūrinyje. Bet J. Švarco kūriniumi nepadėjo net ir stipresnės uždangos – 1944 m. „Drakoną“ buvo uždrausta statyti, kai vienas aukštas valdininkas „pamatė pjesėje tai, ko joje visai nebuvo“⁵⁸.

Galbūt J. Grušo pjesę galima laikyti Ezopo kalbos formavimosi liudininke, kai kūrėjas ieško tinkamų raiškos formų, saugios pusiausvyros tarp uždangų, saugančių nuo represijų, ir nuorodų, leidžiančių pranešti savo žinią skaitytojams. Nors nežinant kūrinio parašymo aplinkybių tai lieka tik spėlionės – juk drama galėjo būti ir susikaupusio pykčio režimui iškrova, neskirta viešumai. Tačiau pati forma, kai ieškoma, kaip paslėpti, užkoduoti mintį, rodo vykstantį Ezopo kalbos mokymosi procesą, kai

ne tik skaitytojai, bet ir rašytojai dar nebuvo šioje srityje pakankamai išprusę.

IŠVADOS

Iki sovietinės okupacijos Lietuvoje Ezopo kalba nebuvo bent kiek labiau išplėtotą, todėl kaip sistema ji galėjo susiformuoti tik sovietmečiu.

Nesant galimybių visuomenei slapta susitarti dėl kodų ir simbolių, vartotų Ezopo kalboje, jos pagrindu galėjo tapti tik sovietinė tikrovė ir ideologija.

Stalininis režimas mokė žmones įtariai vertinti kiekvieną tekstą ir veiksmą; politizavo tekstus ir veiksmus bei padarė prasmes lengvai kaitaliojamas; tiesiogiai mokė konkrečių kodų nurodydamas, kas netinkama režimui ir kaip tai konkrečiai užkoduojama bei išreiškiama, taigi išmokė Ezopo kalbos leksikos ir gramatikos. Visa tai perėmus Ezopo kalba pradėjo funkcionuoti savarankiškai. Iš pradžių ji veikė tik kaip oficialinis perskaitymas ir jo apvertimas, vėliau leksika ir ypač gramatika vis labiau kito kūrybiškai perinterpretuojamos.

XX a. penktajame–šeštajame dešimtmetyje susiformavo ir įsitvirtino mechanizmai, kurie leido Ezopo kalbai sėkmingai funkcionuoti Lietuvoje vėlesniais laikais.

Ezopo kalba buvo šalutinis visų gyvenimo sričių politizavimo ir ideologizavimo Sovietų Sąjungoje rezultatas. Ezopinis skaitytojas buvo sovietinis skaitytojas, perėmęs oficialinę skaitymo ir interpretavimo praktiką, kartu kūręs ir savas alternatyvias prasmes ir interpretacijas. Tai reiškia, kad abu interpretaciniai modeliai buvo glaudžiai tarpusavyje susiję.

Tokia Ezopo kalba galėjo įsitvirtinti Lietuvoje tik visuomenei susovietėjus ir visiškai įsitraukus į sovietinę kultūros erdvę, o jos paplitimas reiškė tolesnį ir gilesnį sovietinės

kultūros reprodukovimą. Ši kalba funkcionavo režimo viduje kaip jo opozicija, kartu negalinti be jo gyvuoti.

Exzistavęs bendras pagrindas (ideologija, sovietinė kultūros sistema ir režimo vykdytas ezopiškumo mokymas) leidžia kalbėti apie galimybę Ezopo kalbai sovietmečiu gyvuoti kaip ženklų sistemai. Tai leido ne-

susitarusiems žmonėms panašiai iškoduoti gaunamus pranešimus.

Glaudus Ezopo kalbos ryšys su vyraujančiu diskursu galėjo lemti ir tai, kad Ezopo kalbos kaip sistemos tvirtumas priklausė nuo vartotojo santykio su oficialiąja sritimi ir vyraujančiu diskursu – kuo nuo jų toliau, tuo vartojamos potekstės mažiau sisteminės.

Nuorodos

¹ L. Losev, *On the Beneficence of Censorship: Aesopian Language in Modern Russian Literature*, München, 1984, p. 51.

² *Ibid.*, p. 23–52.

³ M. Martinaitis, *Tylintys tekstai: Užrašai iš raudo donoro sąsiuvinio, 1971–2001*, Vilnius, 2006.

⁴ D. Lapkus, *Poteksčių ribos: Uždraustos tapatybės devintojo dešimtmečio lietuvių prozoje*, Chicago, 2003.

⁵ V. Kelertienė, *Kita vertus...: Straipsniai apie lietuvių literatūrą*, Vilnius, 2006.

⁶ D. Satkauskytė, *Ezopo kalba kaip teorinė sąvoka, arba Kaip mums kalbėti apie sovietmečio literatūrą* [prieiga per internetą: <<http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/643-dalia-satkauskyt-ezopo-kalba-kaip-teorin-svoka-arba-kaip-mums-kalbti-apie-sovietmeio-literatr>>, žiūrėta 2016-06-14].

⁷ P. Jevsejevas, „Ezopo kalba: Turinio nušalinimas, visuomeninė stereotipija, tekstinė esatis“, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Nr. 73: *Sovietmečio kultūros tyrimai: aktualijos ir perspektyvos*, Vilnius, 2014, p. 141–156.

⁸ Pvz., į tai gilinasi trys naujosios sovietmečio Lietuvos literatūros istorijos autoriai – P. Jevsejevas, L. Mačianskaitė ir D. Satkauskytė: D. Satkauskytė (sud.), *Tarp estetikos ir politikos. Lietuvių literatūra sovietmečiu*, Vilnius, 2015, p. 289–368.

⁹ M. Drewett, „Aesopian Strategies of Textual Resistance in the Struggle to Overcome the Censorship of Popular Music in Apartheid South Africa“, *Critical Studies*, no. 22: *Censorship & Cultural Regulation in the Modern Age*, Amsterdam, 2004, p. 189–207.

¹⁰ J. M. Bates, *The PUWP's Preferences in the Contemporary Polish Novel, 1959–1985*, Glasgow, 1997, p. 28.

¹¹ „Aujanistanas: Feljetonas“, *Darbininkas*, 1929, kovo 3, Nr. 9. Už nuorodą į šį šaltinį dėkoju kolegei Vilmai Bukaitei.

¹² „Vasario šešioliktoji pasaulinių painiavų sąlygose“, *Lietuvos žinios*, 1939, vasario 15, Nr. 38.

¹³ „Mūsų uždaviniai“, *Raštai*, Nr. 1, 1940, p. 3.

¹⁴ J. Čibiras, „Smetoninė spaudos cenzūra. Dokumentinė medžiaga“, *Raštai*, Nr. 2, 1940, p. 263–269.

¹⁵ *Ibid.*, p. 266–268.

¹⁶ A. Liepsnonis, „Lietuvių tarybinės literatūros laimėjimai ir trūkumai“, *ibid.*, Nr. 3, 1941, p. 431.

¹⁷ V. Leninas, *Pilnas raštų rinkinys*, t. 12: *1905 m. spalį–1906 m. balandis*, Vilnius, 1979, p. 94–95.

¹⁸ B. Brazdžionis, „Lietuvių literatūra vokiečių okupacijos metais“, *Aidai*, Nr. 12, 1946, p. 223.

¹⁹ G. Jankevičiūtė, „Lietuvos dailė vokiečių okupacijos metais (1941–1944)“, *Menotyra*, t. 14, Nr. 2, 2007, p. 72.

²⁰ P. Jevsejevas, „Ezopo kalba kaip semiotinis mechanizmas“, in D. Satkauskytė (sud.), *Tarp estetikos ir politikos*, p. 294–299.

²¹ N. Putinaitė, *Nenutrūkusi styga: Pristatymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2007, p. 193.

²² Plačiau žr. mimetinės rezistencijos sampratos aptarimą: D. Satkauskytė, „Socrealizmo dekonstrukcija jo paties priemonėmis, arba Mimetinės rezistencijos klausimu“, in D. Satkauskytė (sud.), *Tarp estetikos ir politikos*, p. 343–348.

²³ N. Putinaitė, *op. cit.*, p. 182–194.

²⁴ D. Satkauskytė, *Ezopo kalba kaip teorinė sąvoka, arba Kaip mums kalbėti apie sovietmečio literatūrą*.

²⁵ L. Losev, *op. cit.*, p. 6.

²⁶ G. Jankevičiūtė, M. Vaicekuskas, *Visagalė tradicija: Kristijono Donelaičio poemos „Metai“ iliustracijos ir vaizdinis kanonas*, Vilnius, 2013, p. 53.

²⁷ *Ibid.*, p. 49.

²⁸ А. Фоменко, *Советский фотоавангард и концепция производственно-утилитарного искусства* [prieiga per internetą: <<http://www.uzluga.ru/potrd/Советский+фотоавангард+и+концепция+производственно-утилитарного+искусства+оглавление/main.html>>, žiūrėta 2016-08-22].

²⁹ P. Jevsejevas, „Ezopo kalba: Turinio nušalinimas, visuomeninė stereotipija, tekstinė esatis“, p. 149.

³⁰ Ibid., p. 155.

³¹ М. Липовецкий, „Сказковласть: „Тараканище“ Сталина“, *Новое литературное обозрение*, № 45, 2000, c. 122–136.

³² М. Matulytė, *Nihil obstat: Lietuvos fotografija sovietmečiu*, Vilnius, 2011, p. 125.

³³ Р. Барт, *Мифологии*, Москва, 1996, c. 179.

³⁴ В. Михайлин, Г. Беляева, „Школьная“ тема как пропагандистский ресурс: О предыстории советского „школьного фильма“ в эпоху „великого перелома“ [prieiga per internetą: <https://www.academia.edu/16844713/_Школьная_тема_как_пропагандистский_ресурс_о_предыстории_советского_школьного_фильма_в_эпоху_великого_перелома_>, žiūrėta 2016-09-06].

³⁵ Е. Добренко, *Формовка советского писателя. Социальные и эстетические истоки советской литературной культуры*, Санкт-Петербург, 1999, c. 99.

³⁶ К. Korsakas, *Literatūra ir kritika*, Vilnius, 1949, p. 25–26.

³⁷ „Auklėjimas ir meninė literatūra“, *Raštai*, Nr. 1, 1941, p. 143.

³⁸ „Mūsų uždaviniai“, p. 4.

³⁹ LKP CK sekretoriaus drg. А. Sniečkaus pasikalbėjimas su LTSR rašytojų sąjungos nariais komunistais, LYA, f. 16895, ap. 2, b. 226, l. 17.

⁴⁰ P. Jevsejevas, „Ezopo kalba: Turinio nušalinimas, visuomeninė stereotipija, tekstinė esatis“, p. 147.

⁴¹ A. Jurgutienė, „Sovietinės lietuvių literatūros istorijos metodologinis pervertinimas“, in D. Satkauskytė (sud.), *Tarp estetikos ir politikos*, p. 469.

⁴² P. Jevsejevas, „Ezopo kalba: Turinio nušalinimas, visuomeninė stereotipija, tekstinė esatis“, p. 149.

⁴³ Ibid., p. 149–150.

⁴⁴ Ibid., p. 149.

⁴⁵ „Mūsų uždaviniai“, p. 4.

⁴⁶ Vikt. Šešupė, „1946 metų rudens sezonas Lietuvos TSR teatruose“, *Pergalė*, Nr. 1, 1947, p. 77.

⁴⁷ K. Preikšas, „Tarybinės lietuvių literatūros uždaviniai. Pranešimas visuotiniame tarybinių rašytojų susirinkime Vilniuje 1946 m. spalio mėn. 1 d.“, *Pergalė*, Nr. 5, 1946, p. 14.

⁴⁸ „Sovietinių nutarimų patirtis. Iš Lietuvos TSR rašytojų susirinkimo dalyvių pasisakymų svarstant VKP(b) CK nutarimą dėl žurnalų „Zvezda“ ir „Leningrad“ 1946 m. spalio 1–2 d.“, *Lietuvos archyvai*, t. 2, 1990, p. 175.

⁴⁹ Ibid., p. 186.

⁵⁰ „Lietuvos tarybinių rašytojų visuotinis susirinkimas“, *Pergalė*, Nr. 5, 1946, p. 79.

⁵¹ G. Jankevičiūtė, op. cit., p. 71.

⁵² S. E. Fish, *Is There a Text in this Class?: The Authority of Interpretive Communities*, Cambridge, 1980, p. 349.

⁵³ L. Losev, op. cit., p. 193–213.

⁵⁴ J. Grušas, *Diktatorius. Eduardo Dargio nusikaltimas: Pjesės*, Vilnius, 2001, p. 15–120.

⁵⁵ V. Martinkus, „Dvi senos naujos Juozo Grušo pjesės“, in J. Grušas, *Diktatorius. Eduardo Dargio nusikaltimas: Pjesės*, p. 8.

⁵⁶ Plačiau apie Ezopo kalbą šioje pjesėje žr.: L. Losev, op. cit., p. 125–142.

⁵⁷ З. Никитина, Л. Рахманов (ред.), *Мы знали Евгения Шварца*, Ленинград, Москва, 1966, c. 182.

⁵⁸ Ibid., c. 183.

Gauta 2016 09 22
Lietuvos gyventojų genocido
ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, Vilnius

Valdemaras Klumbys

ASSUMPTIONS AND FORMATION OF THE AESOPIAN LANGUAGE IN THE SOVIET LITHUANIA

Summary

The article analyses the genesis of the Aesopian language in Lithuania. The rudiments of the Aesopian language existed prior to the Soviet occupation, but there were no established traditions for the creation and use of such language. This gives rise to the question how the Aesopian language with its coherent code system, which was more or less understood by totally unrelated people, could have been created and spread in the repressive Soviet system. The study has shown that it was the Soviet regime that not only created premises and conditions conducive to the Aesopian language, but actually taught the grammar and lexis of this language.

First, the Stalin regime taught to treat people, actions and texts with suspicion. The regime taught this both directly through the pursuit of enemies of the regime and wide-spread suspicion, and indirectly – through the fear of reprisals and distrust among people. Second, the regime strongly politicised all texts and actions. It is also important that politicisation was achieved through reinterpretation of the texts or actions. As a result, a habit and skill to easily change meanings was instilled, which is an important mechanism of the Aesopian language. Third, by disclosing enemies and the inconsistencies between the texts and the prevailing ideological discourse, the regime also taught

people specific codes by indicating what the regime found unacceptable and how specifically this was encoded and expressed.

The Aesopian language came into operation when the public took over all these characteristics implemented by the regime. Several stages in the functioning of the Aesopian language could be identified. Initially, the interpretative clichés implemented by the regime were used, except that the assessment was exactly the opposite to the official assessment. Subsequently, the mechanisms implemented by the regime were used creatively and new Aesopian codes were created.

It took about two decades (1940s–1950s) to learn the Aesopian language, although examples of its individual use can be found at the very beginning of the Soviet occupation. However, the Aesopian language could spread widely and become systematic only after the in-depth Sovietisation of the Lithuanian society, when Lithuania became fully immersed in the Soviet culture and took over Soviet practices. Therefore, the use of the Aesopian language meant further and deeper reproduction of the Soviet culture despite that the language sought to criticise the regime.

Lietuvių šv. Kazimiero draugijos veikla Vilniaus krašte (1926–1940 m.)

Straipsnio tyrimo objektas – Lietuvių šv. Kazimiero draugijos švietimo darbas sudėtingomis sąlygomis Lenkijos valdomame Vilniaus krašte. Remiantis Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje saugoma Lietuvių šv. Kazimiero draugijos medžiaga (f. 175), siekiama rekonstruoti jos veiklą Vilniaus krašte.

ĮVADAS

Straipsnyje, remiantis Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – LMA VB RS) saugomais archyviniais šaltiniais, nagrinėjama lietuvių

švietimo draugijai „Rytas“¹ giminiškos švietimo organizacijos – Lietuvių šv. Kazimiero draugijos – veikla Lenkijos valdomame Vilniaus krašte lietuviams itin politiškai sudėtingu laikotarpiu – suaktyvėjus Lenkijos administracinės valdžios represijoms prieš lietuvių švietimą ir kultūrinį gyvenimą.

Straipsnyje keliami prielaida, kad, siekdama labiau šviesti Vilniaus krašto lietuvius, Lietuvių šv. Kazimiero draugija savo skyrius su bibliotekomis (jomis galėjo naudotis ir skyriui nepriklausantys asmenys) steigė tose vietovėse, kur įvairialypį švietimo tinklą turėjo lietuvių švietimo draugija „Rytas“. Lietuvių šv. Kazimiero draugija buvo įsteigta 1925 m. spalio 5 d.*, itin gyvuoti nepalankiu

---

* Nuomonės, kada Lietuvių šv. Kazimiero draugija buvo įkurta, šiek tiek įvairuoja. Istorikas Bronius Makauskas nurodo 1925 m. spalio 5 d. datą ir teigia, kad 1927 m. vasario 10 d. draugija buvo perregistruota. Istorijos magistras Tomašas Lavrijaniecas savo 2008 m. apgintame darbe „Lietuvių šv. Kazimiero draugijos veikla Vilniaus krašte 1925–1937 metais ir jos santykiai su Lenkijos administracija“ (rankraštis saugomas Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Naujosios istorijos katedroje), remdamasis Lietuvos centriniam valstybės archyve esančiais duomenimis (f. 370, ap. 1, b. 4, l. 1–5), teigia, kad draugijos įstatai priimti 1926 m. lapkričio 12 d., o Varšuvoje patvirtinti 1927 m. vasario mėn. (Tomaš Lavrijaniec, op. cit., p. 12). Manytina, kad tiksliai draugijos įkūrimo data yra istoriko B. Makausko nurodytoji – 1925 m. spalio 5 d. Šio straipsnio autoriui Lietuvių šv. Kazimiero draugijos 1926 m. gautų ir išsiųstų raštų registracijos knygoje pavyko rasti įrašą, kad 1926 m. rugsėjo 21 d. Vilniaus vaivada buvo išsiųstas draugijos prašymas papildyti įstatus (LMA VB RS, f. 175, b. 633, d. 1, l. 7). Vadinas, jau 1925 m. arba 1924 m. pabaigoje ar net viduryje draugija galėjo turėti sukurtą struktūrą ir organizacinį tinklą. Gali būti, kad draugijai buvo kilę sunkumų registruojantis, todėl ji iki 1925 m. spalio mėn. negalėjo normaliai veikti (1925 m. buvo įkurtas tik šakališkės skyrius ir Vainiūnų vaikų darželis, *ibid.*, b. 161, 248). Iš Lietuvių šv. Kazimiero draugijos gautų ir išsiųstų raštų registracijos knygos įrašo teksto galima suprasti, kad draugija jau turėjo patvirtintus įstatus, bet dėl kažkokių

lietuvių organizacijoms laikotarpiu, bet iki prievartinio panaikinimo 1937 m. sugebėjo sustiprinti lietuvių tautinę savimonę. Atkurta 1939 m. spalio 28 d., Lietuvių šv. Kazimiero draugija ketino atgaivinti visų turėtų skyrių, vaikų darželių veiklą ir kurti naujus. Iki lemtingų Lietuvai 1940 m. įvykių draugija rūpinosi įgyvendinti užsibrėžtus tikslus, bet dėl nepalankiai susiklosčiusių politinių aplinkybių buvo priversta veiklą nutraukti.

Straipsnio uždaviniai: 1) atskleisti, kiek ir kokiose vietovėse iki prievartinio uždarymo 1937 m. Lietuvių šv. Kazimiero draugija turėjo skyrių ir vaikų darželių; kiek ir kokiose vietovėse 1939 m. spalio 28 d. atkurta draugija iki 1940 m. įsteigė skyrių ir vaikų darželių, 2) nustatyti, kokia buvo Lietuvių šv. Kazimiero draugijos skyrių atskaitomybė Vilniuje veikusiai draugijos Centro valdybai, taip pat, kaip bendradarbiauta su giminiškos organizacijos – lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ skyriais, skaityklomis ir mokyklomis, esančiomis tose pačiose kaip ir Lietuvių šv. Kazimiero draugijos skyriai vietovėse.

LIETUVIŲ ŠV. KAZIMIERO DRAUGIJOS VEIKLA 1926–1940 m.

Lietuvių šv. Kazimiero draugija buvo įsteigta laikotarpiu, kai jau treji metai vyko arši kova su Lenkijos administracine valdžia Vilniaus krašte dėl galimybės lietuvius šviesti gimtąja

kalba. Palyginti ramų draugijos įsikūrimą ir veiklos pradžią veikiausiai galima paaiškinti tuo, kad ji Vilniaus krašte steigė ne mokyklas, o tik skyrius ir (negausiai) vaikų darželius. Tokia veikla leido draugijai palyginti netrukdomai įgyvendinti platesnio masto švietimą – į skyrius nuolatos vykdavo draugijos Centro valdybos įgaliotiniai, kurie, atlikę auditą, skaitydavo žmonėms paskaitas aktualiomis temomis, rodydavo kino filmus, mokydavo jaunimą naujų žaidimų. Pačių draugijos skyrių narių uždavinys buvo rūpintis savo ir vietinių žmonių savišvieta: tam buvo naudojamos kiekvieno skyriaus bibliotekos.

Lietuvių šv. Kazimiero draugija 1926–1936 m. Ašmenos², Breslaujos³, Dysnos⁴, Gardino⁵, Lydos⁶, Suvalkų⁷, Švenčionių⁸, Valažino⁹, Vilniaus¹⁰, Vilniaus–Trakų¹¹ ir kol kas nenustatytoje¹² apskrityje įkūrė 482 skyrius. 1940 m. Švenčionių¹³, Vilniaus¹⁴, Zarasų¹⁵ ir kol kas nenustatytoje¹⁶ apskrityje Lietuvių šv. Kazimiero draugija buvo įkūrusi 5 skyrius.

1925–1936 m. Breslaujos¹⁷, Lydos¹⁸, Vilniaus¹⁹ apskrityse, taip pat kol kas nenustatytose apskrities valsčiuje²⁰ ir nenustatytoje apskrityje²¹ buvo įkurti 9 vaikų darželiai. Atkurta 1939 m. spalio 28 d., Lietuvių šv. Kazimiero draugija Švenčionių²² apskrityje ir kol kas nenustatytoje apskrityse²³ įkūrė 9 vaikų darželius, 1940 m. Valkininkų²⁴ apskrityje ir kol kas nenustatytoje apskrityse²⁵ – 7 vaikų

---

priežasčių siekė juos papildyti. Lietuvių šv. Kazimiero draugiją įregistravo vyriausybės atstovas Vilniuje 1925 m. spalio 20 d. (registro Nr. 350, žr. *ibid.*, b. 385, l. 9), 1927 m. vasario 10 d. Lenkijos vidaus reikalų ministerijos aktu Nr. IV-AA-635/27 ji perregistruota (tai patvirtina istoriko B. Makauskio teiginį), o Vilniaus vaivados valdybos 1927 m. vasario 23 d. – įtraukta į draugijų ir sąjungų registrą (registro Nr. 616) Lietuvių šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti pavadinimu (*ibid.*, b. 180, l. 35). Iki pat panaikinimo dokumentuose figūruoja abu draugijos pavadinimai – Lietuvių šv. Kazimiero draugija ir Lietuvių šv. Kazimiero draugija jaunimui auklėti ir globoti. Vadinas, tikėtina, kad iki perregistravimo 1927 m. vasario 10 d. Lietuvių šv. Kazimiero draugija laikinai vadovavosi ankstesniais įstatais, kad galėtų kurti skyrius (1926 m. įkūrė daugiau kaip 20 skyrių), kuriuos taip pat reikėjo įregistruoti Lenkijos administracinės valdžios institucijose, atskirai informuojant apie kiekvieno jų valdybos sudėtį, o tai užtrukdavo.

darželius. Dar 1 vaikų darželio įkūrimo vieta ir metai kol kas nežinomi²⁶.

Lietuvių šv. Kazimiero draugijos skyriai buvo kuriami pagal tokią schemą: vietos kunigas, lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ mokytojas arba išsilavinęs ūkininkas, gavę informacijos apie Lietuvių šv. Kazimiero draugiją, sukviisdavo vietos žmones, atskleisdavo jiems draugijos tikslus ir surašydavo prašymą Lietuvių šv. Kazimiero draugijos Centro valdybos, esančios Vilniuje, vardu įkurti skyrių, o juos pačius – priimti nariais. Šį dokumentą dažnai už visus susirinkusiuosius pasirašydavo kunigas arba mokytojas, bet būta atvejų, kad pasirašydavo ir patys vietos gyventojai. Gavusi kolektyvinę konkrečios vietovės gyventojų prašymą įsteigti Lietuvių šv. Kazimiero draugijos skyrių, Centro valdyba prašytojams išsiųsdavo nurodymus, ką daryti toliau: kokių raštvedybos reikalavimų laikantis Lenkijos administracinės valdžios institucijoms – seniūnijoms – pateikti dokumentus siekiant įregistruoti skyrių. Naujojo skyriaus valdybai viską sutvarkius pagal Lietuvių šv. Kazimiero draugijos Centro valdybos instrukcijas, skyriaus registravimu seniūnijose rūpindavosi draugijos Centro valdyba.

Lietuvių šv. Kazimiero draugijos skyriai, iš Centro valdybos gavę veiklos gaires nurodančias instrukcijas, veikdavo gana savarankiškai. Apie skyrių veiklą ir kontrolę sužinome iš dviejų išsamios informacijos teikiančių šaltinių: Lietuvių šv. Kazimiero draugijos Centro valdybos atsiųstų anketų, kurias skyrių pirmininkai privalėdavo užpildyti ir gražinti Centro valdybai į Vilnių, ir Centro valdybos siunčiamų į skyrius auditorių ataskaitų.

Remiantis LMA VB RS saugomomis Lietuvių šv. Kazimiero draugijos ir lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ abėcėlinėmis kartotekomis, galima teigti, kad tose pačiose vietovėse tuo pačiu arba beveik tuo pačiu

metu veikė ir Lietuvių šv. Kazimiero draugijos, ir lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ skyriai²⁷, šių švietimo organizacijų skyriai (skyrius ir negausius vaikų darželius steigė Lietuvių šv. Kazimiero draugija, atskiro mokyklų ir skaityklų tinklo ji neturėjo) ir mokyklos²⁸, mokyklos ir skaityklos²⁹, mokyklos ir skyriai³⁰, skaityklos³¹, skaityklos ir skyriai³², mokyklos, skaityklos ir skyriai³³. Vilniuje Lietuvių šv. Kazimiero draugija turėjo savo skaityklą, skyrių, vaikų darželių, o lietuvių švietimo draugija „Rytas“ – mokyklų³⁴.

Nors Lenkijos administracinė valdžia Lietuvių šv. Kazimiero draugijos veiklą toleravo labiau nei „Ryto“ lietuvių švietimo draugijos, nuo XX a. ketvirtąjo dešimtmečio pradžios pradėta kryptingai naikinti ir ši „Rytui“ giminiška lietuvių draugija. Politiką uždrausti viską, kas lietuviška, Lenkijos administracinė valdžia ypač sparčiai vykdė vietovėse, kur iki įsteigiant Lietuvių šv. Kazimiero draugijos skyrių jau buvo veikę ar veikė „Ryto“ lietuvių švietimo draugijos skyriai (pvz., Dūkšte, Petrikuose), mokyklos (pvz., Beržininkuose, Bikėnuose, Gėliūnuose, Kaniavoje), mokyklos ir skaityklos (pvz., Driškūnuose).

Dūkštas. Lietuvių šv. Kazimiero draugijos Dūkšto skyriaus byloje išlikę jo įkūrimo ir veiklos dokumentai. Dūkšto bažnyčios klebonas Konstantinas Šimašius 1926 m. rugpjūčio 21 d. Lietuvių šv. Kazimiero draugijos Centro valdybai į Vilnių rašė:

„Šiuo žemiau surašyti asmenys prašo įsteigti Dūkštuose vietinį Šv. Kazimiero Draugijos jaunimui auklėti ir globoti skyrių:

1. Rastenis Adomas iš Juozapatavo vienkio,
2. Taškūnas Silvestras iš Lapušiškių vienkio,
3. Mierunas Petras iš Kaniukų kaimo,
4. Tijūnėlis Antanas iš Ligūnų dvaro,
5. Mikštas Bronislavas iš Biegunavo vienkio,

6. Baubinas Pranciškus iš Driškūnų kaimo,

7. Gaidukas Nikodemus iš Degutėlių kaimo,

8. Juodvalkienė Kotryna iš Dūkšto miestelio,

9. Talačkaitė Veronika iš Beržininkų kaimo,

10. Prancūzevičiūtė Marė iš Dūkšto bažnytkaimio,

11. Jakutis Justinas iš Kalviškių kaimo,

12. Skutkevičius Jonas iš Garkonių kaimo,

13. Kazėnas Tamošius iš Žuvinių kaimo,

14. Bulava Antanas iš Požemiškių kaimo,

15. Kunigas Šimašius Konstantinas – Dūkšto klebonas.

Dūkštas,

21.VIII.1926 m.

Kun. K. Šimašius

Dūkšto bažnyčios
klebonas.³⁵

Gavusi šį Dūkšto bažnyčios klebono sudarytą ir pasirašytą prašymą, draugijos Centro valdyba ėmėsi organizacinio darbo ir 1926 m. rugsėjo 20 d. Švenčionių apskrities seniūnijai išsiuntė laišką Nr. 38:

„Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti Centro valdyba, remdamasi savo įstatais, išsiųstais seniūnijai šių metų vasario 18 d. kartu su laišku Nr. 11 dėl draugijos skyriaus atidarymo Svilionyse, Švenčionių apskrityje, informuoja seniūniją, kad steigia draugijos skyrių Dūkštų miestelyje, Švenčionių apskrityje.

Narių susirinkimas, skirtas skyriaus valdybai išrinkti, įvyks šių metų spalio 3 d., 2 valandą po pietų, Dūkštuose, klebonijoje. Atsakingas už susirinkimo tvarką bus Dūkšto parapijos kunigas klebonas Konstantinas Šimašius.

Pirmininkas: kun. A. Viskantas

Sekretorius: K. Aleksa.³⁶

1926 m. rugsėjo 22 d. Lietuvių šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba Dūkšto

klebonui K. Šimašiumi išsiuntė laišką Nr. 46, kuriame pranešė:

„Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba siunčia nuorašą rašto [1926 m. rugsėjo 20 d., Nr. 38. – G. E.], rašyto Švenčionių seniūnijai, dėl steigiamojo narių susirinkimo Dūkšto skyriaus valdybai rinkti ir prašo pranešti išrinktų valdybos narių ir įstojuusių į skyrių narių vardus (pilnu žodžiu), pavardes ir adresus.“³⁷

1926 m. rugsėjo 29 d. Švenčionių seniūnas laišku Nr. 13868/I Lietuvių šv. Kazimiero draugijos Centro valdybai pranešė:

„Atsakydamas į šių metų rugsėjo 20 d. draugijos laišką Nr. 38, prie šio rašto pridėdamame priede siunčiu draugijos Dūkšto skyriaus registracijos pažymėjimą.

Kartu maloniai prašau atsiųsti seniūnijai vardinį šio skyriaus valdybos narių sąrašą.

Priedų: 1

Terminas – 1926 m. spalio 22 d.

Seniūnas (parašas)

PAŽYMĖJIMAS

Nr. 51

Šiuo raštu pažymima, kad šiandien Švenčionių seniūnijos valdyba įregistravo Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti, esančios Vilniuje ir patvirtintos Vyriausybės atstovo Vilniuje 1925 m. spalio 20 d., registro Nr. 350, skyrių.

Skyriaus būstinė – Dūkšto miestelis.

Švenčionys, 1926 m. rugsėjo 29 d.

Seniūnas (parašas).³⁸

Kadangi draugijos Dūkšto skyriaus pirmininkas kun. K. Šimašius dėl nežinomų priežasčių uždelsė atsakyti, Lietuvių šv. Kazimiero draugijos Centro valdybai ir skyriui iškilo grėsmė: Švenčionių seniūnas galėjo panaikinti naujojo skyriaus registraciją, kadangi buvo neįvykdytas galiojančių teisės aktų numatytas reikalavimas – nustatytu laiku (iki 1926 m. spalio 22 d.) neatsiųstas Dūkšto skyriaus valdybos narių sąrašas. Tikriausiai be

papildomo preteksto negalėdamas panaikinti Dūkšto skyriaus registracijos, Švenčionių seniūnas Lietuvos šv. Kazimiero draugijos Centro valdybai 1926 m. spalio 26 d. išsiuntė laišką, kuriame rašė:

„Prašau atkreipti dėmesį ir atlikti mano 1926 m. rugsėjo 29 d. laiške Nr. 13868/I esantį potvarkį minimu klausimu [atsiūsti Dūkšto skyriaus valdybos narių sąrašą. – G. E.]. Apie esamas kliūtis praneškite per penkias dienas.

Terminas – 1926 m. lapkričio 12 d.
Seniūnas (parašas).“³⁹

Įdomu, kad 1926 m. spalio 27 d. Lietuvos šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba iš Dūkšto skyriaus gavo atsakymą į savo 1926 m. rugsėjo 22 d. rašytą laišką Nr. 46. Dūkšto skyriaus pirmininkas rašė:

„Sulig Gerbiamosios Valdybos raštu iš 22/IX. š. m. Nr. 46 šiuo siunčiame Dūkšto skyriaus steigiamojo narių susirinkimo išrinktųjų valdybos ir įstojusį į skyrių narių sąrašą.

Taip pat prašome painformuoti mus, ar skyrius pats privalo užsiregistruoti savo apskrities valdžios įstaigoje, ar jį įregistruos Centro valdyba.

Be to, prašome pranešti, ar Centro valdyba yra įvedusi atitinkamų atskirų blankų ir registracinių knygų draugijos narių sąrašams, protokolams, pajamoms, ar skyriams leista savarankiškai ir savo nuožiūra tvarkytis. Jei Centro valdyba turi kokias instrukcijas, norėtume jas gauti, kad galėtume veikti laikantis nustatytos taktikos ir tvarkos.

Pirmininkas: kun. K. Šimašius
Sekretorius: G. Gudolaitytė.

Šv. Kazimiero Draugijos Dūkšto skyriaus Narių sąrašas:

1. Aidukas Nikodemus iš Degutėlių,
2. Baubinas Pranas iš Driškūnų,
3. Baubinytė Bronė iš Driškūnų,

4. Francuzevičiūtė Marė iš Dūkšto,
  5. Jauraitė Grasė iš Driškūnų,
  6. Juodvalkienė Kotryna iš Dūkšto,
  7. Rastenis Adomas iš Juozapatavo,
  8. Mikšta Bronislovas iš Bėgunavo,
  9. Skutkevičius Jonas iš Gerkonių,
  10. Tijūnėlis Antanas iš Ligūnų,
  11. Taškūnas Silva iš Lapušiškės,
  12. Talačkaitė Veronika iš Beržininkų,
  13. Miciūnas Petras iš Kaniūkų,
  14. Talačka Justas iš Beržininkų,
  15. Kun. Konstantinas Šimašius iš Dūkšto,
  16. Mok. Gertrūda Gudolaitytė iš Pažemiškio,
  17. Mok. Alena Gudolaitytė iš Pažemiškio⁴⁰.
- Valdyba:
Kun. K. Šimašius
Sekretorius mok. G. Gudolaitytė
P. Baubinas
Kand. B. Mikštas ir A. Tijūnėlis
Dūkštai 3.X.1926.“⁴¹

Dūkšto skyriui į šį laišką draugijos Centro valdyba, matyt, neatsakė, nes skubėjo kuo greičiau informuoti Švenčionių seniūniją:

„Atsakydama į 1926 m. spalio mėn. laišką, gautą šių metų lapkričio 4 d., Lietuvos šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba informuoja, kad į draugijos Dūkšto skyriaus valdybą buvo išrinkti: 1) pirmininkas kunigas Konstantinas Šimašius, vietinės parapijos klebonas, 2) sekretorė Gertrūda Gudolaitytė, Pažemiškio kaimo mokytoja, 3) išdininkas Pranciškus Baubinas iš Driškūnų kaimo, 4) pavaduotojai Bronislavas Mikštas iš Bėgunavo kaimo ir Antanas Tijūnėlis iš Ligūnų kaimo.

Pirmininkas: kun. A. Viskantas
Sekretorius: K. Aleksa.“⁴²

Negavusi draugijos Centro valdybos atsakymo, Dūkšto skyriaus valdyba 1926 m. lapkričio 24 d. išsiuntė į Vilnių antrą laišką:

„Šiuo prašome pranešti Švenčionių apskrities valdybai, kad atidarytajame Dūkštuo-

se Tamstų skyriuje 1926 metų spalio 3 dienos visuotiniame-organizaciniame susirinkime išrinkta to skyriaus valdyba, kuri tarpe savęs pasiskirstė pareigomis: 1) pirmininkas kun. Konstantinas Šimašius, Dūkšto klebonas, 2) sekretoriumi p. Gertrūda Gudolaitytė, gyvenanti Silvestravo vienkiemyje Dūkšto valsčiaus, ir 3) narys Pranciškus Baubinas, gyvenantis Driškūnų kaime, Dūkšto valsčiuje.

Kandidatais išrinkta: 1) Bronislavas Mikšta iš Bėgunavo viensėdžių ir 2) Antanas Tijūnelis iš Ligūnų dvaro.

Apie pranešimą ir dieną išsiųsto pranešimo prašoma mums duoti žinią.

Pirmininkas: kun. Konstantinas Šimašius
Sekretorius: mok. G. Gudolaitytė.⁴³

Kaip atsakymą į abu laiškus ir konkrečių skyriaus darbo gairių nustatymą galima vertinti Lietuvos šv. Kazimiero draugijos Centro valdybos 1926 m. gruodžio 13 d. laišką Nr. 74 Dūkšto skyriaus valdybai:

„Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba prašo dar prieš Naujus Metus Dūkšto skyriaus valdybos atsiųsti skyriaus nuveiktų darbų apyskaitą, kaip antai: kiek buvo narių susirinkimų, kas tuose susirinkimuose nutarta, ar įsteigta knygynas, kaip knygynas veikia, ar daug skaitančių, kiek buvo surengta paskaitų, vakarėlių ir taip toliau. Taipogi prašoma atsiųsti sąrašą dabar esančių narių.

Tam tikros tvarkos ir knygų rinkti pajamas ir korespondencijoms draugijos Centro valdyba nėra skyriams nustačiusi, pati vartoja knygas, kokios apskritai yra vartojamos ir kokių galima gauti pirkti.

Pirmininkas: kun. A. Viskantas
Sekretorius: K. Aleksa.⁴⁴

Apie Dūkšto skyriaus veiklą nuo jo įsikūrimo iki 1927 m. vidurio nieko nežinoma, išskyrus tai, kad Lietuvos šv. Kazimiero

draugijos jaunimui auklėti ir globoti (tokiu pavadinimu draugija buvo 1927 m. vasario 23 d. perregistruota ir įtraukta į draugijų ir sąjungų registrą) Centro valdyba 1927 m. birželio 13 d. gavo Dūkšto skyriaus nario Adomo Rastenio prašymą: „Nuolankiai prašau Šv. Kazimiero Centro valdybos Dūkšto Šv. Kazimiero skyriaus vardu atsiųsti mums prelegentų su paskaitomis ir kinu.“⁴⁵

Gali būti, kad vėlesnei skyriaus veiklai įtakos turėjo Lietuvos šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti Centro valdybos siunčiami auditoriai, kurie taip pat skaitydavo paskaitas ir rodydavo kino filmus, kadangi draugijos Dūkšto skyrius kooperavosi su kitais skyriais. Draugijos Centro valdyba gavo 1928 m. lapkričio 18 d. vykusio Dūkšto skyriaus susirinkimo protokolą (gautas 1929 m. sausio 17 d.) ir 1928 m. gruodžio 9 d. datuotą įgaliojimą. Įgaliojime pažymima, kad „<...> draugijos Vardžiukiemio, Ligūnų, Dūkšto, Kalviškių ir Bikėnų skyriai įgalioja Mykolą Tijūnelį pirkti orkestro instrumentus Lietuvos Šv. Kazimiero draugijai Vilniuje padedant gauti ilgesniam laikui išsimokėjimo už pučiamuosius instrumentus kreditą.“⁴⁶ Iš 1928 m. lapkričio 18 d. protokolo sužinome, kokie klausimai buvo įtraukti į Dūkšto skyriaus susirinkimo darbotvarkę („1. Orkestro įsteigimas, 2. Valdybos rinkimai, 3. Aukų rinkimai, 4. Įstatų parengimas“) ir kad imtis bendros su kitais skyriais veiklos paskatino noras kurti orkestrą:

„Dalyvavo 15 jaunuolių iš Dūkšto parapijos Lietuvos Šv. Kazimiero draugijos skyrių: Vardžiukiemio, Ligūnų, Kalviškių, Bikėnų, Dūkšto ir Dūkšto klebonas kun. Z. Butkevičius su p. profesoriumi P. Mikuckiu.

1. Vienbalsiai buvo priimtas sprendimas įsteigti orkestrą, nes jis yra naudingas jaunimui, kad turės kuo užsiimti mokydami muzikos, negu kad pirma užsiimdavo visokios rūšies vakaruškomis.

2. Į valdybą liko išrinkti šie asmenys: Garbės pirmininku kunigas klebonas Z. Butkevičius, pirmininku Mykolas Tijūnėlis, kasininku ir sekretoriumi Justinas Jakutis, muzikos profesoriumi Pranas Mikuckis.

3. Sekė aukų rinkimas pučiamiesiems instrumentams nupirkti. Bet nutarta atidėti, kol bus įgyti pučiamieji instrumentai, tuomet valdybai paskyrus keturis asmenis ir klebonui leidus bus renkamos aukos.

4. Parengti įstatus⁴⁷ buvo pavesta Mykolui Tijūnėliui. Nutarta, kad kiekvienas orkestro narys moka 5 zlotus per mėnesį už pamokas. Narys turi įnešti 45 zlotus pučiamųjų instrumentų pirkimui š. m. lapkričio 25 dieną.

Negalintis įnešti minėtą sumą, galės įnešti mažiau, tik su šia sąlyga: turi pasiaiškinti asmeniškai ir artimieji nariai turi tą patvirtinti. Tuomet valdyba pinigų įnešimą atideda tolimesniam laikui.

Pučiamasis instrumentas nario nuosavybe tampa po trejų metų. Jeigu reikia išstoti iš orkestro anksčiau negu po trejų metų, narys turi surasti tokį asmenį, kuris galėtų užimti jo vietą, arba valdyba pakeis tą kitaip ir išstojančiam grąžins pinigus tiek, kiek buvo įnešta perkant pučiamąjį instrumentą.

Nutarta, kad išrinktos valdybos visi turės klausyti. Be valdybos leidimo niekas negalės groti.

Uždarbis, siekiant išsimokėti už pučiamuosius instrumentus, bus įnešamas į skyriaus kasą, o išmokėjus – paskirstomas nariams.

Kasą laikas nuo laiko patikrina garbės pirmininkas ir muzikos mokytojas. Orkestras bus pavadintas: „Lietuvių Švento Kazimiero draugijos skyrių jaunimo Dūkšto bažnyčios parapijiečių“.

Pirmininkas Mykolas Tijūnėlis.⁴⁸

Matyt, pablogėjus Dūkšto skyriaus ir kitų skyrių finansinei padėčiai, buvo nutarta kreiptis pagalbos į draugijos Centro valdybą.

Prašymą iš Ligūnų, Vardžiukiemio, Kalviškių, Bikėnų, Pažemiškio skyrių Lietuvių šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba gavo 1929 m. vasario 21 d. Dokumente rašoma:

„Nuolankiai prašome Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti Vilniuje atidėti aukščiau minėtų skyrių 1929 metų nario mokesčių pasiskolinant šių skyrių orkestro pučiamųjų instrumentų išpirkimui ir prisiūsti tam dalykui leidimą orkestro garbės pirmininkui kun. klebonui Zenonui Butkevičiui arba pirmininkui Mykolui Tijūnėliui. Orkestro nariams yra labai sunku niekam nepadedant per šešis mėnesius išsimokėti 1900 zlotų. Taigi manome, kad aukščiau minėta draugija neatsisakys ir paskolins nors vienam mėnesiui 250 zlotų ir kitam 250 zlotų. Nes, niekam nepadedant, galime subankrutuoti, tuomet būtų dideli nuostoliai ir mums, lietuviams, gėda.

Jei aukščiau minėta draugija patarė ir numatė naudingą, taigi tikimės, kad šį mūsų prašymą išklausys (tik prašom greičiau duoti atsakymą, nes kas mėnuo turime išpirkti vekselį).

Su pagarba:

Garbės pirmininkas kun. Z. Butkevičius.

Skyrių pirmininkai:
orkestro pirmininkas
Mykolas Tijūnėlis.

1. Anupras Tijūnėlis,
2. Mykolas Gasparavičius,
už Kalviškių pirmininką,
3. Mykolas Tijūnėlis.⁴⁹

Draugijos Centro valdyba, gavusi šį prašymą, 1929 m. vasario 25 d. išsiuntė atsakymą, adresuotą kunigui Z. Butkevičiui:

„Į Tamstų prašymą, atsiųstą Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybai, kad leistų pasiskolinti iš Dūkšto valsčiaus Šv. Kazimiero draugijos skyrių nario mokesčių už 1929 metus, šiuo pranešame, kad Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir

globoti Centro valdyba jokių kliūčių nedaro ir palieka Tamstoms pilną laisvę.

Už pirmininką: kun. N. Raštutis, sekretorius J. Budzeika.⁵⁰

Kadangi šiuo klausimu dokumentuose daugiau nieko nerasta, galima daryti prielaidą, kad iki 1929 m. vidurio ar 1930 m. pradžios Dūkšto skyrius įgyvendino užsibrėžtą tikslą – įsigijo pučiamųjų instrumentų ir pradėjo muzikinę veiklą. Vis dėlto, kaip galima spręsti iš vėlesnio susirašinėjimo su Lietuvių šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba, skyriui nelabai sekėsi. 1931 m. gegužės 8 d. draugijos Centro valdyba gavo Dūkšto skyriaus prašymą, kuriame išdėstyti sunkumai, kilę įsigijus muzikos instrumentų:

„Mes, žemiau pasirašę, prašome gerbiamo Centro valdybos kiek įmanoma materialiai padėti mūsų vargoninkui J. Raštikiui, kuris yra Dūkšto vargoninkas, bet dar negali vadovauti orkestrui, taigi turi važiuoti mokyti, nes mes, nusipirkę instrumentus, norime, kad iš jų būtų kokia nors nauda, o kai tuo tarpu nėra tinkamo vedėjo, negalime jais tinkamai naudotis. Tikimės, kad šis mūsų prašymas bus išklaustas ir gerbiama Centro valdyba į tai teigiamai atsakys.

Orkestro valdyba: M. Tijūnelis, J. Raštikis, B. Lipskis, P. Račinskas, V. Jakutis.⁵¹

Gavusi šį prašymą, draugijos Centro valdyba tą pačią dieną atsakė Dūkšto skyriaus valdybai:

„Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba, gavusi tamstų raštą dėl pašalpos p. J. Raštikiui, reikalingos mokymuisi, kad galėtų vadovauti orkestrui, prašo pranešti, kiek į mėnesį turės atsieiti jo mokslas, kiek tam tikslui suteikti mano patsai skyrius ir kame p. J. Raštikis ketina mokyti.

Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos pirmininkas kun. A. Viskantas.⁵²

Atsakymo į šį draugijos Centro valdybos pirmininko raštą archyve nėra. Galimi keli to paaiškinimai: arba neišliko dokumentų, liudijančių tolesnę Dūkšto skyriaus veiklą, arba, kas tikėtinau, Dūkšto skyriaus, siekiančio vykdyti aktyvią veiklą kooperuojantis su kitais draugijos skyriais, netoleravo Lenkijos administracinė valdžia ir po 1931 m. gegužės (arba ir tą patį gegužės mėnesį) jis buvo uždarytas.

Petrikai. Šio Lietuvių šv. Kazimiero draugijos skyriaus veikla nuo pat įkūrimo buvo gana paini. 1927 m. liepos 24 d. draugijos Centro valdyba gavo Petrikų kaimo gyventojų prašymą, kuriame „nuolankiai prašoma Švento Kazimiero Centro valdybos legalizuoti Švento Kazimiero draugijos Centro valdybos skyrių su knygynu ir viešu knygynu. Susirinkimai bus Petro Petriko name, kuris už susirinkimą atsako.

Petrikiečių: Stasio Augulio, Vlodo Petriko, Genovaitės Augulytės, Paulinos Petrikaitės, Tamošiaus Petriko, Boleslovo Petriko, Petro Karmazos, Šimo Karmazos, Valerijono Karmazos, Jono Karmazos, Karaliaus Karmazos, Motiejaus Karmazos, Paulinos Karmazytės, Marytės Karmazytės vardu pasirašo Petras Petrikas.⁵³

Įdomu, kad dokumente prašoma skyrių legalizuoti. Vadinas, jis jau galėjo būti įkurtas anksčiau, bet dar neįregistruotas Lenkijos administracinės valdžios institucijose, nors apie jo egzistavimą tos valdžios atstovams jau galėjo būti žinoma.

Draugijos Centro valdyba 1927 m. liepos 28 d. Vilniaus apskrities seniūnijai išsiuntė pranešimą, jog ji, „<...> remdamasi draugijos įstatais, išsiųstais seniūnijai 1926 m. gruodžio 27 d. laišku Nr. 82, šiuo raštu informuoja seniūniją, kad steigia draugijos skyrių Vilniaus apskrities Mikališkių valsčiaus [pagal LMA VB RS, f. 175 kartoteką – Gervėčių valsčiaus. – G. E.] Petrikų kaime.

Draugijos narių susirinkimas, rinkiantis skyriaus valdybą, įvyks Petrikuose šių metų rugpjūčio 14 dieną 6 valandą vakaro Petro Petriko namuose. Už susirinkimo tvarką atsako Petras Petrikas.⁵⁴ Tačiau, kaip galima spręsti iš draugijos Centro valdybai 1928 m. gegužės 1 d. Petrikų kaimo gyventojų išsiųsto dokumento, Vilniaus apskrities seniūnija nereagavo nei į draugijos Centro valdybos pranešimą, nei į Petrikų kaimo gyventojų raštą, todėl jie išsiuntė prašymą įkurti skyrių:

„Mes, žemiau pasirašę, prašome nuolankiai Šv. Kazimiero draugijos įkurti mūsų kaime Šv. Kazimiero skyrių. Rašėme prašymą seniūnijai, kad leistų padaryti pirmą susirinkimą, bet jokio atsakymo negavome. Dabar kreipiamės prie Šv. Kazimiero draugijos Vilniuje, kad malonėtų įkurti Petrikų kaime Šv. Kazimiero skyrių.

Atsakomybėn ima: P. Petrikas,
Vladislavas Pietrikas.

Pasirašo: Boleslovas Pietrikas,
Vladas Pietrikas, Tamošius Pietrikas,
Julijonas Pietrikas, Tamošius Pietrikas,
Julijonas Pietrikas, Veronika Pietrikienė,
Boleslovas Urbonavičius, Stasė Urbonavičiūtė, Adomas Vilkaitis, Jonas Vilkaitis,
Jadvyga Vilkaitytė, Jonas Pietrikas,
Julijonas Pietrikas, Paulina Pietrikaitė,
Janas Augulis, Genovaitė Augulytė,
Marytė Augulytė, Juana Mažeikienė,
Šimas Karmaza, Petras Pietrikas,
Malvina Pietrikaitė, Julina Urbonavičiūtė.⁵⁵

Gavusi šį raštą, draugijos Centro valdyba 1928 m. birželio 4 d. išsiuntė laišką Nr. 217 Vilniaus apskrities seniūnui, kuriame nurodė savo teisinį statusą, informavo, kad steigia skyrių, ir pranešė, kada vyks steigiamasis susirinkimas, o kartu prašė išduoti šio susirinkimo organizatoriams atitinkamą leidimą, skirtą vietos policijai:

„Lietuvių Šv. Kazimiero centro draugija, remdamasi 16 punktu savo įstatų, legalizuotų pagal generalinio komisaro Rytų kraštui 1919 m. rugsėjo 25 d. Draugijų ir sąjungų potvarkio 12 straipsnį, ir 1927 m. vasario 10 d. Vidaus reikalų ministerijos sprendimu Nr. IV-AA-635/27 Vilniaus vaivados 1927 m. vasario 23 d. įtraukta į draugijų ir sąjungų registrą (registro Nr. 616) kaip Lietuvių Šv. Kazimiero draugija jaunimui auklėti ir globoti, turi garbės informuoti poną seniūną, kad atidaro savo skyrių Petrikų kaime, Gervėčių valsčiuje, ir kad 1928 m. birželio 17 d. vyks steigiamasis draugijos skyriaus narių susirinkimas. Susirinkimo darbotvarkė tokia: 1. Susirinkimo atidarymas, prezidiumo rinkimas, draugijos skyriaus tikslų ir uždavinių aiškinimas, 2. Įstatų skaitymas ir aiškinimas, 3. Skyriaus valdybos ir revizijos komisijos rinkimai, 4. Pasiūlymai.

Susirinkimas vyks Boleslovo Petriko namuose Gervėčių valsčiuje, Petrikų kaime. Atsakingas už tvarką ir galiojančių teisės aktų laikymąsi bus p. Boleslovas Petrikas, gyvenantis Gervėčių valsčiaus Petrikų kaime. Centro valdyba turi garbės prašyti poną seniūną šio skyriaus organizatoriams išduoti atitinkamą leidimą, kuris bus įteiktas vietos policijai.

Pirmininkas: kunigas A. Viskantas
Sekretorius I. Budzeika.⁵⁶

Draugijos Centro valdyba 1928 m. rugpjūčio 12 d. iš Vilniaus–Trakų apskrities seniūną pavaduojančio pareigūno gavo laišką Nr. 14275/27, kuriuo informuojama, kad „priede pridedamas draugijos skyriaus registracijos Petrikų kaime pažymėjimas“:

„PAŽYMĖJIMAS

Šiuo raštu patvirtinama, kad 1928 m. rugpjūčio 11 d. Vilniaus–Trakų apskrities seniūnija, remdamasi Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir glo-

boti įstatais, patvirtintais 1927 m. vasario 10 d. Vidaus reikalų ministerijos nutarimu Nr. IV-AA-635/27, įregistravo draugijos skyrių. Skyriaus būstinė – Gervėčių valsčiaus Petrikų kaimas.

Už seniūną (parašas).⁵⁷

Lietuvių šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba 1928 m. rugpjūčio 22 d. iš Petrikų skyriaus gavo steigiamojo susirinkimo, vykusio 1928 m. birželio 17 d., protokolą, kuriame informuojama apie susirinkimo eigą:

„Dalyvauja draugijos nariai [iš viso 51 asmuo. – G. E.]

Dienotvarkė:

1. Susirinkimo atidarymas, tos dienos susirinkimo pirmininko ir sekretoriaus rinkimas, pastabos dėl draugijos skyriaus tikslų ir uždavinių.

2. Skaitomi draugijos įstatai, jie paaiškinami.

3. Skyriaus valdybos ir revizijos komisijos rinkimas.

4. Laisvi sumanymai.

1. Susirinkimą atidaro ponas Boleslovas Petrikas, sveikindamas susirinkusius ir sakdamas, kaip daug turės reikšmės vietos visuomenei naujai atidaromas skyrius, siekdamas draugijos įstatuose pažymėtų tikslų.

2. Draugijos įstatus perskaitė, teikdamas paaiškinimų, ponas Boleslovas Petrikas.

3. Per rinkimus balsų dauguma pateko į skyriaus valdybą šie: pirmininku ponas Boleslovas Petrikas, išdininku ponas Petras Karmaza, sekretorium ponas Vladas Petrikas. Į revizijos komisiją liko išrinkti: ponas Vytautas Petrikas, ponas Šymas Karmaza, ponas Antanas Urbonavičius.

Susirinkimo pirmininkas
Boleslovas Petrikas,
sekretorius Vladas Petrikas.⁵⁸

1928 m. rugpjūčio 23 d. Lietuvių šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba išsiuntė Vilniaus apskrities seniūnijai laišką, kuriame „prideda steigiamojo draugijos skyriaus susirinkimo, vykusio 1928 m. birželio 12 d. [turėtų būti 17 d. – G. E.] Gervėčių valsčiaus Petrikų kaime, protokolą ir prašo seniūniją minėtąjį skyrių įregistruoti“⁵⁹.

Paradoksalu, kad Lietuvių šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba, 1928 m. rugpjūčio 22 d. gavusi Petrikų skyriaus steigiamojo susirinkimo protokolą ir jau turėdama rugpjūčio 11 d. seniūnijos išsiųstą skyriaus registracijos pažymėjimą, kitą dieną vėl siunčia prašymą skyrių įregistruoti ir kartu prideda į lenkų kalbą išverstą skyriaus susirinkimo protokolo nuorašą. Iš tiesų Centro valdyba turėjo ne prašyti skyrių įregistruoti, bet tiesiog pranešti seniūnijai įregistruoto skyriaus valdybos sudėtį.

Apie Petrikų skyriaus veiklą sužinome iš dviejų vienas kitą papildančių šaltinių – paties skyriaus valdybos pranešimų draugijos Centro valdybai (byloje išlikę 1928, 1930 ir 1933–1935 m. pranešimai) ir pačios Centro valdybos į Petrikų skyrių siųstų pranešėjų ir auditorių lankymo protokolų (išlikę 1930–1933 ir 1935 m. protokolai).

Iš Petrikų skyriaus valdybos 1928 m. pranešimo draugijos Centro valdybai (Centro valdybos gautas 1929 m. sausio 31 d., registracijos Nr. 64) sužinome apie skyriaus sudėtį ir veiklą tiek 1928 m., tiek 1929 m. sausio mėnesį:

„<...> valdybos pirmininkas buvo Boleslovas Petrikas, išdininkas Petras Karmaza, sekretorius Vladas Petrikas, revizijos komisiją sudarė Vytautas Petrikas, Antanas Urbonavičius, Šimas Karmaza. 1928 metais draugijos skyrius turėjo 49 narius, iš jų 33 pilnamečiai, 16 nepilnamečiai. 1928 metais sušaukti 3 skyriaus valdybos ir 1 visuotinis skyriaus posėdžiai. 1928 metų gegužės 10 dieną įvyko pirmasis steigiamasis skyriaus

posėdis. 1928 ir 1929 metais buvo skaitomos paskaitos. 1928 metais paskaitą apie bičių prižiūrėjimą ir alkoholio kenksmingumą skaitė Narkavičius, 1929 metais paskaitą apie planetas – p. Mažeika. 1928 metų gegužės 15 dieną buvo surengtas mokamas vakarėlis su vaidinimu, neturėta nei pelno, nei nuostolio. Skyriaus valdyba iš draugijos centro pageidavo, kad būtų papildytas skyriaus knygynėlis.⁶⁰

Kitame Petrikų skyriaus pranešime rašoma:

„1928 metų spalio 25 dieną iš Šv. Kazimiero knygyno buvo gauta 96 egzemplioriai knygų ir jie beveik visi jau perskaityti. Skyrius gauna 2 egzempliorius laikraščio „Vilniaus rytojus“, 2 „Jaunimo draugo“, 1 „Dirvos“, 1 „Žygie ludu“, skyriaus valdyba veda protokolų, kasos, narių, knygyno knygas, skolinamųjų knygų sąrašą, turi antspaudą, nori kartu su kitais apylinkės skyriais įsigyti orkestrą, tačiau neturi įeinamųjų ir išeinamųjų raštų knygos, savo Šv. Kazimiero bažnytinės vėliavos, niekas skyriui netrukdyt plėtotis ir iš nieko jis neturėjo palankumo ir pagalbos, savo globoje turi 49 jaunuolius (27 vaikus ir 22 merginas), 6 skyriaus nariai nemokėjo nei skaityti, nei rašyti, visi skyriaus nariai mokėjo kalbėti lietuviškai, pasirašyti lietuviškai visi mokėjo, 38 rašyti ir skaityti.“⁶¹

Iš draugijos Petrikų skyriaus valdybos 1930 m. pranešimo Centro valdybai (išsiųstas ir Centro valdybos gautas 1930 m.) sužinome, kad skyriui jau vadovavo Petras Karmaza, turintis pavaduotoją Tamošių Petriką, kad „1927 metais į draugijos skyrių įstojo 47 asmenys, 1930 metais išstojo 3 ir dabar skyriuje yra 44 nariai (iš jų pilnamečių 36 [turėtų būti 34. – G. E.], nepilnamečių – 10), per metus buvo sušaukti 2 skyriaus valdybos ir 4 visuotiniai skyriaus narių susirinkimai“⁶².

Įdomu, jog 1928 m. pranešime apie Petrikų skyriaus įkūrimą rašoma, kad steigiamasis susirinkimas įvyko 1928 m. gegužės 10 d., o

1930 m. pranešime minima jau 1927 m. data. Toliau tame pranešime draugijos Centro valdyba informuojama, kad „1930 metais buvo skaitoma paskaita apie Vytautą Didįjį, surengti 3 mokami vakarėliai su vaidinimais. Knygas Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti Petrikų skyrius gavo iš Šv. Kazimiero draugijos Centro valdybos 1927 metais, 1930 metais turėjo jau 122 knygas, kurias skyriaus nariai visas perskaitė“. Taip pat skyriaus valdyba pranešė, kad anksčiau Petrikų skyrius gaudavo po 5 egz. laikraščių (kokių – nepasakyta) ir „Jaunimo draugo“, o dabar negauna nieko; nurodė, kad tvarko protokolų, kasos, narių, knygyno knygas ir skolinamųjų knygų sąrašą, kad neturi antspaudu, kad gavo pagalbos iš Centro valdybos. Rašoma, kad visi skyriaus nariai moka lietuviškai kalbėti ir skaityti. Mokančiųjų rašyti skaičius nenurodytas, tik paminėta, kad skyriaus nariai moka rašyti lietuviškai ir lenkiškai⁶³.

1930 m. sausio 2 d. auditorius ir paskaitininkas A. Stanelis ataskaitiniame protokole Nr. 39 draugijos Centro valdybai rašo:

„Remiantis išduotu Vilniaus–Trakų apskrities seniūnijos leidimu Nr. 325 iš 1929 m. gruodžio mėn. 27 d. aplankiau Petrikų skyrių, kur laikiau paskaitą „Priešistoriniai ir istoriniai mūsų krašto laikai ir Šv. Kazimiero draugija“, be to, su pagalba judamojo aparato parodžiau filmus: „Juožapas, brolių parduotas“ II dalį, „Baltojo lokio medžioklė“, „Beždžionės medžioklė“. Pabigoje pamokinau jaunimą dainų ir žaidimų. Jaunimo yra keletas asmenų susipratusių ir norinčių šį tą nuveikti. Skyriaus veikimas silpnas. Skyriaus pirmininkas Boleslovas Petrikas. Skyrius narių turi 46, knygų 97. Vakarelių per savo gyvavimo laiką skyrius suruošė 4. Reikalinga kam nors šį kaimą aplankius pamokyti jaunimą dainų ir žaidimų, ką jie be galo myli, bet tik, deja, nėra kam pamokinti. A. Stanelis.“⁶⁴

1930 m. rugpjūčio 24 d. auditorius ir paskaitininkas A. Butrimas ataskaitiniame protokole Centro valdybai (gautas 1930 m. gruodžio 29 d.) rašo:

„Aplankiau Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Petrikų skyrių, kur laikiau paskaitas: 1) Gyvenimas Šv. Kazimiero, 2) Tikslas draugijos, 3) Apie katalikybės įvedimą Lietuvoje Vytauto ir Jogailos laikais. Su judamuoju kinu rodžiau filmus: 1) Mont-Blanc, 2) Ptaki drapierne, 3) Kaczor Lekkomyslny.

Susirinkime dalyvavo nariai ir nenariai, daugiau kaip 100 asmenų, nes buvo atvykę ir iš kitų apylinkių. Po susirinkimo dainavo, žaidė ir šoko iki 12 valandos. Skyriaus stovis: pirmininkas Petras Karmaza, sekretorius Vladas Petrikas, kasininkas Tamošius Petrikas, narių 40. Kasoje 8 zlotai ir dar senas pirmininkas neatidavė 42 zlotų, knygų 99, skaitytojų 57. Protokolų 3. Vedamųjų knygų tam tikrų nėra, prašė prisiųsti. Antspaudas duotas pataisyti per mokytoją Plėnytę ir dar panelė mokytoja jo neatvežė atgal. Prašo greitu laiku prisiųsti.“⁶⁵

Trijuose pastaruosiuose dokumentuose – Petrikų skyriaus 1930 m. pranešime draugijos Centro valdybai ir auditorių protokoluose – esama prieštaravimų. Draugijos skyrius mini turintis 122, o auditoriai – atitinkamai 97 ir 99 knygas, nurodoma skirtinga skyriaus valdybos sudėtis ir narių skaičius.

Paskaitininkas ir auditorius A. Butrimas 1931 m. sausio 23 d. Petrikų skyriaus lankymo protokole rašo:

„<...> remdamasis Vilniaus–Trakų seniūnijos 1931 m. sausio 13 d. išduotu leidimu Nr. V.6, aplankiau Petrikų skyrių.

Susirinkimas įvyko 6 valandą dalyvaujant apie 80 asmenų. Laikiau paskaitas: 1) Apie Vytautą Didįjį, 2) Apie alkoholį ir su judamuoju kinu rodžiau filmus: 1) Išradimai pono Citrinskio, 2) Drambliai, 3) Laisvamanis antinas.

Publika per paskaitas užsilaikė mandagiai, o po kino jaunimas padainavo, pažaidė

ir pašoko. Skyriaus stovis pusėtinai, pirmininkas Petras Karmaza susipratęs, jis, visą valdybą sukvietęs, atėjo pas mane ir įvedėme tvarką į naujas dideles kanceliarijos knygas. Narių 40, knygų 99 ir dabar 25 atvežiau [vadinasi, buvo 2 knygom daugiau, nei Petrikų skyrius oficialiai deklaravo 1930 m.; jeigu A. Butrimas nurodė tikslų knygų skaičių, 23 knygos galėjo būti pradingusios arba prastos būklės. – G. E.], kasoje liko 36 zlotai, už knygas davė 12 zlotų. Skyriaus nariai gauna laikraščių 2 egzempliorius „Vilniaus rytojaus“ ir 2 egzempliorius „Jaunimo draugo“. Skyriui trukdytojų nėra.“⁶⁶

1931 m. spalio 31 d., t. y. po devynių mėnesių, paskaitininkas ir auditorius A. Butrimas vėl aplankė Petrikų skyrių (šio susirinkimo ir vizitacijos protokolą draugijos Centro valdyba gavo 1932 m. birželio 21 d., registracijos Nr. 1269):

„Susirinkimas įvyko 6 valandą vakare name p. Tamošiaus Petriko dalyvaujant apie 80 asmenų šio kaimo ir Kerplėšinės. Paskaitų laikiau iš geografijos ir su judamuoju kinu rodžiau filmus: 1) Kristaus gyvenimas, 2) Lipimas ant kalno Mont-Blanc, 3) Gaudymas žuvų sardinių, 4) Plėšrieji paukščiai, 5) Max-Linder ir 6) Adomas klijuoja skelbimus.

Laikė paskaitos publika užsilaikė gražiai. Po kino papasakojau juokų, paskaitiau „Tamošių be kepurės“ ir su jaunimu sudainavau porą dainelių. Jaunimas labai malonus. Skyriaus stovis po senovei, kaip ir pirmame protokole nurodyta. Vedamos kanceliarijos knygos didelės, tik dar neturi antspaudu.“⁶⁷

Draugijos auditoriai ir toliau aktyviai lankė Petrikų skyrių. Tas pats A. Butrimas čionai dar buvo atvažiuęs 1932 m. balandžio 29 d. (Centro valdyba lankymosi protokolą gavo 1932 m. gegužės 21 d., registracijos Nr. 1105). Susirinkimas įvyko 8 val. vakaro dalyvaujant apie 40 asmenų. A. Butrimas rašo:

„<...> lačiau paskaitas „Vėjo ir vandens galybės“ ir „Liaudies dainos“ ir paskui su jaunimu padainavau ir papasakojau pasakėlių. Publika reikalavo parodyti kiną, bet pasakiau, kad neturiu, taigi prašė kitą kartą neužmiršti jo atsivežti. Vis dėlto kinas sutraukia publikos ir suįdomina ją. Skyriaus stovis laikosi sulig senjojo protokolo pranešimo, tik dabar rengiasi sulošti vakarėlį ant 29 gegužio „Šv. Cecilija“. Skyrius keliskart kreipėsi per mane, kad antspaudą padarius, ir aš kiekviename pranešime pranešu, bet dar nepadaryta. Prašo skubiai padaryti, nes prie vakarėlio labai reikalinga, ir važiuojant p. Lelkai įteikti.“⁶⁸

Iš 1933 m. Petrikų skyriaus pranešimo draugijos Centro valdybai (gautas 1934 m. kovo 29 d., registracijos Nr. 740) sužinome, kad skyriaus valdybos sudėtis beveik nepasikeitusi nuo 1930 m.: pirmininkas Petras Karmaza, pirmininko pavaduotojas ir išdininkas Tamošius Petrikas, sekretorius Vladas Petrikas (1930 m. pirmininko pavaduotojas buvo Tamošius Petrikas, o išdininkas ir sekretoriaus – Vladas Petrikas). Revizijos komisijos nariai taip pat tie patys: Antanas Urbonavičius, Vytautas (Vitalis) Petrikas, Simonas (Šimas) Karmaza. Toliau pranešime draugijos Centro valdyba informuojama, kad skyriaus valdyba buvo išrinkta 1930 m. birželio 1 d.; nuo to laiko nesurengta nei valdybos posėdžio, nei visuotinio skyriaus narių susirinkimo. Nurodyta, kad skyrius neturi antspaudo, įeinamųjų ir išleidžiamųjų raštų knygos. Tvarkomos protokolų, kasos, narių, knygyno knygos ir skolinamųjų knygų sąrašas. Pageidaujama daugiau knygų. Skyriaus kasa tuščia (nario mokesčio niekas nemoka). 1933 m. skyrius turėjo 39 narius (iš jų 13 dailidžių ir 3 batsiuvius). Tarp skyriaus narių buvo 17 jaunuolių (11 vaikinių ir 6 merginos). Visi nariai mokėjo kalbėti, skaityti, o 29 – ir rašyti lietuviškai, pusė jų mokėjo skaityti, o 18 – ir rašyti lenkiškai.

Skyrius turėjo skaityklą, joje buvo 115 knygų, iš Centro valdybos gautų 1927 m.; 86 iš jų skyriaus nariai buvo perskaitę. Skyriui nepriklausantys asmenys perskaitė beveik visas knygas, bet būta ir tokių, kurie nieko neskaitė. Skyrius prenumeravo laikraštį „Vilniaus aušra“, du nariai – po laikraštį „Vilniaus rytojus“. Toliau ataskaitiniame pranešime Centro valdybai rašoma, kad skyrius, įsteigtas 1927 m. ir įregistruotas seniūnijoje, gavo pagalbos tik iš Centro valdybos. Jis neturi savo vaikų darželio, mokyklos, radijo, orkestro, bažnytinės šv. Kazimiero vėliavos, sodelio, aptverto ir papuošto gėlių darželiais, uniformos. Skyriuje neskaitoma paskaitų, neorganizuojama vaidinimų, nededama pastangų įgyti Lietuvių šv. Kazimiero draugijai nekilnojamojo turto (žemės sklypų ar namų), iškilnių metu nenešiojama tautinių ženklų. Skyrius nesikooperavo su kitais skyriais sutvarkyti artimiausių senkapių, neorganizavo švietimo, sporto, blaivininkų, dainininkų, muzikantų, artistų, jaunųjų ūkininkų, kooperacijos, vaikų angeliečių kuopelių ar taupymo kaselės⁶⁹.

Kodėl Lietuvių šv. Kazimiero draugijos Petrikų skyrius buvo toks neveiklus, paaiškėja tiek iš šio pranešimo pabaigos, kur rašoma, kad „skyriui trukdė plėtotis stoka tinkamų vadų“⁷⁰, tiek iš auditoriaus ir paskaitininko A. Stanelio 1933 m. spalio 18 d. skyriaus susirinkimo ir vizitacijos protokolo (Centro valdyba jį gavo 1933 m. lapkričio 3 d., registracijos Nr. 1530):

„Aplankiau Petrikų skyrių, kur lačiau paskaitą „Aviacija ir lakūnai“, su pagalba nejudamo aparato peršviečiau paveikslus iš aviacijos ir zoologijos srities. Susirinkime dalyvavo apie 50–60 žmonių. Susipažinęs su skyriaus veikimu, pastebėjau, kad skyrius yra visiškai silpnas, žmonės silpni tautiniai ir vien tik dėl to, kad jau nuo senų laikų čia nėra jokio lietuviško židinio, žmonės per savo nežinojimą ir neišmanymą tankiai padaro

stambių klaidų. Skyriaus pirmininkas Šimas Karmaza (iš Kerplėšinės) paskutiniu laiku yra susirgęs, asmeniškai jį matyti neteko, bet, kiek galėjau susiorientuoti, tai skyriaus vadovavimui netinka. Prašiau visų valdybos narių, kad pasistengtų kuo artimiausiu laiku išsirinkti naują valdybą, – pasižadėjo tai įvykdyti. Skyriaus narių 38, knygynėlyje knygų 136. Kasos knygoje nuo 1930 metų nieko neįrašyta, mat nariai mokesčio nenori mokėti vien tik dėl to, kad buvęs išdininkas [Vladas Petrikas. – G. E.] išėikvojo apie 23 zlotus ir dar ligi šiam laikui negrąžino, nors jis nuo jų grąžinimo ir neatsisako, bet kadangi neturi pinigų, tai ir negrąžina. Kanceliarinės knygos yra didžiosios.

Reikalinga: 1. Pagaminti antspaudą, nes jo neturi. 2. Prisiūsti vaidinimui knygelę „Pirmas degtindaris“ ir, kad būtų galimybė, – įsteigti viešą skaityklą.

A. Stanelis

P. S. Sodžius gauna: 4 egzempliorius „Vilniaus rytojaus“, 2 egzempliorius „Vilniaus aušros.“⁷¹

Į draugijos Centro valdybos auditoriaus ir paskaitininko A. Stanelio pastabą Petrikų skyriaus valdyba atsižvelgė. Sprendžiant iš skyriaus 1934 m. ataskaitinio pranešimo Centro valdybai (gautas 1935 m. sausio 31 d., registracijos Nr. 448), 1934 m. kovo 28 d. buvo surengti skyriaus valdybos rinkimai. Pirmininku tapo Boleslovas Petrikas, pirmininko pavaduotoju Tamošius Petrikas, išdininku Edvardas Urbanavičius, sekretoriumi Jonas Petrikas. Revizijos komisijos nariais išrinkti Šimas Karmaza, Antanas Urbanavičius, Vytautas Petrikas. Skyriaus valdyba du kartus sukviėtė valdybos ir visuotinių skyriaus narių susirinkimus, jau turėjo antspaudą (Lietuvių šv. Kazimiero draugijos Centro valdybos sekretorius Romas Bagdonas 1934 m. vasario 3 d. išrašytame pakvitavime pažymėjo, kad „antspaudą nesumokėjęs

paėmė p. Valentinas Krečius“ (LMA VB RS, f. 175, b. 180, l. 18). Šis asmuo buvo lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ mokytojas Giriose, Galčiuuose (Varnionių valsčius), Didžiuliuose, Poškonyse (Dieveniškų valsčius), Dubiniuose, Leliušiuose (Rodūnios valsčius). Žr. V. Martinkėnas, *Vilniaus krašto lietuviškos mokyklos ir skaityklos 1919–1939 metais*, Vilnius, 1989, p. 143.), pageidavo turėti daugiau ir naujesnių rašytojų knygų. Petrikų skyriaus kasoje rasta 19 zlotų ir 60 grašių, uždirbtų iš vakarėlių (nario mokestis ir aukos nebuvo renkami), ir čia pat pažymėta, kad tokia pat suma išleista.

1934 m. skyrius turėjo 44 narius (8 įstojo 1934 m.), iš jų 22 buvo jaunuoliai (15 vaikinių ir 7 merginos), 7 amatininkai (5 dailidės ir 2 batsiuviai). Visi skyriaus nariai mokėjo lietuviškai kalbėti, o skaityti ir rašyti – ir lietuviškai, ir lenkiškai. Skyrius turėjo biblioteką ir skaityklą, 107 iš draugijos Centro valdybos gautas knygas, prenumeravo laikraščius „Vilniaus rytojus“, „Vilniaus aušra“, „Jaunimo draugas“. 34 skyriaus nariai perskaitė 173 knygas (kadangi turėtos tik 107 knygos, matyt, kai kurios buvo skaitomos po kelis kartus), o 9 skyriui nepriklausantys asmenys – 26 knygas.

Petrikų skyriaus pranešime Centro valdybai nurodoma, kad lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ skaitykloje veikia vaikų darželis, mokykla, radijas, orkestras. Petrikuose iš tiesų buvo „Ryto“ skyrius. Taigi jame galėjo veikti skaitykla su radiju, orkestras, slaptas vaikų darželis ir mokykla. Per ataskaitinį laikotarpį skyriuje buvo perskaitytos 3 paskaitos (vasario 16 d. – apie lietuvių tautinį atgimimą, kovo 4 d. – apie šv. Kazimierą, spalio 21 d. – apie S. Darių ir S. Girėną), surengtas vakarėlis su vaidinimu, įkurtos dvi ūkininkų kuopelės po 8 narius (jaunųjų ūkininkų kuopelei vadovavo Vytautas Korsakas, vyresniųjų ūkininkų kuopelės vadovas nežinomas). Kuopelės augino runkelius ir dalyvavo žemės

ūkio parodoje. Pagalbą ūkininkų kuopelėms teikė Vilniaus ūkio draugija.

Taip pat 1934 m. ataskaitiniame Petrikų skyriaus pranešime nurodoma, kad jis įsteigtas ir įregistruotas seniūnijoje 1928 m. Tvirtinama, kad skyrius ne visose srityse veikė vienodai aktyviai: nepastatė nei kryžiaus, nei paminklo, nesistengė įsigyti bažnytinės šv. Kazimiero vėliavos ar nekilnojamojo turto, neturėjo savo sodelio, aptverto ir papuošto gėlių darželiais, netvarkė ir nepuošė apylinkės piliakalnio, nesikooperavo su kitais skyriais, kad aptvertų, papuoštų artimiausius senkapius, neturėjo uniformos, pagaliau skyriaus nariai išskilmėse nenešiojo jokių tautinių ženklų⁷². Petrikų skyriaus neveiklumas veikiausiai aiškintinas tiek lėšų stoka, tiek skyriaus nenoru konfrontuoti su vietos gyventojais lenkais, sulenkėjusiais lietuviais ir gudais.

Draugijos Centro valdyba 1934 m. kovo 29 d. informavo Vilniaus–Trakų apskrities seniūną, kad „1934 m. kovo 28 d. draugijos Petrikų skyriuje, esančiame Gervėčių valsčiuje, įvyko valdybos rinkimai. Pirmininku išrinktas Boleslovas Petrikas, pirmininko pavaduotoju Tamošius Petrikas, išdininku Edvardas Urbanavičius, sekretoriumi Jonas Petrikas, bibliotekininku Jonas Mažeika.“⁷³

Petrikų skyriaus pirmininkas B. Petrikas 1935 m. kovo 12 d. draugijos Centro valdybai išsiuntė informacinį pranešimą (gautas 1935 m. kovo 15 d., registracijos Nr. 875):

„Šiuo pranešu, kad Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos Petrikų skyriaus metiniame narių susirinkime, vykusiame 1935 m. kovo 4 d., buvo išrinkta nauja valdyba: 1) Boleslovas Petrikas – pirmininkas, 2) Tamošius Petrikas – pirmininko pavaduotojas, 3) Jonas Petrikas – sekretorius, 4) Edvardas Urbanavičius – kasininkas, 5) Jonas Mažeika – bibliotekininkas. Revizijos komisija: Simanas Karmaza, Vytautas Petrikas ir Antanas Urbanavičius.“⁷⁴

Draugijos Centro valdyba gautą informaciją apie Petrikų skyriaus valdybos rinkimų

rezultatus tą pačią dieną nusiuntė Vilniaus–Trakų apskrities seniūnui. Vietoj draugijos pirmininko pasirašė jo pavaduotojas kun. Nikodemas Raštutis⁷⁵.

1935 m. sausio 24 d. draugijos Petrikų skyrių aplankė auditorius ir paskaitininkas Kunavičius (jo protokolą Centro valdyba gavo 1935 m. vasario 12 d., registracijos Nr. 557). Jo ataskaitoje rašoma:

„<...> narių susirinkime skaičiau paskaitą apie sveikatą, švarą, limpamąsias ligas ir kovą su jomis. Po paskaitos buvo klausimų iš sveikatos srities. Po susirinkimo pamokiau jaunimą žaisti stalo tenisą. Klausimuose ir sumanymuose nutarta steigti sporto sekciją. Sekcijos pirmininku išrinktas Vytautas Korsakas – vienas šviesiausių šio skyriaus narių. Skyriaus raštinė tvarkingai veda 5 knygas. Kasos knyga už 1934 metus – jau uždaryta. Nevedama tik skolinamųjų knygų knyga, nes skyriaus knygos vartojamos kartu su skaityklos knygomis. 1934 metais buvo 2 susirinkimai ir 2 valdybos posėdžiai (vienas valdybos posėdis neįtrauktas protokolų knygon). Skyriaus bibliotekoje yra 107 knygų. Jų skaičius nei didėja, nei mažėja. Knygos laikomos skaitykloje – tvarkingai. Kadangi skolinamųjų knygų knyga nevedama atskirai, tai nežinia, kiek knygų perskaityta. Didesnį pasisekimą turi apysakos. Susirinkimai šaukiami kelis kartus metuose. 1934 metais buvo tokios paskaitos: „Jaunimas organizacijai, organizacija jaunimui“ skaitė skaityklos vedėjas p. V. Bučelis, „Apie mandagumą“ skaitė p. V. Korsakas.

1934 metais surengtas 1 vakarėlis. Skyrius prenumeruoja 1 laikraščio „Vilniaus aušra“ egzempliorių, nariai – 2 egzempliorius „Vilniaus aušra“, 12 egzempliorių „Vilniaus rytojus“, 3 egzempliorius „Jaunimo draugas“.

Skyriuje yra 71 narys. Tai yra palyginti didelis skaičius, nes šiame kaime yra tik 19 namų. Narių skaičius didėja, jie tarp savęs sugyvena vienybėje. Skyrius palaiko santykius

su artimiausiai esančiais draugijos skyriais. Jaunimas moka daug gražių lietuviškų dainų. Merginos audžia tautinius audinius, vaikinai drožinėja iš medžio įvairius drožinius (kaime yra keli staliai). Prie skyriaus yra jaunųjų ūkininkų sekcija, kuri laimėjo I dovaną Gervėčiuose už burokų auginimą. Didžiausias burokas svėrė 8 kilogramus.⁶⁶

1935 m. spalio 15 d. draugijos Petrikų skyrių aplankė gydytoja A. Habdankienė. Ji nebuvo oficiali draugijos auditorė. Ataskaitoje (gauta 1935 m. gruodžio 21 d., registracijos Nr. 2577) A. Habdankienė pažymėjo:

„...> susirinkime dalyvavo apie 50 narių. Narių yra 71 – 1935 metais užsirašė 27. Kodėl ponas Kunavičius protokole išgyrė tvarką vedamų knygų, o tikrumoje vedamos blogai? Kasos knygą paėmiau Centru. 1935 metais buvo paskaita pono Kunavičiaus apie sveikatą. Visos knygos perskaitytos po kelis kartus. Prašo naujų. Mėgsta skaityti iš ūkio srities, apysakas, labai mėgsta skaityti romanus apie keliones. Prenumeruoja laikraščius „Vilniaus rytojus“ (13 egzempliorių), „Jaunimo draugas“ (3 egzempliorius), „Aušrelė“ (5 egzempliorius), „Aušra“ (2 egzempliorius), „Vilniaus žodis“ (1 egzempliorius). Žmonės darė įspūdį inteligentiškų, tik gal per mažai su jais bendradarbiaujama.⁶⁷

Paskutiniame, 1935 m., ataskaitiniame Petrikų skyriaus pranešime draugijos Centro valdybai (gauta 1936 m. kovo 12 d., registracijos Nr. 577) skyriaus pirmininką pavaduojantis bibliotekininkas Valerijonas Bučelis informavo apie pasikeitimus: 1936 m. kovo 1 d. buvo išrinkta nauja valdyba ir revizijos komisija. Pirmininku tapo Jonas Mažeika, pirmininko pavaduotoju Stasys Augulis, išdininku Edvardas Urbanavičius, sekretore (ir bibliotekininke) Kazimiera Urbanavičienė, bibliotekininku Valerijonas Bučelis (buvo išvykęs). Revizijos komisijos nariai: Petras Urbanavičius, Šimas Karmaza, Aleksandras Marinas.

Ataskaitiniais metais skyriaus valdyba sušaukė 5 valdybos ir 3 visuotinius narių susirinkimus. Skyrius turi 73 narius, iš jų 26 buvo jaunuoliai (16 (gal 14?) vaikinių ir 12 merginų). 1935 m. į skyrių įstojo 27 nariai, 1 mirė, 2 išstojo. Visi nariai moka lietuviškai kalbėti, bet 5 iš jų nemoka skaityti ir rašyti. Skyrius turi biblioteką, kurioje yra 122 knygos, gautos iš draugijos Centro valdybos, prenumeruoja laikraščius „Vilniaus rytojus“ (14 egz.), „Jaunimo draugas“ (12 egz.), „Vilniaus aušra“ (3 egz.), bet neturi atskiros patalpos susirinkimams ir skaityklai. 32 skyriaus nariai perskaitė 140 knygų (matyt, po kelis kartus tas pačias) ir pageidavo daugiau naujesnių knygų. Buvo perskaitytos 9 įvairių mokslo sričių paskaitos, surengtas vakarėlis.

Likus metams iki uždarymo Petrikų skyrius turėjo įsteigęs vaikų darželį. 1935-aisiais šiame skyriuje buvo paminėta draugijos globėjo šv. Kazimiero diena, Motinos diena, surengta Spaudos, Blaivybės savaitė, švaros šventė. Tais metais Petrikų skyrius pagaliau įsigijo bažnytinę šv. Kazimiero vėliavą (saugota Šv. Mikalojaus bažnyčioje), tautinių iškilnių metu jo nariai nešiojo tautinius papuošalus, buvo suorganizuota Sporto ir, matyt, atkurta Jaunųjų ūkininkų sekcija (joms vadovavo V. Korsakas ir V. Bučelis; turėjo atitinkamai 10 ir 8 narius), buvo rūpinamasi kiek galint susitvarkyti ir papuošti savo kiemą ir kaimą. Skyrius gavo paramos iš lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ skaityklos ir Lietuvių šv. Kazimiero draugijos Centro valdybos. Nors 1935 m. Petrikų skyrius pasiekė geresnių rezultatų, bet nedėjo pastangų įgyti Lietuvių šv. Kazimiero draugijai nekilnojamojo turto, neturėjo namų vaistinė, sodelio, aptverto ir papuošto gėlių darželiais, nesutvarkė ir nepapuošė apylinkės piliakalnio, nesikooperavo su kitais skyriais, kad aptvertų ir papuoštų artimiausius senkapius⁷⁸.

Lietuvių šv. Kazimiero draugijos Centro valdybai gavus šį paskutinį Petrikų skyriaus pranešimą, jos pirmininkas kun. Vincentas Taškūnas ir sekretorius R. Bagdonas išsiuntė Vilniaus–Trakų apskrities seniūnui raštą Nr. 578, kuriuo informavo, kad „1936 m. kovo 1 d. buvo išrinkta nauja skyriaus valdyba. Pirmininku tapo Jonas Mažeika, pirmininko pavaduotoju Stasys Augulis, išdininku Edvardas Urbanavičius, sekretore Kazimiera Urbanavičienė“⁷⁹.

1936 m. balandžio 28 d. Vilniaus seniūno pavaduotojas Bohdanas Wendorffas informavo Lietuvių šv. Kazimiero draugijos Centro valdybą stabdantis Petrikų skyriaus veikimą:

„Vilniaus–Trakų apskrities seniūnas Vilnius, 1936 m. balandžio 28 d.
Nr. B.I.2^c/42

Įeinamasis, 1936 m. gegužės 9 d.
Nr. 915

Pagrindinis sprendimas dėl Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti Petrikų skyriaus, esančio Vilniaus–Trakų apskrities Gervėčių valsčiuje, veiklos sustabdymo.

Remdamasis Lenkijos Respublikos prezidento 1932 m. spalio 27 d. Įsako dėl draugijų 16 straipsniu (*Dziennik Ustaw*, Nr. 94, 808 punktas), Vilniaus–Trakų apskrities seniūnas stabdo Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti Petrikų skyriaus, esančio Gervėčių valsčiuje, Vilniaus–Trakų apskrityje, veiklą.

Motyvas. 1936 m. balandžio 25 d. patikrinus Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti Petrikų skyrių, esantį Gervėčių valsčiuje, rasta periodinių leidinių ir knygų, išleistų Kaune ir nepatvirtintų Lenkijos pašto cenzūros, o tai Kriminalinis kodeksas įvardija kaip sunkų nusikaltimą. Periodinius leidinius ir knygas skyriaus valdyba išduodavo viešai naudotis. Skyriaus veikla neatitinka

jam nustatytos veikimo srities ir metodų, kelia pavojų saugumui ir viešajai tvarkai.

Remiantis Įsako dėl draugijų 16 straipsniu, šis sprendimas turi būti nedelsiant vykdomas. Sprendimas gali būti apskūstas Vilniaus vaivadijos įstaigai Vilniuje per 14 dienų nuo jo gavimo. Apeliacija teikiama tarpininkaujant Vilniaus–Trakų apskrities seniūnijai.

Už apskrities seniūną B. Wendorff,
seniūno pavaduotojas.⁸⁰

1936 m. gegužės 1 d. Vilniaus seniūnas W. Niedźwieckis informavo Lietuvių šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti Centro valdybą, kad likviduoja draugijos Petrikų skyrių:

„Vilniaus–Trakų apskrities seniūnas Vilnius, 1936 m. gegužės 1 d.
Nr. B.I.2^c/42

Įeinamasis, 1936 m. gegužės 9 d.
Nr. 914

Pagrindinis sprendimas dėl Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti Petrikų skyriaus, esančio Vilniaus–Trakų apskrities Gervėčių valsčiuje, veiklos sustabdymo.

Remdamasis Lenkijos Respublikos prezidento 1932 m. spalio 27 d. Įsako dėl draugijų 16 straipsniu (*Dziennik Ustaw*, Nr. 94, 808 punktas), Vilniaus–Trakų apskrities seniūnas stabdo Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti Petrikų skyriaus, esančio Gervėčių valsčiuje, Vilniaus–Trakų apskrityje, veiklą.

Motyvas. 1936 m. balandžio 25 d. patikrinus Lietuvių Šv. Kazimiero draugijos jaunimui auklėti ir globoti Petrikų skyrių, esantį Gervėčių valsčiuje, rasta periodinių leidinių ir knygų, išleistų Kaune ir nepatvirtintų Lenkijos pašto cenzūros, o tai Kriminalinis kodeksas įvardija kaip sunkų nusikaltimą. Periodinius leidinius ir knygas skyriaus valdyba išduodavo viešai naudotis. Skyriaus veikla neatitinka

jam nustatytos veikimo srities ir metodų, kelia pavojų saugumui ir viešajai tvarkai.

Remiantis Lenkijos Respublikos prezidento 1928 m. kovo 22 d. Administracinės teisės įsako 87 straipsnio 4 paragrafu (*Dziennik Ustaw*, Nr. 36, 341 punktas) šis sprendimas turi būti nedelsiant vykdomas. Šis sprendimas gali būti apskūstas Vilniaus vaivadijos įstaigai Vilniuje per 14 dienų nuo jo gavimo. Apeliacija teikiama tarpininkaujant Vilniaus–Trakų apskrities seniūnijai.

Apskrities seniūnas W. Niedźwiecki.⁶¹

Ironiška, kad abiejų Vilniaus–Trakų apskrities Vilniaus seniūnijos pareigūnų raštus Lietuvos šv. Kazimiero draugijos Centro valdyba gavo tą pačią dieną – 1936 m. gegužės 9-ąją (registracijos Nr. 914 ir 915). Kaip matyti iš šių dokumentų, draugijos Centro valdyba per 14 dienų nuo gavimo galėjo sprendimą apskūsti Vilniaus vaivadijos valdybai. Ar Centro valdyba pasinaudojo šia teise, tiksliai nežinoma. Bet net jei skundas buvo pateiktas, Vilniaus vaivada Ludwikas Bociańskis galėjo į jį nekreipti dėmesio ir Lietuvos šv. Kazimiero draugijos Centro valdybai raštu neatsakyti, duodamas suprasti, kad palieka galioti Vilniaus–Trakų apskrities seniūno sprendimą.

Nuorodos

¹ Žr. G. Ereminas, „Lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ veikla Vilniaus krašte (1920–1939 m.)“, *Genocidas ir rezistencija*, 2013, Nr. 1 (33), p. 112–135, To paties, „Lenkijos valdžios polonizacijos politika prieš lietuvių tautinę mažumą (1935–1939 m.)“, *ibid.*, 2015, Nr. 1 (37), p. 109–126.

² **Ašmenos apskrities Dieveniškų valsčiuje** 1927 m. buvo įkurta Bilių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi LMA VB RS, f. 175, b. 102), Didžiulių (skyriaus 1927–1935 m. dokumen-

IŠVADOS

Lietuvių šv. Kazimiero draugija, įkurta 1925 m. spalio mėn., veiklą Vilniaus krašte pradėjo gerokai vėliau nei jai giminiška lietuvių švietimo draugija „Rytas“. Ši draugija, kitaip nei „Rytas“, neturėjo savo mokyklų tinklo, bet iki prievartinio uždarymo 1937 m. sugebėjo sustiprinti lietuvių tautinę savimonę veikdama per savo skyrius, kurių 1926–1936 m. turėjo 482. Siekdama veiksmingiau šviesti Vilniaus krašto lietuvius, Lietuvos šv. Kazimiero draugija bendradarbiavo su „Ryto“ draugija ir savo skyrius steigė tose vietovėse, kur tuo pačiu arba beveik tuo pačiu metu veikė „Ryto“ skyriai, mokyklos, mokyklos ir skaityklos, mokyklos ir skyriai, skaityklos, skaityklos ir skyriai, mokyklos, skaityklos ir skyriai.

Lenkijos administracinei valdžiai be perstojo kovojant su mokyklas, skyrius ir skaityklas steigiančia „Ryto“ draugija, Lietuvos šv. Kazimiero draugija galėjo palyginti ramiai dirbti. Jos Vilniuje veikianti Centro valdyba rengė kvalifikuotus auditorius ir paskaitininkus. Vilniaus krašte jie vykdė lietuvių šviečiamąjį darbą: kontroliuodavo draugijos skyrių darbą, skaitė paskaitas aktualiomis temomis, rodė kino filmus, mokė jaunimą naujų žaidimų. Patys Lietuvos šv. Kazimiero draugijos skyrių nariai rūpinosi savo ir skyriui nepriklausančių vietos žmonių savišvieta naudodami skyriaus turimas bibliotekas.

tai saugomi *ibid.*, b. 123), Maciučių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 444, d. 1–2), Valackiškių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 428), Žižmų (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 39), 1929 m. – Grybiškių (skyriaus 1929–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 143), Jurgelių (skyriaus 1929–1933 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 295), Milkūnų (skyriaus 1929–1932 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 84), Pupiškių (skyriaus 1929–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 525), Puškonių

(skyriaus 1929–1930 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 524), Rimašių (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 262), Stalgonių (skyriaus 1929–1930 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 403), Šiaudainių (skyriaus 1929–1933 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 154), 1932 m. – Miežionių (skyriaus 1932 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 76), 1933 m. – Kaziulių (skyriaus 1933–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 462), 1934 m. – Dieveniškų (skyriaus 1934–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 122), Miežionių (skyriaus 1934 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 434), 1935 m. – Kovalių (skyriaus 1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 330) skyriai.

³ **Breslaujos apskrities Apso valsčiuje** 1927 m. buvo įkurta Bielušiščio (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 102), Kumpinių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 616), Petkūniškio (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 179), Zabarninkų (skyriaus 1927–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 31), 1929 m. – Damošių (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 9), Kupčelių (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 619), Naujasalio (skyriaus 1929–1934 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 502), Zaliesės (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 44), 1930 m. – Ignotiškės (skyriaus 1930–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 162), Juodalėnų (skyriaus 1930–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 290, d. 1–2), Miliūnų (skyriaus 1930–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 80, d. 1–2), 1931 m. – Ražavos (skyriaus 1931–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 326), 1933 m. – Apso (skyriaus 1933–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 556), Paberžės (skyriaus 1933–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 583), Vainiūnų (skyriaus 1933–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 309), 1934 m. – Abelykščių (skyriaus 1934–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 562), Bikauskų (skyriaus 1934–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 99), Jurėnų (skyriaus 1934–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 297), Miedžiukų (skyriaus 1934–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 214), Užugirio (skyriaus 1934–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 60), 1935 m. – Jutiškių (skyriaus 1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 299) skyriai.

Breslaujos apskrities Breslaujos valsčiuje 1929 m. buvo įkurta Usonių (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 58), 1930 m. – Bužonių (skyriaus 1930–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 113, d. 1–4), 1934 m. – Marijampolės

(skyriaus 1934–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 193) skyriai.

Breslaujos apskrities Drūkšių valsčiuje 1929 m. buvo įkurtas Varniščio (skyriaus 1929–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 421, d. 1–2) skyrius.

Breslaujos apskrities Rimšės valsčiuje 1926 m. buvo įkurta Čižiūnų (skyriaus 1926–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 119, d. 1–2), 1927 m. – Bieniūnų (skyriaus 1927–1933 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 204), Keičių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 477), Maciūnų (skyriaus 1927–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 446, d. 1–2), Medeišių (skyriaus 1927–1931 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 455), Nagėnų (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 506), 1929 m. – Antalgės (skyriaus 1929–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 553), Geistenių (skyriaus 1929–1931 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 128), Gervelių (skyriaus 1929–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 509), Girdžiūnų (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 133), Mažėnų (skyriaus 1929–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 453), 1933 m. – Staionių (skyriaus 1933 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 401) skyriai.

Breslaujos apskrities Vidžių valsčiuje 1935 m. buvo įkurta Janavo (skyriaus 1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 171), Vidžių (skyriaus 1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 369) skyriai.

⁴ **Dysnos apskrities Mikolajavo valsčiuje** 1927 m. buvo įkurtas Fedosovo skyrius (skyriaus dokumentai saugomi *ibid.*, b. 522).

⁵ **Gardino apskrities Marcinkonių valsčiuje** 1927 m. buvo įkurta Bižų (skyriaus 1927–1931 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 104, d. 1–6), Marcinkonių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 191, d. 1–6), Margionių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 69, d. 1–7), Randamonių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 543, 460, d. 1–6), Šklėrių (skyriaus 1927–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 156), 1928 m. – Grūto (skyriaus 1928–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 145), Kabelių (skyriaus 1928–1933 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 24), Kašėtų (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 467), Mardasavo (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 68, d. 1–2, b. 70–73), Musteikų (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 96), Neravų (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 206), Puvočių (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai

saugomi *ibid.*, b. 523, d. 1–6), Ratnyčios (skyriaus 1928–1939 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 325), Rudnios (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 255, 1929–1936 m. – *ibid.*, b. 265, 1931–1936 m. – *ibid.*, b. 256), Viečiūnų (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 311), 1929 m. – Dubininkų (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 379), 1930 m. – Darželių (skyriaus 1930–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 12, d. 1–6), 1932 m. – Kupiniškių (skyriaus 1932–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 18) skyriai.

Gardino apskrities Pariečės valsčiuje 1928 m. buvo įkurti Ezerkų (skyriaus 1928–1932 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 286), Latežerio (skyriaus 1928–1937 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 223), 1929 m. – Jaskonių (skyriaus dokumentai saugomi *ibid.*, b. 284) skyriai.

6 Lydos apskrities Benekainių valsčiuje 1926 m. buvo įkurti Strielčių (skyriaus 1926–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 396, d. 1–6), 1927 m. – Bajorų (skyriaus 1927–1932 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 64), Benekainių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 304), Biliūnų (skyriaus 1927–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 103), Butrimonių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 111, d. 1–5), Jundiliškio (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 294), Kaniūkų (skyriaus dokumentai saugomi *ibid.*, b. 234), 1928 m. – Kužių (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 622, d. 1–12), Stanišių (skyriaus 1928–1937 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 400), 1929 m. – Balčininkėlių (skyriaus 1929–1934 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 65), Čeglikų (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 120, d. 1–5, b. 160), Jurgonių (skyriaus 1929–1933 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 296), 1934 m. – Lietuvos (skyriaus 1934–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 349), Liubartų (skyriaus 1934–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 350, d. 1–2) skyriai.

Lydos apskrities Eišiškių valsčiuje 1927 m. buvo įkurti Naujadvario (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 504, d. 1–8), 1928 m. – Kalesnykų (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 26), 1929 m. – Gilviniškių (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 130, d. 1–5), Strėžūnų (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 395), Vėžionių (skyriaus 1929–1932 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 414), 1932 m. – Stavidonių (skyriaus 1932–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 398) skyriai.

Lydos apskrities Rodūnios valsčiuje 1926 m. buvo įkurti Pelesos (skyriaus 1926–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 177), 1927 m. – Bieliūnų (skyriaus 1927–1932 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 305), Druskininkų (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 378), Dubinių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 381), Kargandų (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 19), Paditvio (skyriaus 1927–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 580), Pavalakės (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 174), Piliūnų (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 184), Skladonių (skyriaus 1927–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 408), Vigonių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 312), 1928 m. – Piliakalnio (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 183), 1929 m. – Serbenišio (skyriaus 1929–1930 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 547), 1930 m. – Leliušių (skyriaus 1930–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 218), Smilginių (skyriaus 1930–1934 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 406), 1932 m. – Varių (skyriaus 1932 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 422) skyriai.

Lydos apskrities Varanavo valsčiuje 1927 m. buvo įkurti Cesliukiškių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 121, d. 1–6), Tusamonių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 53, d. 1–2; b. 632, d. 1–6), 1928 m. – Ramaškoninių (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 117, d. 1–4; b. 118, 544), Stilgūnų (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 98, d. 1–7), 1929 m. – Lašėkų (skyriaus 1929–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 219), Naujasėdžio (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 503), Nevošių (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 207, 209, d. 1–7), Parabiškių (skyriaus 1929–1934 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 188), Žašinių (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 34, d. 1–4), 1933 m. – Dainavos (skyriaus 1933–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 2), Varanavo (skyriaus 1933–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 307, d. 1–2) skyriai.

Lydos apskrities Žirmūnų valsčiuje 1927 m. buvo įkurti Magūnų (skyriaus 1927–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 445), Padvarės (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 581, d. 1–2), Žilionių (skyriaus 1927–1932 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 38), 1928 m. – Plikų (skyriaus 1928–1937 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 533, d. 1–2), 1929 m. – Petkaučiznos (skyriaus 1929–1930 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 181),

1930 m. – Žirmūnų (skyriaus 1930 m. dokumentai saugomi ibid., b. 42), 1932 m. – Lapočiškių (skyriaus 1932–1935 m. dokumentai saugomi ibid., b. 226) skyriai.

⁷ **Suvalkų apskrities Andriejavo valsčiuje** 1927 m. buvo įkurti Vaičiuliškės (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 433), 1931 m. – Kreivėnų (skyriaus 1931–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 331), 1933 m. – Eglinės (skyriaus 1933 m. dokumentai saugomi ibid., b. 549), Ramonų (skyriaus 1933 m. dokumentai saugomi ibid., b. 321) skyriai.

Suvalkų apskrities Berznyko valsčiuje 1928 m. buvo įkurtas Žagarų (skyriaus 1928–1935 m. dokumentai saugomi ibid., b. 33), 1930 m. – Agradnikų (skyriaus 1930–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 557) skyrius.

Suvalkų apskrities Krasnovo valsčiuje 1926 m. buvo įkurti Bubelių (skyriaus 1926–1934 m. dokumentai saugomi ibid., b. 107), Burbiškių (skyriaus 1926–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 586), Paliūnų (skyriaus 1926–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 576, d. 1–3), Pristavonių (skyriaus 1926–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 529, 540), 1927 m. – Dusnyčios (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 384), Vidugirių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 310), 1928 m. – Sankurų (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 306, d. 1–3), Skarkiškių (skyriaus 1928–1931 m. dokumentai saugomi ibid., b. 409), 1929 m. – Rašaičių (skyriaus 1929–1935 m. dokumentai saugomi ibid., b. 323), 1930 m. – Didžiulių (skyriaus 1930–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 459, d. 1–5), 1931 m. – Navinykų (skyriaus 1931–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 205, d. 1–5), Pelekų (skyriaus 1931–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 189, d. 1–5), 1932 m. – Juodeliškės (skyriaus 1932 m. dokumentai saugomi ibid., b. 291), 1933 m. – Būdos (skyriaus 1933–1934 m. dokumentai saugomi ibid., b. 110) skyriai. Radziūčių skyriaus (dokumentai saugomi ibid., b. 317) įkūrimo data kol kas nežinoma.

Suvalkų apskrities Krasnapolio valsčiuje 1926 m. buvo įkurtas Klevų (skyriaus 1926–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 469, d. 1–5), 1930 m. – Lumbių (skyriaus 1930–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 351) skyrius.

Suvalkų apskrities Seinų valsčiuje 1926 m. buvo įkurtas Seinų skyrius (skyriaus 1926–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 541).

Suvalkų apskrities Seinų valsčiuje 1926 m. buvo įkurti Punsko (skyriaus 1926–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 527), Vaitakiemio (skyriaus 1926–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 429), 1928 m. – Žvikelių (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 41), 1929 m. – Vilkapėdžių (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 313), 1930 m. – Kampuocių (skyriaus 1930–1935 m. dokumentai saugomi ibid., b. 23), Ožkinių (skyriaus 1930–1940 m. dokumentai saugomi ibid., b. 211), Šlynakiemio (skyriaus 1930–1935 m. dokumentai saugomi ibid., b. 155), Valinčių (skyriaus 1930–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 426), 1931 m. – Raistinių (skyriaus 1931–1935 m. dokumentai saugomi ibid., b. 319), 1934 m. – Trakiškių (skyriaus 1934–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 50), 1936 m. – Burokų (skyriaus dokumentai saugomi ibid., b. 116) skyriai.

⁸ **Švenčionių apskrities Adutiškio valsčiuje** 1926 m. buvo įkurti Jakelių (skyriaus 1926–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 166), Svilionių (skyriaus 1926–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 392), Vasiūnų (skyriaus 1926–1935 m. dokumentai saugomi ibid., b. 419, 420), 1927 m. – Antanų (skyriaus 1927–1935 m. dokumentai saugomi ibid., b. 555), Davaisių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 126, d. 1–2), Gudelių (skyriaus 1927 m. dokumentai saugomi ibid., b. 146), 1928 m. – Lazdinių (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 222), 1929 m. – Linkonių (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 348, d. 1–2), Medinių (skyriaus 1929–1935 m. dokumentai saugomi ibid., b. 216), Paciškio (skyriaus dokumentai saugomi ibid., b. 526), Pociškės (skyrius žinomas iš abėcėlinio Lietuvių šv. Kazimiero draugijos skyrių ir vaikų darželių sąrašo, ibid., b. 594, d. 2, l. 15; skyriaus 1929–1935 m. kasos knyga saugoma ibid., b. 539), 1930 m. – Adutiškio (skyriaus 1930–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 561), Kackonių (skyriaus 1930–1931 m. dokumentai saugomi ibid., b. 328, o 1930–1935 m. – ibid., b. 25), Mockiškių (skyriaus 1930–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 90), 1932 m. – Kavaltiškės (skyriaus 1932 m. dokumentai saugomi ibid., b. 461), Lašiškės (skyriaus 1932–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 225), Vileitų (skyriaus 1932–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 315, 734), 1933 m. – Piršteliškių (skyriaus 1933–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 536), 1934 m. – Gailių (skyriaus 1934–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 521), Lasių (skyriaus 1934–1936 m. dokumentai saugomi ibid., b. 227),

Romaniūnų (skyriaus 1934–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 320), Starčiūnų (skyriaus 1934–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 397, d. 1–7), 1935 m. – Naujasalio (skyriaus 1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 501), Stajatiškių (skyriaus 1935–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 402), Svirku (skyriaus 1935–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 391), 1936 m. – Saulėniškių (skyriaus 1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 570) skyriai.

Švenčionių apskrities Daugėlišio valsčiuje 1927 m. buvo įkurti Bėčiūnų (skyriaus 1927–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 303), Senojo Daugėlišio (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 442, d. 1–8), Dūdų (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 383), Ivanėnų (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 164), Ožonių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 210), Paringio (skyriaus 1927–1931 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 187), Ryzganų (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 253), Taujūnų (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 47), 1928 m. – Andriejavo (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 550), Gedžiūnėlių (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 513), Girminių (skyriaus 1928–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 137), Juodalaukio (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 289), Maksimonių (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 448), Mikalavėlio II (skyriaus 1928 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 88), Navikų I (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 500), Pašiškių (skyriaus 1928–1930 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 172), Rimšėnų (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 260), Seniškio I (skyriaus 1928–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 545), Vėlionių (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 316), Zabarčių (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 32), Zuikių (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 36), 1929 m. – Antakmenės (skyriaus 1929–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 554), Balaveckų (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 67, d. 1–3), Daubariškės (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 1, d. 1–3; b. 4), Gaveikėnų (skyriaus 1929–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 514, d. 1–3), Kalviasalio (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 30), Kaneišių (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 12), Mažulėnų (skyriaus 1929 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 454), Meironių (sky-

riaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 81), Triburčių (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 241), Užušilės (skyriaus 1929–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 45), 1930 m. – Antagavės (skyriaus 1930–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 551), Šulėnų (skyriaus 1930–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 157), 1931 m. – Grigiškių (skyriaus 1931–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 139), Mikalavo (skyriaus 1931–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 82, 91), Upio (skyriaus dokumentai saugomi *ibid.*, b. 56), Vastakiškės (skyriaus 1931–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 418, d. 1–3), 1932 m. – Janionių (skyriaus 1932–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 287), Maliakalnio (skyriaus 1932–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 449), 1933 m. – Pajurgiškės (skyriaus 1933–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 579), 1934 m. – Makniulaukės (skyriaus 1934–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 447), Navikų II (skyriaus 1934–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 449), Vidiškių (skyriaus 1934–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 368), 1935 m. – Daniūnų (skyriaus 1935–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 7), Naujojo Daugėlišio (skyriaus 1935–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 566), Pimpiškės (skyriaus 1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 185), Urvelių (skyriaus 1935–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 57), Vencloviškės (skyriaus 1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 373), Vingirių (skyriaus 1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 372), 1936 m. – Bėčionių (skyriaus 1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 413) skyriai.

Švenčionių apskrities Dūkšto valsčiuje 1926 m. buvo įkurti Dūkšto (skyriaus 1926–1931 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 385), 1927 m. – Bikėnų (skyriaus 1927–1934 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 101), Kalviškių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 21), Kaniūkų (skyriaus 1927–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 15, d. 1–5), Vardžiukiemio (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 424), 1928 m. – Grybėnų (skyriaus 1928–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 142), Laukštėnų (skyriaus 1928 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 221), Ligūnų (skyriaus 1928–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 344), 1929 m. – Driškūnų (skyriaus 1929–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 376), Egliniškio (skyriaus 1929–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 508), Kazitiškio (skyriaus 1929–1932 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 464), Pažemiškio (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 530), Ratkūniškių (skyriaus

1929–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 324), Rupinių (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 258), 1930 m. – Dvarkščių (skyriaus 1930–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 388), 1931 m. – Beržininkų (skyriaus 1931–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 301), 1933 m. – Pažemiškio (skyriaus 1933–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 175) skyriai.

Švenčionių apskrities Kaltanėnų valsčiuje 1925 m. buvo įkurta Šakališkių (skyriaus 1925–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 161), 1927 m. – Kretuonų (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 333), Linkmenų (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 347), Reškutėnų (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 263), Vaičiukiškės (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 432), 1929 m. – Adomiškio (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 560), Didžiosios Salos (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 124), Kūrinių (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 620), Rėkučių (skyriaus 1929–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 264), Sabališkės (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 565), 1930 m. – Bajorų (skyriaus 1930–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 63, o 1934–1936 m. – *ibid.*, b. 105), Pipiriškės (skyriaus 1930–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 186), Veikūnų (skyriaus dokumentai saugomi *ibid.*, b. 416), 1933 m. – Bieniūnų (skyriaus 1933–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 202), 1934 m. – Gaurėlių (skyriaus 1934–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 515), Kuklių (skyriaus 1934–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 342), Murmų (skyriaus 1934–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 95), 1935 m. – Antaliedės (skyriaus 1935–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 552), Garbūnų (skyriaus 1935–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 517), Ožkinių (skyriaus 1935–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 212), Rukšiškių (skyriaus 1935–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 257) skyriai.

Švenčionių apskrities Lentupio valsčiuje 1935 m. buvo įkurtas Čičelių skyrius (skyriaus 1935–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 199).

Švenčionių apskrities Linkmenų valsčiuje 1927 m. buvo įkurta Kaltanėnų (skyriaus 1927–1928 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 28), Motiejūnų (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 93), Palūšės (skyriaus 1927–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 575), 1928 m. – Kiškių (skyriaus 1928–1935 m. doku-

mentai saugomi *ibid.*, b. 473), 1929 m. – Vaišniūnų (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 430) skyriai.

Švenčionių apskrities Mielagėnų valsčiuje 1926 m. buvo įkurta Ceikinių (skyriaus 1926–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 200), 1927 m. – Bernotų (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 203), Juodagalvių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 288), Krikonių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 334), Salamiankos (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 563), Salų (skyriaus dokumentai saugomi *ibid.*, b. 410), 1928 m. – Palesių (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 577), 1929 m. – Buckūnų (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 108), Dainių (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 10, d. 1–2), Kalninės (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 27), Kieriškio (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 474), Kirkučių (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 471), Lepšių (skyriaus 1929–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 220), Miečionių (skyriaus 1929–1934 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 213, o 1929–1936 m. – *ibid.*, b. 215), Staniūnų (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 399, d. 1–11), 1931 m. – Tumelėnų (skyriaus 1931–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 52), 1933 m. – Dubiškės (skyriaus 1933–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 382), 1934 m. – Dvarkčių (skyriaus 1934–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 386), Kunciaginos (skyriaus 1934–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 617), 1935 m. – Garnių (skyriaus 1935–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 516), Juodiškio (skyriaus 1935–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 293), Kančiogino (skyriaus 1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 20), Rūbelininkų (skyriaus 1935–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 254), Sriubų (skyriaus 1935–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 404) skyriai. Gilūtų skyriaus (dokumentai saugomi *ibid.*, b. 129) įkūrimo data nežinoma.

Švenčionių apskrities Mikalavo valsčiuje 1928 m. buvo įkurtas Karklynės skyrius (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 466).

Švenčionių apskrities Pabradės valsčiuje 1936 m. buvo įkurtas Šutų skyrius (skyriaus 1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 153).

Švenčionių apskrities Švenčionių valsčiuje 1927 m. buvo įkurta Daukšių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 127, d. 1–10;

b. 443), Jaciūnų (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 165, d. 1–2), Ragaučinos (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 318), Švenčionėlių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 61, 1927–1940 m. – *ibid.*, b. 625, 1927–1929 m. – *ibid.*, b. 498, 1933–1934 m. – *ibid.*, b. 592, 1927–1931 m. – *ibid.*, b. 279, 1927–1936 m. – *ibid.*, b. 280, d. 1–2, 1927–1936 m. – *ibid.*, b. 281, d. 1–2, 1927–1936 m. – *ibid.*, b. 282, d. 1–2), 1928 m. – Datinėnų (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 458, d. 1–7), Mielagėnų (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 412, d. 1–7), Miežionėlių (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 78, d. 1–2), 1929 m. – Činčikų (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 196), Jankaučiznos (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 167, d. 1–2, o 1929–1936 m. – *ibid.*, b. 217, d. 1–4), Kulniškių (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 615), Miežionių (skyriaus 1929–1931 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 77), Strūnaičių (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 394), 1930 m. – Kosčiukų (skyriaus 1930–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 329), Misiūnų (skyriaus 1930–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 86), Modžiūnų (skyriaus 1930–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 92, d. 1–2), Rinkonių (skyriaus 1930–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 259), Trabučių (skyriaus 1930–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 49), Vaiškūnų (skyriaus 1930–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 431, d. 1–6), Varakalių (skyriaus 1930–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 425), 1931 m. – Aučynų (skyriaus dokumentai saugomi *ibid.*, b. 559), Beržuvio (skyriaus 1931–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 302), Kukiškių (skyriaus 1931–1934 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 343), Matukų (skyriaus 1931–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 452), Pliauškių (skyriaus 1931–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 534), Senadvario (skyriaus 1931–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 542), 1932 m. – Aidukų (skyriaus 1932–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 548), Gražulių (skyriaus 1932–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 138), Kirdeikių (skyriaus 1932–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 472, d. 1–2), Kučių (skyriaus 1932–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 339, d. 1–3), 1934 m. – Grybų (skyriaus 1934–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 144), Grigaliūnų (skyriaus 1934–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 140), Jančiūnų (skyriaus 1934–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*,

b. 169), Juodiškės (skyriaus 1934–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 292), Pirktinių I (skyriaus 1934–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 538, d. 1–2), 1935 m. – Kunigiškės (skyriaus 1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 618), Stūglių (skyriaus 1935–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 393), Vaikūčių (skyriaus 1935–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 415), Želabų (skyriaus 1935–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 37) skyriai.

Švenčionių apskrities Tverėčiaus valsčiuje

1927 m. buvo įkurti Astraviškio (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 558, d. 1–2), Erzvėto (skyriaus 1927–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 507), Katinautiškės (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 465), Kukutėlių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 614, d. 1–2), Latakiškės (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 224), Tverėčiaus (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 54), Vilėkų (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 314), 1928 m. – Guntaininkų (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 148), Pivorų (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 535), 1929 m. – Bobėnų (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 106), Galalaukių (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 519), Lazinkų (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 267), Vytėnų (skyriaus 1929–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 371), 1930 m. – Didžiasalio (skyriaus 1930–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 125, d. 1–2, o 1933 m. – *ibid.*, b. 568), Petrošiūnų (skyriaus 1930–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 182), Rasčiūnų (skyriaus 1930–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 322), 1931 m. – Bukliškės (skyriaus 1931–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 112), Dietkauščiznos (skyriaus 1931–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 390, d. 1–2), Kukučių (skyriaus 1931–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 341), 1933 m. – Kelpučių (skyriaus 1933–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 476), Kiniūnų (skyriaus 1933–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 475), 1934 m. – Čepeliškių (skyriaus 1934–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 197), Kudabiškių (skyriaus 1934–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 340), Smilginiškės (skyriaus 1934–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 405), 1935 m. – Kriaučiškių (skyriaus 1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 332), Padysnio (skyriaus 1935–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 582), Pošiūnų (skyriaus 1935–1937 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 531)

skyriai. Ignalinos skyrius (1932 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 163) priklausė Švenčionių apskrčiai; valsčius nežinomas.

Švenčionių apskrities Valkininkų valsčiuje 1929 m. buvo įkurtas Voriškių skyrius (skyriaus 1929–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 370).

Švenčionių apskrities nenustatytame valsčiuje buvo įkurtas Ziboliškės skyrius (skyriaus dokumentai saugomi *ibid.*, b. 43). Jo įkūrimo data nežinoma.

⁹ **Valažino apskrities Bokštų valsčiuje** buvo įkurtas Daunorų (įkūrimo data nežinoma, dokumentai saugomi *ibid.*, b. 125), 1929 m. – Paselių (skyriaus 1929–1930 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 173) skyrius.

Valažino apskrities Lugamėnų valsčiuje 1929 m. buvo įkurti Bebrėnų (skyriaus 1929–1934 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 62), Jaskūnų (skyriaus 1929–1938 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 285), Lazdūnų (skyriaus 1929–1931 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 266) skyriai.

¹⁰ **Vilniaus apskrities Gervėčių valsčiuje** 1926 m. buvo įkurti Gėliūnų (skyriaus 1926–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 512), Petrikų (skyriaus 1926–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 180), 1927 m. – Galčiūnų (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 518), Knystuškių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 327), Milcėjos (skyriaus 1927–1933 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 74), 1928 m. – Gervėčių (skyriaus 1928–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 510), Gudininų (skyriaus 1928–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 147), Miciūnų (skyriaus dokumentai saugomi *ibid.*, b. 457), Mockų (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 89), 1929 m. – Gaigalių (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 521) skyriai.

Vilniaus apskrities Kaniavos valsčiuje 1926 m. buvo įkurti Paažuolės (skyriaus 1926–1930 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 585), 1928 m. – Dainavos (skyriaus 1928–1932 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 8), Krokšlio (skyriaus dokumentai saugomi *ibid.*, b. 336), Slučajaus (skyriaus 1928–1932 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 407), Vydenių (skyriaus 1928–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 308), 1929 m. – Dalinos (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 3), Šilinės (skyriaus 1929–1934 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 158) skyriai. Vilniaus apskrities Kaniavos valsčiui dar priklausė Mikalčiūnų skyrius (dokumentai saugomi *ibid.*, b. 85), kurio įkūrimo metai nežinomi.

Vilniaus apskrities Maišiagalos valsčiuje 1930 m. buvo įkurtas Jauniūnų skyrius (skyriaus 1930–1932 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 283).

Vilniaus apskrities Rudaminos valsčiuje 1927 m. buvo įkurtas Marijampolės skyrius (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 192, d. 1–7).

Vilniaus apskrities Rudiškio valsčiuje 1930 m. buvo įkurtas Klepočių skyrius (skyriaus 1930–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 470).

Vilniaus apskrities Valkininkų valsčiuje 1926 m. buvo įkurti Čižiūnų (skyriaus 1926–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 194), 1927 m. – Biekšių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 100), Dargužų (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 5), Giraitės (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 134), Jurkonių (skyriaus 1927–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 298), Krūminių (skyriaus 1927–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 338, d. 1–2), Kuršių (skyriaus dokumentai saugomi *ibid.*, b. 621, d. 1–2), Lieponių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 228, d. 1–6), Pamerkio (skyriaus 1927–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 574), Pašalčių (skyriaus 1927–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 532), Šarkiškio (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 159), Tiltų (skyriaus 1927 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 48), 1928 m. – Bartelių (skyriaus 1928–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 300), Mištūnų (skyriaus 1928–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 87), Pirčiupių (skyriaus 1928–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 537), 1929 m. – Kalvių (skyriaus 1929–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 29), Naniškių (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 505, d. 1–2), Papiškio (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 571), Pūčkornių (skyriaus 1929–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 528), 1930 m. – Giniūnų (skyriaus 1930–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 131, d. 1–8), 1931 m. – Butvydonių (skyriaus 1931–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 109), Valkininkų (skyriaus 1931–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 427) skyriai.

Vilniaus apskrities Varėnos valsčiuje 1926 m. buvo įkurti Drucminų (skyriaus 1926–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 377), 1927 m. – Barčių (skyriaus 1927–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 66), Kašėtų (skyriaus dokumentai saugomi *ibid.*, b. 468, d. 1–8), Lynežerio (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 346), Panočės (sky-

riaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 573), 1928 m. – Krivilių (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 336), Matuizų (skyriaus 1928–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 451), Mergežerio (skyriaus 1928–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 456), Pabaronės (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 384), 1929 m. – Girežerio (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 132), Kaziukonių (skyriaus 1929–1932 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 463), Mančiagirio (skyriaus 1929–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 450), Naškūnų (skyriaus 1929–1934 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 208), Perlojos (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 178), Senkonių (skyriaus 1929–1934 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 546), 1932 m. – Žiūrų (skyriaus 1932–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 40), 1934 m. – Palkabalio (skyriaus 1934–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 572, 578) skyriai.

Vilniaus apskrities Vyšniavo valsčiuje 1927 m. buvo įkurtas Vyšniavo skyrius (skyriaus 1927 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 367).

¹¹ **Vilniaus–Trakų apskrities Gervėčių valsčiuje** 1927 m. buvo įkurti Girių (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 135, d. 1–2) ir Rimdžiūnų (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 261), 1928 m. – Peliagrindos (skyriaus 1928–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 176) skyriai.

Vilniaus–Trakų apskrities Kaniavos valsčiuje 1927 m. buvo įkurtas Dubičių skyrius (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 380).

Vilniaus–Trakų apskrities Paberžės valsčiuje 1933 m. buvo įkurtas Momakalnio skyrius (skyriaus 1933 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 94).

Vilniaus–Trakų apskrities Rūdiškių valsčiuje 1930 m. buvo įkurtas Veikštenių (skyriaus 1930–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 417), 1931 m. – Lygainių (skyriaus 1931 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 345) skyrius.

Vilniaus–Trakų apskrities Šalčininkų valsčiuje 1932 m. buvo įkurtas Didžiųjų Sėlų (skyriaus 1932–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 411), 1935 m. – Čiužakampio (skyriaus 1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 195) skyrius.

Vilniaus–Trakų apskrities Valkininkų valsčiuje 1927 m. buvo įkurti Čebatorių (skyriaus 1927–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 198), 1928 m. – Butvydonių (skyriaus 1928–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 114), 1929 m. – Dziegciurų (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*,

b. 389), 1931 m. – Daržininkų (skyriaus 1931–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 11), Giniūnų (skyriaus 1931–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 511), Gėlūnų (skyriaus 1931–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 136), 1934 m. – Jakėnų (skyriaus 1934–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 170), Pašalčių (skyriaus 1934 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 190) skyriai.

Vilniaus–Trakų apskrities Varėnos valsčiuje 1926 m. buvo įkurti Kaniavos (skyriaus 1926–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 16), Kaniaukos (skyriaus 1926–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 17), 1927 m. – Jankaučiznos (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 168), Kamarūnų (skyriaus 1927–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 22), 1929 m. – Kruklių (skyriaus 1929–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 337), 1930 m. – Grybašių (skyriaus 1930–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 141, 566), Ulbinų (skyriaus 1930–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 55), 1931 m. – Varėnos (skyriaus 1931–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 423), 1933 m. – Ūtos (skyriaus 1933–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 59), Zervynų (skyriaus 1933–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 35), 1934 m. – Mikalčiūnų (skyriaus 1934–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 83), Miloniškės (skyriaus 1934 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 79) skyriai.

¹² **Nenustatytoje apskrityje ir valsčiuje** buvo įkurtas Antalksnės skyrius (dokumentai saugomi *ibid.*, b. 567), kurio įkūrimo data nežinoma.

Nenustatytos apskrities Ignalinos valsčiuje 1933 m. buvo įkurtas Bokiškės skyrius (skyriaus 1933 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 115).

Nenustatytoje apskrityje ir valsčiuje 1932 m. buvo įkurtas Dauciūnų skyrius (skyriaus 1932–1939 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 127).

Nenustatytos apskrities Švenčionių valsčiuje 1935 m. buvo įkurtas Samaduriškės skyrius (skyriaus 1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 564).

Nenustatytoje apskrityje ir valsčiuje 1928 m. buvo įkurti Vilniaus, Aušros Vartų g. 12 (skyriaus 1928–1937 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 375), ir Vilniaus, Subačiaus g. 19 (skyriaus 1931–1936 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 374), skyriai.

¹³ **Švenčionių apskrities Pabradės valsčiuje** 1940 m. buvo įkurtas Dvarčiškių skyrius (skyriaus 1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 387).

Švenčionių apskrities Švenčionių valsčiuje 1940 m. buvo įkurtas Švenčionėlių skyrius (skyriaus 1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 46).

¹⁴ **Vilniaus apskrities Valkininkų valsčiuje** 1940 m. buvo įkurtas Mielupio skyrius (skyriaus 1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 75).

¹⁵ **Zarasų apskrities Dūkšto valsčiuje** 1940 m. buvo įkurtas Sokiškių skyrius (skyriaus 1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 435).

¹⁶ **Nenustatytos apskrities Rudaminos valsčiuje** 1940 m. buvo įkurtas Černicų skyrius (skyriaus 1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 569).

¹⁷ **Breslaujos apskrities Apso valsčiuje** 1925 m. buvo įkurtas Vainiūnų (vaikų darželio 1925–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 248), 1932 m. – Belūsiškės (vaikų darželio 1932–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 244, 492) vaikų darželis.

¹⁸ **Lydos apskrities Eišiškių valsčiuje** 1932 m. buvo įkurtas Gilviniškių (vaikų darželio 1932 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 245) vaikų darželis.

Lydos apskrities Varanavo valsčiuje 1933 m. buvo įkurtas Nevaišių (vaikų darželio 1933–1934 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 489) vaikų darželis.

Lydos apskrities Žirmūnų valsčiuje 1930 m. buvo įkurtas Padvarės (vaikų darželio 1930–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 232, 491) vaikų darželis.

¹⁹ **Vilniaus apskrities Rudaminos valsčiuje** 1933 m. buvo įkurtas Marijampolės (vaikų darželio 1933–1934 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 493) vaikų darželis.

²⁰ **Nenustatytoje apskrityje ir valsčiuje** 1929 m. buvo įkurtas Žagarės (vaikų darželio 1929–1935 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 235), 1933 m. – Danciūnų (vaikų darželio 1933–1934 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 494) vaikų darželis.

²¹ **Nenustatytos apskrities Rudaminos valsčiuje** 1933 m. buvo įkurtas Žagarės (vaikų darželio 1933–1934 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 490) vaikų darželis.

²² **Švenčionių apskrities Dūkšto valsčiuje** 1939 m. buvo įkurtas Dūkšto (vaikų darželio 1939–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 250) vaikų darželis.

Švenčionių apskrities Švenčionių valsčiuje 1939 m. buvo įkurtas Švenčionėlių (vaikų darželio 1939–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 243) vaikų darželis.

²³ **Nenustatytoje apskrityje** 1939 m. buvo įkurti Eišiškių (vaikų darželio 1939–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 237), Mickūnų (vaikų darželio 1939–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 238), Nemenčinės (vaikų darželio 1939–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 229), Pabradės (vai-

kų darželio 1939–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 236), Turgelių (vaikų darželio 1939 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 239), Vilniaus (vaikų darželio 1939–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 495), Vilniaus, Giedraičių g. 31A (vaikų darželio 1939–1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 247), vaikų darželiai.

²⁴ **Valkininkų apskrities Eišiškių valsčiuje** 1940 m. buvo įkurtas Butrimonių (vaikų darželio 1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 233) vaikų darželis.

²⁵ **Nenustatytoje apskrityje** 1940 m. buvo įkurti Lentvario (vaikų darželio 1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 240), Naujosios Vilnios (vaikų darželio 1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 242), Trakų (vaikų darželio 1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 241), Valkininkų (vaikų darželio 1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 249), Vilniaus, Aušros Vartų g. 5 (vaikų darželio 1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 231), Vilniaus, Polocko g. 20 (vaikų darželio 1940 m. dokumentai saugomi *ibid.*, b. 230), vaikų darželiai.

²⁶ **Nenustatytoje apskrityje** buvo įkurtas Vilniaus, Legionų g. 15, vaikų darželis (vaikų darželio dokumentai saugomi *ibid.*, b. 246). Jo įkūrimo metai nežinomi.

²⁷ LMA VB RS, f. 175, b. 553, Antalgės skyriaus (1929–1940 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 7, Antalgės skyriaus (1923–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 108, Buckūnų skyriaus (1929–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 102, Buckūnų skyriaus (1934 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 443, Daukšių skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 37, Daukšių skyriaus (1923–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 385, Dūkšto skyriaus (1926–1931 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 318, Dūkšto skyriaus (1913 m., 1922–1926 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 515, Gaurelių skyriaus (1934–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 302, Gaurelių skyriaus (1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 144, Grybų skyriaus (1934–1940 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 181, Grybų skyriaus (1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 148, Guntauninkų skyriaus (1928–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 182, Guntauninkų skyriaus (1913–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 292, Juodiškių skyriaus (1934–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 177, Juodiškių skyriaus (1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 26, Kalesnykų skyriaus (1928–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 206, d. 1–3, Kalesnykų skyriaus (1920–1936 m.)

dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 21, Kalviškių skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 79, d. 1–2, Kalviškių skyriaus (1926–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 23, Kampuočių skyriaus (1930–1935 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 77, Kampuočių skyriaus (1931–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 469, d. 1–5, Klevų skyriaus (1926–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 268, Klevų skyriaus (1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 331, Kreivėnų skyriaus (1931–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 271, Kreivėnų skyriaus (1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 618, Kunigiškės skyriaus (1935 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 66, Kunigiškės skyriaus (1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 621, d. 1–2, Kuršių skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 67, Kuršių skyriaus (1925–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 351, Lumbių skyriaus (1930–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 326, Lumbių skyriaus (1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 87, Mištūnų skyriaus (1928–1940 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 288, Mištūnų skyriaus (1923–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 92, d. 1–2, Modžiūnų skyriaus (1930–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 241, Modžiūnų skyriaus (1929–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 504, d. 1–8, Naujadvario skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 258, d. 1–4, Naujadvario skyriaus (1925–1935 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 205, d. 1–5, Navinykų skyriaus (1931–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 225, Navinykų skyriaus (1925–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 211, Ožkinių skyriaus (1930–1940 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 339, Ožkinių skyriaus (1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 177, Peleos skyriaus (1926–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 184, d. 1–2, Peleos skyriaus (1922–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 180, Petrikų skyriaus (1926–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 353, d. 1–2, Petrikų skyriaus (1924–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 527, Punsko skyriaus (1926–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 343, Punsko skyriaus (1933–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 317, Radziūšių skyriaus (be chronologinių datų) ir LMA VB RS, f. 67, b. 340, Radziūšių skyriaus (1933–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 323, Rašaičių skyriaus (1929–1935 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 231, Rašaičių skyriaus (1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 264, Rėkučių skyriaus (1929–1940) ir LMA VB RS, f. 67, b. 230, Rėkučių skyriaus (1934–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 262,

Rimašių skyriaus (1929–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 228, Rimašių skyriaus (1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 401, Stašionių skyriaus (1933 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 145, Stašionių skyriaus (1935–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 395, Strėžiūnų skyriaus (1929–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 144, d. 1–2, Strėžiūnų skyriaus (1933–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 392, Svilionių skyriaus (1926–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, Svilionių skyriaus (1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 54, Tverėčiaus skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 48, Tverėčiaus skyriaus (1933–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 429, Vaitakiemio skyriaus (1926–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 54, Vaitakiemio skyriaus (1925–1929 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 310, Vidugirių skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 44, Vidugirių skyriaus (1931–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 35, Zervynų skyriaus (1933–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 112, Zervynų skyriaus (1935–1939 m.) dokumentai.

²⁸ LMA VB RS, f. 175, b. 66, Barčių skyriaus (1927–1940 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 3, d. 1–2, Barčių mokyklos (1931–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 301, Beržininkų skyriaus (1931–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 6, Beržininkų mokyklos (1924–1925 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 100, Biekšių skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 5, Biekšių mokyklos (1930–1932 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 305, Bieliūnų skyriaus (1927–1932 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 1, d. 1–4, Bieliūnų mokyklos (1924–1933 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 101, Bikėnų skyriaus (1927–1934 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 20, Bikėnų mokyklos (1924–1929 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 204, Bieniūnų skyriaus (1927–1933 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 23, d. 1–5, Bieniūnų mokyklos dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 104, d. 1–6, Bižų skyriaus (1927–1931 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 123, d. 1–13, Bižų mokyklos (1926–1933 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 119, d. 1–2, Čižiūnų skyriaus (1926–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 40a, Čižiūnų mokyklos (1923–1926 m., 1933–1935 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 2, Dainavos skyriaus (1933–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 33, d. 1–3, Dainavos mokyklos (1925–1938 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 5, Dargužių skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 31, d. 1–2, Dargužių mokyklos (1925–1936 m.) dokumentai; LMA

VB RS, f. 175 b. 12, d. 1–6, Darželių skyriaus (1930–1935 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 35, d. 1–3, Darželių mokyklos (1924–1934 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 442, d. 1–8, Daugėliškių skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 99, Daugėliškių mokyklos (1935–1936 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 126, d. 1–2, Davaisių skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 98, Davaisių mokyklos (1922 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 512, Gėlių skyriaus (1926–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 300, Gėlių mokyklos (1925–1936 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 130, d. 1–5, Gilviniškių skyriaus (1929–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 298, Gilviniškių mokyklos (1927–1929 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 132, Girežerio skyriaus (1929–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 293, Girežerio mokyklos (1930–1933 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 141, Grybašių skyriaus (1930–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 180, Grybašių mokyklos (1928–1936 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175 b. 145, Grūto skyriaus (1928–1935 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 183, d. 1–11, Grūto mokyklos (1927–1933 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 287, Janionių skyriaus (1932–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 368, Janionių mokyklos (1934 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 284, Jaskonių skyriaus (be chronologinių datų) ir LMA VB RS, f. 67, b. 366, Jaskonių mokyklos (1929 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 294, Jundziliškių skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 175, d. 1–2, Jundziliškių mokyklos (1926–1929 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 288, Juodagalvių skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 369, Juodagalvių mokyklos (1923 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 13, Kaneišių skyriaus (1929–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 106, Kaneišių mokyklos (1934 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 16, Kaniavos skyriaus (1926–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 71, d. 1–10, Kaniavos mokyklos (1928–1935 m.), b. 211, d. 1–10, Kaniavos mokyklos (1925–1936 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 234, Kaniūkų skyriaus (be chronologinių datų) ir LMA VB RS, f. 67, b. 75, d. 1–2, Kaniūkų mokyklos (1926–1934 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 477, Keižų skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 64, d. 1–8, Keižų mokyklos (1926–1933 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 470, Klepočių skyriaus (1930–1940 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 265, Klepočių mokyklos (1924–1931 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 622, d. 1–12, Kužių skyriaus (1928–

1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 109, Kužių mokyklos (1924 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 223, Latežerio skyriaus (1928–1937 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 335, d. 1–7, Latežerio mokyklos (1926–1936 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 344, Ligūnų skyriaus (1928–1940 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 325, Ligūnų mokyklos (1922–1931 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 450, Mančiagiurio skyriaus (1929–1935 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 160, Mančiagiurio mokyklos (1926–1932 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 68, d. 1–2, Mardasavo skyriaus (1928–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 162, Mardasavo mokyklos (1923–1934 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 451, Matuizų skyriaus (1928–1940 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 242, Matuizų mokyklos (1928–1934 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 455, Medeišių skyriaus (1927–1931 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 240, Medeišių mokyklos (1928–1931 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 456, Mergežerio skyriaus (1928–1940 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 237, d. 1–3, Mergežerio mokyklos (1923–1933 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 499, Navikų skyriaus (1934–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 254, Navikų mokyklos (1931–1934 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 384, Pabaronės skyriaus (1928–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 169, Pabaronės mokyklos (1921–1931 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 187, Paringio skyriaus (1927–1931 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 370, Paringio mokyklos (1923–1934 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 176, Peliagrindos skyriaus (1928–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 185, d. 1–8, Peliagrindos mokyklos (1926–1933 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 184, Piliūnų skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 350, Piliūnų mokyklos (1926–1935 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 186, Pipiriškių skyriaus (1930–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 346, Pipiriškių mokyklos (1934–1935 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 533, d. 1–2, Plikių skyriaus (1928–1937 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 344, Plikių mokyklos (1925–1936 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 526, Pūčkornių skyriaus (1929–1940 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 341, Pūčkornių mokyklos (1923–1936 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 523, d. 1–6, Puvočių skyriaus (1928–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 342, Puvočių mokyklos (1925–1929 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 98, d. 1–7, Stilgūnų skyriaus (1928–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 152, Stilgūnų mokyklos (1925–1932 m.) dokumentai; LMA

VB RS, f. 175, b. 398, Stavidonių skyriaus (1932–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 146, Stavidonių mokyklos (be chronologinių datų) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 394, Strūnaičių skyriaus (1929–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 142, Strūnaičių mokyklos (1914–1923 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 159, Šarkiškų skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 155, Šarkiškų mokyklos (1926–1935 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 156, Šklėrių skyriaus (1927–1935 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 138, d. 1–10, Šklėrių mokyklos (1923–1935 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 48, Tiltų skyriaus (be chronologinių datų) ir LMA VB RS, f. 67, b. 51, Tiltų mokyklos (1923–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 53, d. 1–2, Tusamonių skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 49, Tusamonių mokyklos (1926–1929 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 55, Ulbinų skyriaus (1930–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 105, Ulbinų mokyklos (1933 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 58, Ūsionių skyriaus (1929–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 53, Ūsionių mokyklos (1928–1932 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 433, Vaičiuliškės skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 45, Vaičiuliškės mokyklos (1925–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 427, Valkininkų skyriaus (1931–1940 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 55, Valkininkų mokyklos (1913–1925 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 417, Vaikštenių skyriaus (1930–1940 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 57, d. 1–2, Vaikštenių mokyklos (1924–1927 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 369, Vidžių skyriaus (1935 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 94, Vidžių mokyklos (1930–1934 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 40, Žiūrų skyriaus (1932–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 115, Žiūrų mokyklos (1926–1933 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 39, Žižmų skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 116, d. 1–2, Žižmų mokyklos (1924–1936 m.) dokumentai.

²⁹ LMA VB RS, f. 175, b. 102, Bilių skyriaus (1927–1936 m.), LMA VB RS, f. 67, b. 22, d. 1–4, Bilių mokyklos (1925–1935 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 21, d. 1–2, Bilių skaityklos (1934–1936 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 200, Ceikinių skyriaus (1926–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 95, Ceikinių mokyklos ir skaityklos (1936 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 9, Damošų skyriaus (1929–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 34, Damošų mokyklos ir skaityklos (1926–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 11, Daržininkų skyriaus

(1931–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 36, d. 1–2, Daržininkų mokyklos ir skaityklos (1924–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 123, Didžiulių skyriaus (1927–1935 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 235, d. 1–12, Didžiulių mokyklos ir skaityklos (1925–1938 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 376, Driškūnų skyriaus (1929–1940 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 279, Driškūnų mokyklos ir skaityklos (1927–1934 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 509, Gervelių skyriaus (1929–1935 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 295, d. 1–2, Gervelių mokyklos ir skaityklos (1931–1936 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 24, Kabelių skyriaus (1928–1933 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 281, d. 1–13, Kabelių mokyklos ir skaityklos (1922–1935 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 337, Kruklių skyriaus (1929–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 68, Kruklių mokyklos ir skaityklos (1925–1936 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 266, Lazdūnų skyriaus (1929–1931 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 332, Lazdūnų mokyklos ir skaityklos (1934 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 347, Linkmenų skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 329, Linkmenų mokyklos ir skaityklos (1913–1937 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 96, Musteikų skyriaus (1928–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 291, d. 1–16, Musteikų mokyklos ir skaityklos (1913–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 503, Naujasėdžio skyriaus (1929–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 232, d. 1–2, Naujasėdžio mokyklos ir skaityklos (1933–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 175, Pažemiškio skyriaus (1933–1940 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 218, d. 1–12, d. 1–17, Pažemiškio mokyklos ir skaityklos (1924–1935, 1927–1935 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 183, Piliakalnio skyriaus (1928–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 252, d. 1–2, Piliakalnio mokyklos ir skaityklos (1927–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 541, Seinų skyriaus (1926–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 151, Seinų mokyklos ir skaityklos (1924–1925 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 312, Vigonių skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 43, d. 1–5, Vigonių mokyklos ir skaityklos (1925–1936 m.) dokumentai.

³⁰ LMA VB RS, f. 175, b. 121, d. 1–6, Cesliukiškių skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 39, d. 1–3, Cesliukiškių mokyklos ir skyriaus (1928–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 198, Čebatorių skyriaus (1927–1940 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 38, d. 1–2, Čebatorių mokyklos ir skyriaus (1923–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175,

b. 458, d. 1–7, Dotinėnų skyriaus (1928–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 277, Dotinėnų mokyklos ir skyriaus (1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 380, Dubičių skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 234, Dubičių mokyklos ir skyriaus (1924–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 389, Dziegciorių skyriaus (1929–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 304, Dziegciorių mokyklos ir skyriaus (1928–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 521, Gaigalių skyriaus (1929–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 306, d. 1–2, Gaigalių mokyklos ir skyriaus (1922–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 510, Gervėčių skyriaus (1928–1935 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 296, Gervėčių mokyklos ir skyriaus (1921–1942 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 511, Giniūnų skyriaus (1931–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 299, d. 1–2, Giniūnų mokyklos ir skyriaus (1926–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 135, d. 1–2, Girių skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 292, d. 1–2, Girių mokyklos ir skyriaus (1922–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 28, Kaltanėnų skyriaus (1927–1928 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 204, d. 1–2, Kaltanėnų mokyklos ir skyriaus (1915–1936 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 22, Kamarūnų skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 78, d. 1–3, Kamarūnų mokyklos ir skyriaus (1923–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 462, Kaziulių skyriaus (1933–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 276, d. 1–7, Kaziulių mokyklos ir skyriaus (1925–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 327, Knistuškių skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 270, Knistuškių mokyklos ir skyriaus (1925–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 338, d. 1–2, Krūminių skyriaus (1927–1940 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 59, d. 1–2, Krūminių mokyklos ir skyriaus (1923–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 346, Lynežerio skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 324, d. 1–2, Lynežerio mokyklos ir skyriaus (1924–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 69, d. 1–7, Margionių skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 159, d. 1–6, Margionių mokyklos ir skyriaus (1925–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 89, Mockų skyriaus (1928–1935 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 246, d. 1–2, Mockų mokyklos ir skyriaus dokumentai (1921–1939 m.), LMA VB RS, f. 175, b. 206, Neravų skyriaus (1928–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 253, d. 1–6, Neravų mokyklos ir skyriaus (1925–1935 m.) dokumentai, LMA VB RS, f. 175, b. 580, Paditvio skyriaus (1927–1935 m.) ir

LMA VB RS, f. 67, b. 171, d. 1–2, Paditvio mokyklos ir skyriaus (1926–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 575, d. 1–3, Paliūnų skyriaus (1926–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 174, d. 1–9, Paliūnų mokyklos ir skyriaus (1926–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 574, Pamerkio skyriaus (1927–1940 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 196, d. 1–5, Pamerkio mokyklos ir skyriaus (1924–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 571, Papiškių skyriaus (1929–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 194, Papiškių mokyklos ir skyriaus (1923–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 190, 532, Pašalčių skyriaus (1927–1940, 1934 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 191, d. 1–2, Pašalčių mokyklos ir skyriaus (1927–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 174, Pavalakės skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 186, d. 1–3, Pavalakės mokyklos ir skyriaus (1925–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 178, Perlojos skyriaus (1929–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 355, Perlojos mokyklos ir skyriaus (1913–1931 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 537, Pirčiupių skyriaus (1928–1940 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 348, d. 1–2, Pirčiupių mokyklos ir skyriaus (1931–1940 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 325, Ratnyčios skyriaus (1928–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 224, d. 1–11, Ratnyčios mokyklos ir skyriaus (1929–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 261, Rimdžiūnų skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 227, d. 1–2, Rimdžiūnų mokyklos ir skyriaus (1924–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 265, b. 256, Rudnios skyriaus (1929–1936, 1931–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 225, d. 1–9, Rudnios mokyklos ir skyriaus (1923–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 155, Šlynakiemio skyriaus (1930–1935 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 153, Šlynakiemio mokyklos ir skyriaus (1925–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 308, Vydenių skyriaus (1928–1935 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 47, Vydenių mokyklos ir skyriaus (1922–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 31, Zabarninkų skyriaus (1927–1935 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 118, d. 1–2, Zabarninkų mokyklos ir skyriaus (1926–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 33, Žagarų skyriaus (1928–1935 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 114, d. 1–2, Žagarų mokyklos ir skyriaus (1927–1939 m.) dokumentai.

³¹ LMA VB RS, f. 175, b. 62, Babrėnų skyriaus (1929–1934 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 13, Babrėnų skaityklos (1934 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 111, d. 1–5, Butrimonių skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 18, Bu-

trimonių skaityklos (1935–1937 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 379, Dubininkų skyriaus (1929–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 285, d. 1–2, Dubininkų skaityklos (1929–1936 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 165, d. 1–2, Jaciūnų skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 380, Jaciūnų skaityklos (1936 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 17, Kaniaukos skyriaus (1926–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 72, Kaniaukos skaityklos (1926–1937 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 330, Kavolių skyriaus (1935 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 274, Kavolių skaityklos (1934–1935 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 619, Kupčelių skyriaus (1929–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 65, Kupčelių skaityklos (1934–1936 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 453, Mažėnų skyriaus (1929–1935 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 158, d. 1–7, Mažėnų skaityklos (1935–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 583, Paberžės skyriaus (1933–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 170, Paberžės skaityklos (1934–1937 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 573, Panočių skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67 b. 193, Panočių skaityklos (1934–1936 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 179, Petkūniškių skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 354, Petkūniškių skaityklos (1933–1936 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 263, Reškutėnų skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 229, Reškutėnų skaityklos (1936–1938 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 258, Rupinių skyriaus (1929–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 226, Rupinių skaityklos (1937 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 400, Stanišių skyriaus (1928–1937 m.) ir LMA VB RS, f. 67 b. 140, Stanišių skaityklos (1923–1935 m.) dokumentai.

³² LMA VB RS, f. 175, b. 377, Drucminių skyriaus (1926–1935 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 280, d. 1–2, Drucminių skaityklos ir skyriaus (1930–1936 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 134, Giraitės skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 294, d. 1–3, Giraitės skaityklos ir skyriaus (1925–1935 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 335, Krivilių skyriaus (1928–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 272, Krivilių skaityklos ir skyriaus (1925–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 80, d. 1–2, Miliūnų skyriaus (1930–1935 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 287, Miliūnų skaityklos ir skyriaus (1936–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 575, Palūšės skyriaus (1927–1940 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 172, d. 1–2, Palūšės skaityklos ir skyriaus (1913–1936 m.) dokumentai.

³³ LMA VB RS, f. 175, b. 518, Galčiūnų skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 303, d. 1–2, Galčiūnų mokyklos, skaityklos ir skyriaus (1925–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 468, d. 1–6, Kašėtų skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 275, d. 1–3, Kašėtų mokyklos, skaityklos ir skyriaus (1927–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175 b. 218, Leliušių skyriaus (1930–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 331, Leliušių mokyklos, skaityklos ir skyriaus (1936–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 457, Miciūnų skyriaus (1928–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 286, d. 1–4, Miciūnų mokyklos, skaityklos ir skyriaus (1924–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 543, Randamonių skyriaus (1927–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 322, Randamonių mokyklos, skaityklos ir skyriaus (1924–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 46, 61, 498, 625, Švenčionėlių skyriaus (1927–1936, 1927–1929, 1927–1940, 1928–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 314, d. 1–4, Švenčionėlių mokyklos, skaityklos ir skyriaus (1913–1939 m.) dokumentai; LMA VB RS, f. 175, b. 311, Viečiūnų skyriaus (1928–1936 m.) ir LMA VB RS, f. 67, b. 356, d. 1–20, Viečiūnų mokyklos, skaityklos ir skyriaus (1926–1935 m.) dokumentai.

³⁴ LMA VB RS, f. 175, b. 360, Vilniaus skaityklos (be chronologinių datų), b. 375, Vilniaus skyriaus prie Aušros Vartų g. 12-23 (1928–1937 m.), b. 374, Vilniaus skyriaus prie Subačiaus g. 19-4 (1931–1936 m.), b. 247, Vilniaus Giedraičių g. 31A vaikų darželio (1939–1940 m.), b. 495, Vilniaus draugijos vaikų darželio (1939–1940 m.), b. 231, Vilniaus Aušros Vartų g. 5 vaikų darželio (1940 m.), b. 230, Vilniaus Polocko g. 20 vaikų darželio (1940 m.), b. 246, Vilniaus Legionų g. 15 vaikų darželio (be chronologinių datų) ir LMA VB RS, f. 67, b. 203, d. 1–9, Vilniaus mokyklų (1916–1934 m.) dokumentai.

³⁵ LMA VB RS, f. 175, b. 385, l. 12.

³⁶ *Ibid.*, l. 13.

³⁷ *Ibid.*, l. 14.

³⁸ *Ibid.*, l. 9, 11.

³⁹ *Ibid.*, l. 10.

⁴⁰ Seserys mokytojos Gertrūda ir Elena Gudolaitytės 1925–1926 m. dirbo lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ mokykloje Pažemėskyje, žr. V. Martinkėnas, *Vilniaus krašto lietuviškos mokyklos ir skaityklos 1919–1939 metais*, Vilnius, 1989, p. 101.

⁴¹ LMA VB RS, f. 175, b. 385, l. 19.

⁴² *Ibid.*, l. 15.

⁴³ *Ibid.*, l. 16.

⁴⁴ Ibid., l. 17.

⁴⁵ Ibid., l. 7.

⁴⁶ Ibid., l. 1.

⁴⁷ Gali būti, kad protokole minimi įstatai – tai dar dešimt dienų prieš susirinkimą M. Tijūnėlio parengtas ir Lietuvos šv. Kazimiero draugijos Centro valdybos 1929 m. sausio 17 d. gautas dokumentas:

„Dūkšto parapijos Švento Kazimiero draugijos skyrių Orkestro sudarymo ir palaikymo taisyklės

1. Orkestras organizuojamas tikslu palaikyti bažnytinį chorą ir visos parapijos Švento Kazimiero draugijos skyrių veikimą.

2. Orkestre gali dalyvauti (groti) tik Šv. Kazimiero draugijos skyrių nariai.

3. Kiekvienas orkestro dalyvis pradžioje sumoka po 45 (keturiasdešimt penkis) zlotus įnašų.

4. Dalyviai įnašus gali sumokėti dalimis, pasižadėdami tam tikru laiku viską sumokėti.

5. Kiekvienas orkestro dalyvis mokinas groti savo lėšomis.

6. Orkestras turi savo valdybą, kurios pirmininkas tvarko viso orkestro veikimą ir veda jo kasą.

7. Orkestro mokytojas savo nuožiūra paskirsto instrumentus jo dalyviams.

8. Už instrumento sugadinimą atsako tas, kuriam jis pavestas.

9. Išstojant dalyviui iš orkestro priimamas jo vieton kitas, kuris grąžina pirmojo įnašus.

10. Pučiamasis instrumentas tampa dalyvio nuosavybe po trejų metų nuo orkestro sudarymo su sąlyga, kad jo bus sumokėta instrumento vertė.

11. Atskiri orkestro dalyviai be valdybos pirmininko žinios negali bet kur groti.

12. Išmokėjus už pučiamuosius instrumentus gaunamojo pelno dalis eina Šv. Kazimiero draugijai, kita – orkestro reikalams bei pačių orkestro dalyvių naudai.

13. Orkestro reikalams renkamos aukos.

14. Orkestrą globoja garbės pirmininkas – Dūkšto klebonas kunigas Zenonas Butkevičius ir muzikos profesorius p. Pranas Mikuckis.

Valdyba. Pirmininkas: Mykolas Tijūnėlis

Dūkštas, 1928 m. XI.8“ (LMA VB RS, f. 175, b. 385, l. 3, 3 a. p.).

⁴⁸ Ibid., l. 2, 2 a. p.

⁴⁹ Ibid., l. 6.

⁵⁰ Ibid., l. 5.

⁵¹ Ibid., l. 4.

⁵² Ibid., l. 8.

⁵³ Ibid., b. 180, l. 38, 38 a. p.

⁵⁴ Ibid., l. 37.

⁵⁵ Ibid., l. 36, 36 a. p.

⁵⁶ Ibid., l. 35.

⁵⁷ Ibid., l. 30, 31.

⁵⁸ Ibid., l. 33.

⁵⁹ Ibid., l. 32.

⁶⁰ Ibid., l. 26.

⁶¹ Ibid., l. 26 a. p., 29.

⁶² Ibid., l. 22.

⁶³ Ibid., l. 22 a. p., 23.

⁶⁴ Ibid., l. 25.

⁶⁵ Ibid., l. 24. Lietuvos švietimo draugijos „Rytas“ mokytoja Julė Plėnytė mokytojavo Kaniukuose (Varėnos valsčius), Giriose (Gervėčių valsčius), Zabarinkuose (Apsos valsčius), Lazdiniuose (Adučiškio valsčius), žr. V. Martinkėnas, op. cit., p. 148–149.

⁶⁶ LMA VB RS, f. 175, b. 180, l. 21.

⁶⁷ Ibid., l. 19.

⁶⁸ Ibid., l. 20. Turimas omenyje Kazimieras Lėlka, Lietuvos švietimo draugijos „Rytas“ mokytojas. Dirbo Giriose (Gervėčių valsčius), Klepočiuose (Rūdiškių valsčius), Gėliunuose (Gervėčių valsčius), Bieliunuose (Rodūnios valsčius), Vilkapėdžiuose (Seinų valsčius), žr. V. Martinkėnas, op. cit., p. 144.

⁶⁹ LMA VB RS, f. 175, b. 180, l. 6, 6 a. p.

⁷⁰ Ibid., l. 7.

⁷¹ Ibid., l. 9, 9 a. p.

⁷² Ibid., l. 10, 10 a. p., 11.

⁷³ Ibid., l. 17.

⁷⁴ Ibid., l. 16.

⁷⁵ Ibid., l. 15.

⁷⁶ Ibid., l. 13, 13 a. p.

⁷⁷ Ibid., l. 8.

⁷⁸ Ibid., l. 1, 1 a. p., 14.

⁷⁹ Ibid., l. 4.

⁸⁰ Ibid., l. 3.

⁸¹ Ibid., l. 2.

Stanislovas Buchaveckas

Pažaislio valsčiaus (Petrašiūnų) sukilėliai 1941 m. birželį

Straipsnyje supažindinama su 1941 m. birželio 22 d. prasidėjusio nacių Vokietijos ir bolševikų Sovietų Sąjungos karo pradžioje Petrašiūnų popieriaus fabrike (Kauno apskrities Pažaislio valsčius) suformuoto sukilėlių būrio veikla. Ji svarbi tuo, kad į išsilaisvinimo iš okupantų bolševikų kovą įsitraukę valsčiaus sukilėliai apsaugojo visai Lietuvai ir Kaunui svarbius pramonės, energetikos ir kultūros objektus nuo galimo susprogdinimo ar padegimo, o valsčiaus ir artimų vietovių gyventojai – nuo demoralizuotos besitraukiančios Raudonosios armijos marodieravimo. Vladimiro Nefiodovo, vadovavusio kariniams sukilėlių veiksams, vardu vadinta didelės apimties petrašiūniečių sukilėlių baudžiamoji byla rodo, kad juos tardę ir kankinę Raudonosios armijos III Baltarusijos fronto SMERŠo karininkai nesiorientavo Lietuvos 1941 m. vasaros įvykiuose, painiojo jų ir antisovietinio sukilimo bei Pažaislio valsčiaus žydų bendruomenės išžudymo laiką, primetę sukilėliams nebūtų nusikaltimų. Be Lietuvos ypatingajame archyve saugomų šaltinių, straipsnyje pasinaudota istoriografijos ir publikuotais atsiminimų fragmentais, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro ir kita medžiaga.

ĮVADAS

Prieš 75 metus prasidėjus Vokietijos–Sovietų Sąjungos karui, 1941 m. birželio 22–23 d. bolševikų okupuotoje Lietuvoje kilo anti-sovietinis Birželio sukilimas, kurio dalyviai siekė atkurti mažesnę ar didesnę Lietuvos valstybingumą, prarastą 1940 m. Vykstant sukilimui daugelyje vietovių vietoj sovietų okupacijos laikotarpiu veikusių įstaigų susidarė laikinos savivaldos institucijos¹. Vėliau jos transformavosi į Lietuvoje iki 1940–1941 m. sovietų okupacijos funkcionavusias savivaldos įstaigas. Atkurtas savivaldos įstaigas ir dalinį jų savarankiškumą apskrityse ir valsčiuose turėjo pripažinti nacių (vokiečių) okupacinė valdžia: iš pradžių – karinė, o 1941 m. liepos–rugpjūčio mėn. – ir civilinė (nors centrinės sukilimo valdymo institucijos, t. y. Laikinosios vyriausybės, veikla buvo nutraukta jau 1941 m. rugpjūčio pradžioje).

1941 m. Birželio sukilimo pradžioje Kaune, Vilniuje ir daugelyje kitų Lietuvos miestų, miestelių ir kaimų susiformavo sukilėlių, kuriuos vokiečių kariuomenės vadovybė vadino partizanais, būriai. Jie veikė Raudonosios armijos užnugaryje ir savo veiksmais gerokai palengvino vermachtui karinę kampaniją Lietuvoje. Sukilėliai vykdė kovinius veiksmus prieš besitraukiančius raudonarmiečius, sovietų pareigūnus ir aktyvistus, kurių dalis

traukdamiesi terorizavo ir net žudė gyventojus. Raudonosios armijos daliniams buvo įsakyta atsitraukiant sprogdinti ne tik tiltus ir strateginius objektus, bet ir įmones, kitą nekilnojamąjį turtą.

Kaip matyti iš Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) saugomos baudžiamosios bylos² medžiagos, Petrašiūnų popieriaus fabriko, didžiausios miestelio įmonės, darbuotojai, sovietų okupacijos pradžioje, 1940 m. liepos 11 d., uždraustos Šaulių sąjungos buvę nariai, kiti vietos vyrai 1941 m. birželio 23 d. pradėjo telktis į sukilėlių būrį, pirmiausia siekdami apsaugoti įmonę ir jos įrenginius nuo sunaikinimo, o paskui tokią sargybą išplėtė į beveik viso Pažaislio valsčiaus teritoriją.

1941 m. Petrašiūnų miestelis buvo prie Kauno miesto prigludusio Pažaislio valsčiaus centrinė gyvenvietė. Čia veikė valsčiaus valdybos įstaiga, viena arba dvi pradžios mokyklos (vėliau – ir aukštesnioji), policijos (1940–1941 m. – milicijos) ir kitos valsčiaus įstaigos, termofikacinė elektrinė, keli pramonės objektai, amatų ir prekybos įmonės. Šalia Petrašiūnų ėjo į Kaišiadoris ir Vilnių vedantis geležinkelis ir plentas. Karo atveju tai yra strateginiai objektai. Valsčiuje buvo dvi katalikų bažnyčios – Petrašiūnuose ir Pažaislyje. Iki 1940 m. okupacijos ne tik sielovadoje, bet ir kultūrinėje valsčiaus veikloje reiškėsi kelių kongregacijų vienuoliai.

Svarbu paminėti, kad 1941 m. pavasarį bolševikai Petrašiūnus buvo padarę Kaune kalinamų asmenų egzekucijų vykdymo vieta. Būsimose Petrašiūnų kapinėse kaliniai buvo sadistiškai kankinami iki paskutinės gyvenimo akimirkos³. Tai jau kito tyrimo tema, tik galima pridurti, kad dar iki Vokietijos–SSRS karo, 1941 m. pavasarį–birželio pirmojoje pusėje, prie Petrašiūnų buvo vykdomos NKVD ir NKGB suimtų ir Kaune kalinamų žmonių egzekucijos (toje vietoje 1939 m. buvo skirtas plotas kapinėms, bet ten dar

nelaidota). Žudynių vieta surasta 1941 m. birželio pabaigoje ar liepos pradžioje, o liepos 11 d. ekspertų komisija atkasė 29 nukankintų žmonių lavonus. Tarp nužudytųjų buvo ir petrašiūniečiai Trakimai – trys broliai ir sesuo⁴. Apie tai rašoma istoriko Arvydo Anušausko darbuose, keliose interneto svetainėse⁵ ir kitur. Apie žudynes būsimų kapinių teritorijoje pasakojama ir Petrašiūnų istorijai skirtoje Genovaitės Mikėnaitės 2011 m. sudarytoje didelės apimties knygoje „Petrašiūnai: prisiminimai ir pamąstymai“⁶. Vlado Braziulio atsiminimuose⁷ minima, kad 1941 m. birželio 23 d. besitraukiantys raudonarmiečiai prie Petrašiūnų kankino ir nužudė dvidešimtmetį jaunuolį. Liudytojas nurodo ir vieno iš kankintųjų bei žudikų pavardę – kolaborantas čekistas Vladas Baronas⁸. 1940–1941 m. sovietų okupacijos laikotarpiu V. Baronas iš pradžių buvo NKVD Kauno valdybos operatyvinis darbuotojas, vėliau tų pačių represinių struktūrų, kuriose 1941 m. ir okupuotoje Lietuvoje atsirado NKGB, paaukštintas į vidurinio rango vadovaujančius pareigūnus. Už nusikaltimus Petrašiūnuose ir kitur V. Baroną su dar dviem sovietinio antinacinio pogrindžio veikėjais vokiečių saugumiečiai viešai pakorė Kauno Ažuolyno parke, prie Kūno kultūros instituto⁹. Atrodo, kad mokslinio ar išsamesnio publicistinio 1941 m. Petrašiūnų apylinkėse bolševikų vykdytų žudynių tyrimo neatlikta (veikiausiai stinga Rusijos archyvuose esamų ir kitų šaltinių).

Istoriografija apie Birželio sukilimo įvykius Pažaislio valsčiuje fragmentiška, o Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (toliau – LGRTC) darbuotojų parengti atsakymai į interesantų paklausimus daugiausia susiję su galimu Pažaislio valsčiaus sukilėlių veiksmų ryšiu su nacių Petrašiūnuose vykdytu Holokaustu¹⁰. Apie 1941 m. Pažaislio valsčiaus ir Petrašiūnų būrio sukilėlius rašoma ir minėtoje G. Mikė-

naitės sudarytoje knygoje. Joje yra vertingų sukilėlių artimųjų ir kitų vietos gyventojų atsiminimų, Vladimiro Nefiodovo, jo šeimos, kitų sukilėlių ir jų artimųjų nuotraukų, gyvenimo faktų. Apie Petrašiūnų sukilėlių veiklą ir V. Nefiodovą užsiminta ir LGGRTC leidiniuose: 1941 m. vasaros įvykiai Pažaislio valsčiuje ir Petrašiūnų miestelyje trumpai aprašyti Juozo Jankausko „1941 m. Birželio sukilime Lietuvoje“¹¹; daugiau faktų apie Petrašiūnų sukilėlius ir jų veiklą sukilimo metu pateikta knygoje „Lietuvių tautos sukilimas. 1941 m. birželio 22–28 d.“¹². Kai kurių bendro pobūdžio ar sukilimui valsčiuje skirtų duomenų rasime ir kitose knygose¹³.

ANTISOVIETINIO PASIPRIEŠINIMO FAKTAI

Gausesnių duomenų apie Pažaislio valsčiaus gyventojų ir Petrašiūnų popieriaus fabriko darbininkų dalyvavimą antisovietinio pasipriešinimo pogrindyje rasti nepavyko. Bet, be abejonės, prie pat Kauno veikiančiame Petrašiūnų popieriaus fabrike dirbę aktyvesni buvę šauliai, laukiantys prasidėsiančio karo, rengėsi įsitraukti į kovą su okupantais bolshevikais, turėjo ryšių su Kaune veikusiomis pogrindžio organizacijomis. Nelegalių veiksmų reikėjo kad ir gelbstint nuo sunaikinimo bent dalį knygų, kurias, kaip kenksmingas sovietų valdžiai, kolaborantai atrinko ir sunkvežimiais vežė į Petrašiūnų popieriaus fabriką kaip makulatūrą. Taip buvo išgelbėta ir išplatinta Lietuvoje daug sunaikinti skirtų knygų iš nacionalizuotų spaustuvių, uždarytų leidyklų ir žiniasklaidos įmonių sandėlių¹⁴.

Sukilimui ruošėsi ir buvusius šaulius dar iki karo pradžios paslapčiomis instruktavo būsimas aktyvus nacmečio veikėjas Steponas Malinauskas. Iki 1940 m. jis buvo Petrašiūnų popieriaus fabriko direktorius, sovietų okupacijos pradžioje pažemintas

į meistrus, o prasidėjus Vokietijos–SSRS karui vėl tapo fabriko direktoriumi. Tačiau SMERŠ'o karininkai apie 1944 m. į Vakarus pasitraukusį S. Malinauską suimtus sukilėlių beveik neklausinėjo. Be to, ir suimtieji menkai išprususiems savo tardytojams ir kankintojams stengėsi suteikti kuo mažiau sau ir bendražygiams galinčios pakenkti medžiagos. Informacijos apie sovietų okupacijos laikotarpiu valsčiuje buvusį pasipriešinimo pagrindį rasta nedaug. Galima paminėti kelis faktus, rodančius sąsajas su Lietuvos antisovietinio pogrindžio organizacijų vadovybe. Bent be kelių valsčiaus gyventojų paramos Pažaislyje nebūtų buvę surengti ir istoriografijoje minimi pogrindyje atsidūrusių ateitininkų vadų kursai, kuriuos vedė Moksleivių ateitininkų sąjungos pirmininkas Stasys Tilinskas¹⁵. Bendraminčių rezistentų grupę dar iki karo buvo suformavęs su Lietuvos aktyvistų fronto (toliau – LAF) Kauno štabu tiesioginius ryšius palaikęs Petrašiūnų elektrinės inžinierius Juozas Linkaitis, kuris sukilimo metu turėjo užtikrinti Kauno miestui elektros tiekimą. Tai ir buvo padaryta, nes be to 1941 m. birželio 23-iosios rytą sukilėlių vadovybė nebūtų galėjusi prabilti per Kauno radiofoną į Lietuvos gyventojus¹⁶. Tad galima daryti tvirtą prielaidą, kad dar iki Vokietijos–SSRS karo J. Linkaitis tarėsi dėl bendrų veiksmų su Petrašiūnų popieriaus fabriko meistru S. Malinausku. Mat sukilimo metu popieriaus fabriko šauliai saugojo ir Petrašiūnų elektrinę, o S. Malinauskas buvo ne tik sukilimo Pažaislio valsčiuje ir Petrašiūnuose iniciatorius, bet ir vadovavo valsčiaus sukilėlių štabui¹⁷. Baudžiamojoje byloje yra šiek tiek duomenų ir apie popieriaus fabrike veikusį antisovietinį pagrindį¹⁸. Nuo 1941 m. kovo mėn. patikimiausi šauliai rinkdavosi į susirinkimus, vykdavusius rūšiavimo ceche¹⁹.

Kaip tik iš S. Malinausko, vėl perėmusio popieriaus fabriko (1940 m. jam suteiktas

Juliaus Janonio vardas) direktoriaus pareigas, V. Nefiodovas 1941 m. birželio 23 d. rytą gavo nurodymą iš savo darbuotojų ir kitų valsčiaus gyventojų (daugiausia – iš buvusių šaulių) suorganizuoti sukilėlių būrį. Tad iš baudžiamosios bylos galima spręsti, kad sukilėlių būrio organizatoriaus vaidmuo priklausė ne V. Nefiodovui. Galima teigti, kad jis daugiausia vadovavęs konkrečioms kariuomenės sukilėlių veiksmams ir nukreipdavęs būrio vyrus į sargybos postus ar patruliuoti Petrašiūnų miestelyje ir kitose valsčiaus gyvenvietėse. S. Malinauskas, iki sovietų okupacijos Šaulių sąjungos narys, 1940 m. su patikimais vyrais paslėpė dalį šaulių būrio šautuvų²⁰. Veikiausiai apie tai žinojo ir V. Nefiodovas, nors jo tardymo protokoluose tas neminima. Faktas, kad 1940 m. vasarą Petrašiūnų šauliai bolševikams negrąžino visų būrio turėtų ginklų, taip pat priskirtinas 1940–1941 m. laikotarpio antisovietiniam pasipriešinimui. Dar galima pridurti, kad per paskutinius dvejus Nepriklausomybės metus išaugusio šaulių būrio nariai, kuriems fabriko vadovas S. Malinauskas spėjo pasiūdinti uniformas, suaktyvino valsčiuje ir kultūrinę veiklą²¹. Didesnė šaulių įtaka gyventojams negalėjo išblėsti per trumpą pirmąjį sovietmetį, kurio „socialistinių pertvarkymų“ „privalumus“ visuomenė netrukus patyrė.

PETRAŠIŪNŲ SUKILĖLIAI IR JŲ VEIKSMAI

Prasidėjus Vokietijos–SSRS karui, sovietų okupuotoje Lietuvoje kilo antisovietinis Birželio sukilimas. Jo metu pradėtos atkurti iki sovietų okupacijos pradžios krašte veikusios lietuvių valdžios įstaigos; vėliau jos tapo pavaldžios vokiečių okupacinei valdžiai. Lietuvos miestuose ir kaimuose susiformavę sukilėlių (partizanų) būriai pradėjo veiksmus. Daugumą jų galima laikyti gynybiniais,

nes sukilėliai daugiausia saugojo įstaigų ir įmonių pastatus, kitą valstybės ir gyventojų turtą, rečiau – užimdavo strateginius objektus, vykdė kovinius veiksmus, rengė pasalas besitraukiantiems raudonarmiečiams ir sovietinio aktyvo veikėjams.

Petrašiūnuose (tuo metu tai buvo centrinė Pažaislio valsčiaus gyvenvietė), savotiškame Kauno priemiestyje, jau pirmąją Vokietijos–SSRS karo dieną sujudo šauliai. Toliau apibūdinsime Pažaislio valsčiaus sukilėlių veiksmus, kurių svarbiausi vyko 1941 m. birželio 23–24 d. Tomis dienomis vietos gyventojai matė „su šautuvais ginkluotus bėgiojančius vyrus“²². Nors vėliau apsauga ir patruliavimas vyko ramesnėje aplinkoje, bet dar ir birželio 25 d. netoli Palemono klaidžiojantys raudonarmiečiai nužudė popieriaus fabriko darbininką Adomą Sinkevičių²³.

Petrašiūnų būrio sukilėliams neteko įnirtingai kautis su besitraukiančiais iš Užnemunės ir per Nemuną persikėlusiais raudonarmiečių daliniais. Tam sutrukdė ir dalinis kelių Kauno tiltų susprogdinimas. Be to, nuo vokiečių kariuomenės bėgančius sovietų kareivius keliose vietose prie Nemuno sustabdė Kauno miesto ir priemiesčių sukilėliai²⁴. Tarp jų buvo ir bene artimiausi Petrašiūnų sukilėlių kaimynai – į didelį būrį susiorganizavę Panemunės sukilėliai, vadovaujami Jono Vintarto, taip pat Aukštosios Panemunės sukilėliai. Todėl besitraukiantys kareiviai, nepersikėlė į dešinįjį upės krantą, pasuko labiau į rytus, tikėdamiesi Nemuną įveikti ties Rumšiškėmis ar dar piečiau²⁵. Per Nemuną seklumoje ties Mergelių sala į Pažaislio valsčių (šiek tiek į pietryčius nuo Petrašiūnų) birželio 23–24 d. pavyko persikelti tik keliems šimtams pakrikusių ir alkanų raudonarmiečių. Prieš persikeldami jie paėmė į nelaisvę penkis sukilėlius ir juos nukankino Pažaislio valsčiuje. Nukankintųjų kūnai, užkasti negiliai žemėje, rasti po savaitės²⁶.

Yra duomenų, kad sovietmečiu fabrike meistrų dirbęs S. Malinauskas jau 1941 m. birželio 22 d. perėmė direktoriaus pareigas. Veikiausiai tai įvyko pirmosios Vokietijos–SSRS karo dienos vakarą. Galima teigti, kad jau tada pradėta rūpintis fabriko apsauga. Buvo ištraukti slėptuvėje laikyti šautuvai²⁷. O dar tą vakarą ar naktį į birželio 23-iąją V. Nefiodovas gavo nurodymą iš fabriko darbuotojų (daugiausia buvusių šaulių) organizuoti didesnę sukilėlių būrį.

Svarbiausi įvykiai prasidėjo 1941 m. birželio 23 d. Tos dienos rytą V. Nefiodovui ir Kaziui Dementavičiui iš popieriaus fabriko atėjus į Pažaislio valsčiaus valdybos pastatą, čia buvo įkurtas sukilėlių būrio štabas. Pradėta buvusių šaulių registracija. Ja ir koviniais sukilėlių veiksmais rūpinosi puskarininkio laipsnį turintis V. Nefiodovas. Būrio štabo raštininku kurį laiką buvo Jonas Kavaliauskas (vėliau garsus aktorius; 1944 m. nesuimtas). Į formuojamą apsaugos būrį įstojo ir asmenų, iki 1940 m. nepriklausiusių Šaulių sąjungai. Netrukus buvo pranešta, kad raudonarmiečiai užpuolė Varnių kaimą. Į jį V. Nefiodovas pasiuntė ginkluotų sukilėlių grupę²⁸. Pats būrio karinis vadovas veikiausiai nedalyvavo išstumiant raudonarmiečius iš Varnių kaimo. Jis koordinavo sukilėlių veiksmus telefonu ar nuvykdamas į popieriaus fabriką, kur tarėsi su štabo vadovu S. Malinausku²⁹. Iš pradžių dar negausiam vyrų būriui teko saugoti nemažai pastatų ir operatyviai reaguoti į vienur ar kitur besitraukiančių raudonarmiečių keliamą pavojų. S. Malinauskas taip pat atvykdavo į štabą. Birželio 23 d. sukilėliai pasijuto drąsiau iš šeštojo forto gavę 20 šautuvų ir šovinių³⁰, kuriuos traukdami paliko sovietų kareiviai. Birželio 23 d. sukilėliai pradėjo patruluoti valsčiaus gyvenvietėse.

Birželio 24 d. rytą į štabą buvo atvesti keturi ar penki į nelaisvę paimti raudonarmiečiai, kuriuos sulaukė Pažaislio miške

patruliavę sukilėliai. Prie Varnių kaimo įvyko keli susidūrimai su nedidelėmis sovietų karių grupelėmis. Nepasidavusieji buvo nukauti³¹. Iš nukautųjų ir belaisvių paimti trofėjai leido iki tol menkai ginkluotiems vyrams apsirūpinti šautuvais ir šaudmenimis. Tą pačią dieną sukilėliai susišaudė su raudonarmiečiais prie perkėlos (seklumos)³². Buvo sutrukdyta daugumai besitraukiančių sovietų kareivių persikelti į Pažaislio valsčiaus teritoriją dešiniajame Nemuno krante. Tada į galvą buvo kontūzytas sukilėlis Liudas Survila³³. Ar sukilėliai turėjo daugiau nuostolių, nežinoma. Liudytojas, daręs žuvusiesiems karstus, sakė padirbęs jų keturis³⁴. Tačiau neaišku, ar jie buvo skirti tik Pažaislio valsčiaus sukilėliams, ar ir iškart neatsiimtiems sukilėlių, kurie pateko į raudonarmiečių nelaisvę kairiajame Nemuno krante ir buvo nukankinti Pažaislio miške, lavonams. Kitais duomenimis, valsčiaus sukilėliai neteko keturių draugų: du žuvo ir du buvo sužeisti³⁵. Nežinomas ir tikslesnis per susišaudymą prie perkėlos žuvusių sovietų kareivių skaičius. Vienuose šaltiniuose rašoma apie Nemuno pakrantėje gulėjusius septynis nukautus raudonarmiečius³⁶. Keletas kareivių nuskendo upėje apvirtus valčiais. SMERŠ'o protokoluose nurodomas skirtingas tuose pačiuose įvykiuose žuvusių, sužeistų ir paimtų į nelaisvę sovietų karių skaičius. Pavyzdžiui, Petrašiūnų popieriaus fabriko būrio sukilėlio Jono Paškevičiaus 1944 m. rugsėjo 12 d. tardymo protokole rašoma, kad 1941 m. birželio 24 d. V. Nefiodovo įsakymu sukilėliai buvo pasiūsti išžvalgyti Varnių kaimo, ieškoti besislapstančių raudonarmiečių, besitraukiančių Petrašiūnų link, ir 10 jų nušovė³⁷. Kituose dokumentuose minimas mažesnis ten nukautų karių skaičius.

Birželio 25 d. sukilėliai buvo nusiūsti į Pažaislio mišką ieškoti pavienių raudonarmiečių. Keli jų buvo paimti į nelaisvę. Belaisvius sukilėliai konvojavo į Kauno lietuviškąją

komendantūrą, o ši perdavė juos vokiečių karo komendantui. Iš baudžiamosios bylos žuvusių ir paimtų į nelaisvę sovietų kareivių skaičius nustatyti neįmanoma. Liudytojų ir suimtųjų apklausose SMERŠ'o tardytojai vis tikslino šią statistiką, o galiausiai – pernelyg padidino. Jie „suskaičiavo“, kad Petrašiūnų sukilėliai nukovė 40 raudonarmiečių³⁸. Šis skaičius gerokai per didelis. Be to, atidžiau skaitant baudžiamąją bylą, paaiškėja, kad SMERŠ'o tyrėjai viena diena pavėlino svarbiausius sukilimo valsčiuje įvykius. Jie vyko birželio 23–24 d., o byloje buvo nukelti į birželio 24–25 d. Mat V. Nefiodovas, pagrindinis tardomasis, iš pradžių bandė būrio organizavimą nukelti net į birželio 27 d.³⁹ Turbūt tai turėjo įtakos galutiniam įvykių datavimui baudžiamojoje byloje.

Birželio 23–24 d. valsčiuje pradėjo telktis iš kitų vietovių atvykę ir trauktis į rytus nebegalintys žydai, daugiausia šeimos. Pirmosios iš jų netrukus buvo palydėtos į Kauną⁴⁰. Iki tol Petrašiūnuose įstrigę žydai ar dalis jų kurį laiką praleido valsčiaus valdybos kieme⁴¹. Dar viena ar kelios žydų grupės buvo palydėtos vėliau⁴². Kiek žydų trumpam buvo įstrigę valsčiuje, irgi neaišku. Baudžiamojoje byloje nurodoma nuo šimto iki trijų šimtų žmonių⁴³.

Neaišku ir kiek Pažaislio valsčiaus (Petrašiūnų) sukilėlių būryje buvo sukilėlių. Kai kurie liudytojai mini 35 ginkluotus vyrus⁴⁴. Suimtuosius tardžiusiems SMERŠ'o karininkams turbūt rūpėjo pateikti kuo didesnę „nusikaltusiųjų tėvynė“ skaičių, tad tyrimo pabaigoje jie jau nurodė buvus 72 sukilėlius⁴⁵, pasidalijusius į tris grupes⁴⁶. Tikrovėje tokių kariškais pagrindais sudarytų padalinių ar grupių nebuvo. Susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, jos buvo sudaromos atsiradusioms užduotims atlikti. Valsčiaus sukilėlių turėjo būti mažiau – maždaug iki 50. Kelias dienas sukilėliai saugojo fabriko teritoriją, ėmė į nelaisvę besitraukiančius

raudonarmiečius, pristatydavo juos į Kauno lietuviškąją komendantūrą ir sekė sovietinius aktyvistus⁴⁷. Sovietiniai aktyvistai valsčiuje daugiausia buvo suimtinėjami jau išformavus sukilėlių būrį; tai darė susikūrusios policinės struktūros. Pavyzdžiui, 1941 m. liepos 27 d. su dar keliais asmenimis suimtas sovietinis aktyvistas Jonas Gerbauskas buvo šešis mėnesius kalinamas Kauno kalėjime⁴⁸. Turimais duomenimis, Pažaislio valsčiuje sovietinių aktyvistų žudynių nei sukilimo metu, nei vėliau nebuvo.

Iš esamų faktų galima spręsti, kad formali galutinė būrio registracija taip ir nebaigta. Juolab kad kai kurie suimti ir nuteisti asmenys saugojo tik popieriaus fabriką (kaip ir iki karo) ir savęs sukilėliais (partizanais) nelaikė. Be to, kai kurie birželio 23–24 d. buvę aktyvūs būrio nariai tuoj po to grįžo į savo darbo vietas įmonėse arba į savo ūkius ar dirbtuves. S. Malinausko ir V. Nefiodovo vadovaujamas būrys veikė 1941 m. birželio 23–28 d., o birželio 29 d. buvo nuginkluotas ir išformuotas – tai atliko iš Kauno komendantūros atvykę lietuviai kareiviai. Keli iš sukilėlių vėliau perėjo tarnauti į policiją ir savisaugos dalinius.

KAI KURIE VLADIMIRO NEFIODOVO GYVENIMO FAKTAI

V. Nefiodovas – viena svarbiausių ir istoriniu požiūriu įdomiausių 1941 m. Birželio sukilimo vadovaujančių asmenybių, veikusių Kauno apylinkėse. V. Nefiodovas buvo kilęs iš sentikių, taigi Lietuvos rusas (taip dokumentuose). Kitaip jį galima pavadinti rusų kilmės lietuviu. Nepriklausomybės laikotarpio pabaigoje V. Nefiodovas buvo vienas pilietiškiausių Petrašiūnų asmenų. Tad neatsitiktinai jis tapo ir 1937–1938 m. suformuoto popieriaus fabriko šaulių būrio vienu iš vadovų (atsakingas už karinį rengi-

mą), nors ir pats tik neseniai buvo tapęs šios patriotinės organizacijos nariu.

V. Nefiodovo likimas tragiškas. Jis atspindėtas ir LGGRTC 2002 m. išleistoje Severino Vaitiekaus knygoje „Tuskulėnai: egzekucijų aukos ir budeliai“. Joje V. Nefiodovo pavardė yra 1945 m. balandžio 21 d. sušaudytųjų sąrašė⁴⁹, taip pat nurodyta, pagal kokį sovietų Baudžiamojo kodekso straipsnį jis nuteistas⁵⁰. Daugiatomio LGGRTC leidinio „Lietuvos gyventojų genocidas“ antrojo tomo antroje dalyje pateikta trumpa informacija apie V. Nefiodovą⁵¹. Tik ten jo pavardė, remiantis baudžiamosios bylos ir kitų šaltinių rusiškais tekstais, čia parašyta kitaip – Nefodovas, be to, nurodyta kita gimimo data. Ta pati pavardė pritaikyta ir ten pat įrašytoms 1946 m. tremtinėms – žmonai Raisai Nefodovienei ir motinai Emilijai Nefodovienei⁵².

V. Nefiodovas gimė 1910 m. lapkričio 16 d. Tauragės apskrities Vainuto valsčiaus Garainių (Gorainių) kaime. Tokia gimimo data nustatyta pagal Lietuvos valstybės istorijos archyvo 2007 m. rugpjūčio 1 d. pažymą⁵³. Baudžiamojoje byloje nurodyta kita gimimo data – 1909 m. lapkričio 22 d.⁵⁴ Kilus Pirmajam pasauliniam karui, mažametis Vladimiras su tėvais pasitraukė iš Lietuvos į Rusiją, gyveno Kazanėje. 1921 m. šeima grįžo į Lietuvą, apsigyveno Marijampolės apskrities Veiverių miestelyje. 1928 m. tėvai persikėlė gyventi į Kauno priemiestį Aleksotą. 1929 m. baigęs šešias rusų gimnazijos klases, V. Nefiodovas pradėjo dirbti Petrašiūnų elektrinės statyboje. 1931–1932 m. tarnavo Lietuvos kariuomenėje, turėjo puskarininkio laipsnį. Nuo 1933 m. lapkričio mėn. dirbo Petrašiūnų popieriaus fabrike mašinisto padėjėju, o 1939 m.–1944 m. liepos mėn. – mašinistu. 1938 m. įstojo į Šaulių sąjungą⁵⁵. Apie tą laiką fabrike dirbę šauliai sudarė šios organizacijos Pažaislio valsčiaus padalinio branduolį. Mat, autoritetingo fabriko direktoriaus S. Malinausko ir tuometinio valsčiaus

šaulių vado Romo Poškaus paraginti, kelios dešimtys šios įmonės darbininkų 1938 m. tapo Šaulių sąjungos nariais⁵⁶.

1939 m. V. Nefiodovas susituokė su Raisa Bogočenskaite (g. 1913 m. Vilniuje). 1942 m. jiems gimė duktė Liuda⁵⁷. LYA saugoma ir V. Nefiodovo brolio Sergejaus Nefiodovo (g. 1914 m. Tauragės apskrities Vainuto valsčiuje) baudžiamoji byla⁵⁸. S. Nefiodovas buvo suimtas 1947 m. balandžio 12 d., bet po keturių mėnesių jo byla nutraukta. Duomenų apie brolių Vladimirą ir jo veiklą 1940–1944 m. joje nėra⁵⁹. Bolševikų represijos neaplenkė ir 1944 m. nuteisto V. Nefiodovo šeimos. Žmona R. Nefiodovienė su dukra kaip „tėvynės išdaviko“ šeimos narės (taip formuluojama dokumente) Ypatingojo pasitarimo prie SSRS NKVD 1946 m. balandžio 1 d. nutarimu buvo nuteistos penkeriems metams tremties konfiskuojant turtą ir išvežtos į Tiumenės sritį⁶⁰. Duomenų, kurie rodytų, kada R. Nefiodovienė ir L. Nefiodovaitė buvo paleistos į laisvę, tremties byloje nėra.

BAUDŽIAMOSIOS BYLOS YPATYBĖS

Iš didelės apimties baudžiamosios bylos (dabar – keturi mikrofilmuoti tomai) medžiagos, kuri vykstant sukilėlių tardymams ir prieš III Baltarusijos fronto karo tribunolo 1944 m. gruodžio 13–14 d. teismą gana padrikai buvo sudėta į aštuonis storus segtuvus⁶¹, galima spręsti, kad V. Nefiodovas buvo suimtas 1944 m. rugpjūčio 13 d. Liudytojų apklausas dėl įvykių pirmąją Vokietijos–SSRS karo savaitę Petrašiūnų miestelyje, popieriaus fabrike ir aplinkinėse vietovėse SMERSŲ tartytojais pradėjo 1944 m. rugpjūčio 22 d. Tarp pirmųjų liudytojų buvo ir keli 1941 m. sukilėliai, kurie suimti vėliau. Sovietų karininkai tikėjosi greitai atskleisti „tėvynės išdavikus“, 1941 m. birželį Petrašiūnuose ir jų

apylinkėse sukilusius prieš sovietų valdžią ir Raudonąją armiją.

Iš G. Mikėnaitės sudarytos knygos sužinome, kad buvę Pažaislio valsčiaus sukilėliai ar prie tokių priskiriami asmenys buvo laikomi žemėje iškastose duobėse, kurias net sunku pavadinti žeminėmis. Šios duobės iškastos buvusių vasarnamių teritorijoje (netoli tos vietos, kur dabar prie Kauno marių, greta Pažaislio vienuolyno, yra jachtklubas)⁶². Iš knygos sužinome ir kaip buvo išgaunami suimtųjų, liudytojų parodymai. Buvę sukilėliai ar asmenys, kuriuos SMERŠ'o karininkai laikė 1941 m. kuo nors nusikaltusiais sovietų valdžiai, po kelis kartus buvo apklausiami skirtingų tardytojų, reikalaujant kaimynų pavardžių, kuriomis būtų galima praplėsti ir taip jau ilgą „nusikaltėlių“ sąrašą. Kartą sulaikyti, įtariamieji buvo nebepaleidžiami net neturint įtikinamų įrodymų dalyvavus sukilime. Mušimai ir kankinimai, arba vadinamosios fizinio poveikio priemonės, buvo įprasta SMERŠ'ui tardymo praktika. Kankinimų ir maravimo pusbadžiu duobėse išvarginti suimtieji buvo leisgyviai⁶³. Apklausiami asmenys buvo verčiami pasirašyti parodymų neatitinkančius protokolus (tokių faktų užfiksuota net kai kuriuose apklausų protokoluose).

Neaišku, ar baudžiamosios bylos užuomazga tapo kokia nors iš gyventojų gauta informacija apie 1941 m. birželio 23–28 d. įvykius, ar aptikti buvusių sukilėlių pranešimai (pareiškimai) apie dalyvavimą sukilime. Tie, ko gero, ne iš karto į rusų kalbą išversti (veikiausiai tai buvo padaryta suėmus daugiau sukilimo dalyvių ir vykdant jų apklausas) 1941 m. liepos pabaigoje rašyti Petrašiūnų sukilėlių pranešimai (pareiškimai) gal tik 1944 m. rudens pradžioje atsisuko prieš juos pačius ir tapo papildomais „nusikaltimų“ okupacinei sovietų valdžiai ir atitraukiančiais Raudonąją armiją įrodymais (įkalčiais). Kaip matyti iš baudžiamosios

bylos, tardytojų rankose atsidūrė tik dalis sukilėlių 1941 m. rašytų pranešimų, bet jie disponavo ir kai kuriais neužbaigtais juodraštiniais 1941 m. asmenų sąrašais. Turbūt ne visi 1941 m. birželio 23–28 d. įvykių dalyviai manė, kad jų vaidmuo sukilime svarbus ar kuo nors išskirtinis. Ką veikė sukilime, neaprašė ir V. Nefiodovas, nors jo pavardė buvo juodraštiname 1941 m. žiniaraštyje tuoj po pranešimus parašiusių 32 asmenų pavardžių. Kitame sąrašė yra tik 23 sukilėlių, parašiusių pranešimus apie savo veiklą 1941 m. birželio 23–28 d., pavardės⁶⁴. Sukilėlių pranešimai minimi ir 1944 m. rugpjūčio 22 d. nutarime, kuriuo nurodoma sulaikyti V. Nefiodovą. Tačiau yra ir pažyma, kurioje tvirtinama, kad jis buvo suimtas 1944 m. rugpjūčio 13 d.⁶⁵ Vadinasi, darytina išvada, kad dalis SMERŠ'o nutarimų buvo rašoma atgaline data, jau atlikus tam tikrus veiksmus represuojamų asmenų atžvilgiu. Todėl tardymo dokumentuose atsirado skirtingų to paties veiksmo datų. Pavyzdžiui, SMERŠ'o kapitonui Kopylevskui išduotame nutarime rašoma, kad orderis suimti V. Nefiodovą išduotas tik rugpjūčio 26 d.⁶⁶ Tačiau 1944 m. rugsėjo 9 d. tardomo V. Nefiodovo anketoje tvirtinama, kad jis suimtas rugpjūčio 25 d. Dar kitame baudžiamosios bylos dokumente nurodoma, kad V. Nefiodovas suimtas 1944 m. rugpjūčio 22 d.

Iš baudžiamosios bylos eigos ir susirašinėjimo dokumentų matyti, kad rusakalbiams SMERŠ'o tardytojams buvo sunku suvokti, kas 1941 m. birželio 23–28 d. vyko Petrašiūnų miestelyje, popieriaus fabrike ir visame Pažaislio valsčiuje. Apklausiami beraščiai ir mažaraščiai liudytojai (tokių buvo dauguma) mažai ką galėjo apie tai pasakyti. Jie tik pateikdavo tardytojus mažai dominančių faktų arba apibūdindavo vieną kitą pirmosios karo savaitės ir sukilimo epizodą – dažniausiai tai, ką buvo girdėję iš kitų žmonių. Tokias nuogirdas SMERŠ'o karininkai užrašinėjo

ir iš apklausiamų 1940–1941 m. sovietinių aktyvistų, kurie nacių okupacijos metais buvo suimti ir ilgiau ar trumpiau kalinti, o 1944 m. kerštaudami stengėsi pažerti buvusiems sukilėliams ar epizodiškai sukilime pasireiškusiems asmenims daugiau kaltinimų. Įdomu, kad tai užrašinėdami (dažnai formuluodami rusų kalba per vertėjus iš lietuvių kalbos) SMERŠ'o tardytojai painiojosi ne tik pačiuose 1941 m. įvykiuose, bet ir jų chronologijoje. Siekdamas kuo greičiau atskleisti okupacinei sovietų valdžiai nusikaltusius asmenis, SMERŠ'o padalinys (jo sudėtis ir pavaldumas per keletą mėnesių keitėsi) 1944 m. rugsėjo mėn.–spalio pirmojoje pusėje po kelis kartus apklausė tuos pačius liudytojus (kai kuriuos iš jų suėmė). Dalis jų buvo įvardyti kaip V. Nefiodovo sukilėlių būrio nariai. Surinkę dar daugiau kaltinamosios medžiagos (surašę labai daug apklausos protokolų), SMERŠ'o karininkai dar labiau susipainiojo 1941 m. įvykiuose ir petrašiūniečių veiksmuose, juolab kad reikėjo derinti daugybės apklausų, kurias vykdė beveik dešimt tardytojų, duomenis. Kad palengvintų sau uždavinį nubausti „tėvynės išdavikus“, SMERŠ'o padalinio vadovybė tarp 1941 m. Petrašiūnų popieriaus fabriko darbininkų ieškojo ne tik sukilėlių, bet ir „profašistinės Šaulių sąjungos“ (neretai tokia formuluotė per apklausas buvo užrašoma ir iki 1940 m. sovietų okupacijos Šaulių sąjungai priklausiusių asmenų atsakymuose) narių. Siekiant padidinti kaltinimų svorį, daugeliui suimtųjų buvo inkriminuoti nusikaltimai persekiojus ir žudžius žydus. Tiesa, vėliau, prieš pat karo tribunolo teismo posėdį, šių pramanytų ir kategoriškų kaltinimų beveik visiems Petrašiūnų sukilėliams atsisakyta. Kai kuriems jų palikta formuluotė „žydų suėmimas“.

Iš tikrųjų, kaip aiškėja iš kai kurių tiksliau užrašytų baudžiamojoje byloje esančių apklausos protokolų, sukilėlių patruliams tebuvo įsakyta patikrinti, ar žydų vežimuose nėra

ginklų. Tai jau buvo vokiečių karinių struktūrų, su kuriomis ginkluotiems sukilėliams teko bendradarbiauti, karininkų nurodymai (veikiausiai žodiniai), perduoti per Kaune įsteigtą lietuvių sukilėlių komendantūrą. Tie Petrašiūnų miestelyje ir apylinkėse atsidūrę žydai traukėsi į rytus, bet jau buvo vokiečių kariuomenės užnugaryje. Kai kurie Petrašiūnų būrio sukilėliai žydus jų vežimais lydėjo į Kaune veikiančią lietuvių sukilėlių komendantūrą, iš kur jiems buvo leidžiama grįžti namo (gal tai ne visiems pavyko, pakeliui į gyvenamąją vietą kai kurie galėjo nukentėti, būti apiplėšti ar suimti). Žinant tuometinę padėtį, galima net teigti, kad ta sukilėlių palyda prie Petrašiūnų įstrigusiams žydams buvo naudinga kaip apsauga nuo antisemitiskai nacių propagandos nuteiktų ir susidoroti galinčių vokiečių kareivių ir lietuvių. Tad galima manyti, kad bent iki Kauno lietuvių sukilėlių komendantūros (ją SMERŠ'o pareigūnai painiojo su Kaune veikusia analogiška vokiečių *vermachto* žinyba) ginkluotų petrašiūniečių sukilėlių lydimi žydai galėjo jaustis saugesni, nei būdami be tokios palydos. Į tą pačią lietuvių komendantūrą nukonvojuoti belaisviai raudonarmiečiai buvo perduodami vokiečiams. SMERŠ'o karininkai ir savo vežimais važiuosiuos žydams, ir belaisviams pritaikė tą patį konvojavimo veiksmą⁶⁷, nors tikrovėje taip nebuvo.

Po rugsėjo 8 d. tardymo V. Nefiodovas buvo priverstas pasirašyti trumpą protokolą, kuriame rašoma, kad Petrašiūnų sukilėliai „<...> per operacijas prieš Raudonąją armiją nukovė penkis ir sužeidė du rusų kareivius. Paėmė dešimt traktorių vilkikų ir vieną lengvąją automašiną, visa tai buvo perduota vokiečiams. Būrys sulaukė apie šimtą žydų.“⁶⁸ Tą pačią dieną SMERŠ'o pareigūnai skubiai suformulavo V. Nefiodovui kaltinimą, kuriame rašė, kad suimtas pakaltinamas, nes, „būdamas „šaulių“ organizacijos narys, 1941 m. birželį kovai su Raudonąja armija

Petrašiūnų miestelyje iš šaulių organizavo ginkluotą būrį. Nefiodovo organizuotas būrys aktyviai padėjo vokiečių grobikams kovoje su Raudonąja armija, jo būrio nariai šaudė į atitraukiančius raudonarmiečius, žudė juos ir atiminėjo ginklus, ėmė belaisvius ir gabeno juos į vokiečių komendantūrą. Be to, būrys sulaikydavo gyventojus žydus, persekiojamus vokiečių karinės valdžios, kuri vėliau tuos žydus sušaudė.⁶⁹ Matyt, tikėtasi būtų greitai užbaigti. Bet SMERŠ'o vadovybė, tardytojams susipainiojus 1941 m. vasaros įvykiuose ir sukilimo dalyvių nukautų raudonarmiečių statistikoje, 1944 m. spalio 18 d. buvo priversta pratęsti suimtųjų tardymus ir liudytojų apklausas⁷⁰. Į tardymus ir liudytojų apklausas buvo mestos naujos tardytojų pajėgos. Štai vien 1944 m. spalio 27 d. tuos pačius liudytojus pakartotinai apklausė penki nauji SMERŠ'o karininkai⁷¹.

NUOSPRENDŽIAI

III Baltarusijos fronto karo tribunolo 1944 m. gruodžio 13–14 d. nuosprendžiu V. Nefiodovas pagal RSFSR baudžiamojo kodekso 58-1a ir 58-11 straipsnius nuteistas sušaudyti, konfiskuojant asmeninį turtą. Jis buvo apkaltintas iš Petrašiūnų popieriaus fabriko darbuotojų suorganizavęs sukilėlių būrį, kovojęs prieš Raudonąją armiją ir sovietų valdžią, suiminėjęs ir šaudęs komunistus, sovietų aktyvistus ir žydus⁷². Aukščiausiaja mirties bausme nuteisti dar trys buvę sukilėliai: Leonas Andriuškevičius, Nikodemas Griška ir Jonas Paškevičius⁷³. Jiems nuosprendis įvykdytas 1945 m. kovo 29 d., V. Nefiodovui – 1945 m. balandžio 21 d.⁷⁴

Kartu su V. Nefiodovu nuteisti šie asmenys (pavardės ir vardai gali būti netikslūs, nes baudžiamosios bylos dokumentus rusiškai rašė rusakalbiai SMERŠ'o karininkai):

Aleksandras Jakimavičius, Aleksandro, g. 1920 m.

Aleksas Stankevičius, Vlodo, g. 1910 m.

Antanas Vilkevičius, Jurgio, g. 1895 m.

Bernardas Čiurinskas, Petro, g. 1896 m.

Jonas Dručiūnas, Jurgio, g. 1912 m.

Jonas Jakubčionis, Jono, g. 1914 m.

Jonas Labunskas, Petro, g. 1921 m.

Jonas Lekečinskas, Petro, g. 1903 m.

Jonas Paškevičius, Petro, g. 1897 m.

Juozas Čechanavičius, Povilo, g. 1898 m.

Juozas Kondrotas, Kazio, g. 1911 m.

Juozas Vilkauskas, Antano, g. 1914 m.

Jurgis Grinevičius, Adomo, g. 1890 m.

Kazimieras Cechanavičius, Povilo, g. 1912 m.

Kazys Andriuška, Kazio, g. 1903 m.

Kazys Dautartas, Stanislovo, g. 1916 m.

Kazys Jusas, Vinco, g. 1906 m.

Kazys Rutkauskas, Jurgio, g. 1919 m.

Leonas Andriuškevičius, Juozo, g. 1911 m.

Liudas Survila, g. 1924 m.

Mikas Jakubčionis, Jono, g. 1910 m.

Nikodemas Griška, Ivano, g. 1900 m.

Pranas Lenartavičius, Petro, g. 1909 m.

Vacys Jankauskas, Stasio, g. 1909 m.

Zigmantas Kmeliauskas, Jurgio, g. 1905 m.

Daugeliui jų skirtos švelnesnės bausmės: B. Čiurinskas, K. Jusas, J. Labunskas, Z. Kmieliauskas, J. Lekečinskas, K. Rutkauskas, J. Stankevičius nubausti 10 metų lagerio, konfiskuojant asmeninį turtą; K. Dautartas, J. Dručiūnas, J. Grinevičius, A. Jakimavičius, J. Kondrotas, P. Lenartavičius, L. Survila – 7 metais lagerio, konfiskuojant asmeninį turtą; K. Andriuška, J. Vilkauskas, A. Vilkevičius – 5 metais lagerio, konfiskuojant asmeninį turtą. J. Čekanavičių, K. Čekanavičių, J. Jakubčionį, M. Jakubčionį ir V. Jankauską tribunolo teismas išteisino⁷⁵. Deja, jie nepaleisti į laisvę. SSRS Aukščiausiojo Teismo pirmininko 1946 m. vasario 10 d. proteste rašoma, kad teismas neturėjo pagrindo išteisinti penkių teisiųjų, o dar dešimčiai asmenų skirtos per švelnios bausmės, todėl

pareikalauta nuosprendį atšaukti ir, skyrus kitus teisėjus, pradėti tyrimą iš naujo⁷⁶.

Antrojo teismo 1946 m. kovo 18 d. sulaukė J. Čekanavičius, A. Jakimavičius, J. Jakubčionis, M. Jakubčionis ir V. Jankauskas. Jie nuteisti 10 metų lagerio ir 5 metams tremties, konfiskuojant asmeninį turtą⁷⁷. Tokia pat bausmė K. Čekanavičius ir L. Survila nuteisti 1946 m. gruodžio 6 d.⁷⁸, o A. Vilkevičius – tik 1947 m. lapkričio 3 d.⁷⁹ Kiti buvę sukilėliai jau buvo mirę kalinimo vietose, tad jų pakartotinai teisti buvo neįmanoma.

Iš atsiminimų ir kai kurių baudžiamojoje byloje įsegtų dokumentų sužinome, kad tardomi Petrašiūnų sukilėliai buvo kankinami, verčiami pasirašyti tokius parodymus, kokius surašydavo SMERŠ'o tardytojai. Vėliau suimtieji, jei tik atsirasdavo galimybė, šių parodymų atsisakydavo. Tai kartais užfiksuodavo net tą patį tardomąjį apklausantis kitas SMERŠ'o pareigūnas.

Kai kurie Petrašiūnų sukilėliai išvengė represijų, nes 1944 m. vasarą pasitraukė iš Lietuvos, kai vokiečių kariuomenė atidavė puolančiai Raudonajai armijai didžiąją Lietuvos teritorijos dalį, taip pat ir Kauną bei jo apylinkes. Tarp pasitraukusiųjų buvo ir nuo 1941 m. birželio mėn. Petrašiūnų popieriaus fabriko direktoriaus pareigas ėjęs S. Malinauskas. Istoriografijoje šio asmens vaidmuo antisovietiniame sukilime neatspindėtas, o juk kaip tik jis pradėjo organizuoti fabriko apsaugą, susisiekė su Kaune veikiančia lietuvių sukilėlių komendantūra ir perdavė įsakymą V. Nefiodovui organizuoti sukilėlių būrį, patruliuoti Pažaislio valsčiuje, saugoti jo gyventojus ir jų turtą nuo besitraukiančios sovietų armijos kareivių. Pats S. Malinauskas 1941 m. birželio 23–28 d. buvo petrašiūniečių būrio štabo viršininkas. 1943–1944 m., naciams vykdant lietuvių tautinio antinacinio pagrindžio veikėjų areštus, jis buvo suimtas ir apkaltintas popieriaus antinacinės spaudos leidėjams tiekimu.

Ne visi 1941 m. „tėvynės išdavikai“ 1944 m. buvo represuoti. Iš Petrašiūnų sukilėlių nesuimti ir netardyti liko Liudas Gocentas, Juozas Stabinskas, Viktoras Vilutis ir dar keli 1941 m. sukilimo veiksmuose dalyvavę asmenys, nors jie nepasitraukė į Vakarus ir anksčiau ar vėliau represijų vykdytojams buvo pasiekiami (jei kurį laiką ir slapstėsi sužinoję apie savo 1941 m. bendražygių suėmimą ir įkalinimą). Į okupantų rankas nepateko ir sukilimo Pažaislio valsčiuje dalyviai Vladas Lapienis ir J. Eidukas⁸⁰. Nesuimtas ir buvęs viršaitis Antanas Žeromskis. Jis kurį laiką buvo apsistojęs Latvijoje, o Lietuvoje vėl apsigyveno tik atslūgus teroro ir represijų bangai⁸¹.

PETRAŠIŪNŲ ŽYDŲ ŽUDYNĖS

Kaip matyti iš baudžiamosios bylos eigos, SMERŠ'o tardytojai iš pradžių domėjosi tik 1941 m. sukilėlių veiksmis prieš besitraukiančius raudonarmiečius ir vietos sovietinius aktyvistus. Tačiau vėliau, remdamiesi neprofesionaliai atliktomis liudytojų apklausomis ir labai neišsamiais apklausų protokolais, jie bandė Petrašiūnų sukilėlių būriui prikergti civilių gyventojų (žydų) žudynes ir kitus su Holokaustu sietinus veiksmus.

Petrašiūnų miestelio žydai sušaudyti 1941 m. rugpjūčio pabaigoje⁸². Jų žudynių vieta ilgą laiką buvo nežinoma. Kauno tyrėjų pastangomis ji nustatyta tik 2013 m.⁸³ Nėgalima atmesti galimybės, kad vienas kitas buvęs sukilėlis galėjo saugoti Petrašiūnų žydus vietos mažajame gete ar būti sargybinis jų egzekucijų vietoje. Tačiau 1941 m. rugpjūčio pabaigoje jų statusas veikiausiai jau buvo kitas – pagalbinių policininko ar kitoks. Vis dėlto baudžiamojoje byloje nėra įtikinamų duomenų, kad kuris nors buvęs sukilėlis būtų atlikęs kokį nors vaidmenį Petrašiūnų žydų išžudymo dieną. Juolab kad iš Kauno

dviem sunkvežimiais atvažiuavusiems Tautinio darbo apsaugos bataliono 40 ginkluotų vyrų susidoroti tik su 125 žydais (dauguma jų – moterys ir vaikai) vietinių pagalbos (ją naciai dažniausiai pasitelkdavo ten, kur buvo gausios žydų bendruomenės) nereikėjo. Duobes sušaudytųjų kūnams iš anksto iškasė atvežti belaisviai raudonarmiečiai. Tiesa, baudžiamosios bylos apklausų protokoluose kai kur klaidingai rašoma, kad 1941 m. rugpjūčio pabaigoje Petrašiūnų žydus sušaudė iš Kauno atvykę vokiečiai⁸⁴. Tačiau iš tiesų labai tikėtina, kad, stengdamiesi mažiau rodytis gyventojams, lengvą automašina galėjo būti atvykę ir keli vokiečiai, kaip buvo daugelyje Lietuvos vietovių.

Taigi Petrašiūnų būrio sukilėliams ir jų koviniams veiksams vadovavusiam V. Nefiodovui inkriminuoti prieš žydus nukreiptų nusikalstamų veiksų nėra pagrindo. Tiesa, kai kurie buvę sukilėliai 1941 m. vasaros pabaigoje ar rudens pradžioje galbūt įsigijo (nusipirko?) mažaverčio žydų turto (vertingesnį pasisavino Lietuvoje veikusios nacių įstaigos ir jų pareigūnai). V. Nefiodovas žydų turto pirkimu nebuvo kaltinamas.

1941 M. BIRŽELIO SUKILIMO ATSPINDŽIAI KGB PASTATO SIENOJE

Trijų ketvirčių amžiaus senumo įvykius nagrinėjančiame trumpame straipsnyje neįmanoma pateikti informacijos apie visų 1941 m. Petrašiūnų sukilėlių ir jų artimųjų likimus. Galima tik pridurti, kad LSSR prokuratūra, remdamasi baudžiamąja byla Nr. 9559/3, kurioje yra falsifikuotų dokumentų, 1988 m. spalio 12 d. atsisakė reabilituoti Pažaislio valsčiaus sukilėlius⁸⁵. Tačiau 1992 m. beveik visų jų artimiesiems buvo išduoti reabilitavimo pažymėjimai. Nuo tokio žingsnio susilaikyta tik išnagrinėjus 1944 m. mirties bausme nuteisto L. Andriuškevičiaus atvejį.

Painioje baudžiamojoje byloje rasta užuominų, kad šis asmuo „1941 m. liepos mėn. dalyvavo masiniuose žydų tautybės piliečių areštuose“⁸⁶. Tačiau tai abejotina, nes žydų žudynės vyko rugpjūčio pabaigoje.

2007–2008 m. buvo tiriama ir V. Nefiodovo veikla 1941 m. Birželio sukilime. 2008 m. rugpjūčio mėn. jam nebuvo suteiktas „ginkluoto pasipriešinimo (rezistencijos) dalyvio-kario savanorio teisinis statusas (po mirties)“. Toks sprendimas tuomet buvo priimtas pirmiausia dėl to, kad V. Nefiodovas tardomas „išvardijęs bendražygius, kurie dėl to buvo suimti, įkalinti, nuteisti“. Po pakartotinio tyrimo Pasipriešinimo dalyvių (rezistentų) teisių komisija, nustačiusi, kad V. Nefiodovo tardymo protokolai buvo falsifikuojami, 2012 m. balandžio 25 d. pritarė pakartotiniam L. Nefiodovaitės prašymui suteikti jos tėvui Vladimirui (Vladui) Nefiodovui (Nefedov) kario savanorio teisinį statusą. Šis statusas buvo pripažintas 2012 m. gegužės 2 d. LGGRTC generalinės direktorės Teresės Birutės Burauskaitės įsakymu⁸⁷. V. Nefiodovo pavardė greta kitų mirti nuteistų antisovietinio pasipriešinimo dalyvių pavardžių įamžinta buvusio KGB pastato Vilniuje, Gedimino pr. 40, sienoje.

KAI KURIE IŠKILĘ KLAUSIMAI

Pavėlavus užrašyti 1940–1941 m. įvykių Lietuvoje dalyvių atsiminimus, istorikams ir kitiems sudėtingos to meto istorijos tyrėjams dažnai kyla neaiškumų. Paminėsime keletą tokių, susijusių su buvusiu Pažaislio valsčiumi.

Ateityje reikėtų išnagrinėti Petrašiūnų popieriaus fabriko šaulių ir Pažaislio valsčiaus gyventojų dalyvavimą antinacinėje veikloje. Prie tokios veiklos priskirtina tiek valsčiaus gyventojų pagalba nacių persekiojamiems asmenims (pavyzdžiui, iš Kauno

geto pabėgusius žydus gelbėjo Petrašiūnuose gyvenusi gydytojų Birutės ir Petro Federavičių šeima⁸⁸, vaistininkas Jonas Pusvaškis⁸⁹, kai kurie kiti žmonės; valsčiaus gyventojai buvo priglaudę ir pabėgusių karo belaisvių raudonarmiečių, teikę jiems pagalbą), tiek pastangos aprūpinti popieriumi antinacinio pasipriešinimo spaudą, ją platinti. Iš Arūno Bubnio, Edvardo Buroko⁹⁰ ir kitų autorių straipsnių ryškėja nacmečiu Petrašiūnų popieriaus fabrikui vadovavusio S. Malinausko vaidmuo per tarpininkus Joną Grudzinską, Jurgį Lelejevą ir kitus pasipriešinimo veikėjus parūpinti nelegalios antinacinės spaudos leidėjams popieriaus. Kaip jau minėta, už šią veiklą S. Malinauskas kartu su kitais antinacinio pogrindžio veikėjais buvo vokiečių saugumo suimtas ir tardomas. Tačiau SMERSŲ tardytojų tai nedomino, nes S. Malinauskas į jų rankas nepakliuvo. 1944 m. jis spėjo pasitraukti į Vakarų ir gyveno ten pasivadinęs Malėnu⁹¹. Taigi šio 1941 m. Birželio sukilimo ir antinacinio pogrindžio Lietuvoje veikėjo gyvenimas galėtų sulaukti istorikų dėmesio. Tą patį galima pasakyti ir apie Petrašiūnų elektrinės inžinierių J. Linkaitį, kitus aktyvius 1940–1944 m. okupacinių laikotarpių asmenis, antisovietinio ir antinacinio pasipriešinimo dalyvius. Pagaliau nežinoma, ar V. Nefiodovas, vienas iš 1941 m. Birželio sukilimo valsčiuje vadovų, dalyvavo antinacinėje veikloje (baudžiamojoje byloje tokių duomenų nėra), kiek joje reikėsi kiti 1941 m. Birželio sukilimo dalyviai.

Ateityje aptartini ir vokiečių karinės vadovybės santykių su Lietuvos laikinąja vyriausybe bei atskirų vermachto dalinių karininkų kontaktų su įvairių Lietuvos vietovių sukilėliais niuansai, jų požiūrio į žydus skirtumai. Mat sistemingas žydų žudynes operatyviniai nacių žudikų būriai pradėjo tik 1941 m. liepos pabaigoje–rugpjūčio pradžioje⁹², o iki tol žydų padėtis Lietuvos miestuose ir valsčiuose labiausiai priklausė

nuo juos kontroliavusio vokiečių karo komendanto, nuo jo antisemitinių nuostatų ar tolerantiškesnio požiūrio į persekiojamus žydus. Tad ir ginklų pas besitraukiančius į rytus, bet fronto aplenktus ir vokiečių užnugaryje įstrigusius žydus paieška, kurią vermachto karininkų nurodymu turėjo vykdyti sukilėliai, galėjo vykti įvairiai: vienur galbūt formaliai, kitur – prižiūrint vokiečių kareiviams, trečiur – turint tikslą pažeminti ir apiplėšti pasimetusius žydus. Tačiau iki tol, kol žydai buvo suvaryti į laikinuosius mažesniųjų miestų ir miestelių getus, net antisemitiškai nusiteikę lietuviai susilaikė nuo piktavališkų veiksmų žydų atžvilgiu – juk jie buvo kaimynai ar pažįstami – ir daugiausia stebėjo vokiečių kariškių bei įsikuriančios nacių civilinės administracijos valdininkų veiksmus prieš žydus.

Beje, knygoje „Petrašiūnai: prisiminimai ir pamąstymai“ užsimenama, kad V. Nefiodovo duktė L. Nefiodovaitė buvo gavusi žinią, esą vienas kalinys Sverdlovsko kalėjime ant kameros sienos matęs užrašytą jos tėvo pavardę ir tėvavardį bei pavadinimą „Kauņas“. Tai moteriai sukėlė minčių, kad gal jos tėvas 1945 m. nebuvo sušaudytas⁹³. Taigi šis klausimas ateityje taip pat tirtinas, juolab kad istoriografijoje panašių prielaidų ar net faktų, kad mirti pasmerkti kaliniai buvo panaudojami Gulago sistemoje, esama nemažai. Į šį ir kitus su 1941 m. Birželio sukilimu, jo dalyvių veikla ir likimais susijusius klausimus išsamiai atsakyti trukdo šaltinių stoka.

IŠVADOS

1941 m. birželio 23 d. Petrašiūnuose ir kitose Pažaislio valsčiaus vietovėse pradėti aktyvūs sukilėlių veiksmai buvo išsilaisvinamojo iš bolševikų (sovietų) okupacijos Birželio sukilimo sudedamoji dalis. 1941 m. birželio 22 d. vakarą grįžęs į Petrašiūnų popieriaus

fabriko direktoriaus pareigas (jas ėjo ir iki 1940 m. bolševikų okupacijos) buvęs fabriko meistras, sukilimo Pažaislio valsčiuje iniciatorius S. Malinauskas pačioje sukilimo pradžioje susisiekė su LAF štabu Kaune ir ten suformuota lietuvių sukilėlių komendantūra. Kartu su Petrašiūnų termofikacinės elektrinės inžinieriumi J. Linkaičiu jis pasirūpino, kad fabrikas ir elektrinė būtų apsaugoti nuo besitraukiančių raudonarmiečių, kurių daliinių vadai buvo gavę įsakymus atsitraukiant sprogdinti tiltus, įmones ir kitus objektus. Birželio 23 d. savivaldybės administracijos pastate sudarytas valsčiaus sukilėlių štabas (vadovas S. Malinauskas), buvę šauliai ir kiti savanoriai pradėti registruoti į sukilėlių (partizanų ar apsaugos) būrį.

Vykdyti registraciją buvo pavesta V. Nefiodovui. Jis tapo būrio vadu, koordinavo sukilėlių veiksmus ir nukreipdavo jų grupes ten, kur kildavo pavojus gyventojams, jų asmeniniam ar valstybiniam turtui. Būrio sukilėliai sutrukdė daliai besitraukiančių raudonarmiečių per Nemuno Mergelių seklumą persikelti į Pažaislio valsčių, išblaškė į Varnių kaimo gyventojų sodybas besiveržiančius persikelti sugebėjusius raudonarmiečius. Susišaudymų metu būrys nukovė ne mažiau kaip 10 sovietų kareivių, kelis jų sužeidė, keliasdešimt paėmė į nelaisvę. Sukilėliai apsiginklavo įgytais ginklais ir laikinai užvaldė įvairių karo trofėjų, kuriuos vėliau turėjo atiduoti vokiečiams. Reikšmingiausia,

kad sėkmingi sukilėlių veiksmai apsaugojo nuo sunaikinimo valsčiaus įmones, užtikrino elektros tiekimą Kauno miestui, kas buvo svarbu sėkmingai sukilimo eigai ne tik Kaune, bet ir visoje Lietuvoje (Kauno radiofono transliacijoms ir kt.).

Šiuos valsčiaus kovotojus su sovietų valdžia būtų neistoriška sieti su Holokausto recidyvais Petrašiūnuose, kaip tai bandė daryti Raudonosios armijos III Baltarusijos fronto SMERŠo tardytojai, neturėję reikiamo supratimo, kas iš tikrųjų vyko Kaune ir jo apylinkėse pačioje Vokietijos–SSRS karo pradžioje ir 1941 m. vasarą.

Sukilimo dienomis į rytus besitraukiantys ir Petrašiūnuose, vokiečių kariuomenės užnugaryje, atsidūrę žydai sukilėlių buvo palydėti į Kauno lietuviškąją karo komendantūrą, kur jiems tuoj buvo leista grįžti namo.

Pažaislio valsčiaus žydų žudynės vyko 1941 m. rugpjūčio pabaigoje. Juos sušaudė iš Kauno atvykę savisaugos bataliono kareiviai. Kai kurie pavieniai mažiau nei savaitę veikusio Petrašiūnų būrio sukilėliai per tą savo kaimynų žydų egzekuciją ar iki jos galėjo atlikti trumpalaikes sargybos ar konvojavimo funkcijas, bet tai patvirtinančių patikimų duomenų nėra.

Vietos sovietiniai aktyvistai daugiausia buvo suiminėjami, trumpiau ar ilgiau laikomi areštinėje arba kaliniame jau po sukilimo.

Nuorodos

¹ V. Brandišauskas, *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06–1941 09)*, Vilnius, 1996, p. 3–15; A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998, p. 33–47.

² Lietuvos ypatingasis archyvas, f. K-1, ap. 58, b. 9559/3.

³ A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius, 1996, p. 60–61.

⁴ Žr. A. Anušauskas, „Sovietinis genocidas ir jo padariniai“, <http://www.genocid.lt/GRTD/Tremtis/arvydas1.htm>.

⁵ www.llks.lt/pdf/zudynes-Petrasiunuose; [http://alkas.lt2014/07/12\(paminetos-petrasiunu-zudyniu-73-uju-metines\)](http://alkas.lt2014/07/12(paminetos-petrasiunu-zudyniu-73-uju-metines)) ir kt.

⁶ *Petrašiūnai: prisiminimai ir pamąstymai*, Kaunas, 2011.

⁷ www.llks.lt/pdf/zudynes-Petrasiunuose.

⁸ *Petrašiūnai: prisiminimai ir pamąstymai*, p. 56–62, 79.

⁹ Ibid., p. 79; S. Daunys, „Po būsimų kapinių velėna“, *Į laisvę*, 1941, liepos 21; „Pažaislio miško paslaptis“, *Kauno tiesa*, 1989, vasario 1; A. Endriukaitis, „Vladas Baronas – Kremliaus vaidilutė“, <http://www.savastis.lt/istorija> (2001, vasario 11) ir kt.

¹⁰ LGGRTC archyvas, Pasipriešinimo dalyvių (rezistentų) teisių komisijos byla N-303 ir kt. raštai (pvz., 2011 m. lapkričio 22 ir 25 d. V. Petrauskaitės, 2015 m. rugsėjo mėn. D. Lauraitienės).

¹¹ J. Jankauskas, 1941 m. *Birželio sukilimas Lietuvoje*, Vilnius, 2010, p. 252–253.

¹² *Lietuvių tautos sukilimas. 1941 m. birželio 22–28 d.*, Vilnius, 2011, p. 235–237.

¹³ V. Brandišauskas, *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06–1941 09)*, Vilnius, 1996; *Sukilimas 1941 m. birželio 22–28 d.*, Vilnius, 1995 ir kt.

¹⁴ A. Kniūkšta, „Knygų deginimas ir naikinimas“, *XXI amžius*, 2011, birželio 15.

¹⁵ *Lietuvių tautos sukilimas. 1941 m. birželio 22–28 d.*, p. 67.

¹⁶ Ibid., p. 85, 190.

¹⁷ V. Nefiodovo 1944 m. spalio 15 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9559/3, t. 1, l. 42.

¹⁸ M. Virbašiaus 1944 m. spalio 27 d. apklausos protokolas, ibid., t. 3, l. 87.

¹⁹ V. Nefiodovo 1944 m. spalio 15 d. tardymo protokolas, ibid., t. 1, l. 41–42.

²⁰ M. Virbašiaus 1944 m. spalio 27 d. apklausos protokolas, ibid., t. 3, l. 87; J. Paškevičiaus 1941 m. liepos 26 d. pareiškimas, ibid., l. 301.

²¹ *Petrašiūnai: prisiminimai ir pamąstymai*, p. 300.

²² J. Juršos 1944 m. rugpjūčio 24 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9559/3, t. 3, l. 7.

²³ L. Andriūškevičiaus 1941 m. liepos 28 d. pareiškimas, ibid., l. 304.

²⁴ A. Novičenko, *1941-i. Bojevyje deistvija 11-oi armiji v Litve*, 2014, Tambov, s. 158–163.

²⁵ *Lietuvių tautos sukilimas. 1941 m. birželio 22–28 d.*, p. 236 ir kt.

²⁶ *Sukilimas 1941 m. birželio 22–28 d.*, p. 67–68; *Lietuvių tautos sukilimas. 1941 m. birželio 22–28 d.*, p. 235.

²⁷ J. Paškevičiaus 1941 m. liepos 26 d. pareiškimas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9559/3, t. 3, l. 301.

²⁸ J. Kavaliausko 1944 m. rugsėjo 25 d. apklausos protokolas, ibid., l. 63; 1944 m. rugsėjo 8 d. nutarimas pateikti kaltinimą, ibid., t. 1, l. 21.

²⁹ L. Černojaus 1944 m. spalio 27 d. apklausos protokolas, ibid., t. 3, l. 102.

³⁰ V. Nefiodovo 1944 m. rugpjūčio 22 d. tardymo protokolas, ibid., t. 1, l. 13.

³¹ J. Paškevičiaus 1944 m. rugsėjo 12 d. tardymo protokolas, ibid., l. 96–99.

³² L. Andriūškevičiaus 1941 m. liepos 28 d. pareiškimas, ibid., t. 3, l. 304; J. Kavaliausko 1944 m. rugsėjo 25 d. apklausos protokolas, ibid., l. 63.

³³ J. Kavaliausko 1944 m. rugsėjo 25 d. apklausos protokolas, ibid.

³⁴ A. Veblausko 1944 m. spalio 27 d. apklausos protokolas, ibid., l. 91.

³⁵ N. Griškos 1941 m. liepos 28 d. pareiškimas, ibid., t. 4, l. 3.

³⁶ J. Juso 1944 m. spalio 27 d. apklausos protokolas, ibid., t. 3, l. 74; 1944 m. rugsėjo 8 d. nutarimas pateikti kaltinimą, ibid., t. 1, l. 21.

³⁷ J. Paškevičiaus 1944 m. rugsėjo 12 d. tardymo protokolas, ibid., l. 96–98.

³⁸ 1944 m. gruodžio 13–14 d. III Baltarusijos fronto karo tribunolo nuosprendis (kopija), ibid., t. 4, l. 72–73.

³⁹ V. Nefiodovo 1944 m. rugpjūčio 22 d. tardymo protokolas, ibid., t. 1, l. 12.

⁴⁰ J. Kavaliausko 1944 m. rugsėjo 25 d. apklausos protokolas, ibid., t. 3, l. 63.

⁴¹ V. Ramanausko 1944 m. spalio 27 d. apklausos protokolas, ibid., l. 100.

⁴² Z. Dručiūno 1941 m. liepos 28 d. pareiškimas, ibid., t. 4, l. 4.

⁴³ Įvairūs šaltiniai.

⁴⁴ J. Juso 1944 m. spalio 27 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9559/3, t. 3, l. 73; 1944 m. rugsėjo 8 d. nutarimas pateikti kaltinimą, ibid., t. 1, l. 21.

⁴⁵ Įvairūs šaltiniai.

⁴⁶ 1944 m. lapkričio 16 d. kaltinamoji išvada, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9559/3, t. 4, l. 67–68.

⁴⁷ Ibid., t. 1, l. 14.

⁴⁸ J. Gerbausko 1944 m. spalio 27 d. apklausos protokolas, ibid., t. 3, l. 96.

⁴⁹ S. Vaitiekus, *Tuskulėnai: egzekucijų aukos ir budeliai*, Vilnius, 2002, p. 223.

⁵⁰ Ibid., p. 246.

⁵¹ *Lietuvos gyventojų genocidas*, t. 2, d. 2, Vilnius, 2002, p. 625.

⁵² Ibid.

⁵³ Žr. LGGRTC archyvas, b. N-303.

⁵⁴ 1944 m. lapkričio 16 d. kaltinamoji išvada, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9559/3, t. 4, l. 67–68 ir kt.

⁵⁵ V. Nefiodovo 1944 m. spalio 15 d. tardymo protokolas, ibid., t. 1, l. 39.

⁵⁶ Ibid., l. 40–41.

⁵⁷ *Petrašiūnai: prisiminimai ir pamąstymai*, p. 300.

- ⁵⁸ *Lietuvos gyventojų genocidas*, t. 2, d. 2, p. 625.
- ⁵⁹ LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-4232.
- ⁶⁰ Ypatingojo pasitarimo prie SSRS NKVD 1946 m. balandžio 1 d. nutarimas, *ibid.*, b. 40802/3, l. 18–19.
- ⁶¹ *Petrašiūnai: prisiminimai ir pamąstymai*, p. 301.
- ⁶² *Ibid.*
- ⁶³ *Ibid.*, p. 278–333.
- ⁶⁴ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9559/3, t. 3, l. 280–300.
- ⁶⁵ 1944 m. rugpjūčio 13 d. V. Nefiodovo suėmimo pažyma, *ibid.*, KAB, l. 6.
- ⁶⁶ *Ibid.*, t. 1, l. 1–6.
- ⁶⁷ J. Dručiūno 1944 m. rugsėjo 17 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 240.
- ⁶⁸ V. Nefiodovo 1944 m. rugsėjo 8 d. tardymo protokolas, *ibid.*, l. 22.
- ⁶⁹ 1944 m. rugsėjo 8 d. nutarimas pateikti kaltinimą, *ibid.*, l. 21.
- ⁷⁰ 1944 m. spalio 18 d. nutarimas pratęsti tyrimą ir ginkluotą suimtųjų apsaugą, *ibid.*, t. 3, l. 33.
- ⁷¹ 1944 m. spalio 27 d. apklausų protokolai, *ibid.*, l. 78–102.
- ⁷² 1944 m. gruodžio 13–14 d. III Baltarusijos fronto tribunolo nuosprendis (kopija), *ibid.*, t. 4, l. 72.
- ⁷³ *Ibid.*, l. 133.
- ⁷⁴ S. Vaitiekus, op. cit., p. 231, 238, 246–247.
- ⁷⁵ 1944 m. gruodžio 13–14 d. III Baltarusijos fronto karo tribunolo nuosprendis (kopija), LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9559/3, t. 4, l. 133.
- ⁷⁶ 1946 m. vasario 10 d. nutarimas, *ibid.*, l. 198–198 a. p.
- ⁷⁷ 1946 m. kovo 18 d. nuosprendis, *ibid.*, l. 216–217.
- ⁷⁸ 1946 m. gruodžio 6 d. nuosprendis, *ibid.*, l. 216–217.
- ⁷⁹ 1947 m. lapkričio 3 d. nuosprendis, *ibid.*, l. 315.
- ⁸⁰ *Lietuvių tautos sukilimas. 1941 m. birželio 22–28 d.*, p. 236.
- ⁸¹ *Petrašiūnai: prisiminimai ir pamąstymai*, p. 178–179.
- ⁸² A. Bubnys, „Holokaustas Lietuvos provincijoje 1941 m.: žydų žudynės Kauno apskrityje“, *Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 m.*, Vilnius, 2011, p. 172–173.
- ⁸³ „Įamžinta 1941 metais žydų žudynių vieta Petrašiūnuose“, *Lietuvos rytas*, 2014, sausio 27.
- ⁸⁴ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 9559/3, t. 1, l. 240 ir kt.
- ⁸⁵ 1988 m. spalio 13 d. LSSR prokuroro išvada, *ibid.*, t. 4, l. 389–402.
- ⁸⁶ 1992 m. rugsėjo 8 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo pažyma, *ibid.*, l. 405 (vokas)-20.
- ⁸⁷ Žr. LGGRTC archyvas, b. N-303.
- ⁸⁸ *Petrašiūnai: prisiminimai ir pamąstymai*, p. 208–209.
- ⁸⁹ *Ibid.*, p. 275–277.
- ⁹⁰ A. Bubnys, „Lietuvių antinacinė spauda ir jos leidėjai 1941–1941 metais“, <http://slaptai.lt/indeks>; E. Burokas, *Pūtėme prieš vėją*, Vilnius, 2011, p. 260.
- ⁹¹ A. Matukonis, „Nepriklausomybės laiku „Plieno“ veikla ir vaidmuo“, <http://www.plienas.ktu.lt/veikla.htm> [žiūrėta 2015-12-11].
- ⁹² *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944 m.: dokumentų rinkinys*, d. 1, 1965, Vilnius, p. 132–134.
- ⁹³ *Petrašiūnai: prisiminimai ir pamąstymai*, p. 302.

Tarptautinė konferencija „Šaltojo karo pradžia Rytų ir Vidurio Europos šalyse“

Šiomet sukanka 70 metų, kai Jungtinės Karalystės ministras pirmininkas Vinstonas Čerčilis JAV Fultono koledže 1946 m. kovo 5 d. pasakė savo garsiuosius žodžius: „Nuo Štettino prie Baltijos iki Triesto prie Adrijos skersai visą žemyną nusileido geležinė uždanga.“ Geležinė uždanga atskyrė Vakarų Europą nuo Rytų Europos valstybių. Ji tęsėsi nuo Adrijos jūros pietuose iki Baltijos jūros šiaurėje. Nuo to momento posakis „geležinė uždanga“ tapo neatskiriamu Šaltojo karo sinonimu.

Paradoksalu, bet 1945 m. po Antrojo pasaulinio karo pabaigos įvykęs laimėjusių valstybių įtakos zonų pasidalijimas lėmė tai, kad vos po metų prasidėjo Šaltasis karas, trukęs iki pat Berlyno sienos griūties 1989 m. Visas Rytų ir Vidurio Europos šalis geležinė uždanga atskyrė nuo laisvojo Vakarų pasaulio: arba jos buvo inkorporuotos į Sovietų Sąjungą, arba tapo satelitinėmis Sovietų Sąjungos valstybėmis.

2016 m. rugsėjo 29 d. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (toliau – LGGRTC) Tuskulėnų rimties parko

Pranešimą skaito konferencijos svečias iš Austrijos Dieteris Bacheris

Konferencijos akimirka

memorialiniame komplekse vyko tarptautinė mokslinė konferencija „Šaltojo karo pradžia Rytų ir Vidurio Europos šalyse“, skirta Šaltojo karo pradžios 70-mečiui paminėti.

LGGRTC kvietimu į Vilnių atvykę Austrijos, Latvijos, Lenkijos, Rusijos, Suomijos ir Lietuvos istorikai konferencijoje pasidalijo Šaltojo karo epochos istorinėmis įžvalgomis, aptarė jo ypatumus ir padarinius.

Sveikinimo žodį konferencijos dalyviams tarė LGGRTC generalinė direktorė Teresė Birutė Burauskaitė, Latvijos ir Austrijos ambasadoriai.

Konferencijoje pranešimus apie pokarinę Austrijos situaciją skaitė du istorikai iš Ludwigo Boltzmanno karo padarinių tyrimo instituto – dr. Peteris Ruggenthaleris ir dakt. Dieteris Bacheris. Išsivijos vaidmenį Šaltojo karo metu aptarė dr. Karlis Kangeris (Latvi-

jos universiteto Latvijos istorijos institutas), dr. Pauli Heikkila (Helsinkio universitetas), dr. Slawomiras Lukasiewiczzius (Tautos atminties institutas) ir dr. Darius Juodis (LGGRTC).

Apie Sovietų Sąjungos vaidmenį Šaltojo karo pradžioje kalbėjo dr. Borisas Sokolovas (Rusijos PEN centras). Iš geopolitinių perspektyvų į Šaltąjį karą pažvelgė politologas dr. Laurynas Kasčiūnas. Dr. Inga Zakšauskienė (Vilniaus universitetas) aptarė JAV žvalgybos vaidmenį šioje epochoje.

Konferencijos pabaigoje svečiai apsilankė Tuskulėnų rimties parko koplyčioje-kolumbariume, kuriame tuo metu buvo eksponuojama menininkės Inos Skardžiūtės-Kozel instaliacija „Karo nuotaka – našlė“.

Ramona Staveckaitė-Notari

Tremties vietomis. Bendrijos „Lemtis“ ekspedicija Krasnojarsko krašte

„Lietuva ir tolimas Krasnojarsko kraštas. Kas galėtų būti tarp jų bendra? Gal tik tai, kad šias viena nuo kitos per tūkstančius kilometrų nutolusias vietas jungia ta pati geografinė platuma ir geležinkelių bėgių juosta. Šiais bėgiais iš Lietuvos link neapbrėptam Krasnojarsko krašto nuolat judėjo ešelonai, prikimšti į nežinių tremiamų žmonių – be teismo ir be paaiškinimo už ką, tarsi vagių papročiu išvežtų iš savo gimtųjų namų brėkstant aušrai, kai to nemato kietai įmigę kaimynai, nepraneša radijas, nerašo spauda, nežino pasaulis...“

Rimvydas Racėnas

2016 m. liepos 15–30 d. bendrija „Lemtis“ organizavo ekspediciją į lietuvių tremties vietas Krasnojarsko krašte.

Ekspedicijai vadovavo patyręs keliautojas, fotografas ir operatorius Gintautas Alekna.

Vienuolikos asmenų ekspedicijos grupę sudarė ilgametė bendrijos „Lemtis“ narė ir ekspedicijų dalyvė Gražina Žukauskienė, Židikų (Mažeikių r.) Marijos Pečkauskaitės gimnazijos direktorės pavaduotojas ūkiui Algirdas Šadauskas, minėtos gimnazijos mokytojas Stasys Dambrauskas, mokiniai Samanta Uikytė ir Modestas Inta, Mažeikių Merkelio Račkausko gimnazijos mokinys Manfredas Radzys, archeologas Simonas Sprindys, informacinio portalo DELFI žurnalistė Giedrė Armalytė ir Vilniaus Žemynos gimnazijos geografijos mokytoja Inga Peslekaitė, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Genocido aukų muziejaus Istorijos skyriaus vedėja Ramunė Driaučiūnaitė. Antrąją ekspedicijos savaitę prie grupės prisidėjo Lietuvos Respublikos kultūros ministras Šarūnas Birutis.

Per dvi savaites trukusią ekspediciją jos dalyviai lankė tremties vietas, tvarkė išlikusias kapines, susitiko su Krasnojarsko krašte gyvenančiais lietuviais, domėjosi istorine praeitimi. Ekspedicijos dalyviai parsivežė daug naudingos vaizdinės ir dokumentinės medžiagos.

Ekspedicijos metu buvo aplankyti Manos, Beriozovkos ir Partizanskojės rajonai ir juose išlikusios arba buvusios tremtinių gyvenvietės, jų kapinės: Kizendžiulis, Voznesenskojė, Svisčiovas, Brodas, Beretė, Prijiskovaja, Orešnojė, Staro Orešnojė, Širokij Logas, Kedrovij Logas, Urmanas, Pimija, Narva, Čeriomuškinas, Novoaleksejevka, Kolbinskojė, Nižniaja Solbija, Atriadnojė, Jarmakas, Anastasinas, Leiba, Podsobnojė, Mažasis Ungutas, Didysis Ungutas, 3-iasis kilometras, Chabaidakas, Ivanovka, Mina. Svarbiausi darbai buvo atlikti Svisčiovo, Prijiskovajos, Urmano, Širokij Logo, Kedrovij Logo, Orešnojės, Novoaleksejevkos, Pimijos ir Podsobnojės kapinėse.

Iš ekspedicijos dienoraščio: „Liepos 15 d. ekspedicijos dalyviai iš Vilniaus oro uosto išskrido į Maskvą, iš Maskvos Šeremetjevo oro uosto – į Krasnojarsko Jemeljanovo oro uostą. Kelionė lėktuvu truko penkias valandas. Sajanų priekalnėse įsikūręs miestas pasitiko šilta saulėta diena. Neišdildomą įspūdį padarė per miesto centrą savo vandenį šiaurės link plukdanti didinga Jenisiejaus upė.

Liepos 16 d. ekspedicijos dalyviai skubėjo į miesto turgų pirkti darbo įrankių (kirvių, kastuvų, pjūklų), puodų, tinkamų maistui ant laužo virti, ir maisto produktų.

Liepos 17 d. iš miesto geležinkelio stoties traukiniu, vykstančiu maršrutu Krasnojarskas–Ujaras, vykome iki gyvenvietės Taježnyj.

Jonas Kučas (iš kairės aštuntas) su ekspedicijos dalyviais buvusio Prijiskovajos kaimo vietoje. G. Aleknos nuotr.

Iš šios gyvenvietės ėjome ieškoti buvusios tremtinių gyvenvietės Kizendžiulio kapinių. Ėjome vietinių gyventojų taigoje išmintais takeliais ir visiškais bekelėmis. Pasiekėme buvusią Kizendžiulio gyvenvietę. Joje šiuo metu stovi vienas negyvenamas namas ir dvi sodybos. Buvusio nemažo kaimo kapinės yra atokioje kalnuotoje vietovėje, už 4 km nuo gyvenvietės. Jos apaugusios medžiais, krūmais, aukšta žole. Kapinėse – apie 20 kapų. Daugiausia – vietinių gyventojų. Radome 4 nuvirtusius medinius kryžius. Jokių įrašų neišlikę. Tikėtina, kad tai lietuviški kryžiai.

Liepos 18 d. palikome Krasnojarsko miestą ir samdytu autobusu išvykome į kaimus prie Manos upės. Pakeliui užsukome į Voznesenską kapines, kuriose yra lietuvių tremtinių kapų. Sustojome prie Svisčiovo kaimo kapinių. Tebeveikiančių kapinių centre – medžiais ir krūmais apaugę lietuvių tremtinių kapai, supuvusios

tvorelės, nuvirtę mediniai kryžiai. Įdubusios kapų duobės byloja, kad kai kurių tremtinių palaikai parvežti į Lietuvą. Šalia vieno kapo radome žmogaus kaulą – kairės rankos žastikaulį. Vakare pasiekėme Prijiskovają. Ekspedicijos dalyvius pasitiko lietuvių tremtinių vaikas Jonas Kučas. Jis gimė 1955 m. ir augo Prijiskovajos gyvenvietėje. Šiuo metu gyvenvietės nebėra. J. Kučas gyvena šalia esančiame Brodo kaime. Jo tėvai – Matas ir Stasė Kučai – palaidoti šalia Brodo esančios Beretės gyvenvietės kapinėse. Prijiskovajos kapinės neprižiūrimos: nuvirtę kryžiai, tvorelės, daug medžių išvartų. Šalia lietuvių kapų palaidoti ir vietiniai gyventojai. Pirmąją dieną išvalėme taką kapinių link, pašalinome išvartas. Apsistojome Beretėje.

Liepos 19 d. išvykome į Urmaną. Dabar buvusi didelė tremtinių gyvenvietė beveik sunykusi. Tebeveikiančiose Urmano kapinėse – įspūdingo dydžio ir ornamentikos

Ekspedicijos dalyviai prie naujo kryžiaus Prijiskovajos kapinėse. G. Alekno nuotr.

tremtinių ukrainiečių kryžiai. Čia palaidotų lietuvių palaikai parvežti į Lietuvą. Radome vieną lietuvišką kryžių su įrašu. Sugrįžome į Brodą. Lentpjūvėje atrinkome medieną, tinkamą kryžiui daryti ir tvorelei tvirti. Mediena buvo nuvežta į Prijiskovajos kapines. Tvarkėme kapinių teritoriją. Paruošėme vietą, kurioje bus statomas naujas kryžius. Vakare sugrįžome į Beretę.

Liepos 20 d. Prijiskovajos kapinėse pastatėme kryžių ir aptvėrėme jį tvorele. Kalbėjomės su J. Kuču. Padėkojome jam už pagalbą. Įteikėme Lietuvos vėliavą. Lankėme Beretės kapines, kuriose palaidoti J. Kučo tėvai. Tebeveikiančių kapinių centre – lietuvių tremtinių kapai. Jų vietas žymi aukšti ir masyvūs kryžiai. Šias kapines prižiūri Krasnojarsko lietuvių bendruomenė.

Liepos 21 d. išvykome į Orešnoję. Ekspedicijos dalyvius pasitiko lietuvių tremtinių vaikas Stanislovas Važgys. Apsistojome

Orešnojėje. Didelėje gyvenvietėje įkurtos trejos kapinės. Dvejose iš jų yra lietuvių tremtinių kapų. Tvarkėme vienas iš jų. Išvalėme kapinių teritoriją. Du ekspedicijos dalyviai iš kaimo lentpjūvės atvežė pagamintą kryžių. Jį pastatėme paruoštoje vietoje.

Liepos 22 d. vykome į Širokij Logo kapines. Jos yra už 3–4 km nuo Orešnojės. Tremtinių kaimo nebėra. Kapinės – aukšto kalno įkalnėje. Juose – 21 kapas. Pavyko identifikuoti 8 lietuvių, 2 ukrainiečių ir 1 lenkų tautybės moters kapą. Tvarkėme kapinių teritoriją. Vakare sugrįžome į Orešnoję. Vykome į senąsias Orešnojės kapines. Juose neradome lietuviškų kryžių. Nuvykome į pagrindines ir vis dar tebeveikiančias Orešnojės kapines. Radome lietuvių tremtinių kapų. Tvarkėme kapinių teritoriją.

Liepos 23 d. Orešnojės lentpjūvėje buvo užsakyta mediena Širokij Logo kapinių teritorijai aptvirti ir naujam kryžiui. Ekspedicijos

dalyviai išvyko į kitą tremties vietą – Kedrovj Logą. Pakeliui pervažiuojame per gyvenvietę Stepnoj Badžer. Tremtinių kaimas Kedrovj Logas neišlikęs. Kapinės – kalnuotoje vietovėje. Juose – aukšti mediniai kryžiai. Yra lietuviškų kryžių. Prie šių kapinių pastatytoje informacinėje lentoje nurodyta, kiek tremtinių buvo atitremta į prie Manos upės įkurtas gyvenvietes ir kokius darbus jie dirbo. Minėtas kapines sutvarkėme. Išvykome į Čeriomuškinio kapines. Gyvenvietė neišlikusi. Kapinėse daug ukrainiečių tremtinių kryžių. Lietuviškų kryžių ir kapų neradome. Ekspedicijos vadovas G. Alekna išvyko į Anastasino gyvenvietės kapines, o ekspedicijos dalyviai grįžo į Orešnoję.

Liepos 24 d. vieni ekspedicijos dalyviai lėptjūvėje krovė paruoštą medieną į sunkvežimį ir vežė į Širokij Logo kapines, kiti su ekspedicijos vadovu ieškojo naujų kapinių Kolbinskojės, Nižniaja Solbijos, Atriadnojės ir Jarmako vietovėse. Kolbinskojė tebėra didelė gyvenvietė su veikiančiomis kapinėmis. Čia palaidotų lietuvių kapų jau

neišlikę – juose nauji palaidojimai. Kitose vietovėse lietuviškų kryžių ir kapų neradome. Po pietų visi ekspedicijos dalyviai susitiko tebeveikiančiose Pimijos gyvenvietės kapinėse. Radome lietuvių tremtinių kapų, medinių antkapinių kryžių, betoninių paminklų. Nemažai palaikų parvežta į Lietuvą. Sutvarkėme kapinių teritoriją. Paruošėme vietą naujam kryžiui.

Liepos 25 d. ekspedicijos dalyviai iš Orešnojės išėjo į Širokij Logo kapines. Visą kapinių teritoriją aptvėrė medine tvora. Po pietų į kapines atvyko Lietuvos Respublikos kultūros ministras Š. Birutis. Aptvertų kapinių teritorijoje pastatėme naują kryžių.

Liepos 26 d. iš Orešnojės išvykome į Narvą. Apsistojome 1948 m. tremtinės Danutės Danilaitės-Belianinos sodybos kieme. Vieni ekspedicijos dalyviai išvyko tvarkyti Novoaleksejevkos kapinių, kiti – ieškoti buvusios tremtinių gyvenvietės Leibos kapinių. Gyvenvietė neišlikusi. Paieškos vyko negyvenamose teritorijose, kalnuotose ir miškingose vietovėse. Kapinių rasti nepa-

Sutvarkytos Širokij Logo kapinės. G. Alekno nuotr.

Sutvarkytos Podsobnojės kapinės. G. Aleknos nuotr.

vyko. Visi ekspedicijos dalyviai susitiko Novoaleksejevkos kapinėse. Iš čia vieni išvyko į Narvą, kiti – į Mažąjį Ungutą, Didįjį Ungutą, 3-įjį kilometrą. Šių gyvenviečių kapinėse daug lietuviškų kryžių ir kapų. Dalis palaikų parvežta į Lietuvą.

Liepos 27 d. visi ekspedicijos dalyviai dirbo Narvos lentpjūvėje – ruošė medieną tvorai tvirti ir kryžiams statyti. Grupelė ekspedicijos narių išvyko į Pimiją ir ten pastatė naują kryžių. Po pietų, į miškavežį susikrovę paruoštą medieną, ekspedicijos dalyviai išvyko į Podsobnojės kapines, esančias už 10–12 km nuo Narvos. Kelias vedė per kalnus ir taigą. Smarkiai lijo. Mašina klimpo. Pavakare pasiekėme Podsobnojės kapines. Juose radome daugiau kaip 10 lietuviškų kryžių ir kapų. Kaimas neišlikęs. Sutvarkėme kapinių teritoriją. Aptvėrėme kapines tvora, pastatėme naują kryžių. Vėlai vakare sugrįžome į Narvą.

Liepos 28 d. vieni ekspedicijos dalyviai dar kartą ieškojo buvusios tremtinių gyvenvietės Leibos kapinių, kiti išvyko į Chabaida-

ką, Ivanovką ir Miną. Pavakare visi susitiko Narvoje. Leibos kapinės buvo surastos. Jos visiškai apleistos.

Liepos 28-osios vakarą ekspedicijos dalyviai išvyko į Krasnojarską. Kitą dieną praleido Krasnojarsko mieste.

Liepos 30 d. rytą palikome Krasnojarską. Vėlai vakare atskridome į tarptautinį Vilniaus oro uostą. Ekspedicija baigėsi.“

Labai liūdna, bet tenka pripažinti, kad lietuvių tremtinių kapai ir kapinės sparčiai nyksta. Akivaizdu, kad laikui bėgant neliks jokio ženklų ir paliudijimo, kad vienoje ar kitoje vietovėje gyveno lietuvių tremtiniai, o šalia jų gyvenviečių buvo kapinės. Todėl tremties vietose prie dar išlikusių gyvenviečių ir kapinių arba tose vietose, jei yra tikslių duomenų, kad buvo tremtinių gyvenvietė ir kapinės, reikėtų pastatyti tipinį atminimo ženklą lietuvių tremtiniams atminti.

Bendrijos „Lemtis“ narys, ekspedicijų organizatorius ir vadovas G. Alekna yra sukaupęs kelių dešimčių tūkstančių fotografijų rinkinį iš lankytų tremties vietų.

Vaizdinės medžiagos yra tiek, kad būtų galima išleisti nuoseklią fotoalbumų seriją su informatyviais istoriniais įvadiniais tektais ir kokybiškomis fotografijomis. Toks leidinys būtų labai naudingas Lietuvos švietimo ir kultūros įstaigoms, okupacinį laikotarpį tyrinėjančioms institucijoms ir, pagaliau, tiems, kurie nieko nežino apie vykdytus Lietuvos

gyventojų trėmimus arba turi išankstinį skeptišką požiūrį į organizuojamas ekspedicijas. Leidinys įprasmintų ilgametę bendrijos „Lemtis“ veiklą ir būtų dar vienas atminimo ženklas tiems, kurie patyrė tremties vargus ir negrįžo iš Sibiro platybių.

Ramunė Driaučiūnaitė

LGGRTC darbuotojų vizitas į Lvovą

2016 m. rugsėjo 14–18 d. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (toliau – LGGRTC) Memorialinio departamento direktorė Gintarė Jakubonienė, Memorialinio departamento direktoriaus pavaduotojas Eugenijus Peikštenis, Genocido ir rezistencijos tyrimo departamento Istorinių tyrimų programų skyriaus vedėja Edita Jankauskienė, šio skyriaus vyriausiasis specialistas Darius Juodis, bendradarbiaudami su Lietuvos kultūros institutu, organizavo ir įgyvendino 2016 m. rugsėjo 14–18 d. Lvove (Ukraina) vykusią tarptautinio literatūros festivalio ir tarptautinės knygų mugės programą.

Į šio festivalio programą buvo įtraukta keletas Lietuvai svarbių istorinių renginių, tarp kurių buvo Lietuvos ir Ukrainos po-

kario laisvės kovotojams skirtas renginys. Jame buvo pristatyta Juozo Lukšos atsiminimų knyga „Partizanai“ ukrainiečių kalba ir specialiai Lvovo knygų mugėi išleistas Liongino Baliukevičiaus – partizano Dzūko dienoraštis ukrainiečių ir rusų kalbomis. Šiame renginyje vyko istorinė diskusija apie Lietuvos ir Ukrainos laisvės kovas, buvo pristatyta LGGRTC kilnojamoji paroda „Karas po karo: ginkluotasis antisovietinis pasipriešinimas Lietuvoje 1944–1953 m.“, Ukrainos ir Lietuvos pokario laisvės kovų istorijos rekonstruktoriai pristatė kasdienį kovotojų gyvenimą.

Renginys vyko Okupacinių režimų aukoms skirtame muziejuje Lvove „Lonskio kalėjimas“. Jame dalyvavo Lietuvos Respublikos ambasadorius Ukrainoje Marius Janukonis, Lietuvos Respublikos kultūros viceministras Romas Jarockis, istorikas Algis Kašėta, Ukrainos istorikai, žurnalistai, leidėjai, visuomeninių organizacijų atstovai ir kt. Tarptautinėje knygų mugėje vyko LGGRTC leidinių užsienio kalbomis pristatymas ir eksponavimas.

LGGRTC darbuotojai komandiruotės į Ukrainą metu buvo susitikę su Ukrainos istorikais – Ukrainos katalikiško universiteto atstovu Vasyliu Stefanivu, Okupacinių režimų aukoms skirto muziejaus Lvove „Lonskio kalėjimas“ direktoriumi Ruslanu Zabilyjumi, Lvovo apskrities tarybos bendrovės „Likimas“, kuri rūpinasi sovietinių ir nacistinių represijų aukų paieška, ekshumacija, perlaidojimu ir kapaviečių tvarkymu, atstovais. Susitikimuose buvo pristatyta LGGRTC mokslinė, muziejinė, edukacinė ir leidybinė veikla, aptartos bendradarbiavimo galimybės.

LGGRTC darbuotojai taip pat dalyvavo Ukrainos nacionalinės atminties instituto,

Lietuvos ir Ukrainos pokario laisvės kovų istorijos rekonstruktoriai

Muziejuje „Lonskio kalėjimas“ vyksta renginys, skirtas Lietuvos ir Ukrainos pokario laisvės kovotojams atminti

Ukrainos saugumo tarnybos valstybinio archyvo, Išsivadujamojo judėjimo tyrimo centro ir Ukrainos televizijos surengtos parodos „Laisvės žmonės“ atidaryme. Paroda, skirta Ukrainos nepriklausomybės 25-osios metinėms paminėti, vyko Lvovo miesto aikštėje prie Rotušės.

Komandiruotės metu buvo aplankytas Maidaneko koncentracijos stovyklos muziejus ir Belžeco muziejus-memorialas koncentracijos stovyklų aukoms atminti (Lenkija).

Edita Jankauskienė

LGGRTC ir Lazdijų r. savivaldybės bendradarbiavimo sutarties pasirašymas

2016 m. rugsėjo 29 d. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centre (toliau – LGGRTC) lankėsi Lazdijų rajono savivaldybės meras Artūras Margelis ir savivaldybės atstovų delegacija. Lazdijų rajono savivaldybės meras A. Margelis ir LGGRTC generalinė direktorė Teresė Birutė Burauskaitė pasirašė sutartį dėl Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos signataro Adolfo Ramanausko-Vanago gimtinės įamžinimo.

LGGRTC ir Lazdijų rajono savivaldybė sutartimi įsipareigojo Lazdijuose pastatyti A. Ramanauskui-Vanagai atminti paminklą ir informacinį stendą. Lazdijų rajono savivaldybė atsakinga už valstybės žemės sklypo paminklui statyti įteisinimą, jo aplinkos sutvarkymą. LGGRTC užduotis – suprojektuoti, pagaminti ir pastatyti paminklą ir informacinį stendą. Pastatytas paminklas bus perduotas Lazdijų rajono savivaldybės nuosavybėn.

Lazdijų r. savivaldybės meras Artūras Margelis ir LGGRTC generalinė direktorė Teresė Birutė Burauskaitė pasirašo bendradarbiavimo sutartį

Lazdijų r. savivaldybės meras Artūras Margelis Genocido aukų muziejuje apžiūri šaudymo kamerą

Svečiai iš Lazdijų taip pat susitiko su LGGRTC darbuotojais, aplankė Genocido aukų muziejaus ir Tuskulėnų rimties parko memorialinio komplekso ekspozicijas. Svečias iš Lazdijų LGGRTC generalinei direktorei T. B. Burauskaitei padovanojo simbolinį, gražaus bendradarbiavimo pra-

džią įprasminantį suvenyrą – Lazdijų vaikų pagamintą rankdarbį. Merui ir jo delegacijai taip pat buvo įteikta dovanų: LGGRTC leidžiamų leidinių.

*Monika Kareniauskaitė,
LGGRTC vyriausioji
viešųjų ryšių specialistė*

Laisvės kovotojų paminklo ir atminimo ženklų atidengimas Salake

Istorikas Laimonas Abarius yra sakęs, kad palaikų niekinimas – ne sovietų išradimas, tačiau būtent bolševizmo metais jis įgavo organizuotas makabriškas formas siekiant paslėpti kūnus, atimant galimybę palaidoti pagal krikščioniškas tradicijas. Kur buvo užkasami žuvę partizanai, represinių struktūrų darbuotojai archyvuose dokumentuose nefiksuodavo. Tai išliko pokario laikotarpio amžininkų prisiminimuose, liudijimuose.

2016 m. birželio 24 d. Salako miestelyje buvo pašventintas Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Partizanų kalnelyje pastatytas paminklas, skirtas šioje vietoje užkastiems 1944–1949 m. žuvusiems Vytauto apygardos partizanams atminti. Paminkle iškaltos keturiasdešimties kalne-

lyje palaidotų partizanų pavardės. Paminklo autorius – skulptorius Jonas Jagėla.

Pirmieji palaikai Partizanų kalvoje buvo užkasti 1945 m. Tų pačių metų gegužės 20 d. Plavėjų k. nušautų partizanų Antano Bikulčiaus-Lydekos ir Jono Bikulčiaus-Paparčio kūnai tris dienas gulėjo numesti Salako miestelio Laisvojoje aikštėje, o vėliau užkasti šioje kalvoje buvusiuose apkasuose.

1946 m. sausio 15 d. Želmeniškės k. žuvusių 22 Mingailos kuopos partizanai taip pat buvo užkasti Partizanų kalvoje. Prieš tai jų kūnai dvi paras išgulėjo Salako Laisvojoje aikštėje. Vėliau iš Salako areštinės atvaryti vyrai palaikus užkasė minėtoje kalvoje.

Pasak amžininkų, ir vėlesniais metais Partizanų kalvoje atguldavo žuvę partizanai. Antai 1949 m. birželio mėn. Pažvintės k. trijų

Paminklas Partizanų kalvoje užkastiems 1944–1949 m. Salako apylinkėse žuvusiems Vytauto apygardos partizanams atminti. Aut. skulptorius Jonas Jagėla. R. Trimonienės nuotr., 2016 m.

*Tipinis atminimo ženklas Salako miestelio aikštėje
niekintiems 1945–1949 m. žuvusiems Vytauto
apygardos partizanams atminti*

partizanų Adolfo Aiduko-*Tarzano*, Antano Burausko-*Kadugio* ir Jono Dzikavičiaus-*Lazdyno* palaikai buvo slapta užkasti Partizanų kalvoje.

Per renginį Salako miestelyje taip pat buvo atidengti du atminimo ženklai – prie buvusio Salako NKVD pastato, kuriame 1944–1950 m. buvo kankinami ir kalinami Lietuvos laisvės kovotojai, ir Laisvojoje aikštėje, kurioje 1945–1949 m. buvo niekinami Vytauto apygardos partizanų palaikai.

Atidengimo ceremonijoje dalyvavo Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Memorialinio departamento direktorė Gintarė Jakubonienė, Atminimo programų skyriaus darbuotoja Rūta Trimonienė ir pastatyto paminklo Partizanų kalvoje autorius Jonas Jagėla.

Dalia Urbonienė

Paminklas „Lietuva“ kraštiečiams Stuburuose

Paminklo „Lietuva“, skirto kraštiečiams S. Dariaus ir S. Girėno rinktinės partizanams atminti, iniciatoriai yra architektas Žybartas Simonaitis, medicinos mokslų daktaras, gydytojas chirurgas Gediminas Kaluina ir inžinierius Rimantas Skaistis. Visi jie yra Vilniaus kupiškėnų klubo nariai, jau garbaus amžiaus žmonės, tragiškų pokario istorijos įvykių liudininkai, nutarę įamžinti žuvusių partizanų atminimą. Imtis šio darbo paskatino buvęs Stuburų kaimo partizanas, 91 metų Antanas Pačekajus, dabar gyvenantis Alytuje. G. Kaluinos rūpesčiu jau pastatyti

atminimo paminklai Kaluinų giminei, Laukminiškių kaime išžudytai Rasilių šeimai, pirmajai parapinei mokyklai Kupiškėje ir kiti. Iš Onos Dapšytės-Kriukelienės dokumentinės knygos „Kupiškio krašto partizanai“ sužinota, kad Stuburų kaime veikė Antano Užubalio vadovaujamas 18 stuburiečių būrys, Bartašiškio kaime – Petro Baltrėno vadovaujamas 10 bartašiškiečių būrys, Ančiškių kaime – Kazio Morkūno vadovaujamas 18 ančiškiečių partizanų būrys. Visi jie priklausė kapitono Albino Tindžiulio-Dėdės junginiui. Iš šalia esančio Astravų

Paminklas Stuburų kaime 1945–1953 m. žuvusiems S. Dariaus ir S. Girėno rinktinės partizanams atminti

kaimo žuvo keturi broliai Laužikai: Adolfas, Algirdas, Vytautas ir Povilas, penktas brolis Juozas ir trys seserys ištremti į Sibirą.

Paminklą teko statyti asmeninėmis iniciatorių ir rėmėjų lėšomis. LGGRTC istorikų Dalios Butkutės ir Dalios Urbonienės pateikta labai išsami archyvinė istorinė medžiaga apie S. Dariaus ir S. Girėno ir A. Tindžiulio-Dėdės būrių partizanus atskleidė daug nežinomų istorinių faktų ir iš istorinės užmaršties prikėlė šiame krašte žuvusius partizanus.

Paminklas „Lietuva“ iškilmingai atidengtas 2016 m. spalio 15 d. Kupiškio rajono Alizavos seniūnijos Stuburų kaime. Didžiulį akmenį paminklui padovanojo Aleksandras Vilutis. Paminklo projekto autorius Ž. Simonaitis. Paminkle iškalta 105 S. Dariaus ir S. Girėno rinktinės žuvusių partizanų pavardės ir simbolinė širdis, nes Lietuvos kontūrai žemėlapyje primena širdį. Žuvusių partizanų širdys plakė Meile Lietuvai, už jos nepriklausomybę jie kovojo ir žuvo.

Rimantas Skaistis

Renginiai Tuskulėnų rimties parko memorialiniame komplekse

Balandžio 13 d. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Tuskulėnų rimties parko memorialinio komplekso Konferencijų salėje vyko režisierės Julijos Ciurupos dokumentinio filmo „Misija Sibiras' 15: keturiolika nežinomybės dienų, arba kaip mes gėrėme kavą su bobute“ pristatymas. Renginyje dalyvavo projekto „Misija Sibiras“ vadovas Ignas Rusilas. Jis papasakojo, kaip 2005 m. kilo idėja kurti šį projektą siekiant stiprinti jaunų žmonių valstybingumo jausmą, dalijosi prisiminimais apie praėjusių metų ekspediciją ir ragino visus salėje esančius svečius užpildyti

anketas ir dalyvauti 2016 m. ekspedicijoje. Pasibaigus filmui, I. Rusilas mielai atsakinėjo į susirinkusių žiūrovų klausimus. Visi norintieji galėjo įsigyti fotografijų ir dienoraščių albumą „Misija Sibiras. 2006–2015“.

Balandžio 14 d. Tuskulėnų rimties parko memorialinio komplekso Konferencijų salėje vyko protų mūšis „Okupuotos Lietuvos istoriją pažink kitaip“. Šiame intelektualiniame žaidime dalyvavo keturios komandos iš skirtingų mokyklų: Vilniaus licėjaus, Vilniaus „Laisvės“, Vilniaus Žirmūnų ir Varėnos

Projekto „Misija Sibiras“ vadovas Ignas Rusilas pristato dokumentinį filmą

Akimirka iš protų mūšio „Okupuotos Lietuvos istoriją pažink kitaip“

„Ąžuolo“ gimnazijų. Per protų mūšį moksleiviai drąsiai atsakinėjo į uždarojo ir atvirojo tipo klausimus, atliko vaizdines ir garsines užduotis iš Lietuvos okupacijos istorijos laikotarpio nuo 1940 iki 1990 m. Pirmąją vietą laimėjo Varėnos „Ąžuolo“ gimnazija. Visiems žaidimo dalyviams buvo įteikti prizai.

Balandžio 23–24 d. Tuskulėnų rimties parko memorialinis kompleksas dalyvavo atviros architektūros savaitgalyje „Open House Vilnius“. Renginio gidai-savoriai susirinkusiems vilniečiams ir miesto svečiams pristatė statinio istoriją. Šeštadienį visi norintieji galėjo pasiklausyti menininko Gitenio Umbraso minčių apie Tuskulėnų rimties parko koplyčios-kolumbariumo projektą, miesto meną ir neseniai išleistą jo kūrybos albumą

„Gitenis Umbrasas“. Sekmadienį renginio dalyviai turėjo išskirtinę progą pasivaikščioti po koplyčią-kolumbariumą su vienu iš šio objekto autorių architektu Mariumi Pranu Šaliamoru. Jis lankytojams atskleidė gausybę parko paslapčių.

Gegužės 18-ąją, minint Tarptautinę muziejų dieną, Tuskulėnų memorialiniame komplekse vyko atvirų durų diena. Lankytojai galėjo nemokamai aplankyti ekspoziciją „Tuskulėnų dvaro paslaptys“, koplyčią-kolumbariumą ir apžiūrėti Panevėžio kraštotyros muziejaus kilnojamąją parodą „Algimanto partizanų apygardos istorija“.

Po pietų vyko atminimo vakaras, skirtas 1918 ir 1949 m. signatarams paminėti. Iš pradžių visi norintieji dalyvavo apžvalginėje

Varėnos „Ažuolo“ gimnazijos moksleivių komanda

Architektas Marius Pranas Šaliamoras susirinkusiems „Open House Vilnius“ lankytojams pasakoja apie koplyčių-kolumbariumą

Akimirka iš atminimo vakaro, skirto 1918 ir 1949 m. signatarams paminėti

ekskursijoje po Tuskulėnų rimties parko memorialinį kompleksą, paskui klausėsi pranešimų, kuriuos skaitė istorikas Deimantas Ramanauskas, 1991 m. signataras, diplomatas, Lietuvos politinis veikėjas Vytautas Petras Plečkaitis, istorikė Aistė Petrauskienė ir Genocido aukų muziejaus Istorijos skyriaus vedėja Ramunė Driaučiūnaitė. Po pranešimų buvo aptarti neatsakytai klausimai.

Gegužės 21 d. Tuskulėnų rimties parko memorialinis kompleksas dalyvavo tarptautinėje akcijoje „Muziejų naktis 2016“. Beveik iki pat vidurnakčio lankytojai turėjo galimybę nemokamai aplankyti muziejinę ekspoziciją „Tuskulėnų dvaro paslaptys“, koplyčią-kolumbariumą, Panevėžio kraštotyros muziejaus kilnojamąją parodą „Algimanto

partizanų apygardos istorija“. Taip pat visi norintieji galėjo žaisti protų mūšyje „Okupuotos Lietuvos istoriją pažink kitaip“. Renginių programą užbaigė išpūdinga naktinė ekskursija, kurios metu lankytojai, laikydami rankose uždegtas žvakes, klausėsi įdomaus gidės pasakojimo apie Tuskulėnų rimties parko memorialinį kompleksą. Vėliau žvakės buvo padėtos koplyčioje-kolumbariume, kur palaidotos 1944–1947 m. sovietinių represijų aukos. Tąkart muziejuje apsilankė daugiau kaip 260 lankytojų.

Birželio 14–15 d., minint Gedulo ir vilties bei Okupacijos ir genocido dienas, Tuskulėnų rimties parko memorialiniame komplekse vyko atvirų durų dienos. Lankytojai galėjo nemokamai apžiūrėti nuolatinę muziejinę

„Muziejų nakties 2016“ ekskursijos dalyviai klausosi gidės pasakojimo apie Tuskulėnų dvaro paslaptis

Lietuvos kariuomenės Garbės sargybos kuopos kariai pagerbia sovietinių represijų aukas koplyčioje-kolumbariume

ekspoziciją „Tuskulėnų dvaro paslaptys“ ir Genocido aukų muziejaus kilnojamąją parodą „12-ASIS KILOMETRAS: 1942–1943 m. Sverdlovske sušaudyti Lietuvos piliečiai“. Birželio 14-ąją, minint Lietuvos gyventojų pirmųjų masinių trėmimų ir žudynių dieną, Lietuvos kariuomenės Garbės sargybos kuopos kariai koplyčioje-kolumbariume pagerbė sovietinio totalitarinio režimo aukas ir padėjo gėlių vainiką.

Rugpjūčio 23 d., minint Europos dieną stalinizmo ir nacizmo aukoms atminti ir Baltijos kelio dieną, Tuskulėnų rimties parko memorialiniame komplekse vyko atvirų durų diena. Lankytojai galėjo nemokamai aplankyti ekspoziciją „Tuskulėnų dvaro paslaptys“, koplyčią-kolumbariumą ir parodą

„Bendras Europos identitetas totalitarinių režimų kontekste“. Tą dieną Tuskulėnų rimties parko memorialiniame komplekse apsilankė daugiau kaip 50 žmonių.

Rugsėjo 20 d. Tuskulėnų rimties parko memorialiniame komplekse vyko režisieriaus Manto Kvedaravičiaus filmo „Mariupolis“ (2016 m.) peržiūra. Renginys – projekto „Ne-miegantys rajonai“ dalis. Prieš filmo pristatymą vyko diskusija, kurioje dalyvavo rašytojas, istorikas Tomas Vaiseta ir žurnalistas, visuomenininkas Dovydas Pancerovas. Filmą pristatyme apsilankė daugiau kaip 250 lankytojų.

Rugsėjo 23-iają, minint Lietuvos žydų genocido aukų atminimo dieną, Lietuvos gyventojų

Svečiai renkasi į režisieriaus Manto Kvedaravičiaus filmo „Mariupolis“ peržiūrą

Akimirka iš Tuskulėnų aukų atminimo dienos

Sovietinio totalitarinio režimo aukų pagerbimo ceremonija koplyčioje-kolumbariume

genocido ir rezistencijos tyrimo centro Tuskulėnų rimties parko memorialinis kompleksas kvietė į atvirų durų dieną. Lankytojai galėjo nemokamai aplankyti muziejinę ekspoziciją ir susipažinti su Konferencijų salėje eksponuojama Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus kilnojamąja paroda „Lietuvos žydai už geležinės uždangos“.

Rugsėjo 28 d. Tuskulėnų rimties parko memorialiniame komplekse buvo paminėta Tuskulėnų aukų atminimo diena. Koplyčioje-kolumbariume buvo pagerbtos Tuskulėnų aukos, Lietuvos kariuomenės Garbės sargy-

bos kuopos kariai padėjo gėlių vainiką. Vėliau Tuskulėnų rimties parko memorialinio komplekso lankytojai turėjo galimybę susipažinti su unikalia lietuvių kilmės amerikiečių menininkės Inos Skardžiūtės-Kozel instaliacija „Karo nuotaka – našlė“. Pasibaigus oficialiai minėjimo daliai, lankytojai žiūrėjo Vytauto Damaševičiaus ir Juozo Matonio dokumentinį filmą „Tuskulėnų paslaptis“, aplankė ekspoziciją ir Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus kilnojamąją parodą „Lietuvos žydai už geležinės uždangos“.

Beata Butkevičiūtė

Vytautas Tininis, *Vokietijos ir jos sąjungininkų karo belaisviai Lietuvoje 1944–1949 m.*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2016, 392 p., iliustr.

Nacių Vokietijos ir jos sąjungininkų karo belaisvių tema – viena iš naujausių laikų Lietuvos istorijos baltųjų dėmių. Sovietmečiu tyrinėti šią temą buvo draudžiama ir tik dabar, atsivėrus archyvams, galima atidžiau pažvelgti į 70 metų praeitį.

1944–1949 m. Lietuvos teritorijoje buvo kalinama apie 90 tūkst. Vokietijos ir jos sąjungininkų karo belaisvių – vokiečių, rumunų, vengrų, italų ir kitų Europos šalių piliečių. Lageriai buvo steigiami didesniuose Lietuvos miestuose – Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose ir Šilutėje – šalia geležinkelio stočių ir svarbiausių sausumos kelių veikusiose kalnimo įstaigose ar lageriuose. Savo prievartiniu darbu karo belaisviai padėjo Lietuvos gyventojams atstatyti karo sugriautus miestus, pramonės objektus, tiltus ir kt.

Autorius knygoje atskleidžia bendrą Vokietijos ir jos sąjungininkų karo belaisvių buvimo Lietuvoje 1944–1949 m. vaizdą, pateikia visų Lietuvoje veikusių karo belaisvių lagerių, jų skyrių ir specialiųjų karo belaisvių ligoninių trumpas kelerių metų gyvavimo mūsų šalyje istorijas, daugiausia susitelkdamas į belaisvių gyvenimo, buitines, medicinos pagalbos ir darbo sąlygas bei jų tūkstantines beprasmes mirtis. Taip pat apžvelgiama karo belaisvių repatriacija.

Ona Bujevičiūtė-Padvarietienė, *Sumokėta jaunyste*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2016, 264 p., iliustr.

Politinė kalinė Ona Bujevičiūtė-Padvarietienė gimė ir augo laisvoje, tik besikuriančioje Lietuvoje. Baigusi mokyklą Onutė įstojo į Panevėžio mokytojų seminariją, tikėjosi tapti kaimo mokytoja. Deja, ilgai mokytis seminarijoje jai nebuvo lemta. 1947 m. buvo suimta už dalyvavimą pagrindinėje studentų organizacijoje ir įkalinta Panevėžio kalėjime. „Sėdėjau ant žemės pamesto čiuzinio ir stengiausi save įtikinti, kad man nieko negaila ir

kad kalėjimas man pati tinkamiausia vieta. Kam man reikalinga mokykla, apie kurią tiek svajota, su draugėmis kalbėta, jei per pamokas vaikams pasakočiau ne apie savo Tėvynę, o apie Leniną ir Staliną. Kol aš svajojau, mano mokyklos nebeliko. Dabar ten šermenys be giedotojų, gaisrai be ugniagesių, smurtas be gelbėtojų, šūviai iš pasalų. Mokiniai ištempiami iš klasių ir nežinia kur išstremiami su tėvais ir seneliais. Nebėra mano svajonių mokyklos, nebereikia ir manęs“, – savo atsiminimų knygoje rašo O. Bujevičiūtė-Padvarietienė.

Karinis tribunolas devyniolikmetę O. Bujevičiūtę nuteisė dešimčiai metų lagerio ir trejiems metams tremties. Prasidėjo ilgas fizinių ir dvasinių kančių kelias Archangelsko ir Irkutsko srities Bratsko rajono lageriuose.

Liongino Baliukevičiaus – partizano Dzūko dienoraštis / Дневник партизана Лёнгинаса Бялюкявичюса-Дзукаса, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2016, 240 p.

Politinėms kalinėms, atvežtoms kartu su kriminalinėmis nusikaltėlėmis į Archangelsko sritį, buvo išaiškinta, kad kriminaliniai kaliniai – tai tik nusikaltę tėvynės vaikai, kurie vėl sugrįš į tėvynės glėbį, o už politinių kalinių kaltes nėra atleidimo. Žiaurais likimo paženklintai merginai teko ekstramaliomis sąlygomis išgyventi kalėjimuose, lageryje ir tremtyje.

Ši knyga nėra nuobodus pasakojimas apie gyvenimą ir darbo sąlygas tremtyje, baisias kalinimo sąlygas, patirtus fizinius ir dvasinius skaudulius toli nuo Tėvynės, ji prikausto skaitytojo dėmesį autorės gebėjimu vaizdžiai perteikti savo išgyvenimus. Aštri pasakojimo intriga, atida detalėms liudija autorės literatūrinį talentą.

Šis dienoraštis, išleistas rusų kalba, daugeliui skaitytojų galbūt bus pirmas emociškai veiksmingas prisilietimas prie skaudžios „karas po karo“ temos. Lietuva, 1940 m. netekusi nepriklausomybės, atsidūrė sovietinės totalitarinės sistemos gniaužtuose. Suėmimai, žudynės ir masiniai trėmimai tapo kasdienybe. Buvo niekinamos ir stumiamos iš viešojo gyvenimo tradicinės tautinės ir dvasinės vertybės, brukama neapykantos, „klasių kovos“ ideologija. Didžioji šalies gyventojų dalis puoselėjo viltį su Vakarų demokratinių šalių pagalba atsikratyti okupacinio sovietų režimo ir atkurti Lietuvos valstybingumą. Daugelis jautė pareigą priešintis svetimai valdžiai – net ginkluotu būdu.

1944–1953 m. vykęs partizaninis karas Lietuvoje yra unikalus reiškinys pasaulio istorijoje. Maža tauta, iš šalies niekieno nepalaikoma, beveik dešimt metų priešinosi galingai, ką tik Antrąjį pasaulinį karą laimėjusiai totalitarinei valstybei. Žuvo apie 20 tūkst. partizanų, keli šimtai tūkstančių miško brolių ir jų rėmėjų buvo įkalinta arba išstremta.

L. Baliukevičiui buvo lemta gyventi nepaprastai tragišku mūsų istorijos laikotarpiu. Sunkūs išbandymai, užgriuvę tėvynę, parodė brandžią jauno žmogaus pilietinę sąmonę, aiškius principus, pagal kuriuos laisvė suvokiama ne tik kaip laisvė sau, bet ir kaip laisvė kitiems.

Partizano Dzūko dienoraštis sulaukė didelio skaitytojų susidomėjimo ir pripažinimo Lietuvoje ir už jos ribų. Išėjo jau penkios dienoraščio laidos (nuo 1994 m.) lietuvių kalba, knyga išversta į anglų, čekų, lenkų ir ukrainiečių kalbas.

2017 m. atmintinos datos ir sukaktys

SAUSIS

Prieš 70 metų, 1947 m. sausio 4 d., Marijampolės aps. Veiverių vls. Kampinių k. žuvo Tauro apygardos Žalgirio rinktinės vadas **Juozas Jasulaitis-Turkllys, Kazokas**, rinktinės štabo Ūkio skyriaus viršininkas **Antanas Martinaitis-Kapsas** ir **2 partizanų ryšininkai**.

Sausio 13-oji – Laisvės gynėjų diena. 1991 m. sausio 13 d., sovietinei kariuomenei ir specialiesiems daliniams užimant Lietuvos televizijos bokštą bei Radijo ir televizijos pastatus, **žuvo 14 laisvės gynėjų**, dar beveik tūkstantis žmonių buvo sužeista ar kitaip nukentėjo.

Prieš 70 metų, 1947 m. sausio 21 d., MGB kalėjime Vilniuje nužudytas Žemaičių legiono vadas mjr. **Jonas Semaška-Liepa, Rikis**. **Sausio 27-oji – Tarptautinė holokausto aukų atminimo diena.** 1945 m. sausio 27 d. Lenkijoje buvo išlaisvinta Aušvico (Osvencimo) koncentracijos stovykla.

VASARIS

Vasario 16 d. – Lietuvos valstybės atkūrimo diena. 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Taryba pasirašė Lietuvos nepriklausomybės aktą. 1949 m. vasario 16 d. Radviliškio aps. Grinkiškio vls. Minaičių k. (dabar – Radviliškio r. Grinkiškio apylinkės sen. Mėnaičių k.) Miknių sodyboje Prisikėlimo apygardos štabo bunkeryje pasirašyta **Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (LLKS) Tarybos deklaracija** – konstitucinės reikšmės dokumentas, liudijantis Lietuvos valstybės tęstinumą okupacijos sąlygomis.

Prieš 70 metų, 1947 m. vasario 16 d., Šiaulių aps. Padubysio vls. Dukto miške kautynėse žuvo Kęstučio apygardos Vytauto Didžiojo rinktinės vadas **Jonas Beloglovas-Algis**, rinktinės štabo narys **Vytautas Šikšnys-Vytautas** ir **penki jų bendražygiai**.

Prieš 80 metų, 1937 m. vasario 21 d., Daugėliškio vls. Moliakalnio k. (dabar – Ignalinos r.) gimė neginkluotosios antisovietinės rezistencijos dalyvis kunigas **Algimantas Keina**.

Prieš 70 metų, 1947 m. vasario 26 d., MGB kalėjime Vilniuje buvo sušaudytas Lietuvos tautinės tarybos narys **Zigmas Šerkšnas-Laukaitis** (palaikai ilsisi Tuskulėnuose).

KOVAS

Prieš 80 metų, 1937 m. kovo 4 d., Kauno aps. Aukštosios Panemunės vls. Piliuonos k. gimė neginkluotosios antisovietinės rezistencijos dalyvis, paskutinis politiniais motyvais kalintas disidentas **Jurgis Gediminas Jakubčionis**.

Prieš 70 metų, 1947 m. kovo 9 d., Ukmergės aps. Taujėnų vls. Baravykų k. kautynėse žuvo Vyčio apygardos vado pavaduotojas **Juozas Survila-Šarūnas**.

Kovo 11-oji – Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo diena. 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Aukščiausioji Taryba priėmė Nepriklausomos valstybės atstatymo aktą.

Prieš 70 metų, 1947 m. kovo 26 d., MGB kalėjime Vilniuje sušaudyti Marijampolės gimnazijos moksleiviai **Vincas Baronas, Jurgis Bekampis, Algimantas Gustaitis** ir **Alfonsas Žukauskas**.

BALANDIS

Prieš 70 metų, 1947 m. balandžio 9 d., Telšių aps. Plungės vls. Žvirblaičių k. kautynėse žuvo Žemaičių apygardos vadas **Kazimieras Antanavičius-Tauras**, apygardos vado pavaduotojas **Povilas Antanavičius**, štabo narys **Kasperas Malakauskis-Bimba**, vokiečių **Vilhelmas Stombekas** ir kaimo gyventojas, partizanų rėmėjas.

Prieš 70 metų, 1947 m. balandžio 9 d., Tauragės aps. Batakių vls. Antegluonio k. žuvo Kęstučio apygardos vadas **Juozas Kasperavičius-Visvydas**, **Angis**, **Šilas** ir jo adjutantas **Albinas Biliūnas-Džiugas**.

Prieš 70 metų, 1977 m. balandžio 10 d., paskelbtas vienas svarbiausių Lietuvos Helsinkio grupės protesto dokumentų – memorandumas „Dėl Romos Katalikų Bažnyčios bei kitų tikinčiųjų padėties Lietuvoje“.

Balandžio 11-oji – Tarptautinė koncentracijos stovyklų kalinių išlaisvinimo diena. 1945 m. balandžio 11 d. Vokietijoje buvo išlaisvinti Buchenvaldo kaliniai.

Prieš 100 metų, 1917 m. balandžio 19 d., Panevėžio aps. Troškūnuose gimė Šiaurės Rytų Lietuvos (Karaliaus Mindaugo) partizanų srities vadas plk. **Antanas Slučka-Šarūnas**.

Prieš 100 metų, 1917 m. balandžio 22 d., Šiaulių aps. Šiaulių vls. Žeimių k. gimė vienuolis jėzuitas, politinis kalinys, neginkluotosios antisovietinės rezistencijos judėjimo dalyvis **Anastazas Janulis**.

GEGUŽĖ

Prieš 70 metų, 1947 m. gegužės 1 d., įkurta **Algimanto partizanų apygarda**.

Prieš 110 metų, 1907 m. gegužės 3 d., Telšių aps. Ylakių vls. Raudonių k. gimė Žemaičių apygardos vadas **Fortūnatas Ašoklis-Pelėda**, **Silkoša**, **Juozas Vilkas**.

Gegužės 8-oji – Antrojo pasaulinio karo aukų atminimo diena. 1945 m. gegužės 8 d.

nacistinė Vokietija kapituliavo prieš antihitlerinę koaliciją.

Gegužės 14-oji – Pilietinio pasipriešinimo diena. 1972 m. gegužės 14 d. Kaune protestuodamas prieš sovietinę okupaciją susidegino **Romas Kalanta**.

Prieš 70 metų, 1947 m. gegužės 18 d., Lazdijų aps. Šventežerio vls. Janėnų k. žuvo Dainavos apygardos Šarūno rinktinės vadas **Vladas Stepulevičius-Mindaugas**, **Daktaras** ir Mindaugo grupės partizanas **Antanas Vabuolas-Bijūnas**.

Prieš 40 metų, 1977 m. gegužę, pasirodė pirmasis katalikiško kultūrinio savilaidos žurnalo „Rūpintojėlis“ numeris.

Trečiasis gegužės sekmadienis (gegužės 21-oji) – Partizanų pagerbimo, kariuomenės ir visuomenės vienybės diena.

Prieš 100 metų, 1917 m. gegužės 20 d., Šiaulių aps. Meškuičių vls. Dapkūnų k. gimė kunigas, pasipriešinimo sovietiniam okupaciniam režimui dalyvis **Algirdas Mocius**.

Prieš 90 metų, 1927 m. gegužės 28 d., Kaune gimė tremtinė, rašytoja, prisiminimų „Lietuviai prie Laptevų jūros“ autorė **Dalia Grinkevičiūtė**.

BIRŽELIS

Birželio 14-oji – Gedulo ir vilties diena. 1941 m. birželio 14 d. prasidėjo pirmasis masinis Lietuvos gyventojų trėmimas (išstremta apie 18 tūkst. žmonių).

Birželio 15-oji – Okupacijos ir genocido diena. 1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjunga okupavo Lietuvą.

Birželio 23-ioji – Birželio sukilimo diena. 1941 m. birželio 22–28 d. vyko Birželio sukilimas.

Prieš 100 metų, 1917 m. birželio 27 d., Utenos aps. Utenos vls. Mockėnų k. gimė Šarūno rinktinės vadas, rinktinės laikraščio „Pogrindžio žodžio“ redaktorius, laikinai ėjęs

Vytauto apygardos vado pareigas ltn. **Vladas Algirdas Mikulėnas-Lubinas**.

LIEPA

Prieš 60 metų, 1957 m. liepos 27 d., Šakių r. Elizavos k. žuvo paskutinis Tauro apygardos Žalgirio rinktinės partizanas **Justinas Balčius-Plutonas**.

RUGPJŪTIS

Rugpjūčio 2-oji – Tarptautinė romų holokausto atminimo diena. 1944 m. rugpjūčio 2 d. Lenkijoje buvo sunaikintas romų (čigonų) lageris Aušvico-Birkenau koncentracijos stovykloje. Nužudyta apie 3 tūkst. jame kalintų romų tautybės žmonių.

Prieš 70 metų, 1947 m. rugpjūčio 11 d., Alytaus aps. Punios šile kautynėse žuvo Dainavos apygardos vadas **Domininkas Jėčys-Ąžuolis**, apygardos vado įgaliotinis **Vaclovas Kavaliauskas-Juodvarnis**, Dzūkų rinktinės Margio grupės štabo viršininkas **Mykolas Petrauskas-Aras** ir Tauro apygardos Šarūno rinktinės vadas **Jonas Pilinskas-Krūmas**.

Prieš 70 metų, 1947 m. rugpjūčio 11 d., Šiaulių aps. Kruopių vls. Šiauliukų k. kautynėse žuvo Kęstučio apygardos Voverės rinktinės vadas **Aleksas Valančius-Oksas**, **Tauras** ir **vienas jo bendražygis**.

Rugpjūčio 23-ioji – Europos diena stalinizmo ir nacizmo aukoms atminti ir Baltijos kelio diena. 1939 m. rugpjūčio 23 d. pasirašyti SSRS–Vokietijos sutarčių slaptieji protokolai, kurie nubrėžė Vidurio ir Rytų Europos valstybių padalijimo liniją. 1989 m. rugpjūčio 23 d. Lietuvos persitvarkymo sąjūdis kartu su Estijos ir Latvijos liaudies frontais surengė „Baltijos kelio“ akciją, kurios metu 2 mln. žmonių, reikalaudami nepriklausomybės, susikibo į nenutrūkstamą grandinę nuo Vilniaus iki Talino.

Prieš 30 metų, 1987 m. rugpjūčio 23 d., Vilniuje prie Adomo Mickevičiaus paminklo įvyko pirmasis viešas sovietų valdžios nesankcionuotas mitingas, kurio metu pirmą kartą viešai paminėtas 1939 m. SSRS–Vokietijos slaptųjų protokolų pasirašymas.

Rugpjūčio 31-oji – Laisvės diena. 1993 m. rugpjūčio 31 d. iš Lietuvos buvo išvesta Rusijos kariuomenė.

RUGSĖJIS

Prieš 70 metų, 1947 m. rugsėjo 22 d., Alytaus aps. Daugų vls. Lesagūrų k. kautynėse žuvo Dainavos apygardos Dzūkų rinktinės vadas (iki 1947 m. rugpjūčio mėn. apygardos štabo Ryšių ir žvalgybos skyriaus viršininkas) **Konstantinas Šimelevičius-Gandras** ir **penki Geležinio Vilko, Margio ir Vanago grupių partizanai**.

Rugsėjo 23-ioji – Lietuvos žydų genocido diena. 1943 m. rugsėjo 23 d. likviduotas Vilniaus getas.

Prieš 70 metų, 1947 m. rugsėjo 24 d., Marijampolės aps. Veiverių vls. Veiverių k. sunaikintas Tauro apygardos Birutės rinktinės štabas, žuvo Tauro apygardos kapelionas **Justinas Lelešius-Grafas**, **Krivaitis**, rinktinės vadas **Jonas Bulota-Anbo**, rinktinės štabo Ūkio skyriaus viršininkas **Antanas Čepeliauskas-Meška**, rinktinės štabo Žvalgybos skyriaus viršininkas **Jonas Čižeika-Stepas** ir **du jų bendražygiai**.

Rugsėjo 28-oji – Tuskulėnų aukų atminimo diena. 1944 m. rugsėjo 28 d. Vilniuje, KGB rūmuose, buvo nužudytos pirmosios aukos, kurių palaikai užkasti buvusio Tuskulėnų dvaro teritorijoje.

SPALIS

Spalio 16-oji – Mažosios Lietuvos gyventojų genocido diena. 1944 m. spalio mėn. pagrindinėje Mažosios Lietuvos dalyje

pradėtas vykdyti gyventojų genocidas – per 300 tūkst. gyventojų nužudyta, 100 tūkst. žmonių ištremta.

Prieš 90 metų, 1927 m. spalio 29 d., Šiaulių aps. Šakynos vls. Mimaičių k. gimė pasipriešinimo sovietiniam okupaciniam režimui dalyvis **Mečislovas Jurevičius**.

Prieš 70 metų, 1947 m. spalio 30-osios naktį, Panevėžio aps. Šeduvos vls. Birutės k. žuvo Lietuvos žaliosios rinktinės vadas **Juozas Skačkauskas-Strausas** ir partizanas **Alfonas Puodžiūnas-Kiaunė**.

LAPKRITIS

Prieš 70 metų, 1947 m. lapkričio 13 d., Panevėžio aps. Ramygalos vls. Jotainėlių k. žuvo Vyčio apygardos Panevėžio rinktinės vadas **Petras Blieka-Bliekinis**.

Prieš 70 metų, 1947 m. lapkričio 15 d., Švenčionių aps. Saldutiškio vls. Puziniškio k. kautynėse žuvo Vytauto apygardos Lokio rinktinės vadas **Kazimieras Kaladinskas-Erškėtis**, jo pavaduotojas ir Erškėčio kuopos vadas **Antanas Skunčikas-Koltas (Kaltas)**, **Kuršis** ir **du jų bendražygiai**.

Prieš 100 metų, 1917 m. lapkričio 23 d., Marijampolės aps. Igliškėlių vls. Navasodų k. gimė kunigas, Tauro apygardos kapelionas **Justinas Lelešius-Grafas**.

Prieš 110 metus, 1907 m. lapkričio 24 d., Panevėžio aps. Ramygalos vls. Naujadvario k. gimė Žemaičių legiono vadas plk. **Jonas Semaška-Liepa, Rikis**.

Prieš 60 metų, 1957 m. lapkričio 29 d., Vilniuje buvo sušaudytas Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (LLKS) Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos signataras, LLKS gynybos pajėgų vadas plk. **Adolfas Ramanauskas-Vanagas**.

GRUODIS

Prieš 70 metų, 1947 m. gruodžio 12 d., buvo vykdomas Lietuvos gyventojų trėmimas (ištremti 2782 žmonės).

Prieš 70 metų, 1947 m. gruodžio 26 d., Vilkaviškio aps. Vilkaviškio vls. Serdokų k. žuvo Tauro apygardos Kęstučio rinktinės vadas **Pranas Kučinskas-Ainis**.

Darbo grupės „Dėl kasmetinių Atminčių datų, susijusių su Lietuvos gyventojų genocidu ir rezistenciniu bei disidentiniu judėjimu, sąrašo parengimo“ pirmininkė

Rūta Trimonienė

Darbo grupės „Dėl kasmetinių Atminčių datų, susijusių su Lietuvos gyventojų genocidu ir rezistenciniu bei disidentiniu judėjimu, sąrašo parengimo“ narė

Edita Jankauskienė

Darbo grupės „Dėl kasmetinių Atminčių datų, susijusių su Lietuvos gyventojų genocidu ir rezistenciniu bei disidentiniu judėjimu, sąrašo parengimo“ narė

Monika Kareniauskaitė

MŪSŲ AUTORIAI

JUSTINAS BRASLAUSKAS

Humanitarinių mokslų daktaras

Vilniaus dailės akademijos UNESCO kultūros vadybos ir

kultūros politikos katedros lektorius

TADAS JASKELEVIČIUS

LGGRTC Specialiųjų tyrimų skyriaus

vyresnysis specialistas

VALDEMARAS KLUMBYS

LGGRTC Istorinių tyrimų programų skyriaus

vyriausiasis specialistas

AISTĖ PETRAUSKIENĖ

Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto

doktorantė

ŽURNALO „GENOCIDAS IR REZISTENCIJA“ AUTORIŲ DĖMESIUI

Tekstas turi atitikti moksliniam straipsniui keliamus reikalavimus: nurodomas tyrimų tikslas, objektas, metodas, pateikiamos išvados ir trumpa santrauka lietuvių kalba vertimui į anglų kalbą; įvadinėje dalyje turi būti istoriografijos apžvalga. Straipsnių apimtis neturėtų būti didesnė negu 1,0–1,5 autorinio lanko.

Žurnalo „Genocidas ir rezistencija“ redakcijos adresas:

Didžioji g. 17,
LT-01128 Vilnius
Lietuva

Adresas internete www.genocid.lt
Elektroninio pašto adresas arunas.bubnys@genocid.lt
Faksas (370-5) 279 1033
Telefonai: (370-5) 266 1521, (370-5) 279 1038

Ketvirtame viršelio puslapyje – paminklas „Lietuva“ Kupiškio r. Stuburų k.
1945–1953 m. žuvusiems S. Dariaus ir S. Girėno rinktinės partizanams atminti.
Aut. architektas Žybartas Simonaitis.
Atidengtas 2016 m. spalio 15 d.

GENOCIDAS IR REZISTENCIJA
LGGRTC leidinys
2016, 2 (40)

Viršelio dailininkas *Alfonsas Žvilius*
Redaktorės: *Danutė Ulčinskaitė, Inga Miklovytė*
Maketuotoja *Danutė Navickienė*

2016 11 29. Tiražas 200 egz. 10,5 sp. l.
Išleido Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, LT-01128 Vilnius
www.genocid.lt
Spausdino Standartų spaustuvė, S. Dariaus ir S. Girėno g. 39,
LT-02189 Vilnius

Kaina sutartinė

LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO
IR REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRO
LEIDYBOS SKYRIUJE
GALITE ĮSIGYTI
LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO IR
REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRO LEIDINIŲ
UŽ MAŽIAUSIĄ KAINĄ

MŪSŲ ADRESAS:
DIDŽIOJI G. 17, VILNIUS

DARBO LAIKAS
PIRMADIENĮ–KETVIRTADIENĮ
10–18 VAL.
PENKTADIENĮ
10–17 VAL.
ŠEŠTADIENĮ, SEKMADIENĮ
NEDIRBAME

Išsamesnės informacijos
apie išleistus leidinius
galite teirautis tel. 279 1038 arba
apsilankykite interneto svetainėje
www.genocid.lt